

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η ιστορία και η νομισματοκοπία
της αρχαίας Σκιώνης στη Χαλκιδική

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Ειρήνη Μαραθάκη

Τόμος Α΄
Κείμενο - Κατάλογος - Παραρτήματα - Ευρετήρια

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Λυδία Παλαιοκρασσά, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Άννα Ραμού-Χασιάδη, Ομότ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Αλίκη Μουστάκα, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Αθήνα 2014

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Λυδία Παλαιοκρασσά, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Άννα Ραμού-Χαψιάδη, Ομότ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Αλίκη Μουστάκα, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Λυδία Παλαιοκρασσά, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Άννα Ραμού-Χαψιάδη, Ομότ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Αλίκη Μουστάκα, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Μέλος: Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Επίκ. Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Ειρήνη Πέππα-Παπαϊωάννου, Αναπλ. Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Παναγιώτης Τσέλεκας, Λέκτορας Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Μέλος: Σελήνη Ψωμά, Επίκ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Αθήνα 2014

Στους γονείς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

Πρόλογος	6
1. Εισαγωγή	10
2. Γεωγραφία και Ιστορία	12
3. Αρχαιολογική έρευνα στη Σκιώνη	16
4. Ο Πρωτεσίλαος και ο ιδρυτικός μύθος της Σκιώνης	22
5. Κατάλογος νομισμάτων	28
6. Σχολιασμός νομισματικών εκδόσεων, τεχνοτροπία, χρονολόγηση:	144
6.1. Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας	
6.2. Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας	
6.3. Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας	
7. Εικονογραφία	173
7.1. Κύριοι νομισματικοί τύποι:	
7.1.1. Λέων και σπαραγμός (λέων επιτίθεται σε ελάφι)	
7.1.2. Κεφαλή Πρωτεσιλάου	
7.1.3. Πρύμνη πλοίου	
7.1.4. Οφθαλμός	
7.1.5. Βότρυς	
7.1.6. Περικεφαλαία	
7.1.7. Περιστέρι	
7.1.8. Κεφαλή Αφροδίτης	
7.2. Έγκοιλο τετράγωνο	
7.3. Σύμβολα και δευτερεύοντα εικονογραφικά στοιχεία:	
7.3.1. Κλαδί δάφνης	
7.3.2. Μήκων	
7.3.3. Κάνθαρος	
7.3.4. Σφαιρίδια	
7.3.5. Γραμμή εδάφους	
7.3.6. Στικτός κύκλος	
8. Επιγραφές νομισμάτων	193
9. Μετρολογία	195
10. “Θησαυροί” - Κυκλοφορία	208

11. Οι αργυρές κοπές με κορινθιακή περικεφαλαία / έγκοιλο τετράγωνο	225
12. Συμπεράσματα	228
Επίμετρο: Κατάλογος των νομισμάτων χωρίς απεικόνιση που αποδίδονται στη Σκιώνη	233
Βιβλιογραφικές αναφορές: κατάλογοι μουσείων και συλλογών	254
Βιβλιογραφικές αναφορές	257
Ευρετήριο νομισμάτων από μουσεία και ιδιωτικές συλλογές	274
Ευρετήριο νομισμάτων από καταλόγους δημοπρασιών	281

ΤΟΜΟΣ Β΄

Κατάλογος εικόνων

Πίνακες 1-78

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόλησή μου με τη νομισματοκοπία της Σκιώνης στη Χαλκιδική ξεκίνησε πολλά χρόνια πριν, όταν μελετούσα Νομισματική στο πλαίσιο του Νομισματικού Σεμιναρίου που λάμβανε χώρα στο ΚΕΡΑ (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Τμήμα Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας) υπό την καθ. Κατερίνη Λιάμπη. Το συγκεκριμένο θέμα ήταν πρόταση της ίδιας και του συλλέκτη Δημήτρη Πόρτολου· τους ευχαριστώ θερμά και τους δύο. Η νομισματική παραγωγή της Σκιώνης, για την οποία δυστυχώς δεν γνωρίζουμε πολλά από τις πηγές, αλλά ούτε και από την αρχαιολογική έρευνα, αποδείχτηκε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και η μελέτη αυτών των μικρών σε μέγεθος έργων τέχνης πρόσφερε μεγάλη αισθητική απόλαυση.

Μικρά τμήματα της εργασίας σχετικά με τα νομίσματα της Σκιώνης έγιναν στη Γερμανία (κυρίως βιβλιογραφική έρευνα το 1992, κατά τη διάρκεια τρίμηνης παραμονής στο Σάαρλαντ, με υποτροφία του οικείου Πανεπιστημίου [Universität des Saarlandes], και έρευνα των αρχαίων πηγών και της ιστορίας κατά τη διετή παραμονή [1997-2000] στο Μόναχο για μεταπτυχιακές σπουδές στο Ludwig-Maximilians-Universität με υποτροφία του DAAD). Το μεγαλύτερο μέρος της απαιτούμενης μελέτης έγινε μετά την εγγραφή στο Β΄ Κύκλο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2000-2001).

Η εργασία αυτή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση της εποπτεύουσας καθ. Λυδίας Παλαιοκρασσά, στην οποία οφείλω ευγνωμοσύνη, όχι μόνο για την καθοδήγησή της σχετικά με τη διδακτορική διατριβή, αλλά και για όλα όσα έχω διδαχθεί από εκείνη από τα φοιτητικά μου ακόμη χρόνια έως σήμερα. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται και στα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής μου, την καθ. Αλίκη Μουστάκα και την καθ. Άννα Ραμού, για τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

Εξαιτίας της περιορισμένης ανασκαφικής έρευνας στη θέση της αρχαίας Σκιώνης, λιγοστά μόνο κομμάτια του Καταλόγου της παρούσας εργασίας προέρχονται από αρχαιολογικές ανασκαφές στον τόπο έκδοσής τους. Ο Δρ Κώστας Σισμανίδης (ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ), που διενήργησε τις ανασκαφές στην πόλη της Σκιώνης, είχε την καλοσύνη να θέσει στη διάθεσή μου αυτό το υλικό, μαζί με ένα αργυρό νόμισμα Σκιώνης από τις ανασκαφές που διηύθηνε στη θέση των αρχαίων Σταγείρων. Κάποιες δεκάδες νομίσματα Σκιώνης ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή της Ολύνθου· για την άδεια μελέτης αυτών

των νομισμάτων ευχαριστώ πολύ την Δρ. Μάντω Οικονομίδου και τον Δρ. Γιάννη Τουράτσογλου (Νομισματικό Μουσείο) και κυρίως την επίκ. καθ. Σελήνη Ψωμά, υπεύθυνη για τη μελέτη των ανασκαφικών νομισμάτων από την αρχαία Όλυνθο.

Για την άδεια να μελετήσω στην εξαιρετική βιβλιοθήκη του ευχαριστώ πολύ τον κ. Βασίλη Δημητριάδη, καθώς και τη συνεργάτιδά του κα Patricia Felch. Για την άδεια μελέτης της συλλογής του και για τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις μας οφείλω ευχαριστίες στον κ. Δημήτρη Πόρτολο.

Ευχαριστίες οφείλονται στους επιμελητές Μουσείων και Συλλογών, που έθεσαν υλικό στη διάθεσή μου: Carmen Arnold-Biucchi (ANS, Νέα Υόρκη), Michel Amandry (Bibliothèque Nationale, Παρίσι), Kevin Butcher (Fitzwilliam Museum, Cambridge), Günther Dembski (Kunsthistorisches Museum, Sammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen, Βιέννη), Roswitha Denk (Institut für Numismatik der Universität Wien, Numismatische Zentralkartei, Βιέννη), Anne Kromann (Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, Κοπεγχάγη), Peter-Hugo Martin (Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Καρλσρούη), Μάντω Οικονομίδου (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα), Joëlle Pournot (Cabinet des monnaies et médailles de Marseille, Μασσαλία), David Gilman Romano (University of Pennsylvania, The University Museum of Archaeology/ Anthropology, Φιλαδέλφεια), Gerhard Schlass (Schottenstift, stiftl. Sammlungen, Βιέννη), H.-D. Schultz (Staatliche Museen zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Βερολίνο), Αναστάσιο Τζαμαλή - Δήμητρα Τσαγκάρη (Νομισματική Συλλογή Alpha Bank, Αθήνα), Γιάννη Τουράτσογλου (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα).

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους παρακάτω επιμελητές που διέθεσαν το χρόνο να μου απαντήσουν ότι οι Συλλογές και τα Μουσεία τους δεν είχαν νομίσματα Σκιώνης: Jette Aarsø (Thorvaldsens Museum, Κοπεγχάγη), Carmen Alfaro Asins (Museo Arqueologico Nacional, Departamento de Numismatica y Medallistica, Μαδρίτη), Danilo de Almeida Lobo (Casa da Moeda do Brasil, Rio de Janeiro), Paul Arnold (Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Δρέσδη), Sally A. Baulch (The University of Texas at Austin, Texas Memorial Museum, Austin, Texas), Frank Berger (Kestner Museum, Αννόβερο), E. M. Besly (National Museum of Wales, Cardiff), Josef Brülisauer (Historisches Museum Luzern, Λουκέρνη), Odo Burböck (Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz), François de Callataÿ (Cabinet des Médailles, Bibliothèque Royale Albert 1er, Βρυξέλλες), Carol W. Campbell (Bryn Mawr College Libraries, College's Collections, Bryn Mawr), Marta Campo (Gabinet Numismàtic de Catalunya, Βαρκελώνη), Mário de Castro Hipólito

(Fundação Calouste Gulbenkian Museu, Λισσαβόνα), Erika Eschebach (Städtisches Museum Braunschweig, Braunschweig), Florence Friedman (Rhode Island School of Design, Museum of Art, Providence, Rhode Island), Franz Glaser (Landesmuseum für Kärnten, Klagenfurt), Alison Harle Easson (Royal Ontario Museum, Τορόντο), Franz Josef Hassel (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), Kevin Herbert (Washington University, Department of Classics, St. Louis, Missouri), Robert Heslip (Ulster Museum, Belfast), Nicholas Holmes (National Museums of Scotland, Εδιμβούργο), Anton Holt (Central Bank of Iceland, Reykjavik), Marit Jentoft-Nilsen (The J. Paul Getty Museum, Malibu, California), Balazs Kapossy (Bernisches Historisches Museum, Βέρνη), Michael Kenny (National Museum of Ireland, Δουβλίνο), Ulrich Klein (Württembergisches Landesmuseum Stuttgart, Στουτγάρδη), Arielle P. Kozloff (The Cleveland Museum of Art, Cleveland, Ohio), Aleksandra Krzyzanowska (Muzeum Norodowe w Warszawie, Βαρσοβία), Adrian Lewis (Blackburn Museum and Art Galleries, Blackburn), Robin Meador-Woodruff (Kelsey Museum of Archaeology, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan), Cecilia Meir (Eretz Israel Museum, Kadman Numismatic Pavilion, Tel Aviv), Zygmunt Nasalski (Muzeum Lubelskie w Lublinie, Lublin), Harald Nilsson (Uppsala Universitet, Uppsala), John H. Oakley (The College of William&Mary, Department of Classical Studies, Williamsburg, Virginia), Julian Olejniczak (Coin Room, National Museum in Poznań, Poznań), Hermann Pflug (Archäologisches Institut der Universität Heidelberg, Χαϊδελβέργη), Olivier Picard (ανασκαφές Γαλλικής Σχολής στη Θάσο), Bernhard Prokisch (Oberösterreichisches Landesmuseum, Linz), Beatrice Schärli (Historisches Museum Basel, Βασιλεία), Lunsingh Scheurleer (Allard Pierson Museum Amsterdam, Amsterdam), Gerald Schlag (Burgenländische Landesmuseen, Eisenstadt), Ulrich Schmitzer (Universität Erlangen-Nürnberg, Institut für Alte Sprachen, Erlangen), Louis Specker (Historisches Museum St. Gallen, St. Gallen), Marguerite Spoerri (Cabinet de Numismatique, Musée d'Art et d'Histoire, Neuchâtel), Raymond D. Tindel (The University of Chicago, The Oriental Institute, Chicago, Illinois), Melinda Torbágyi (Magyar Nemzeti Múzeum, Βουδαπέστη), Werner Transier (Historisches Museum der Pfalz, Speyer), Raymond Weiller (Cabinet des Médailles, Musée National d'Histoire et d'Art, Λουξεμβούργο), V. Zedelius (Rheinisches Landesmuseum Bonn, Βόννη).

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου: τους γονείς μου Βαρβάρα και Κωνσταντίνο, τον αδελφό μου Αλέξανδρο, για τη στήριξη και τη συμπαράστασή τους. Ο σύζυγός μου Παντελής Μαγουλάς φωτογράφησε τα νομίσματα του καταλόγου, σχεδίασε τους πίνακες, και, κυρίως, στάθηκε πάντα πολύτιμος και υπομονετικός εμπνευστής.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες έντονο είναι το ενδιαφέρον της έρευνας για τη μελέτη του παρελθόντος του βορειοελλαδικού χώρου, και ιδιαίτερα της Μακεδονίας. Δεκάδες αρχαιολογικές ανασκαφές που διεξάγονται από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων, τα Πανεπιστήμια και τις ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και Ινστιτούτα, έχουν εμπλουτίσει τις γνώσεις μας με πληθώρα πολύτιμων νέων πληροφοριών.¹ Μεγάλη πρόοδος έχει συντελεστεί και στο πεδίο της μελέτης των επιγραφών.²

Μέσα στο γενικότερο αυτό πλαίσιο έχουν εκπονηθεί και αρκετές μελέτες σχετικά με τη νομισματική παραγωγή του πλούσιου σε πολύτιμα μέταλλα βορειοελλαδικού χώρου.³ Πολυάριθμες νομισματοκοπίες παρήχθησαν στην περιοχή κατά τους υστεροαρχαϊκούς και τους κλασικούς χρόνους.⁴ Νομίσματα έκοψαν οι πόλεις στα παράλια, τα λεγόμενα θρακο-μακεδονικά φύλα και οι Μακεδόνες βασιλείς. Αυτές οι νομισματικές εκδόσεις βασιζόνταν σε ένα εξαιρετικά πολύπλοκο σύστημα σταθμητικών κανόνων, που έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές.⁵

Στη χερσόνησο της Παλλήνης (σημ. Χερσόνησος Κασσάνδρας) στη Χαλκιδική εξέδωσαν νόμισμα οι παρακάτω πόλεις: Ποτείδαια, Μένδη, Άφυτις και Σκιώνη. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η νομισματοκοπία της Σκιώνης, μιας πόλης που βρισκόταν στη δυτική ακτή της Παλλήνης, νοτίως της Μένδης. Στόχος της εργασίας υπήρξε η συγκέντρωση των σωζόμενων νομισμάτων, η ανασύνθεση της αλληλουχίας των κοπών και η χρονολόγησή τους, η μελέτη της εικονογραφίας και της τεχνοτροπίας, καθώς και ο προσδιορισμός του σταθμητικού κανόνα. Καθώς οι πληροφορίες που παρέχουν οι φιλολογικές πηγές είναι λιγιστές και η αρχαιολογική έρευνα υπήρξε πολύ περιορισμένη σε έκταση (αν και αποδοτική σε νέες γνώσεις), απώτερος σκοπός της μελέτης ήταν ο εμπλουτισμός της ιστορίας της Σκιώνης με νέες πληροφορίες σχετικά με την οικονομία, τις σχέσεις της πόλης με τους γείτονές της, ενδεχομένως τις λατρείες και τις ιστορίες που οι κάτοικοι είχαν δημιουργήσει σχετικά με το απώτερο παρελθόν τους.

¹ Βλ. τις προκαταρκτικές αναφορές στο *Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* και στο *Αρχαιολογικό Δελτίο*, αλλά και δεκάδες άρθρα και μονογραφίες που πραγματεύονται υλικό των ανασκαφών αυτών.

² Βλ. για παράδειγμα την πλούσια δραστηριότητα, όσον αφορά στην καταγραφή, μελέτη και δημοσίευση πρωτογενών τεκμηρίων, του Τομέα Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Πρόγραμμα Βορείου Ελλάδος).

³ Βλ. ενδεικτικά για τις πόλεις: Άκανθος: Tselekas 1996. Αμφίπολη: Lorber 1990. Άργιλος: Liampi 2005. Δίον: Κρεμύδη-Σισυλιάνου 1996. Έδεσσα: Papaefthymiou 2002. Κοινό Χαλκιδέων: Psóma 2001. Νεάπολη: Παπαευαγγέλου 2000.

⁴ Gaebler, *AMNG*. Price 1974. Kraay 1976, σ. 131 κ.ε.

⁵ Βλ. ενδεικτικά, Raymond 1953. Ψωμά 2000α. Ψωμά 2001.

Στα πρώτα τρία κεφάλαια εξετάζονται αρχικά η ιστορία και η γεωγραφία της Σκιώνης (κεφ. 2), καθώς και τα δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας στη θέση της αρχαίας πόλης (κεφ. 3). Ακολούθως αναλύεται ο ιδρυτικός μύθος της που έχει ως πρωταγωνιστή το Θεσσαλό ήρωα Πρωτεσίλαο (κεφ. 4).

Στον κατάλογο (κεφ. 5) παρουσιάζονται τα νομίσματα της Σκιώνης που συγκεντρώθηκαν από δημόσια μουσεία και ιδιωτικές συλλογές, εντός και εκτός Ελλάδος. Σημαντικό τμήμα του υλικού προήλθε από ενδελεχή αναζήτηση σε χιλιάδες καταλόγους δημοπρασιών, όπου καταγράφεται ο, δυστυχώς τεράστιος, αριθμός των αρχαίων νομισμάτων που διακινούνται στο εμπόριο. Από τις περιορισμένες ανασκαφές στο χώρο της αρχαίας Σκιώνης προήλθαν λιγιστά νομίσματα. Τον κατάλογο ακολουθεί το κεφάλαιο 6, όπου γίνεται ο σχολιασμός και η χρονολόγηση των εκδόσεων.

Ακολουθεί το έβδομο κεφάλαιο, που πραγματεύεται την εικονογραφία. Παρουσιάζονται και αναλύονται οι κύριοι νομισματικοί τύποι (κεφ. 7.1), το έγκοιλο τετράγωνο και η εξέλιξή του (κεφ. 7.2), καθώς και τα λιγιστά σύμβολα που χρησιμοποιήθηκαν στα νομίσματα της Σκιώνης, όπως επίσης και τα δευτερεύοντα εικονογραφικά στοιχεία (κεφ. 7.3).

Στο κεφάλαιο 8 παρουσιάζονται οι επιγραφές των νομισμάτων και στο 9 προσδιορίζονται οι σταθμητικοί κανόνες που υιοθέτησε η πόλη. Το δέκατο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στους “θησαυρούς” που περιείχαν νομίσματα Σκιώνης.

Το ενδέκατο κεφάλαιο έχει ως θέμα του μία ομάδα ανεπίγραφων αργυρών νομισμάτων με κορινθιακή περικεφάλαια / έγκοιλο τετράγωνο, που αποδίδονταν από πολλούς ερευνητές στη Σκιώνη. Στο δωδέκατο κεφάλαιο συνοψίζονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

Το επίμετρο συνίσταται από κατάλογο των νομισμάτων που δημοσιεύτηκαν σε καταλόγους δημοπρασιών χωρίς φωτογραφική τεκμηρίωση.

Ο εργασία ολοκληρώνεται με τις βιβλιογραφικές αναφορές. Ο δεύτερος τόμος περιλαμβάνει το φωτογραφικό υλικό, τον συνοδευτικό κατάλογο των εικόνων καθώς και το ευρετήριο των νομισμάτων.

2. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η Σκιώνη⁶ βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά της δυτικότερης χερσονήσου της Χαλκιδικής, της αρχαίας Παλλήνης (σημερινή χερσόνησος Κασσάνδρας)⁷. Η Παλλήνη είχε από τους προϊστορικούς χρόνους μεγάλη στρατηγική σημασία, εξαιτίας της εγγύτητάς της στο Θερμαϊκό κόλπο και στην Πιερία.⁸ Η περιοχή είναι λοφώδης, με μικρές πεδιάδες και διαθέτει πολύτιμα για τη ναυσιπλοΐα όρμους και λιμάνια⁹.

Η θέση της αρχαίας Σκιώνης ταυτίστηκε από τον Meritt¹⁰ και η ταύτιση επιβεβαιώθηκε από τις ανασκαφικές εργασίες που έγιναν στη θέση Μύτικας, έναν οχυρό λόφο πολύ κοντά στην ακτογραμμή¹¹. Η θέση κατοικούνταν από τη Νεώτερη Νεολιθική και την Πρώιμη Χαλκοκρατία, ενώ οι ανασκαφές έχουν φέρει στο φως πολύτιμα στοιχεία για την αρχαϊκή περίοδο, που υπήρξε εποχή μεγάλης ακμής¹² για την πόλη.

Οι αρχαίες πηγές είναι φειδωλές σχετικά με τη Σκιώνη. Οι σημαντικότερες αναφορές βρίσκονται στον Ηρόδοτο και στον Θουκυδίδη και αφορούν στους δύο μεγάλους πολέμους που αφηγήθηκαν οι ιστορικοί.

Η Σκιώνη ανήκε στην Περσική αυτοκρατορία από την εποχή της Σκυθικής εκστρατείας του Δαρείου (512 π.Χ.). Αναφέρεται από τον Ηρόδοτο μεταξύ των πόλεων που έδωσαν πλοία και στρατό στον Ξέρξη.¹³ Ο ιστορικός καταγράφει επίσης πληροφορίες για δύο Σκιωναίους. Ο ένας είναι ο φημισμένος στην εποχή του δύτες Σκυλλίας, ο οποίος λεγόταν ότι κολύμπησε με ένα μακροβούτι σε απόσταση 80 σταδίων, προκειμένου να φτάσει από τους Αφέτες της Μαγνησίας στο Αρτεμίσιο της Εύβοιας. Κατόρθωσε να ειδοποιήσει τους Έλληνες για τα σχέδια του περσικού στόλου. Βέβαια, η ιστορία είναι τόσο υπερβολική, που και ο ίδιος ο Ηρόδοτος γράφει πως κατά τη γνώμη του ο Σκυλλίας πέρασε απέναντι με πλοιάριο.¹⁴ Το 479 π.Χ. οι Σκιωναίοι, μαζί με τους υπόλοιπους κατοίκους της Παλλήνης, βοήθησαν στην εξέργηση της Ποτειδαιας εναντίον των Περσών. Ο Αρτάβαζος επέστρεψε στην Παλλήνη ειδικά για να τιμωρήσει τους Ποτειδαιάτες και πολιορκούσε την πόλη τους. Ο στρατηγός των Σκιωναίων Τιμόξενος συνεννοήθηκε με τον Αρτάβαζο να προδώσει την Ποτειδαία· όμως, ένα από τα μηνύματα που προσπαθούσε

⁶ Oberhammer 1927. Ζάγκλης 1956, σ. 64 κ.ε.

⁷ Βλ. το χάρτη στον πίν. 2.

⁸ Βοκοτοπούλου 1997, σ. 65.

⁹ Βλ. Moschonissioti 1998, σ. 270, σχετικά με τη σημασία της περιοχής για τη ναυσιπλοΐα.

¹⁰ Meritt 1923.

¹¹ Σισμανίδης 1990. Σισμανίδης 1994. Σισμανίδης 1998. Τσιγαρίδα 2012α. Τσιγαρίδα 2012β.

¹² Βλ. το κεφάλαιο για τα αρχαιολογικά ευρήματα.

¹³ Ηρόδοτος, 7,123.

¹⁴ Ηρόδοτος, 8,8. Ζάγκλης 1956, σ. 66-67.

να στείλει στους Πέρσες έπεσε κατά λάθος στα χέρια των Ελλήνων, οι οποίοι το έδωσαν στους στρατηγούς. Εκείνοι, αν και κατάλαβαν ποιος ήταν ο προδότης, δεν φανέρωσαν το όνομά του για να μην αμαυρωθεί το όνομα των υπολοίπων Σκιωναίων.¹⁵

Μετά τα Περσικά, η Σκιώνη έγινε μέλος της Δηλιακής Συμμαχίας. Αναφέρεται στους αθηναϊκούς φορολογικούς καταλόγους 14 φορές, από το 454/3 έως το 429/8 π.Χ. Τα πρώτα χρόνια κατέβαλε φόρο 6 τάλαντων, μαζί με τη γειτονική πόλη Θέραμβο.¹⁶ Τα επόμενα έτη η Σκιώνη πλήρωνε μόνη της 6 τάλαντα.¹⁷ Το 432/1 π.Χ. ο φόρος μειώθηκε στα 4 τάλαντα, όμως λίγα χρόνια μετά αυξήθηκε πολύ και έφτασε τα 9 τάλαντα¹⁸, δημιουργώντας αναμφίβολα δυσφορία στην πόλη.

Η Σκιώνη ήρθε στο προσκήνιο κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν οι εχθροπραξίες μεταφέρθηκαν στη βόρεια Ελλάδα και ενέπλεξαν τους εκεί Έλληνες. Το Μάρτιο του 423 π.Χ. Αθηναίοι και Σπαρτιάτες συμφώνησαν ανακωχή. Εκείνες τις ημέρες, πριν γίνει γνωστή η ανακωχή, η Σκιώνη επαναστάτησε και προσχώρησε στον Βρασίδα, που είχε ήδη ξεσηκώσει αρκετές πόλεις εναντίον των Αθηναίων. Ο Βρασίδας αμέσως μετέβη στην πόλη, από την Τορώνη όπου βρισκόταν. Συγκάλεσε συνέλευση, κατά την οποία επαίνεσε τους Σκιωναίους, επειδή, αν και ήταν στην ουσία νησιώτες, καθώς ο ισθμός της Παλλήνης ήταν αποκλεισμένος από τους Αθηναίους που κατείχαν την Ποτεΐδαια και η χερσόνησος ήταν σαν νησί, βρήκαν το θάρρος να παλέψουν για την ελευθερία τους. Οι Σκιωναίοι ενθουσιάστηκαν από την ομιλία: μάλιστα, πείστηκαν και κάποιοι που είχαν αρχικά αντιρρήσεις. Αποφάσισαν να συνεχίσουν τον πόλεμο και απέδωσαν τιμές στον Βρασίδα, δημοσίως με χρυσό στεφάνι και ιδιωτικώς με ταινίες και προσφορές σαν να ήταν αθλητής.¹⁹ Ο Σπαρτιάτης στρατηγός ήθελε να χρησιμοποιήσει τη Σκιώνη ως βάση για να επιτεθεί εναντίον της Μένδης και της Ποτεΐδαιας, με τις οποίες είχε συνεννοηθεί μυστικά. Η Σκιώνη ενισχύθηκε με φρουρά και επιπλέον στρατό.

Στο μεταξύ, έφτασε στην Τορώνη η επιτροπή που ενημέρωσε τον Βρασίδα για την ανακωχή. Υπήρξε συμφωνία ανάμεσα στους συμμάχους των δύο πλευρών, αλλά ο Αθηναίος απεσταλμένος Αριστώνυμος δεν δέχτηκε να αφήσει τη Σκιώνη στα χέρια των Λακεδαιμονίων, επειδή υπολόγισε τις μέρες και διαπίστωσε ότι η πόλη είχε αποστατήσει μετά τη σύναψη της εκχειρίας. Ο Βρασίδας αρνιόταν να παραδώσει τη Σκιώνη και η

¹⁵ Ηρόδοτος, 8,128.

¹⁶ Από το 454/3 έως το 451/0 π.Χ. *IG I³ 262.1.3*. Flensted-Jensen 2004, σ. 842.

¹⁷ Έως το 433/2 π.Χ. *IG I³ 266.11.31*.

¹⁸ 432/1 π.Χ. 4 τάλαντα, *IG I³ 280.11.52*. Το 430/429 και το 429/8 π.Χ. 9 τάλαντα, *IG I³ 282.11.12*.

¹⁹ Θουκυδίδης 4,120-121.

ένταση γρήγορα κλιμακώθηκε. Όταν ενημερώθηκαν οι Αθηναίοι, αποφάσισαν αμέσως να εκστρατεύσουν εναντίον της Σκιώνης. Οι Λακεδαιμόνιοι πρότειναν διαιτησία, η πρότασή τους όμως απορρίφθηκε, επειδή οι Αθηναίοι δεν ανέχονταν να επαναστατούν και οι νησιώτες. Με την παρακίνηση του Κλέωνος οι Αθηναίοι ψήφισαν να καταστραφεί η Σκιώνη και να θανατωθούν οι κάτοικοί της.²⁰

Η Σκιώνη, μαζί με τη Μένδη που είχε και εκείνη αποστατήσει από τους Αθηναίους, προετοιμάζονταν για την έλευση των Αθηναίων. Έστειλαν τα γυναικόπαιδα στην Όλυνθο, δέχτηκαν πάλι στρατό από τον Βρασίδα²¹ και περίμεναν²². Όταν έφτασαν οι Αθηναίοι, κινήθηκαν πρώτα εναντίον της Μένδης, την οποία κατέλαβαν μετά από μάχες, και έπειτα στράφηκαν κατά της Σκιώνης. Δεν κατάφεραν να την καταλάβουν αμέσως και αποφάσισαν να την πολιορκήσουν και να χτίσουν περιτείχιμα για να την αποκλείσουν. Ο Βρασίδας είχε εμπλακεί σε στρατιωτικές επιχειρήσεις μαζί με τον Περδίκκα Β΄ της Μακεδονίας και δεν μπόρεσε να βοηθήσει τις δύο πόλεις.²³ Η άφιξη του Κλέωνος στη βόρεια Ελλάδα επιδείνωσε τα πράγματα. Οι Αθηναίοι κατέλαβαν την Τορώνη και τη Γαληψό. Μπροστά στα τείχη της Αμφίπολης ο Κλέων και ο Βρασίδας πέφτουν νεκροί. Την άνοιξη του 421 συνομολογείται η Νικίειος ειρήνη, που δίνει στους Αθηναίους το δικαίωμα να κάνουν ό,τι θέλουν με τις πόλεις που τους ανήκουν.²⁴ Το καλοκαίρι οι Αθηναίοι κυριεύσαν τη Σκιώνη, θανάτωσαν όλους τους άνδρες και εξανδραπόδισαν τα γυναικόπαιδα. Η γη παραχωρήθηκε στους Πλαταιείς.²⁵ Η σκληρότητα με την οποία φέρθηκαν οι Αθηναίοι στους Σκιωναίους έμεινε παροιμιώδης.²⁶

Το 405/4 π.Χ. ο Λύσανδρος επέστρεψε τη Σκιώνη στους παλαιούς κατοίκους της.²⁷

Τον 4ο αι. π.Χ. η Σκιώνη αναφέρεται στον κατάλογο των θεοροδόκων της Επιδαύρου (360/359 π.Χ.).²⁸ Τα ονόματα τριών ανδρών Σκιωναίων διασώζονται σε επιτύμβιες στήλες από την Αθήνα του 4ου αι. π.Χ.²⁹

Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν η Σκιώνη ανήκε ή όχι στο Κοινό των Χαλκιδέων. Ίσως έγινε μέλος του το 356 π.Χ., όταν ο Φίλιππος κατέλαβε την Ποτεΐδαια

²⁰ Ο.π., 4,122.

²¹ Ο Βρασίδας είχε ανακαλέσει το στρατό λόγω της εκεχειρίας.

²² Θουκυδίδης 4,123.

²³ Ο.π., 4,129-131.

²⁴ Ο.π., 5,18.

²⁵ Ο.π., 5,32,1.

²⁶ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.2.3,9.

²⁷ Πλούταρχος, *Λύσανδρος*, 14.3.

²⁸ *IG IV²* 94.1.b.25.

²⁹ Rosell 2012, σ. 212, αρ. 164 (Ιδήρατος Καλλίου, Καλλίας Εὐγένους), και σ. 217, αρ. 180 (Δημήτριος).

και παραχώρησε τα εδάφη της στους Χαλκιδικείς.³⁰ Από ό,τι φαίνεται, η πόλη δεν καταστράφηκε από τον Φίλιππο Β΄ ούτε επί Αλεξάνδρου Γ΄. Η παρακμή ήρθε μετά το 315 π.Χ. και την ίδρυση της Κασσάνδρειας, οπότε και όλες οι πόλεις της Παλλήνης έγιναν κόμεις της Κασσάνδρειας.³¹

Από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. έως το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., με μόνη εξαίρεση το διάστημα 421-405 π.Χ., η Σκιώνη εξέδωσε νομίσματα, αργυρά στην αρχή, μετά αργυρά και χάλκινα. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τα διόλου ευκαταφρόνητα ποσά που κατέβαλλε ως φόρο στην Αθηναϊκή συμμαχία, μαρτυρά την ανάπτυξη και τον πλούτο της πόλης. Αυτή η οικονομική άνεση πρέπει να προερχόταν από το εμπόριο και την εκμετάλλευση, ίσως, λιμενικών τελών.³² Η Σκιώνη ίσως συμμετείχε, όχι μόνο στο εμπόριο του Μενδαίου οίνου, αλλά και στην παραγωγή ενός μέρους του.³³ Ενδεχομένως οι κάτοικοί της να ασχολούνταν με το εμπόριο ξυλείας ή ακόμη και με τη μελισσοκομία, για την οποία φημιζόταν η Χαλκιδική.³⁴ Η Σκιώνη, σε αντίθεση με άλλες πόλεις της Χαλκιδικής, δεν διέθετε κοιτάσματα πολύτιμων μετάλλων.

³⁰ Psoma 1999α, σ. 44.

³¹ Hatzopoulos 1996, σ. 189, 199-202. Τσιγαρίδα - Παπαδημητρίου 2009, σ. 426. Τσιγαρίδα - Βασιλείου 2011, σ. 432-434.

³² Nixon - Price 2007, σ. 190-191 για τα έσοδα των κρατών.

³³ Βλ. Papadopoulos - Paspalas 1999, σχετικά με την πιθανότητα η επωνυμία «Μενδαίος» να χρησιμοποιούνταν για τον οίνο που παραγόταν σε περιοχή πολύ μεγαλύτερη από της Μένδης. Βλ. και Salviat 1990, σ. 472, αρ. 12. Δημοσθένης, XXXV, *Κατά Λακρίτου*, 10.

³⁴ Ζάγκλης 1956, σ. 17.

3. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΣΚΙΩΝΗ

Η περιοχή της αρχαίας Σκιώνης δεν έχει ερευνηθεί αρχαιολογικώς σε μεγάλη έκταση.³⁵ Η ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έχει διενεργήσει δύο ανασκαφές. Η πρώτη έρευνα διεξήχθη από τον Κώστα Σισμανίδη τα έτη 1986 και 1991· σε αγροτεμάχιο που βρίσκεται στο ανατολικό ήμισυ της πόλης (θέση “Μύτικας”) ανοίχτηκαν εννέα μικρές δοκιμαστικές τομές και δύο μεγαλύτερα σκάμματα, όπου αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα και άλλα ευρήματα της κλασικής περιόδου.³⁶ Η δεύτερη ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από τις Ελισάβετ-Μπετίνα Τσιγαρίδα και Δόμνα Μανταζή τα έτη 2003 και 2004, κάλυψε έκταση περίπου 300 τ.μ. στη θέση “Παναγία”, ένα χιλιόμετρο βορείως της αρχαίας Σκιώνης, και έφερε στο φως τμήμα του αρχαϊκού νεκροταφείου της πόλης καθώς και τμήμα νεκροταφείου της πρώιμης εποχής του χαλκού.³⁷ Και για τις δύο έρευνες διαθέτουμε μόνο τις προκαταρκτικές αναφορές που δημοσίευσαν οι ανασκαφείς στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* και στο *ΑΕΜΘ*. Με βάση τις σύντομες αυτές δημοσιεύσεις θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τα υλικά κατάλοιπα που έχουν βρεθεί έως τώρα στην περιοχή της αρχαίας Σκιώνης.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Επιφανειακές έρευνες και δοκιμαστικές τομές στο λόφο του Προφήτη Ηλία³⁸, ένα χιλιόμετρο βορείως της Σκιώνης, αποκάλυψαν ίχνη οικισμού της Νεώτερης Νεολιθικής και της Πρώιμης Χαλκοκρατίας. Η θέση βρίσκεται στη δυτική παρειά του λόφου, πολύ κοντά στο προϊστορικό νεκροταφείο και σε άμεση οπτική επαφή με αυτό.

³⁵ Σποραδικά μόνο αναφέρονται παραδόσεις αρχαιοτήτων από την ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Σκιώνης. Για παράδειγμα, βλ. *ΑΔ* 39 (1984) [1989], *Χρονικά*, σ. 226, και *Pariente* 1991, σ. 908, σχετικά με παράδοση οστράκων από αγγεία κλασικών χρόνων (κυρίως του 4ου αι. π.Χ.)· μεταξύ αυτών βρέθηκε και θραύσμα χείλους μεγάλου πήλινου αγγείου του 500 π.Χ. περίπου, με ανάγλυφη διακόσμηση που παρουσιάζει ιωνική επίδραση και αποτελείται από ζεύγη λεόντων και σφιγγών καθώς και από φυτικά κοσμήματα.

³⁶ Σισμανίδης 1990. Σισμανίδης 1994. *Pariente* 1993, σ. 854. *Pariente* 1994, σ. 758.

³⁷ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006. Τσιγαρίδα 2012α. Τσιγαρίδα 2012β.

³⁸ Η διερεύνηση του χώρου έγινε στο πλαίσιο της ανασκαφικής έρευνας των Τσιγαρίδα και Μανταζή τα έτη 2003-2004. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 370. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 154. Τσιγαρίδα - Παπαδημητρίου 2009, σ. 421, σημ. 1. Τσιγαρίδα 2012β, σ. 196.

ΠΡΩΪΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Οικισμός της Νεώτερης Νεολιθικής και της Πρώιμης Χαλκοκρατίας φαίνεται να είχε αναπτυχθεί στη δυτική πλευρά του λόφου του Προφήτη Ηλία, σε μικρή απόσταση από το προϊστορικό νεκροταφείο.³⁹

Το νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του χαλκού εντοπίστηκε στη θέση “Παναγία”, σε υψόμετρο περίπου 10 μ., πολύ κοντά στην ακτή (πίν. 4:1). Ο ανασκαμμένος χώρος καλύπτει 80 τ.μ. και ακολουθεί την έντονη κλίση του εδάφους. Στο νεκροταφείο, που καλυπτόταν από μικρούς αργούς λίθους, παρατηρήθηκαν δύο τρόποι ταφής: η καύση, που είναι και ο επικρατέστερος τρόπος, και ο εγχυτρισμός.⁴⁰

Χαρακτηριστικό στοιχείο του νεκροταφείου αυτού αποτελεί η οργάνωσή του με ταφικούς περιβόλους (πίν. 4:2). Εντοπίστηκαν 13 περίβολοι διαφόρων σχημάτων (κυρίως κυκλικοί, αλλά και ελλειψοειδείς και τόξα) που διασώζουν από μία έως τρεις σειρές λίθων.⁴¹ Οι περίβολοι έχουν διάμετρο 1,50-2,50 μ.: η ακτίνα των τόξων κυμαίνεται από το 0,30 μ. έως το 1,00 μ. (πίν. 5:1-2). Στο εσωτερικό 10 περιβόλων βρέθηκαν 12 τεφροδόχα αγγεία, από τα οποία τα περισσότερα είχαν τοποθετηθεί ανεστραμμένα πάνω σε πλακαρή πέτρα ή πάνω στο χώμα. Σε λίγες περιπτώσεις τα τεφροδόχα αγγεία έστεκαν όρθια και μία φιάλη έφρασσε το στόμιό τους. Σε καμία περίπτωση δεν βρέθηκαν θήκες για τα τεφροδόχα. Στα σχήματα των αγγείων δεν παρατηρείται μεγάλη ποικιλία.⁴² Τα θρυμματισμένα οστά μαζεύονταν προσεκτικά μετά την πλήρη καύση τους και τοποθετούνταν στο αγγείο χωρίς τα υπολείμματα της καύσης. Στην περίπτωση ενός τεφροδόχου που έχει συντηρηθεί τα οστά ανήκουν σε παιδί.⁴³ Από ό,τι φαίνεται με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, οι ταφές ήταν ακτέριστες. Βρέθηκαν, όμως, αρκετά κομμάτια σπασμένων αγγείων ανάμεσα στους λίθους που κάλυπταν το νεκροταφείο.⁴⁴

Ως χωριστό από τους περιβόλους σύνολο εξετάζονται από τις ανασκαφείς πέντε ταφές σε τεφροδόχα αγγεία, που ανακαλύφθηκαν ΝΔ των περιβόλων, κάτω από την επί-

³⁹ Ο.π.

⁴⁰ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 369. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 149. Τσιγαρίδα 2012β, σ. 194.

⁴¹ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 371 (σχ. 1-2), 375 (εικ. 1-2). Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 151 (σχ. 1), 155 (εικ. 1-2). Τσιγαρίδα 2012β, σ. 194 (σχ. 59), πίν. 60:ε.

⁴² Τα τεφροδόχα ανήκουν σε δύο τύπους: α) φιάλες με τρομπετόσχημη ή σωληνωτή λαβή και επίπεδη βάση, β) ευρύστομοι αμφορείς με σφαιρικό σώμα και σωληνωτές λαβές. Τα αγγεία που έφρασαν το στόμιο των τεφροδόχων είναι φιάλες με σωληνωτές λαβές. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 150, 155 (εικ. 3). Τσιγαρίδα 2012β, σ. 194-195.

⁴³ Ο.π. Κατά την ανασκαφή τα τεφροδόχα αγγεία αφαιρέθηκαν μαζί με το περιεχόμενό τους, όπου αυτό ήταν δυνατό, προκειμένου να γίνει λεπτομερής έρευνα στο εργαστήριο συντήρησης. Καθώς η συντήρηση δεν είχε ολοκληρωθεί όταν γραφόταν το άρθρο των Τσιγαρίδα και Μανταζή, δεν γνωρίζουμε ακόμη πολλές πληροφορίες για τους νεκρούς των ταφικών περιβόλων.

⁴⁴ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 369-370. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 149-150. Τσιγαρίδα 2012β, σ. 195.

χωση του αρχαϊκού νεκροταφείου. Πρόκειται για φιάλες τοποθετημένες ανάστροφα πάνω στο φυσικό βράχο, που περιβάλλονται από αργούς λίθους. Οι δύο από τις πέντε ταφές είχαν διαταραχθεί. Στο εσωτερικό της τεφροδόχου φιάλης που επιλέχθηκε για συντήρηση βρέθηκαν λίγα καμένα οστά και αρκετές μικρές πέτρες· η πρακτική αυτή θυμίζει τις ταφές στα τεφροδόχα αγγεία στην Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου στη Θεσσαλία. Αυτό το τμήμα του νεκροταφείου ίσως είναι παλαιότερο από το νεκροταφείο με τους ταφικούς περιβόλους.⁴⁵

Η καύση ως τρόπος ταφής, γνωστή στον ελλαδικό χώρο από τη νεολιθική περίοδο, χρησιμοποιείται στον ευρύτερο χώρο της Χαλκιδικής κατά την πρώιμη εποχή του χαλκού. Καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο του Αγ. Μάμαντα (μία καύση) και στο νεκροταφείο του Κριαριτισίου Σιθωνίας (εδώ η καύση αποτελεί το μοναδικό τρόπο ταφής). Ανάμεσα στο νεκροταφείο της Σκιώνης και σε εκείνο του Κριαριτισίου παρατηρούνται κάποιες ομοιότητες αλλά και διαφορές. Πέρα από τη Χαλκιδική, καύσεις σε τεφροδόχα έχουν ανακαλυφθεί στην Κοιλιάδα Κοζάνης και σε ταφικούς τύμβους στη Λευκάδα.⁴⁶

Στο νεκροταφείο της Σκιώνης ανακαλύφθηκαν και πέντε εγχυτρισμοί, οι τέσσερις κοντά ο ένας στον άλλο, με κοινό προσανατολισμό Α-Δ· ο πέμπτος ήταν αποσπασματικός και βρέθηκε στην άκρη του ανεσκαμμένου χώρου. Οι ταφικοί πίθοι ήταν συνήθως τοποθετημένοι σε οριζόντια θέση πάνω στο χώμα, το στόμιό τους έκλεινε με επίπεδο λίθο ή, σε μία περίπτωση, με ένα δεύτερο αγγείο και καλύπτονταν με λιθοσωρό. Υπάρχει η πιθανότητα να περιβάλλονταν από κυκλικούς περιβόλους, όμως στην ανασκαφή δεν εντοπίστηκαν σχετικά ίχνη. Οι πίθοι περιείχαν από έναν έως τρεις σκελετούς, που ήταν τοποθετημένοι με το κεφάλι στο στόμιο του αγγείου. Τα κτερίσματα είναι λιγοστά. Γενικώς τα ανασκαφικά ευρήματα δεν δίνουν αρκετά στοιχεία για την ακριβή χρονολόγηση αυτών των ταφών. Φαίνεται ότι οι εγχυτρισμοί κατέργησαν τους περιβόλους με τα τεφροδόχα αγγεία και είναι πιθανό να χρονολογούνται στο τέλος της μέσης και στην αρχή της ύστερης φάσης της πρώιμης εποχής του χαλκού. Ενταφιασμοί σε αγγεία απαντώνται κατά την πρώιμη εποχή του χαλκού μεταξύ άλλων στη δυτική Μικρά Ασία, καθώς και σποραδικά στα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου. Στη Χαλκιδική εγχυτρισμοί βρέθηκαν στο νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του χαλκού στον Αγ. Μάμαντα.⁴⁷

⁴⁵ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 370. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 150, 151 (σχ. 1), 155 (εικ. 4). Τσιγαρίδα 2012β, σ. 195.

⁴⁶ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 371-372 (με σχετική βιβλιογραφία). Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 151-152 (με σχετική βιβλιογραφία). Τσιγαρίδα 2012β, σ. 195.

⁴⁷ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 370. Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 152. Τσιγαρίδα 2012β, σ. 195.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα υπολείμματα ορθογώνιου κτίσματος διαστάσεων 2x2,5 μ. στο νοτιοανατολικό άκρο του νεκροταφείου (πίν. 5:3). Σώζονται μόνο δύο σειρές αργών λίθων από τη θεμελίωση του κτηρίου. Στο εσωτερικό βρέθηκαν άφθονες ωμές πλίνθοι, πιθανότατα από την ανωδομή του κτίσματος. Κάτω από τις πλίνθους ανακαλύφθηκαν πολλά θραύσματα αγγείων, αλλά και ολόκληρα κύπελλα, σφονδύλια, ένα βαρίδιο, λίγα οστά ζώων και αποθηκευτικό αγγείο που βρέθηκε κατά χώραν. Το κτήριο πρέπει να χρησιμοποιούνταν για ταφικές τελετουργίες, αν και τα έως τώρα δεδομένα δεν αποδεικνύουν τη χρήση του αποκλειστικά για αυτόν το σκοπό.⁴⁸

Το προϊστορικό νεκροταφείο της Σκιώνης πρέπει να χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στο τμήμα με τους ταφικούς περιβόλους τα στοιχεία υποδηλώνουν ότι οι νέοι περίβολοι δεν καταστρέφουν τους παλιούς. Αντίθετα, οι ταφικοί πίθοι διαταράσσουν σε μεγάλο βαθμό τους περιβόλους. Τα πρώτα αποτελέσματα από τη μελέτη της κεραμικής που προήλθε από το νεκροταφείο ανάγουν τη χρήση του χώρου από την πρώιμη φάση έως και το τέλος της μέσης φάσης της πρώιμης εποχής του χαλκού.⁴⁹

ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Η Ιουλία Βοκοτοπούλου αναφέρει ότι εντός των τειχών της Σκιώνης βρέθηκαν λείψανα κατοικιών της πρώιμης εποχής του σιδήρου.⁵⁰

ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στην αρχαϊκή περίοδο ανήκουν μάλλον υπολείμματα ενός μνημειακού οικοδομή-ματος που ανακαλύφθηκαν στο ανατολικό ήμισυ της πόλης. Σε αρχαίο μεγάλο λάκκο βρέθηκαν πεταμένες περίπου 50 ασβεστολιθικές λιθόπλινθοι, μήκους 0,50-1,30 μ., επιμελώς κατασκευασμένες (πίν. 6:1)· σε αρκετές διακρίνονται ανάγλυφα κυμάτια, περιτένειες ή αναθυρώσεις. Η καταστροφή του οικοδομήματος τοποθετείται από τον ανασκαφέα στον 4ο αι. π.Χ.⁵¹

Τμήμα του αρχαϊκού νεκροταφείου της πόλης ανασκάφηκε στη θέση “Παναγία”, ένα χιλιόμετρο βορείως της Σκιώνης, σε άμεση γειτνίαση με το προϊστορικό νεκροταφείο. Οι 19 τάφοι που διερευνήθηκαν περιείχαν όλοι παιδικές ταφές· είχαν κοινό

⁴⁸ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 370, 371 (σχ. 1-2), 375 (εικ. 3). Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 151 (σχ. 1), 153, 154, 155 (εικ. 1, 5). Τσιγαρίδα 2012β, σ. 196.

⁴⁹ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006, σ. 153-154. Τσιγαρίδα 2012β, σ. 196.

⁵⁰ Βοκοτοπούλου 1997, σ. 69.

⁵¹ Σισμανίδης 1990. Σισμανίδης 1994, σ. 320, 327 (εικ. 2), 328 (εικ. 3). Σισμανίδης 1998, σ. 43 (εικ. 35), όπου αναφέρεται ότι τα κατάλοιπα ανήκουν στην κλασική περίοδο.

προσανατολισμό (NA-BΔ) και ήταν ανοιγμένοι σε χωμάτινα άνδρα (πίν. 6:2-3). Οι περισσότεροι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι, δηλαδή λάκκοι επενδυμένοι με πήλινες επίπεδες πλάκες (πίν. 7:1). Αυτός ο τύπος κιβωτιόσχημου τάφου με την επένδυση από πήλινες πλάκες δεν έχει βρεθεί σε άλλη θέση της Χαλκιδικής και θυμίζει σύγχρονους παιδικούς τάφους στο δυτικό νεκροταφείο της Ελευσίνας.⁵² Οι υπόλοιποι τάφοι ήταν εγχυτρισμοί (σε αμφορείς και πίθους) και λακκοειδείς. Οι περισσότερες ταφές περιείχαν πλούσια κτερίσματα: πήλινα αγγεία, γυάλινα φοινικικά αλάβαστρα, πήλινα ειδώλια διαφόρων τύπων, πήλινες γυναικείες και ανδρικές προτομές, αργυρά περικάρπια, χάλκινη στλεγγίδα (πίν. 7:2-3). Σε αρκετές περιπτώσεις βρέθηκαν κτερίσματα και έξω από τους τάφους (πίν. 7:5): συνήθως είναι κομμάτια πήλινων αγγείων και ειδωλίων, απομεινάρια ταφικών τελετουργιών που λάμβαναν χώρα μετά την ταφή. Το ίδιο έθιμο συναντάται και σε άλλα νεκροταφεία της Χαλκιδικής κατά τον ύστερο 6ο και τον 5ο αι. π.Χ.⁵³ Βρέθηκαν γύρω στα 200 αγγεία: τα περισσότερα (περίπου τα 3/4) μελανόμορφα του ύστερου 6ου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ. (πίν. 7:4, 8:1-2), μικρότερος αριθμός κορινθιακών αγγείων του ύστερου 6ου αι. π.Χ. και προϊόντα ντόπιων εργαστηρίων.⁵⁴ Τα πολλά πήλινα ειδώλια διαφόρων τύπων (πίν. 8:2-3) που περιέχονταν στις ταφές κατασκευάστηκαν πιθανότατα σε ιωνικά εργαστήρια.⁵⁵

ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στην κλασική περίοδο ανάγεται ένα μεγάλο δημόσιο κτήριο, και αυτό στο ανατολικό ήμισυ της πόλης, του οποίου έχει αποκαλυφθεί μόνο η βορειοανατολική γωνία (ο βόρειος τοίχος έχει ανασκαφεί σε μήκος 20 μ., ενώ ο ανατολικός τοίχος διερευνήθηκε μόνο στην αρχή του, εκεί όπου ενώνεται με τον βόρειο). Οι τοίχοι, που είναι χτισμένοι κατά το ισοδομικό σύστημα, σώζονται έως το ύψος του ενός μέτρου και περιτρέχονται εξωτερικά από λιθόστρωτο δρόμο (πίν. 9). Αμέσως στα ανατολικά του κτηρίου αυτού ξεκίνησε η αποκάλυψη ενός ακόμα, σύγχρονου με το προηγούμενο, κτίσματος.⁵⁶ Τα οικοδομικά κατάλοιπα συμπληρώνονται με πολυάριθμα κινητά ευρήματα: πλούσια κεραμική, μέταλλα μικροαντικείμενα και χάλκινα νομίσματα των κλασικών χρόνων.⁵⁷

⁵² Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 373 (με σχετική βιβλιογραφία). Τσιγαρίδα 2012α, σ. 135, 137.

⁵³ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 373, σημ. 7 (με σχετική βιβλιογραφία). Τσιγαρίδα 2012α, σ. 137.

⁵⁴ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 373, 376 (εικ. 8-9), 377 (εικ. 10). Τσιγαρίδα 2012α, σ. 137. Τσιγαρίδα - Πάτης 2012.

⁵⁵ Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 374, 377 (εικ. 10-11). Τσιγαρίδα 2012α, σ. 137.

⁵⁶ Σισμανίδης 1990. Σισμανίδης 1994, σ. 320, 328 (εικ. 4). Σισμανίδης 1998, σ. 43 (εικ. 34).

⁵⁷ Σισμανίδης 1994, σ. 320.

Στην ίδια περιοχή της πόλης όπου έγιναν οι διερευνητικές τομές το 1986 ανασκάφηκαν και άλλα οικοδομικά λείψανα της κλασικής περιόδου.⁵⁸

Ο Benjamin Meritt σημείωσε το 1923 ότι η επιφάνεια του λόφου όπου τοποθετείται η πόλη της Σκιώνης ήταν κατάσπαρτη με όστρακα από αγγεία κλασικών χρόνων και ότι στην κορυφή του λόφου διατηρούνταν υπολείμματα ενός πύργου του 4ου αι. π.Χ.⁵⁹

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ - ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ανασκαφική έρευνα δεν έχει έως τώρα αποδώσει ευρήματα της ελληνιστικής περιόδου από τη Σκιώνη. Το πιθανότερο είναι ότι η πόλη δεν απέφυγε τη μοίρα των υπολοίπων πόλεων της Παλλήνης στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. Η ίδρυση της Κασσάνδρειας το 315 π.Χ. και ο αναγκαστικός συνοικισμός οδήγησε σε ερήμωση τα παλαιά αστικά κέντρα της χερσονήσου. Οι αρχαιολογικές ενδείξεις παραπέμπουν στην ύπαρξη μόνο χωριών και μικρών αγροτικών εγκαταστάσεων.⁶⁰

Στους ρωμαϊκούς χρόνους επήλθε μεταβολή: περιορίζεται το μέγεθος της Κασσάνδρειας και ιδρύονται πολλοί νέοι οικισμοί, που είναι συχνά παράλιοι και συνδέονται με την ύπαρξη κεραμικών κλιβάνων.⁶¹ Μία τέτοια περίπτωση αναφέρεται από τη Βοκοτοπούλου σε σχέση με τη Σκιώνη.⁶²

⁵⁸ Σισμανίδης 1990. Σισμανίδης 1994, σ. 319-320.

⁵⁹ Meritt 1923, σ. 451, βλ. επίσης το σχέδιο της εικ. 4 στην ίδια σελίδα.

⁶⁰ Τσιγαρίδα - Παπαδημητρίου 2009, σ. 426-429. Τσιγαρίδα - Βασιλείου 2011, σ. 432-434.

⁶¹ Τσιγαρίδα - Παπαδημητρίου 2009, σ. 429.

⁶² Βοκοτοπούλου 1997, σ. 74-75.

4. Ο ΠΡΩΤΕΣΙΛΑΟΣ ΚΑΙ Ο ΙΔΡΥΤΙΚΟΣ ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΣΚΙΩΝΗΣ

Ο Πρωτεσίλαος⁶³ ήταν ήρωας Θεσσαλός, που καταγόταν από τη Φυλάκη⁶⁴, στην περιοχή της Φθιώτιδος Αχαΐας· γιος του Ιφίκλου (που ήταν γιος του Φυλάκου) και της Αστύοχης⁶⁵, αδελφός του Ποδάρκη. Αμέσως μετά το γάμο του με τη Λαοδάμεια έφυγε από την πατρίδα του για να λάβει μέρος στην εκστρατεία κατά της Τροίας, επικεφαλής 40 πλοίων. Όταν ο στόλος των Αχαιών έφτασε στα παράλια του Ιλίου, ο Πρωτεσίλαος πρώτος απ' όλους πάτησε στη στεριά και πρώτος απ' όλους σκοτώθηκε στις μάχες⁶⁶ και με αυτόν τον τρόπο εκπληρώθηκε ένας χρησμός που προέβλεπε ότι εκείνος που θα πατήσει πρώτος την άμμο της Τροίας, θα είναι και ο πρώτος που θα πεθάνει⁶⁷. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Πρωτεσίλαος υπήρξε ανδρείος πολεμιστής, που ξεπερνούσε ακόμη και τον Αχιλλέα σε γενναιότητα.⁶⁸ Μετά το θάνατό του, την ηγεσία των ανδρών του ανέλαβε ο νεώτερος αδελφός του Ποδάρκης. Όταν οι Τρώες με αρχηγό τον Έκτορα επιτέθηκαν εναντίον των προσορμισμένων πλοίων των Αχαιών με σκοπό την πυρπόληση του εχθρικού στόλου, ώστε οι Αχαιοί να μην μπορούν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, το πλοίο του Πρωτεσιλάου, παρά τη λυσσαλέα αντίσταση του Αίαντος, πήρε πρώτο φωτιά. Η πυρκαγιά αυτή έγινε αφορμή να βγεί στη μάχη ο Πάτροκλος, ντυμένος τα όπλα του Αχιλλέα, για να βοηθήσει στην απόκρουση των Τρώων μαζί με τους Μυρμιδόνες. Οι Τρώες υποχώρησαν προς την πόλη και η φωτιά έσβησε πριν κάψει ολοσχερώς το πλοίο του Πρωτεσιλάου.

Η αναχώρηση του νεόνυμφου Πρωτεσιλάου για την Τροία αμέσως μετά το γάμο του και ο πρόωρος θάνατός του αποτέλεσαν έμπνευση για την ανάπτυξη, κυρίως κατά τον 5ο αι. π.Χ., ενός μύθου σχετικά με το νιόπαντρο ζευγάρι, τα κύρια σημεία του οποίου είναι τα εξής: ο Πρωτεσίλαος και η Λαοδάμεια δεν πρόλαβαν να ολοκληρώσουν κάποιες τελετές προς τιμήν της Αφροδίτης και η θυμωμένη θεά τούς εκδικείται. Η Λαοδάμεια δεν

⁶³ Türk, *Protesilaos*. Radke, *Protesilaos*. Canciani, *Protesilaos*. Herzog-Hauser 1937. Séchan 1953.

⁶⁴ Η. Kramolisch, λήμμα «Phylake», στο: Lauffer 1989. E. Meyer, λήμμα «Phylake», αρ. 1, στο: *Kleiner Pauly* 4, στ. 833.

⁶⁵ Σύμφωνα με άλλες πηγές, ο Πρωτεσίλαος ήταν γιος του Άκτορος (αδελφού του Φυλάκου) και ο Ποδάρκης ήταν γιος του Ιφίκλου· επίσης, ως μητέρα του Πρωτεσιλάου παραδίδεται και η Διομήδεια. Βλ. Türk, *Protesilaos*, στ. 3155-3156, όπου και οι σχετικές παραπομπές στις αρχαίες πηγές.

⁶⁶ Κατ' άλλους από κάποιον Δάρδανο (Ιλιάδα Β', 699-702), κατ' άλλους από τον ίδιο τον Έκτορα (Απολλόδωρος, Επιτομή, 3,30). Βλ. και Radke, *Protesilaos*, στ. 933-934.

⁶⁷ Απολλόδωρος, Επιτομή, 3,29.

⁶⁸ Türk, *Protesilaos*, στ. 3157.

μπορεί να αντέξει τον πόνο για το χαμό του συζύγου της και σχεδόν χάνει τα λογικά της.⁶⁹ αλλά και ο Πρωτεσίλαος στον Άδη δεν μπορεί να ξεχάσει τη σύζυγό του και θλίβεται βαθιά. Ο ήρωας παρακαλεί τους άρχοντες του Κάτω Κόσμου να του επιτρέψουν να ανέλθει στον κόσμο των ζωντανών, για να συναντηθεί με τη Λαοδάμεια, υποσχόμενος να την πείσει να τον ακολουθήσει στον Άδη. Ο Πλούτων και η Περσεφόνη συμφωνούν δίνοντάς του διορία 3 ωρών (ή μίας ημέρας). Ο Πρωτεσίλαος επιστρέφει στο σπίτι του με την όψη που είχε όταν έφυγε για την Τροία και οι δύο νέοι συναντώνται και πάλι. Όταν, όμως, ο Πρωτεσίλαος φεύγει για να γυρίσει πίσω στον Κάτω Κόσμο, η Λαοδάμεια είναι ακόμη πιο απαρηγόρητη από πριν και πεθαίνει.⁷⁰

Ο τάφος του Πρωτεσιλάου βρισκόταν στον Ελαιούντα της Θρακικής Χερσονήσου· ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί ότι γύρω από τον τάφο του ήρωα υπήρχε τέμενος με πολλά πλούτη, καθώς και ναός.⁷¹ Σύμφωνα με κάποιες πηγές, στο τέμενος φύτευαν φτελιές, οι οποίες ξεραίνονταν μόλις ψήλωναν τόσο, ώστε να “βλέπουν” το Ήλιον.⁷² Στον τάφο του Πρωτεσιλάου πραγματοποίησε θυσία ο Μέγας Αλέξανδρος, στο ξεκίνημα της εκστρατείας του στην Ασία.⁷³

Ιερό του Πρωτεσιλάου υπήρχε και στη Φυλάκη, όπου τελούνταν και αγώνες προς τιμήν του ήρωα.⁷⁴

Σύμφωνα με μία εντελώς διαφορετική παραλλαγή, που μας παραδίδεται από τον Κόνωνα (1ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.), ο Πρωτεσίλαος δεν πέθανε στην Τροία. Κατά την επιστροφή του στη Θεσσαλία, τα πλοία του προσορμίστηκαν για ανεφοδιασμό στη χερσόνησο της Παλλήνης, ανάμεσα στη Μένδη και στη Σκιώνη. Ενώ οι άνδρες

⁶⁹ Σύμφωνα με κάποιες πηγές η Λαοδάμεια είχε κατασκευάσει ένα είδωλο του Πρωτεσιλάου, με το οποίο συνομιλούσε σαν να ήταν ζωντανό. Σε άλλες παραλλαγές το είδωλο φτιάχτηκε μετά την άνοδο του ήρωα από τον κόσμο των νεκρών.

⁷⁰ Αυτοκτονεί με ξίφος (Türk, *Protesilaos*, στ. 3160) ή πέφτει στη φωτιά, που είχε ανάψει ο πατέρας της για να κάψει το είδωλο του Πρωτεσιλάου (Türk, *Protesilaos*, στ. 3159).

⁷¹ Ηρόδοτος, 9.116. Με το ιερό του Πρωτεσιλάου συνδέεται το επεισόδιο με το οποίο ολοκληρώνεται το ένατο βιβλίο της Ιστορίας του Ηροδότου: την παραδειγματική τιμωρία του Πέρση Αρταύκτη. Ο τοποτηρητής του Ξέρξη Αρταύκτης θέλοντας να αρπάξει τους θησαυρούς του ιερού ξεγέλασε τον βασιλιά του ζητώντας του την άδεια να πάρει το σπίτι ενός Έλληνα που είχε εκστρατεύσει εναντίον της χώρας των Περσών και είχε τιμωρηθεί δικαίως με θάνατο. Ο Αρταύκτης έλαβε την άδεια, απομάκρυνε τους θησαυρούς από το ιερό και τους μετέφερε στη Σηστό, καλλιεργούσε τη γη του τεμένους και, όποτε βρισκόταν στον Ελαιούντα, συνευρισκόταν με γυναίκες μέσα στο άδυτο του ναού. Αυτός ο Αρταύκτης βρέθηκε μέσα στην πολιορκούμενη από τους Αθηναίους Σηστό· λίγο πριν πέσει η πόλη, ο Αρταύκτης απέδρασε, συνελήφθη όμως από τους διώκτες του και, αν και προσπάθησε να εξαγοράσει τη ζωή του, τιμωρήθηκε με ιδιαίτερος σκληρό τρόπο από τους Αθηναίους. Η ιστορία του Πρωτεσιλάου και του Αρταύκτη φαίνεται να έχει μεγάλη σημασία για τον Ηρόδοτο· ο τελευταίος Πέρσης από τη δύναμη του Ξέρξη που σκοτώθηκε τιμωρήθηκε σκληρά για την άσχημη συμπεριφορά του εναντίον του πρώτου Έλληνα που είχε σκοτωθεί κατά τον Τρωικό πόλεμο. Ηρόδοτος, 9.116-120. Boedeker 1988. Βλ. και Jimenez 1992, σχετικά με την επιλογή του Ηροδότου να τονίσει αυτήν την ιστορία.

⁷² Πλίνιος, *Historia naturalis*, XVI 238.

⁷³ Αρριανός, *Ανάβασις*, 1,11,5.

⁷⁴ Πίνδαρος, 1ος Ίσθμ., 83 κ.ε.

απουσίαζαν στη στεριά, η Αιθίλλα, κόρη του Λαομέδοντος και αδελφή του Πριάμου, που βρισκόταν μεταξύ των αιχμαλώτων, πείθει τις υπόλοιπες Τρωαδίτισσες να βάλουν φωτιά στα πλοία, προκειμένου να εμποδιστεί η επιστροφή των Ελλήνων στα σπίτια τους. Αυτό το γεγονός οδήγησε στην ίδρυση της Σκιώνης.⁷⁵

Ο Τζέτζης (12ος αι. μ.Χ.) σε σχόλιο στον Λυκόφρονα (3ος αι. π.Χ.) αναφέρει ότι οι άνδρες του Πρωτεσιλάου έφτασαν στην Παλλήνη, κοντά στο Κάναστρον.⁷⁶

Ο Πολύαινος (2ος αι. μ.Χ.)⁷⁷ και ο Στέφανος Βυζάντιος (6ος αι. μ.Χ.)⁷⁸ αναφέρονται στο κάψιμο των πλοίων από τις Τρωαδίτισσες αιχμάλωτες, χωρίς όμως να σημειώνουν το όνομα συγκεκριμένου ήρωα.

Ο Στράβων (περ. 64 π.Χ. - περ. 19 μ.Χ.) καταγράφει το ίδιο γεγονός του εμπρησμού των πλοίων από τις Τρωαδίτισσες σε συνδυασμό με την περιπετειώδη επιστροφή του Ηρακλέους από την εκστρατεία του εναντίον της Τροίας.⁷⁹

Ο Θουκυδίδης (5ος αι. π.Χ.) αναφέρει ότι οι Σκιωναίοι ισχυρίζονται («φασί») πως η πόλη τους ιδρύθηκε από Πελληνείς της Πελοποννήσου κατά την επιστροφή τους από την Τροία, όταν μια καταιγίδα τους ανάγκασε να βγουν στη στεριά στην περιοχή της Σκιώνης.⁸⁰

Συνοψίζοντας, από τις φιλολογικές πηγές πληροφορούμαστε τα εξής: η Σκιώνη ιδρύθηκε από Αχαιούς (με την ευρεία έννοια του όρου, δηλ. Έλληνες⁸¹) που είχαν πολεμήσει στην Τροία και επέστρεφαν στην πατρίδα τους μετά το τέλος του πολέμου (μία μόνο πηγή αναφέρεται στην πρώτη εκστρατεία εναντίον της Τροίας, με αρχηγό τον Ηρακλή). Μια καταιγίδα έσπρωξε τα πλοία προς την Παλλήνη της Χαλκιδικής και ανάγκασε τους Έλληνες να προσορμιστούν κοντά στη Σκιώνη (παραλλαγή: η στάση οφείλεται στην ανάγκη ανεφοδιασμού). Οι Αχαιοί εγκαταστάθηκαν στην Παλλήνη και ίδρυσαν τη Σκιώνη. Ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι τα πλοία κάηκαν από τις αιχμάλωτες Τρωαδίτισσες και για αυτό το λόγο το ταξίδι της επιστροφής δεν μπορούσε να συνεχιστεί. Ως προς την ταυτότητα αυτών των Αχαιών, ο Θουκυδίδης καταγράφει ότι προέρχονταν από την Πελλήνη της Αχαΐας: ο Τζέτζης αναφέρει ότι πρόκειται για τους άνδρες του

⁷⁵ Κόνων, *Διηγήσεις*, 13.

⁷⁶ Τζέτζης, σχόλιο στον Λυκόφρονα, 911.

⁷⁷ *Στρατηγήματα* VII 47.

⁷⁸ Λήμμα *Σκιώνη*.

⁷⁹ Στράβων, 7,25.

⁸⁰ Θουκ. 4,120,1. Ο Zahrnt σχολιάζει το γεγονός ότι ο Θουκυδίδης τονίζει πως πρόκειται για την τοπική παράδοση των ίδιων των Σκιωναίων, ενώ συνήθως δηλώνει την καταγωγή των κατοίκων μιας πόλης χωρίς να αναφέρεται στην προέλευση της πληροφορίας του. Κατά τον Zahrnt αυτό ίσως σημαίνει ότι ο ιστορικός δεν είχε πειστεί για την ορθότητα της παράδοσης. Zahrnt 1971, σ. 234.

⁸¹ Βλ. Gomme 1956, σ. 609 (σχόλιο στο 4,120,1), σχετικά με τη χρήση του όρου στον Θουκυδίδη. Hornblower 1996, σ. 377-378.

Πρωτεσιλάου· ο Κόνων διηγείται ότι ο ίδιος ο Πρωτεσίλαος έφτασε στην περιοχή μαζί με τους άνδρες του.

Δεν παρατηρείται αντίθεση ανάμεσα στις δύο από τις παραλλαγές των διηγήσεων σχετικά με την ίδρυση της Σκιώνης: εκείνης που αφορά στους Αχαιούς, με την ευρύτερη έννοια των Ελλήνων που επιτέθηκαν στην Τροία, και εκείνης που αφορά στους Πελληνείς της πελοποννησιακής Αχαΐας. Πρόκειται εμφανώς για προσπάθεια σύνδεσης των ομόηχων τοπωνυμίων “Παλλήνη” και “Πελλήνη”. Ο Oberhammer, αναλογιζόμενος τη μεταφορά του μύθου του Αλκυονέως⁸² από τη βόρεια-βορειοανατολική Πελοπόννησο στη Φλέγρα (δηλαδή στην Παλλήνη της Χαλκιδικής), πιστεύει ότι ίσως υφίστατο κάποια σύνδεση ανάμεσα στις δύο περιοχές⁸³.

Πρόβλημα δημιουργείται με την τρίτη παραλλαγή, που εμπλέκει τον ίδιο τον Πρωτεσίλαο, και που η ύπαρξή της φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τους στατήρες της Σκιώνης που φέρουν την κεφαλή του ήρωα. Ο Θεσσαλός Πρωτεσίλαος μπορεί να θεωρηθεί Αχαιός με την ευρύτερη έννοια,⁸⁴ και υπό αυτό το πρίσμα η συγκεκριμένη εκδοχή του μύθου δεν έρχεται σε μεγάλη αντίθεση με τις δύο προηγούμενες παραλλαγές. Το θέμα είναι ότι πρόκειται για τον ήρωα που σκοτώθηκε πρώτος στα Τρωικά, που τον τάφο του επεδείκνυαν στον Ελαιούντα της Θρακικής Χερσονήσου και που θα ήταν αδύνατο να έχει ιδρύσει πόλεις μετά το τέλος του πολέμου. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε από τους ερευνητές, αρχαίους και σύγχρονους, με δύο τρόπους: ο Στράβων συνέδεσε την ίδρυση της Σκιώνης με την επιστροφή του Πρωτεσιλάου από την πρώτη εκστρατεία εναντίον της Τροίας υπό τον Ηρακλή.⁸⁵ Το ίδιο έκανε και ο Höfer στην έκδοση του Κόνωνος.⁸⁶ Τη θεωρία αυτή την αντέκρουσε ο Türk επισημαίνοντας ότι στο απόσπασμα του Κόνωνος δεν γίνεται σαφής αναφορά στον Ηρακλή και ότι οι αναγνώστες δεν θα σκέφτονταν την παλαιά εκστρατεία εναντίον της Τροίας, αλλά εκείνη που οργάνωσαν οι Ατρείδες εξαιτίας της αρπαγής της Ελένης. Ο ίδιος ο Türk αποδίδει τη σύνδεση της ίδρυσης της Σκιώνης με την επιστροφή του Πρωτεσιλάου από την Τροία σε λάθος ή αυθαιρεσία.⁸⁷ Αν και δεν φαίνεται να γνώριζε τους στατήρες της πόλης, δεν

⁸² Ο Αλκυονεύς ήταν προδωρικός ήρωας της βορειοανατολικής Πελοποννήσου. Θεωρούνταν ο αρχαιότερος των Γιγάντων και θανατώθηκε από τον Ηρακλή. Ήδη στον Πίνδαρο το πεδίο της μάχης έχει μεταφερθεί στη Φλέγρα. Βλ. H. von Geisau, λήμμα «Alkyoneus», στο: *Kleiner Pauly* 1, με παραπομπές στις πηγές.

⁸³ Oberhammer 1927, στ. 529.

⁸⁴ Προέρχεται, μάλιστα από την περιοχή της Φθιώτιδος Αχαΐας, όπου βρισκόταν η Φυλάκη.

⁸⁵ Στράβων, 7,25.

⁸⁶ Höfer 1890, σ. 63.

⁸⁷ Türk, *Protesilaos*, στ. 3162, στίχ. 25-31: «Dass hier Protesilaos nach dem Falle Troias noch leben und seine Heimfahrt antreten soll, widerspricht der ... Sage und kann kaum anders als durch ein Versehen oder blinde Willkür erklärt werden».

αμφισβητεί την πεποίθηση των Σκιωναίων ότι η πόλη τους ιδρύθηκε από τον Πρωτεσίλαο. Πιστεύει ότι το όνομα του ήρωα προστέθηκε σε κάποια παραλλαγή των Νόστων, που πραγματευόταν την επιστροφή των ανδρών του Πρωτεσιλάου στην πατρίδα τους.⁸⁸ Άλλοι ερευνητές θεωρούν πιθανή την ύπαρξη μιας παραλλαγής του μύθου του Πρωτεσιλάου, σύμφωνα με την οποία ο ήρωας δεν πέθανε στην Τροία.⁸⁹

Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές στον Πρωτεσίλαο αποδίδονταν τιμές μεγαλύτερες από εκείνες που συνήθως αναλογούσαν στους ήρωες. Εκτός από τους αθλητικούς αγώνες στη Φυλάκη, έθιμο συνηθισμένο στο πλαίσιο απόδοσης ηρωικών τιμών, μαθαίνουμε ότι στο Πρωτεσιλάειον του Ελαιούντα ο ήρωας τιμούνταν ως θεός.⁹⁰ Ο Αρταΰκτης, μάλιστα, τον αποκαλεί θεό.⁹¹ Έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με τη θεϊκή υπόσταση του Πρωτεσιλάου: άλλοι πιστεύουν ότι έχει χθόνιο χαρακτήρα, άλλοι ότι παρουσιάζει χαρακτηριστικά των θεοτήτων που σχετίζονται με τη βλάστηση, και κατ'επέκταση με τη λατρεία του Διονύσου.⁹² Υπάρχει και η θεωρία ότι πρόκειται για έναν θεό του Κάτω Κόσμου, η λατρεία του οποίου μεταφέρθηκε από τη Φυλάκη στη Θρακική Χερσόνησο μέσω πρώιμης αποικιστικής δραστηριότητας: αργότερα, ο μύθος εντάχθηκε στα Τρωικά.⁹³

Δυστυχώς, οι ελάχιστες αναφορές των αρχαίων πηγών στη σχέση του Πρωτεσιλάου με τη Σκιώνη δεν μας διαφωτίζουν σχετικά με τη φύση της λατρείας του στην πόλη αυτή. Δεν γνωρίζουμε καν αν λατρευόταν και εκεί ως θεός, όπως στον Ελαιούντα, ούτε διαθέτουμε πληροφορίες σχετικά με την παλαιότητα του μύθου που συνέδεε τον ήρωα με τη Σκιώνη. Τα αρχαιότερα (μέχρι τώρα τουλάχιστον) τεκμήρια για τη σύνδεση αυτή είναι οι στατήρες με την κεφαλή του Πρωτεσιλάου του 5ου αι. π.Χ. Ακόμη και αν η ισχύει η ανάλυση του Höfer ότι πηγή του Κόνωνος για τις σχετικές με την Παλλήνη *Διηγήσεις* αποτέλεσαν τα *Παλληνιακά* του Ηγησίππου, η δράση του Χαλκιδέως ιστορικού τοποθετείται στον 4ο αι. π.Χ.

Άρα, με βάση τα λιγοστά στοιχεία που διαθέτουμε σήμερα, μπορούμε να συνοψίσουμε τα σχετικά με τον ιδρυτικό μύθο της Σκιώνης ως εξής: στη Σκιώνη, που από ό,τι φαίνεται κατοικούνταν ήδη κατά τη Νεώτερη Νεολιθική, προφανώς δεν υπήρχαν ιστορικές μνήμες σχετικά με την αποικιστική δραστηριότητα συγκεκριμένων οικιστών. Ίσως δεν είχε υπάρξει οργανωμένη άφιξη αποίκων από κάποια ελληνική πόλη, όπως συνέβη με άλλες πόλεις της Χαλκιδικής, που διατήρησαν τις σχετικές πληροφορίες στην

⁸⁸ Türk, *Protesilaos*, στ. 3162.

⁸⁹ Boedeker 1988, σ. 36, σημ. 22.

⁹⁰ Τζέτζης, σχόλιο στον Λυκόφρονα, 532-534.

⁹¹ Ηρόδοτος, 9,120,3.

⁹² Türk, *Protesilaos*, στ. 3162, 3164.

⁹³ Radke, *Protesilaos*, στ. 939.

ιστορία τους. Είναι πιθανό η εγκατάσταση των Ελλήνων να έγινε σταδιακά, χωρίς να υπάρχει κάποιο ορόσημο στο χρόνο.⁹⁴ Πιθανόν η ανάμνηση αυτής της δραστηριότητας οδήγησε στην ανάπτυξη ενός τοπικού ιδρυτικού μύθου, που ενέτασσε την ίδρυση της πόλης στους κύκλους των Νόστων⁹⁵. Πιθανότατα ο μύθος αυτός μιλούσε για Αχαιούς (με την ευρύτερη έννοια των Ελλήνων), που μετά από περιπέτειες ίδρυσαν την πόλη. Η παλαιότερη ονομασία της Παλλήνης, Φλέγρα, ίσως ενέπνευσε την ιστορία με την πυρκαγιά στα πλοία που ανάγκασε τους Αχαιούς να εγκατασταθούν στο συγκεκριμένο μέρος, καθώς δεν ήταν πλέον δυνατόν να συνεχίσουν το ταξίδι της επιστροφής. Η ονομασία της χερσονήσου της Παλλήνης⁹⁶ οδήγησε εύκολα στη σύνδεση με την ομόηχη Πελλήνη της πελοποννησιακής Αχαΐας⁹⁷. Άγνωστο παραμένει το πότε εισήχθη στον ιδρυτικό μύθο η μορφή του Πρωτεσίλαου. Ίσως έγινε μετά τους Περσικούς Πολέμους, όταν οι Σκιωναίοι επέλεξαν να συνδέσουν το παρελθόν της πόλης τους με έναν από τους πιο ανδρείους ήρωες των Τρωικών, κάποιον που είχε πολεμήσει με γενναιότητα εναντίον των Τρώων, όπως και οι ίδιοι οι Σκιωναίοι είχαν πολεμήσει γενναία εναντίον των Περσών.⁹⁸ Το πιθανότερο είναι ότι οι Σκιωναίοι στηρίχθηκαν σε μια εκδοχή των Τρωικών που ήθελε τον Πρωτεσίλαο να παραμένει ζωντανός και να παίρνει το δρόμο της επιστροφής για την πατρίδα του. Η επιλογή ενός ήρωα που λατρευόταν στη Θρακική Χερσόνησο ενδεχομένως αποτελεί άλλη μία ένδειξη των στενών σχέσεων των πόλεων της Χαλκιδικής με τις βορειοδυτικές ακτές της Μικράς Ασίας και το βορειοανατολικό Αιγαίο γενικότερα.⁹⁹

⁹⁴ Βλ. Βοκοτοπούλου 1997, σ. 68.

⁹⁵ Tiverios 2008, σ. 11, 39-40.

⁹⁶ Το όνομα Παλλήνη είναι προϊστορικό (πρβλ. τα ονόματα των μυκηναϊκών γυναικείων θεοτήτων Μυκήνη, Αθήνη), Βοκοτοπούλου 1997, σ. 66-67.

⁹⁷ Αν ίσχυε αυτή η σύνδεση, η Σκιώνη θα ήταν η μοναδική αχαϊκή αποικία στο Βόρειο Αιγαίο.

⁹⁸ Ο Vermeule 1992, σ. 342, συνδέει την έκδοση των στατήρων με την κεφαλή Πρωτεσίλαου με την αποχώρηση των Περσών. Βλ. και Kagan 2004, σ. 82-83, σχετικά με την επιλογή των Λαρισαίων να απεικονίσουν στα νομίσματά τους παράσταση σχετική με τον Ιάσονα. Ο Kagan θεωρεί ότι η κίνηση αυτή είχε σκοπό να “διορθώσει” την αρνητική εικόνα των Θεσσαλών που είχαν μηδίσει. Βλ. Jimenez 1992, σχετικά με πιθανή πολιτική εκμετάλλευση των ιδρυτικών μύθων από τους Σκιωναίους.

⁹⁹ Vokotopoulou 1990, σ. 86.

5. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Στον κατάλογο που ακολουθεί έχουν περιληφθεί όλα τα νομίσματα της Σκίωνης που εντοπίσαμε σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές της Ελλάδας και του εξωτερικού, καθώς και τα νομίσματα που βρήκαμε στους καταλόγους δημοπρασιών και συνοδεύονταν από φωτογραφική τεκμηρίωση. Τα νομίσματα των καταλόγων δημοπρασιών χωρίς φωτογραφία έχουν καταγραφεί στο Επίμετρο, στο τέλος του Α΄ τόμου της παρούσας εργασίας.

Η αρίθμηση των καταχωρίσεων του καταλόγου είναι ενιαία και συνεχής και περιλαμβάνει τόσο τις αργυρές όσο και τις χάλκινες κοπές. Το ίδιο ισχύει και για την αρίθμηση των σφραγίδων εμπροσθοτύπου και οπισθοτύπου. Στα χάλκινα νομίσματα, εκεί όπου λόγω μεγάλης φθοράς ή κακής διατήρησης δεν στάθηκε δυνατός ο προσδιορισμός των σφραγίδων, στην αρίθμηση παρεμβάλλονται ένθετοι αριθμοί του τύπου A1, A2 (όπου A = αβέβαιο). Για κάθε νόμισμα παρατίθενται οι παρακάτω πληροφορίες: βάρος (σε γραμμάρια), η σχέση των αξόνων εμπροσθοτύπου και οπισθοτύπου (εκφρασμένη σε ώρες με αραβικά ψηφία, π.χ. 10:30) και η διάμετρος (σε χιλιοστά). Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου τα στοιχεία είναι ελλιπή· αυτό συμβαίνει κυρίως με τα νομίσματα που προέρχονται από τους καταλόγους δημοπρασιών. Η έλλειψη των στοιχείων αυτών δηλώνεται με το ερωτηματικό του λατινικού αλφαβήτου.

Έχει καταβληθεί μεγάλη προσπάθεια ακριβούς καταγραφής της προέλευσης κάθε νομίσματος, στη δεξιά πλευρά της καταχώρισης. Στην πρώτη αράδα σημειώνεται το μουσείο ή η συλλογή όπου βρίσκεται το νόμισμα ή ο πιο πρόσφατος κατάλογος δημοπρασιών όπου αυτό εντοπίστηκε. Ακολουθούν, σε χρονολογική σειρά από τον νεώτερο στον παλαιότερο, όλοι οι σταθμοί της διαδρομής του νομίσματος, από συλλογή σε συλλογή ή από κατάλογο σε κατάλογο. Κάθε σταθμός αυτής της διαδρομής δηλώνεται με γωνιώδη αγκύλη. Στις περιπτώσεις που το νόμισμα είναι δημοσιευμένο, οι παραπομπές στις δημοσιεύσεις παρατίθενται κάτω από οριζόντια διαχωριστική γραμμή, και πάλι σε χρονολογική σειρά από τη νεώτερη προς την παλαιότερη· η σειρά αυτή παραβιάζεται μόνο εκεί όπου υπάρχει επίσημος κατάλογος της συλλογής ή του μουσείου, ο οποίος και προηγείται των υπολοίπων δημοσιεύσεων.

Στον κατάλογο έχουν χρησιμοποιηθεί οι βραχυγραφίες:

αρ.	= αριστερά, αριστερός, -ή, -ό
αρ. κατ.	= αύξων αριθμός στον κατάλογο των νομισμάτων της παρούσας εργασίας
γρ.	= γραμμάρια
δ.	= δεξιά, δεξιός, -ά, -ό
Ε	= Εμπροσθότυπος
Ο	= Οπισθότυπος
πίν.	= πίνακας
σ.	= σελίδα
σημ.	= σημείωση, υποσημείωση
στ.	= στήλη
Συλλ.	= Συλλογή
σχ.	= σχέδιο
τεύχ.	= τεύχος
τόμ.	= τόμος
<i>BBS</i>	= <i>Bye or Bid Sale</i>
<i>FPL</i>	= <i>Fixed Price List</i>
<i>MBS</i>	= <i>Mail Bid Sale</i>

Οι βραχυγραφίες που έχουν δημιουργηθεί για τις ονομασίες των μουσείων και των ιδιωτικών συλλογών επεξηγούνται στο «Ευρετήριο νομισμάτων από μουσεία και ιδιωτικές συλλογές», ενώ εκείνες που αφορούν στις ονομασίες των οίκων δημοπρασιών στο «Ευρετήριο νομισμάτων από καταλόγους δημοπρασιών».

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ: περ. 510-470 π.Χ.

ΟΜΑΔΑ 1

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 1 E1 ΣΚΙΟ[N]-ΑΙΟ-N (επί τα λαιά).¹⁰⁰ Ημίτομο λέοντος προς τα δ., με τα πόδια απλωμένα μπροστά. Το ζώο στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω, έτσι ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα· στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στενόμακρο, αμυγδαλόσχημο· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τέσσερις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, ενώ μία πέμπτη σειρά βοστρύχων προβάλλεται ακτινωτά πάνω στο πέταλο. Το ημίτομο απολήγει σε ανάγλυφη γραμμή και σειρά σφαιριδίων.

O1 Έγκοιλο τραπεζιοειδές, με αδιαμόρφωτο, αδρό εσωτερικό.

2,12 γρ. - 13 Tkalec, *Auction* 27 Οκτωβρίου 2011, αρ. 57.
< Συλλ. Egger.

- 2 E1 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O2 Έγκοιλο ορθογώνιο, με αδιαμόρφωτο, αδρό εσωτερικό.

2,10 γρ. - 14 Glendining's, *Auction* 4 Ιουνίου 1992, αρ. 49
(«Skithai»).

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 3 E2 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στενόμακρο, αμυγδαλόσχημο· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει την τομή στον αυχένα· στην κορυφή της κεφαλής, τρεις φλογόσχημοι βόστρυχοι.

O3 Έγκοιλο ορθογώνιο, με ανάγλυφο ακανόνιστου σχήματος στο εσωτερικό.

¹⁰⁰ Βλ. πίν. 62.

α.	0,36 γρ.	- 8,5	Συλλ. Πόρτολου.
β.	0,29 γρ.	- 7,5	Αθήνα, Alpha Bank 6601. < Συλλ. Γκέρτσου.
γ.	0,22 γρ.	- 8	Αθήνα, Alpha Bank 6677. < Συλλ. Γκέρτσου.

ΟΜΑΔΑ 2

ΤΕΤΡΩΒΟΛΟ

- 4 E1 Όπως παραπάνω αρ. 1 (ίδια σφραγίδα).
O4 Έγκοιλο ορθογώνιο, χωρισμένο σε τμήματα με μία κάθετη και δύο διαγώνιες γραμμές.

2,42 γρ.	- 14	Μπολόνια, Museo Civico. <hr/> Gaebler, <i>AMNG</i> , σ. 110 (αρ. 2, «Skithai»), πίν. XXI:9. Gaebler 1929, σ. 257-258 (αρ. 1), 270, πίν. I:2.
----------	------	--

ΔΙΩΒΟΛΑ

- 5 E3 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στενόμακρο, αμυγδαλόσχημο· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει την τομή στον αυχένα· στην κορυφή της κεφαλής, τέσσερις φλογόσχημοι βοστρύχοι.
O5 Έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο σε ανόμοια τμήματα.

α.	1,10 γρ.	- 10,5	Αθήνα, Alpha Bank 6596. < Συλλ. Γκέρτσου.
β.	0,96 γρ.	- 11	Πιθανώς επικεκομμένο. Αθήνα, Alpha Bank 6594. < Συλλ. Γκέρτσου.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 6 E2 Όπως παραπάνω αρ. 3 (ίδια σφραγίδα).
O5 Όπως παραπάνω.
- α. 0,38 γρ. - 9 Επικεκομμένο.
Συλλ. Πόρτολου.
- β. 0,35 γρ. - 9 Επικεκομμένο.
Αθήνα, Alpha Bank 6604.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- γ. 0,42 γρ. - 7 Αθήνα, Alpha Bank 6609.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- δ. 0,35 γρ. - 7,5 Συλλ. Πόρτολου.

ΟΜΑΔΑ 3

ΤΕΤΡΩΒΟΛΟ

- 7 E4 Όπως παραπάνω αρ. 1· στο πεδίο πάνω δ., σφαιρίδιο. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο. Επιγραφή: ΣΚΙΟΝ-ΑΙΟ-Ν (επί τα λαιά).¹⁰¹
O6 Έγκοιλο τραπεζιοειδές, με παράλληλες γραμμές στην αδρή επιφάνεια του εσωτερικού.
- 2,21 γρ. - 14 Αθήνα, Alpha Bank 6313.
< Συλλ. Γκέρτσου.

ΔΙΩΒΟΛΟ

- 8 E5 Όπως παραπάνω αρ. 5.
O7 Έγκοιλο ορθογώνιο, με παράλληλες γραμμές στην αδρή επιφάνεια του εσωτερικού.
- 1,31 γρ. - 14 Ιδιόμορφο, σχεδόν τριγωνικό, σχήμα πετάλου.
Επικεκομμένο.

¹⁰¹ Βλ. πίν. 62.

Αθήνα, Alpha Bank 6593.
< Συλλ. Γκέρτσου.

ΟΜΑΔΑ 4

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 9** E4 Όπως παραπάνω αρ. 7 (ίδια σφραγίδα).
O8 Έγκοιλο τραπεζιοειδές· στο εσωτερικό διακρίνονται ανάγλυφες περιοχές και δύο παράλληλες γραμμές.
- α. 2,32 γρ. - 16 Αθήνα, Alpha Bank 6312.
< Συλλ. Γκέρτσου.
< Spink, *FPL* 88, τεύχ. 9 (Σεπτέμβριος 1980), αρ. 7160.
- β. 2,29 γρ. - 13 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- γ. 2,35 γρ. - 15 Αθήνα, Alpha Bank 4146.
- 10** E6 Όπως παραπάνω αρ. 7. Δεν σώζονται ίχνη στικτού κύκλου.
O8 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 2,06 γρ. - 12 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- β. 2,18 γρ. - 14 Κοπεγχάγη, National Museum.

SNG Corp., αρ. 325 («Scithai»)
Bloesch 1957, σ. 5.

ΔΙΩΒΟΛΟ

- 11** E3 Όπως παραπάνω αρ. 5 (ίδια σφραγίδα).
O8 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 0,99 γρ. - 10 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΟΜΑΔΑ 5

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 12** E6 Όπως παραπάνω αρ. 10 (ίδια σφραγίδα).
O9 Έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο με ανάγλυφες ταινίες σε τέσσερα άνισα τετράγωνα.
- α. 2,31 γρ. - 14 Kovacs, *BBS XI* (19 Ιουνίου 1993), αρ. 22 («Scithai»).
- β. 2,23 γρ. - 14 Κέμπριτζ, Fitzwilliam Museum.
< Sotheby's, *Auction* 20 Απριλίου 1846, αρ. 920 («Acanthus»).
< Συλλ. Till.
-
- SNG Fitzwilliam*, αρ. 1990.
Bloesch 1957, σ. 5, 8 (αρ. 3), πίν. I:1.
Gaebler 1929, σ. 255 (σημ. 1), 256, 258 (αρ. 2.1), 270, πίν. I:3.
Leake 1856, σ. 33 (αρ. 2), («Cherronesus Thraciae»).

ΔΙΩΒΟΛΑ

- 13** E3 Όπως παραπάνω αρ. 5 (ίδια σφραγίδα).
O9 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 1,19 γρ. - 12 CNG, *Electronic Auction* 256 (25 Μαΐου 2011), αρ. 25 («Thraco-macedonian region, Uncertain»).
- 14** E3 Όπως παραπάνω αρ. 5 (ίδια σφραγίδα).
O10 Έγκοιλο τετράγωνο με αδρή εσωτερική επιφάνεια.
- 1,11 γρ. - 9,5 Συλλ. Πόρτολου.

ΟΜΑΔΑ 6

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

- 15 E7 Λέων προς τ' αρ. πάνω στη ράχη ελαφιού προς τα δ. Ο λέων μπήγει τα δόντια και τα νύχια του μπροστινού ποδιού στα νώτα του ελαφιού, που έχει ήδη γονατίσει στο δ. μπροστινό πόδι. Το σώμα του ελαφιού είναι στικτό· διακρίνονται επίσης τα κέρατά του, χωρίς διακλαδώσεις. Το σύμπλεγμα πατά σε σύνθετη γραμμή εδάφους: απλή γραμμή - δύο στικτές γραμμές - απλή γραμμή· στο κέντρο, κυκλικό διακοσμητικό στοιχείο(;). Στο πεδίο πάνω, επιγραφή. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
- O11 Έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο με ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα ορθογώνια παραλληλόγραμμα με στικτή επιφάνεια, σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, διακοσμητικό στοιχείο που αποτελείται από τουλάχιστον έξι (πιθανότατα εννέα στο σύνολο) σφαιρίδια.

- α. 16,43 γρ. - 25 E: Στο πεδίο πάνω, ίχνη επιγραφής: ...Ο... Στα νώτα του λέοντος, υστερόσημο: ορθογώνια σφραγίδα με ρομβωτό κόσμημα. Δύο τομές ελέγχου: μία με κατεύθυνση από πάνω αρ. προς το κέντρο και μία από πάνω δ. προς το κέντρο.
Επικεκομμένο πάνω σε νόμισμα Ακάνθου με E: σπαραγμός (λέων αρ. - ταύρος δ.) / O: έγκοιλο τετράγωνο [βλ. Τσέλεκας 1996, πίν. 1, αρ. 5-6 (Group 2)]· ο εμπροσθότυπος έχει χτυπηθεί επί του οπισθοτύπου και ο οπισθότυπος επί του εμπροσθοτύπου. Από την αρχική παράσταση διακρίνονται: στον οπισθότυπο, το αρ. μπροστινό πόδι και η ράχη του λέοντος, ίσως και τα πίσω πόδια του ταύρου.

Αθήνα, Alpha Bank 6309.
< Συλλ. Γκέρτσου.
< “Θησαυρός” Asyut, 1969.

Price - Waggoner 1975, σ. 43 (αρ. 192), πίν. XI:193 [λανθασμένη η αρίθμηση στον πίνακα].
Cahn 1973, σ. 7 (αρ. 1), 12, πίν. I:1.
IGCH, αρ. 1644.

β. 16,95 γρ. - 24 “Θησαυρός” Asyut, 1969.

Price - Waggoner 1975, σ. 43 (αρ. 193), πίν.
XI:192 [λανθασμένη η αρίθμηση στον
πίνακα].

Cahn 1973, σ. 7.

IGCH, αρ. 1644.

ΗΜΙΣΥ ΣΤΑΤΗΡΟΣ

- 16 E8 Λέων δ., σπαράσσει το μηρό από ένα πόδι ελαφιού, που κείται στο έδαφος. Το ζώο πατά σε σύνθετη γραμμή εδάφους: απλή γραμμή - στικτή γραμμή - απλή γραμμή. Τη γραμμή εδάφους διακόπτει η κνήμη του ελαφιού. Στο πεδίο πάνω, σφαιρίδιο. Στο έξεργο, ΣΚ-ΙΟ.¹⁰² Πιθανόν όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
- O12 Έγκοιλο τετράγωνο· ανάγλυφες γραμμές το διαιρούν σε τέσσερα τμήματα με ανάφλυφη, στικτή επιφάνεια· στο κέντρο, σφαιρίδιο.

7,99 γρ. - 19 Τρυπημένο.

Βερολίνο.

< Συλλ. Imhoof-Blumer.

Cahn 1973, σ. 7.

Bloesch 1957, σ. 7 (αρ. 2), πίν. 1:6.

Gaebler, *AMNG*, σ. 110 (αρ. 1), πίν. 26:15.

Gaebler 1929, σ. 259 κ.ε., πίν. I:8.

Babelon, *Traité* II.1, στ. 1253-1254 (αρ. 1836).

Imhoof-Blumer 1883, σ. 73 (αρ. 56), πίν. C:13.

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 17 E4 Όπως παραπάνω αρ. 7 (ίδια σφραγίδα).
- O13 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τετράγωνα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, πέντε σφαιρίδια.

α. 2,39 γρ. - 14 Λονδίνο, British Museum 1866,1201.782.
< Κληροδότημα J. Woodhouse.

BMC Macedonia, σ. xxxvii, 102 (αρ. 2).

Bloesch 1957, σ. 5, 8 (αρ. 4), πίν. I:2.

Gaebler, *AMNG*, σ. 110 (αρ. 3, «Skithai»), πίν.

¹⁰² Βλ. πίν. 62.

XXI:10.
 Gaebler 1929, σ. 255, 256, 257, 258 (αρ. 3),
 270, πίν. I:4.
 Babelon, *Traité* II.4, στ. 777-778 (αρ. 1224),
 πίν. CCCXXVI:18.
 Σβορώνος 1918-1919, σ. 177.
 Imhoof-Blumer 1883, σ. 73 (αρ. 56a).

β. 2,37 γρ. - 15 CNG, *Auction* 84 (5 Μαΐου 2010), αρ. 216.
 γ. 2,17 γρ. - 14 CNG, *MBS* 57 (4 Απριλίου 2001), αρ. 150.

18 E9 Όπως παραπάνω.
 O13 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

2,23 γρ. - 14,5 Gorny, *Auction* 122 (10/11 Μαρτίου 2003), αρ.
 1210.
 < Gorny, *Auction* 117 (14 Οκτωβρίου 2002),
 αρ. 148.

ΟΜΑΔΑ 7

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

19 E10 Λέων προς τα δ. πάνω στη ράχη ελαφιού προς τ' αρ. Ο λέων, με κεφαλή
 στραμμένη κατενώπιον, μπήγει τα δόντια και τα νύχια του μπροστινού ποδιού
 στα νώτα του ελαφιού, που έχει ήδη γονατίσει στο αρ. μπροστινό πόδι. Το
 σώμα του ελαφιού είναι στικτό. Το σύμπλεγμα πατά σε σύνθετη γραμμή
 εδάφους: απλή γραμμή - στικτή γραμμή - απλή γραμμή. Στο έξεργο,
 επιγραφή(;). Στο πεδίο πάνω, σφαιρίδιο. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.

O11 Όπως παραπάνω αρ. 15 (ίδια σφραγίδα).

16,20 γρ. - 29,7 Στο έξεργο ίχνη γραμμμάτων(;).
 Επικεκομμένο πάνω σε νόμισμα Ακάνθου με
 Ε: σπαραγμός (λέων - ταύρος) / Ο: έγκοιλο
 τετράγωνο (βλ. Τσέλεκας 2002, πίν. II:Γ')· ο
 εμπροσθότυπος έχει χτυπηθεί επί του
 εμπροσθοτύπου και ο οπισθότυπος επί του
 οπισθοτύπου. Από την αρχική παράσταση
 διακρίνονται: στον εμπροσθότυπο, το κεφάλι
 του λέοντος, τα νώτα του ταύρου, μέρος της
 γραμμής εδάφους και μέρος του στικτού
 κύκλου.

Βίντερτουρ, Münzkabinett.

Winterthur Kat., αρ. 1408.

Τσέλεκας 2002, σ. 21 (αρ. 11), πίν. II:11.

Kraay 1976, σ. 133, πίν. 25:452.

Price - Waggoner 1975, σ. 43.

Cahn 1973, σ. 7, 10, 12.

Blöesch 1958-1959, σ. 11 (αρ. 17), πίν. I:17.

Blöesch 1957, σ. 6, 7 (αρ. 1), πίν. 1:7-9.

20 E11 Όπως παραπάνω, εκτός από: η κεφαλή του λέοντος σε κατατομή. Δεν υπάρχει σφαιρίδιο στο πεδίο πάνω. Επιγραφή: στο έξεργο, ΣΚΙΟΝ· στο πεδίο πάνω, ΝΟΙΑ.

O14 Όπως παραπάνω.

15,98 γρ. - 29 ΣΚΙΟΝ (στο έξεργο) -ΝΟ[ΙΑ] (στο πεδίο, πάνω).¹⁰³ Επικεκομμένο.

Αθήνα, Alpha Bank 6307.
< Συλλ. Γκέρτσου.

Τσαγκάρη 2009, σ. 89 (αρ. 78).

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

21 E12 Όπως παραπάνω αρ. 1, εκτός από: η χαίτη διατάσσεται σε τέσσερις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, χωρίς την πέμπτη σειρά βοστρύχων που προβάλλεται στο πεδίο. Στο πεδίο δ., ακριβώς πάνω από τα πόδια, σφαιρίδιο. Η διάταξη της επιγραφής είναι αβέβαιη.¹⁰⁴

O15 Όπως παραπάνω, στο κέντρο μόνο ένα σφαιρίδιο.

α. 2,05 γρ. - 12 Αθήνα, Alpha Bank 6311.
< Συλλ. Γκέρτσου.

β. 2,52 γρ. - 13 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

¹⁰³ Βλ. πίν. 62.

¹⁰⁴ Στα σωζόμενα νομίσματα διακρίνονται μόνο ίχνη γραμμμάτων.

- 22** E13 Όπως παραπάνω αρ. 1, εκτός από: στο πεδίο πάνω αρ., σφαιρίδιο.
Σ-Κ[ΙΟΝΑΙ]-ΟΝ (επί τα λαιά).¹⁰⁵ Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
- O15 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 2,47 γρ. - 12,7 Βίντερτουρ, Münzkabinett.
Winterthur Kat., αρ. 1410.
Bloesch 1957, σ. 5, 8 (αρ. 6).
- β. 2,54 γρ. - 15,3 Βίντερτουρ, Münzkabinett.
Winterthur Kat., αρ. 1409.
Bloesch 1958-1959, σ. 11 (αρ. 18), πίν. I:18.
Bloesch 1957, σ. 5, 8 (αρ. 5), πίν. I:3.
- 23** E14 Όπως παραπάνω αρ. 1. ΣΚΙΟΝΑΙ-ΟΝ (επί τα λαιά)¹⁰⁶. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
- O16 Όπως παραπάνω.
- 2,61 γρ. - 16,4 Βίντερτουρ, Münzkabinett.
Winterthur Kat., αρ. 1411.
Bloesch 1958-1959, σ. 11 (αρ. 19), πίν. I:19.
Bloesch 1957, σ. 5, 8 (αρ. 7), πίν. I:4.
- 24** E14 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- O17 Όπως παραπάνω.
- α. 2,32 γρ. - 16 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- β. 2,69 γρ. - 16 Ελβετία, Ιδιωτική Συλλογή.
- γ. 1,92 γρ. - 17 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 323/1989
(δωρεά Δημ. Πόρτολου).
ΑΔ 44 (1989), σ. 4.

¹⁰⁵ Βλ. πίν. 62.

¹⁰⁶ Βλ. πίν. 62.

ΔΙΩΒΟΛΑ

- 25** E15 Όπως παραπάνω αρ. 5, εκτός από: στην κορυφή της κεφαλής, τρεις φλογόσχημοι βοστρύχοι.
- O18 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.
α.	1,32 γρ.	-	10	CNG, <i>Electronic Auction</i> 248 (26 Ιανουαρίου 2011), αρ. 34 («Thraco-macedonian region, Uncertain»).
β.	1,41 γρ.	-	11,5	Αθήνα, Alpha Bank 6598.
< Συλλ. Γκέρτσου.
γ.	1,13 γρ.	-	10,5	Πιθανόν επικεκομμένο.

Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου. |
- 26** E16 Όπως παραπάνω, εκτός από: το μάτι είναι μικρότερο· στην κορυφή της κεφαλής, τέσσερις φλογόσχημοι βόστρυχοι. Στο πεδίο πάνω, σφαιρίδιο.
- O19 Όπως παραπάνω.
α.	1,02 γρ.	-	11	Πιθανόν επικεκομμένο.

Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου. |
| β. | 1,15 γρ. | - | 12 | Spink, <i>Auction</i> 87 (9 Οκτωβρίου 1991), αρ. 22 («Uncertain mint»). |
| γ. | 0,93 γρ. | - | 11 | Επικεκομμένο, πιθανότατα πάνω σε νόμισμα Μιλήτου με Ε: ημίτομο λέοντος δ., με την κεφαλή στραμμένη προς τα πίσω / Ο: ανθεμωτός αστέρας μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο ¹⁰⁷ : ο εμπροσθότυπος έχει χτυπηθεί επί του εμπροσθοτύπου και ο οπισθότυπος επί του οπισθοτύπου. Από την αρχική παράσταση διακρίνονται: στον εμπροσθότυπο, μέρος του ανοιχτού στόματος του λέοντος, ίχνη της χαίτης· στον οπισθότυπο, δύο ακτίνες του αστέρα και εννέα πέταλα ανθεμίων, καθώς και ίχνη της μιας πλευράς του έγκοιλου τετραγώνου.

Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου. |
| δ. | 1,15 γρ. | - | 12 | Επικεκομμένο, πιθανότατα πάνω σε νόμισμα Μιλήτου, όπως παραπάνω ο αρ. 26γ. Ο |

¹⁰⁷ Πρβλ. Pfeiler 1966, σ. 23. Price - Waggoner 1975, σ. 86 (αρ. 616-619). Βλ. πίν. 64:1.

εμπροσθότυπος έχει χτυπηθεί επί του εμπροσθοτύπου και ο οπισθότυπος επί του οπισθοτύπου. Από την αρχική παράσταση διακρίνονται: στον εμπροσθότυπο, αδιάγνωστα ίχνη ανάγλυφης παράστασης· στον οπισθότυπο, τρεις ακτίνες του αστέρα και έξι πέταλα ανθεμίων, καθώς και ίχνη των δύο πλευρών του έγκοιλου τετραγώνου¹⁰⁸.

Αθήνα, Alpha Bank 6597.
< Συλλ. Γκέρτσου.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

27 E17 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· η σχηματοποιημένη χείτη διατάσσεται σε δύο σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει την τομή στον αυχένα.

O20 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.

0,41 γρ. - 8 Αθήνα, Alpha Bank 6605.
< Συλλ. Γκέρτσου.

28 E18 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στενόμακρο, αμυγδαλόσχημο· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χείτη διατάσσεται σε δύο σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει την τομή στον αυχένα· στην κορυφή της κεφαλής, τρεις φλογόσχημοι βόστρυχοι.

O21 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τμήματα.

0,33 γρ. - 8 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

¹⁰⁸ Βλ. πίν. 64:2.

- 29** E19 Όπως παραπάνω.
- O21 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 0,44 γρ. - 7,5 Αθήνα, Alpha Bank 6603.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- β. 0,31 γρ. - 7 Αθήνα, Alpha Bank 6602.
< Συλλ. Γκέρτσου.

ΗΜΙΩΒΟΛΙΑ

- 30** E20 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στενόμακρο, αμυγδαλόσχημο· η κεφαλή απολήγει αρ. σε σειρά μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, που διακόπτεται από το αφτί· στην κορυφή της κεφαλής, όρθιος θύσανος βοστρύχων. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
- O22 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα, με χαμηλή ανάγλυφη επιφάνεια.
- 0,22 γρ. - 6,5 Αθήνα, Alpha Bank 6608.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- 31** E21 Όπως παραπάνω, εκτός από: το μάτι είναι στενόμακρο· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· στην κορυφή της κεφαλής, όρθιος φλογόσχημος βόστρυχος. Δεν διακρίνεται στικτός κύκλος.
- O23 Όπως παραπάνω.
- 0,19 γρ. - 7 CNG, *The Coin Shop*, αρ. 735293 («Thracomacedonian, uncertain»)
[<http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=35338>].

ΟΜΑΔΑ 8

ΣΤΑΤΗΡΑΣ

- 32** E22 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 20, εκτός από: δεν διακρίνεται αν το σώμα του ελαφιού είναι στικτό ή όχι. Στο πεδίο κάτω ακριβώς από τα πόδια του ελαφιού, σφαιρίδιο. Δεν διακρίνεται επιγραφή.
- O24 Έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο σε τέσσερα ορθογώνια παραλληλόγραμμα με ακανόνιστα ανάγλυφη επιφάνεια.

15,66 γρ. - 29 Επικεκομμένο πάνω σε νόμισμα Ακάνθου με Ε: σπαραγμός (λέων - ταύρος) / Ο: έγκοιλο τετράγωνο (βλ. Τσέλεκας 2002, πίν. Π:Γ')· ο εμπροσθότυπος έχει χτυπηθεί επί του εμπροσθοτύπου και ο οπισθότυπος επί του οπισθοτύπου. Από την αρχική παράσταση διακρίνονται: στον εμπροσθότυπο, το κεφάλι και η ουρά του λέοντος, τα νώτα του ταύρου, μέρος του στικτού κύκλου.

Αθήνα, Alpha Bank 6308.
< Συλλ. Γκέρτσου.

Τσέλεκας 2002, σ. 21 (αρ. 10), πίν. Π:10.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 33** E23 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στρογγυλό· η σχηματοποιημένη χαιτή διατάσσεται σε δύο σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει την τομή στον αυχένα· αβέβαιη είναι η ύπαρξη όρθιων βοστρύχων στην κορυφή της κεφαλής. Στο πεδίο πάνω, σφαιρίδιο.
- O25 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.

α. 0,32 γρ. - 8 CNG, *Electronic Auction 227* (10 Φεβρουαρίου 2010), αρ. 34 («Thraco-macedonian region, uncertain»).

β. 0,27 γρ. - 7,5 Αθήνα, Alpha Bank 6599.
< Συλλ. Γκέρτσου.

γ. 0,40 γρ. - 8 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

34 E24 ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ (επί τα λαιά)¹⁰⁹. Ημίτομο λέοντος προς τα δ., με τα πόδια απλωμένα μπροστά. Το ζώο στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω, έτσι ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα· η γλώσσα κρέμεται έξω από το ανοιχτό στόμα, μπροστά στην κάτω σιαγόνα· το αυτί είναι στρογγυλό· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, ενώ μία τέταρτη σειρά βοστρύχων προβάλλεται ακτινωτά πάνω στο πέταλο. Το ημίτομο απολήγει σε ανάγλυφη γραμμή και σειρά σφαιριδίων. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο¹¹⁰.

O26 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.

1,69 γρ. - 15,2 Βίντερτουρ, Münzkabinett.
 < ANA, *Auction* 16 Αυγούστου 1952, αρ. 927.
 < Συλλ. R. Jameson.

Winterthur Kat., αρ. 1413.
 Bloesch 1958-1959, σ. 11 (αρ. 20), πίν. I:20.
 Bloesch 1957, σ. 5, 6, 9 (αρ. 8), πίν. I:5.
Coll. Jameson, αρ. 2447.

35 E25 ΣΚΙ-Ο-ΝΑΙΟΝ¹¹¹. Ημίτομο λέοντος προς τα δ., με τα πόδια απλωμένα μπροστά (απεικονίζεται μόνο το μπροστινό δεξί πόδι). Το ζώο στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω, έτσι ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα· στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες· η γλώσσα κρέμεται έξω, μπροστά στην κάτω σιαγόνα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, ενώ μία τέταρτη σειρά βοστρύχων προβάλλεται ακτινωτά πάνω στο πέταλο. Το ημίτομο απολήγει σε ανάγλυφη γραμμή και σειρά σφαιριδίων. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.

O27 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα.

¹⁰⁹ Βλ. πίν. 62.

¹¹⁰ Δυστυχώς εξαιτίας της φθοράς στην περιοχή του ματιού και κυρίως εξαιτίας της κακής ποιότητας της φωτογραφίας δεν διακρίνουμε με σαφήνεια τη διαμόρφωση του ματιού, του ρύγχους και την απεικόνιση ή μη δοντιών στο εσωτερικό του στόματος.

¹¹¹ Βλ. πίν. 62.

- α. 2,41 γρ. - 16 Leu, *Auction* 72 (12 Μαΐου 1998), αρ. 170.
< Schweizerischer Bankverein, *Auction* 17
(27 Ιανουαρίου 1987), αρ. 32.
- β. 2,19 γρ. - 16 Βερολίνο 1434/1929.

Gaebler 1929, σ. 258 (αρ. 4), 269-270, πίν. I:6.
- γ. 2,40 γρ. - 15,1 Βίντερτουρ, Münzkabinett.
< Münzen & Medaillen, *FPL* 196 (Ιανουάριος
1960), αρ. 11.

Winterthur Kat., αρ. 1412.

- 36** E25α Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα, διορθωμένη πάνω αριστερά· στη θέση του προβληματικού σημείου τοποθετήθηκε σφαιρίδιο).
- O28 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τετράγωνα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.
- 2,52 γρ. - 14 Νέα Υόρκη, ANS 1960.170.75.

SNG ANS 7.I, αρ. 719 («Scithae»).

ΟΜΑΔΑ 9

ΔΙΩΒΟΛΑ

- 37** E26 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται δόντια και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει τρεις πτυχές· στο μάτι αποδίδονται τα βλέφαρα και η στρογγυλή κόρη· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος δηλώνεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαιτή αποτελείται από οριζόντιους, παράλληλους και μακρόστενους βοστρύχους· στο κάτω μέρος της χαιτής, στο λαιμό, τέσσερις, διαγώνια τοποθετημένοι, βόστρυχοι· στο πάνω μέρος της κεφαλής, κοντοί όρθιοι βόστρυχοι· η κεφαλή απολήγει αρ. σε σειρά σφαιριδίων.
- O29 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα.
- α. 1,08 γρ. - 11 Αθήνα, Alpha Bank 6600.
< Συλλ. Γκέρτσου.

β.	0,95 γρ.	- 10	Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 206 (Δεκέμβριος 1960), αρ. 15 («Akanthos»).
γ.	0,73 γρ.	- 10	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

38 E27 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στρογγυλό· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος δηλώνεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαίτη αποτελείται από οριζόντιους, παράλληλους και μακρόστενους βοστρύχους· στο πάνω μέρος της κεφαλής, κοντοί όρθιοι βόστρυχοι· η κεφαλή απολήγει αρ. σε ανάγλυφη γραμμή.

O25 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο (ίδια σφραγίδα με αρ. 33).

0,34 γρ. - 8 Αθήνα, Alpha Bank 6606.
< Συλλ. Γκέρτσου.

39 E28 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνεται η γλώσσα· η διαμόρφωση του ματιού δεν είναι σαφής· το αφτί είναι στρογγυλό· η σχηματοποιημένη χαίτη αποτελείται από δύο σειρές βοστρύχων· στο πάνω μέρος της κεφαλής, κοντοί όρθιοι βόστρυχοι. Στο πεδίο πάνω και κάτω, από ένα σφαιρίδιο. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.

O30 Έγκοιλο τετράγωνο· ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα.

0,35 γρ. - 9 Επικεκομμένο. Ίχνη στικτού κύκλου στον εμπροσθότυπο.
Αθήνα, Alpha Bank 6610.
< Συλλ. Γκέρτσου.

- 40 E29 Όπως παραπάνω, εκτός από: στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται και οι κυνόδοντες.
- O31 Όπως παραπάνω.
- 0,38 γρ. - 9 Αθήνα, Alpha Bank 6611.
< Συλλ. Γκέρτσου.

ΗΜΙΩΒΟΛΙΑ

- 41 E30 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα: το ρύγχος φέρει δύο πτυχές: το μάτι είναι στρογγυλό: το αφτί είναι επίσης στρογγυλό: η σχηματοποιημένη χείτη αποτελείται από δύο σειρές βοστρύχων: στο κάτω μέρος της χείτης, στο λαιμό, τρεις, διαγώνια τοποθετημένοι, βόστρυχοι: στο πάνω μέρος της κεφαλής, κοντοί όρθιοι βόστρυχοι. Στο πεδίο, πάνω και κάτω, από ένα σφαιρίδιο. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
- O32 Έγκοιλο τετράγωνο: λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.
- 0,23 γρ. - 7 Αθήνα, Alpha Bank 2602.

Τζαμαλής 1998, σ. 17 (αρ. 52), πίν. II:52.
- 42 E31 Κεφαλή λέοντος δ. Το στόμα είναι ανοιχτό: το μάτι είναι στρογγυλό: στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο: η σχηματοποιημένη χείτη αποτελείται από μακρόστενους παράλληλους βοστρύχους: στο πάνω μέρος της κεφαλής, κοντοί όρθιοι βόστρυχοι: η κεφαλή απολήγει αρ. σε σειρά σφαιριδίων.
- O33 Έγκοιλο τετράγωνο: λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τμήματα.
- 0,24 γρ. - 7 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

43 E32 Κεφαλή λέοντος δ. Το στόμα είναι ανοιχτό· η κεφαλή απολήγει αρ. σε σειρά σφαιριδίων¹¹².

O34 Έγκοιλο τετράγωνο· ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τμήματα, στο κέντρο των οποίων υπάρχουν ανάγλυφες κυκλικές περιοχές.

0,25 γρ. - 7 Αθήνα, Alpha Bank 6607.
< Συλλ. Γκέρτσου.

44 E33 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνεται η γλώσσα· στο μάτι αποδίδεται το άνω βλέφαρο και η στρογγυλή κόρη· το αφτί είναι καρδιόσχημο· η σχηματοποιημένη χαίτη αποτελείται από οριζόντιους, παράλληλους και μακρόστενους βοστρύχους· στο πάνω μέρος της κεφαλής, κοντοί όρθιοι βόστρυχοι· η κεφαλή απολήγει αρ. σε σειρά σφαιριδίων¹¹³.

O35 Όπως παραπάνω.

0,15 γρ. - 6 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΟΜΑΔΑ 10

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

45 E34 ΣΚΙΩΝ-ΑΙΟ-N¹¹⁴. Ημίτομο λέοντος προς τα δ., με τα πόδια απλωμένα μπροστά. Το ζώο στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω, έτσι ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα· η γλώσσα κρέμεται έξω από το ανοιχτό στόμα, μπροστά στην κάτω σιαγόνα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στρογγυλό· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, ενώ μία τέταρτη σειρά βοστρύχων προβάλλεται ακτινωτά πάνω στο πέταλο. Το ημίτομο απολήγει σε σειρά σφαιριδίων. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.

O36 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άμισα, αβαθή τμήματα. Στο κέντρο, σφαιρίδιο.

¹¹² Η απόδοση του νομίσματος στη Σκίωνα δεν είναι βέβαιη.

¹¹³ Ο.π.

¹¹⁴ Βλ. πίν. 62.

- α. 1,93 γρ. - 15 Αθήνα, Alpha Bank 6314.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- β. 2,15 γρ. - 14 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 46** E34 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O37 Όπως παραπάνω.
1,99 γρ. - 14 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 47** E35 Όπως παραπάνω (αβέβαιη η ακριβής διάταξη της επιγραφής).
O38 Όπως παραπάνω.
2,55 γρ. - 16 Επικεκομμένο.
Βερολίνο, Staatl. Mus. 314/1911.
< Jacob Hirsch, *Auction* 30 (11 Μαΐου 1911),
αρ. 453 («Incert. Maced.»).

Gaebler 1929, σ. 258 (αρ. 5), 259, 270, πίν. I:5.
Babelon, *Traité* II.4, στ. 777-778, αρ. 1225,
πίν. CCCXXVI:19.
Σβορώνος 1918-1919, σ. 176-177, πίν.
XVII:23 («Αΐόλιον»).

ΟΜΑΔΑ 11

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 48** E36 Ημίτομο λέοντος προς τα δ., με τα πόδια απλωμένα μπροστά. Το ζώο στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω, έτσι ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα· το στόμα είναι ανοιχτό· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στρογγυλό· η σχηματοποιημένη χαιτή διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, ενώ μία τέταρτη σειρά βοστρύχων προβάλλεται ακτινωτά πάνω στο πέταλο. Στο πεδίο δ., σφαιρίδιο(;).
- O39 Έγκοιλο τετράγωνο· λεπτές ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα. Στο κέντρο, σφαιρίδιο(;).
1,8 γρ. - 13 Λονδίνο, Ιδιωτική συλλογή.

- 49 E37 Ημίτομο λέοντος προς τα δ., με τα πόδια απλωμένα μπροστά. Το ζώο στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω, έτσι ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα· το στόμα είναι ανοιχτό, η γλώσσα δεν απεικονίζεται· το μάτι αποδίδεται με μία εγχάρακτη γραμμή· η σχηματοποιημένη χαίτη αποτελείται από μαργαριταρόσχημους βοστρύχους, που όμως δεν διατάσσονται σε αυστηρά παράλληλες σειρές· το ημίτομο απολήγει σε σειρά σφαιριδίων. Ίχνη αραιού στικτού κύκλου.
- O40 Έγκοιλο τετράγωνο· ανάγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα άνισα τμήματα· στο εσωτερικό κάθε τμήματος, ακανόνιστου σχήματος ανάγλυφη περιοχή.
- α. 1,70 γρ. - 15 Βερολίνο, Staatl. Mus. 381/1901.

Gaebler 1929, σ. 259 (αρ. 6.1), 270, πίν. I:6.
- β. 2,09 γρ. - 14 Αθήνα, Συλλ. Εμπεδοκλή.

Gaebler 1929, σ. 259 (αρ. 6.3), 270, πίν. I:1.
- γ. 2,21 γρ. - 14 Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10691.
< Κληροδότημα E. T. Newell.

SNG ANS 7.I, αρ. 720 («Scithae»)
Bloesch 1957, σ. 8 (σημ. 4).
- δ. 2,65 γρ. - 14 Αθήνα, Συλλ. Εμπεδοκλή.
< Egger, *Auction* 45 (12.11.1913), αρ. 477
(«Incert. Maced.»).

Gaebler 1929, σ. 259 (αρ. 6.2), 270.

ΔΙΩΒΟΛΟ

- 50 E38 Κεφαλή λέοντος δ. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα· το ρύγχος φέρει δύο πτυχές· το μάτι είναι στενόμακρο· στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο· η σχηματοποιημένη χαίτη διατάσσεται σε τρεις σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει την τομή στον αυχένα· στην κορυφή της κεφαλής, τέσσερις φλογόσχημοι βοστρύχοι.
- O41 Όπως παραπάνω.

1,07 γρ. - 11 CNG, *Electronic Auction 229* (10 Μαρτίου 2010), αρ. 44 («Thraco-macedonian region, uncertain»).

ΟΜΑΔΑ 12

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 51** E37 Όπως παραπάνω αρ. 49 (ίδια σφραγίδα).
O42 Έγκοιλο τετράγωνο· έγγλυφες γραμμές το χωρίζουν σε τέσσερα τμήματα· στο κέντρο, ανάγλυφο σφαιρίδιο.
- α. 2,39 γρ. - 13 Αθήνα, Alpha Bank 6310.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- β. - - 12 Malter, *Journal of Numismatic Fine Arts* 3, τεύχ. 2-4 (Φθινόπωρο 1974), αρ. Η61.

ΔΙΩΒΟΛΑ

- 52** E38 Όπως παραπάνω αρ. 50 (ίδια σφραγίδα).
O43 Όπως παραπάνω, χωρίς σφαιρίδιο στο κέντρο.
- α. 1,26 γρ. - 11 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- β. 1,13 γρ. - 10,5 Αθήνα, Alpha Bank 6595.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- γ. 1,00 γρ. - 10 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ: περ. 470-421 π.Χ.

ΟΜΑΔΑ 13

ΣΤΑΤΗΡΑΣ

- 53 E39 Αγένειος, κρανοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό· στο αφτί αποδίδονται η έλικα, η ανθέλικα και ο τράγος· από τα μαλλιά διακρίνεται μόνο μία σειρά παράλληλων κοντών βοστρύχων που προβάλλει κάτω από το γείσο. Το κράνος είναι αττικού τύπου, λοφιοφόρο· η διαμόρφωση του λοφίου δεν είναι σαφής· η στεφάνη του μετώπου αποδίδεται ανάγλυφα, ενώ ανάγλυφη ταινία περιτρέχει και το καταυχένιο γείσο.
- O44 Πρύμνη πλοίου αρ. Το ακροστόλιο αποτελείται από τέσσερις κεραίες· η τομή του πλοίου ορίζεται από το κατάρτι· στο κατάστρωμα ο πηδαλιούχος ανάμεσα στις δύο ημικυκλικές υποδοχές για τα πηδάλια. Στις τέσσερις γωνίες η επιγραφή: Σ - Κ / Ο - Ι. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- 16,65 γρ. ? 21 Hamburger, *Auction* 3 Απριλίου 1933, αρ. 480.

ΗΜΙΣΥ ΣΤΑΤΗΡΟΣ¹¹⁵

- 54 E40 Όπως παραπάνω, εκτός από: το λοφίο κοσμείται με τεθλασμένη γραμμή (πιθανότατα στο εσωτερικό των τριγώνων που σχηματίζονται να υπήρχαν ανάγλυφες στιγμές)· η ανάγλυφη στεφάνη του μετώπου χωρίζεται από το κυρίως σώμα του κράνους με γλυφή.
- O45 Όπως παραπάνω, εκτός από: το σχήμα του πηδαλιούχου.
- 8,64 γρ. 12:00 16 Hirsch, *Auction* 263 (24 Σεπτεμβρίου 2009), αρ. 2191.
< Lanz, *Auction* 58 (21 Νοεμβρίου 1991), αρ. 117 (βάρος: «8,62 γρ.»).
< Gorny, *Auction* 52 (6 Νοεμβρίου 1990), αρ. 167 (βάρος: «8,63 γρ.»).
< Hess-Leu, *Auction* 12 Απριλίου 1962, αρ. 167 (βάρος: «8,65 γρ.»).

¹¹⁵ Διατηρούμε σοβαρές επιφυλάξεις σχετικά με την αυθεντικότητα του συγκεκριμένου νομίσματος.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 55 E41 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά αποτελούνται από ίσιους, μακρούς βοστρύχους που εκκινούν από την κορυφή της κεφαλής· το μάτι δηλώνεται με ανάγλυφο σφαιρίδιο σε βαθιά κόγχη· το αφτί δεν αποδίδεται.
- O46 Δεξιός οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Παριστάνεται ο κανθός.
α.	0,23 γρ.	6:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β.	0,33 γρ.	6:00	6	Συλλ. Μ-Μ.
γ.	0,36 γρ.	?	7	Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 570 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1993), αρ. 70.
< Malter, <i>Auction</i> 49 (15 Νοεμβρίου 1992), αρ. 215.
δ.	0,34 γρ.	?	6	Künker, <i>Auction</i> 97 (7 Μαρτίου 2005), αρ. 434.
< Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 602 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1996), αρ. 37 (βάρος: «0,35 γρ.»).
< Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 516 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1988), αρ. 32 (βάρος: «0,37 γρ.»).
ε.	0,32 γρ.	?	7	Hirsch, <i>Auction</i> 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1854.
στ.	0,29 γρ.	?	6	Elsen, <i>Auction</i> 48 (22 Φεβρουαρίου 1997), αρ. 105.
ζ.	0,32 γρ.	?	6	Hirsch, <i>Auction</i> 267 (5 Μαΐου 2010), αρ. 155.
< Hirsch, <i>Auction</i> 264 (24 Νοεμβρίου 2009), αρ. 167.
η.	0,28 γρ.	3:00	6	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
θ.	0,37 γρ.	?	6	Hirsch, <i>Auction</i> 223 (26 Σεπτεμβρίου 2002), αρ. 1514.
< Hirsch, <i>Auction</i> 217 (27 Σεπτεμβρίου 2001), αρ. 1378.
ι.	0,33 γρ.	5:30	6	Μόναχο, Staatl. Münzslg.
ια.	0,32 γρ.	?	6	Naville, <i>Auction</i> XIII (27 Ιουνίου 1928), αρ. 440.
ιβ.	0,36 γρ.	9:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.193.
ιγ.	0,22 γρ.	?	6,5	England, <i>FPL</i> XVI.4 (1991, τέταρτο τρίμηνο), αρ. 36.

- ιδ. 0,31 γρ. ? 7 Νέα Υόρκη, ANS 1986.78.244.
 ιε. ? ? 7 Colosseum, *MBS* 60 (= *FPL* 93, 22 Ιανουαρίου 1992), αρ. 52.

ΟΜΑΔΑ 14

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

- 56** E42 Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 53, εκτός από: το λοφίο αποτελείται από δώδεκα ζεύγη παράλληλων γραμμών που αποδίδουν τις τρίχες: στο δεύτερο και στο τρίτο διάχωρο από δεξιά, γράμματα: αβέβαιο γράμμα και Α ή Λ αντίστοιχα.
- O47 Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 53.
- α. 16,70 γρ. ? 24 Ε: μεγάλο σπάσιμο στο κάτω μέρος του καταυχένιου γείσου.
 Hamburger, *Auction* 3 Απριλίου 1933, αρ. 479.
- β. 16,85 γρ. 12:00 24 Επικεκομμένο.
 Ε: μεγάλο σπάσιμο στο κάτω μέρος του καταυχένιου γείσου.
 Βοστώνη, Συλλ. Dewing.

Dewing Coll., αρ. 1076.
- 57** E43 Όπως παραπάνω, εκτός από: στο μάτι με το κλειστό περίγραμμα το άνω βλέφαρο αποδίδεται αρκετά πιο φαρδύ από το κάτω και δηλώνεται η ίριδα: το φρύδι απεικονίζεται ανάγλυφα: η ανάγλυφη ταινία που περιθέει το καταυχένιο γείσο είναι διπλή: το λοφίο του κράνους παριστάνεται ως μία ενιαία επιφάνεια πάνω στην οποία προβάλλεται επί τα λοιπά η ανάγλυφη επιγραφή: ΠΡΟΤΕΣΙΛΑΣ¹¹⁶.
- O47 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 16,93 γρ. ? 23 Naville, *Auction* XIII (27 Ιουνίου 1928), αρ. 438.

¹¹⁶ Το σίγμα είναι τρισκελές και το ρω διαθέτει απόφυση.

- 58 E43 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O48 Όπως παραπάνω.
- α. 16,65 γρ. ? 29 E: οπή στο πεδίο κάτω.
Triton, *Auction* VI (14 Ιανουαρίου 2003), αρ. 142.
< Sotheby's, *Auction* 9 Δεκεμβρίου 1993, αρ. 315 (βάρος: «16,66 γρ.»).
- β. 16,20 γρ. ? 24 Berk, *BBS* 131 (2 Απριλίου 2003), αρ. 59.
< Berk, *BBS* 130 (6 Ιανουαρίου 2003), αρ. 121.
< Berk, *BBS* 126 (23 Απριλίου 2002), αρ. 40.
< Pegasi, *BBS* 106 (16 Μαρτίου 1998), αρ. 68 (βάρος: «16,16 γρ.»).
- γ. 16,47 γρ. 8:00 24 Λονδίνο, British Museum 1925,1202.1.

Kraay 1976, σ. 134, πίν. 26:470.
Franke - Hirmer, αρ. 393.
Head 1965, σ. 21, αρ. 20.
Hill 1926, σ. 120-122, πίν. V:7.
BMQ I, σ. 24, αρ. 12.
- δ. 16,37 γρ. ? 23 Gorny, *Auction* 146 (6 Μαρτίου 2006), αρ. 154.
< Finarte, *Auction* 826 (14 Μαΐου 1992), αρ. 14.
- ε. 16,61 γρ. ? 24 Gorny, *Auction* 55 (14 Μαΐου 1991), αρ. 146.
- 59 E43 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O47/O48 Όπως παραπάνω, βλ. σφραγίδες O47 και O48. Εξαιτίας της κακής διατήρησης του νομίσματος δεν είναι δυνατή η ταύτιση της σφραγίδας με βεβαιότητα.
- 16,44 γρ. ? 23 Οπές και στις δύο όψεις του νομίσματος.
Münzen & Medaillen, *FPL* 454 (Απρίλιος 1983), αρ. 11.

- 60 E43 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O49 Όπως παραπάνω, εκτός από: στο πεδίο πάνω, σφαιρίδιο.
- 16,67 γρ. 5:00 23 Hauck & Aufhäuser, *Auction* 21 (17-18 Μαρτίου 2009), αρ. 52.
 < Lanz, *Auction* 76 (18 Μαΐου 1996), αρ. 168 (βάρος: «16,63 γρ.»).
 < Heidelberger Münzhandlung, *Auction* 12 (10 Νοεμβρίου 1994), αρ. 179.
- 61 E43 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O50 Όπως παραπάνω, εκτός από: Σ - Κ / Ο - I¹¹⁷.
- α. 16,61 γρ. 6:00 25 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 10/1998.
 < “Θησαυρός” Σκιώνη, 1990/1.
-
- Τσέλεκας 2009, σ. 325, αρ. 10.
 CH VIII, αρ. 63.
 CH IX, αρ. 4.
 CH X, αρ. 11.
 Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998).
 Τσαγκάρη 2011, σ. 215, αρ. 455.
- β. 16,81 γρ. 9:00 23 Παρίσι, Bibl. Nat. 1097A.
 < Münzen & Medaillen, *Auction* VIII (8 Δεκεμβρίου 1949), αρ. 805 (βάρος: «16,80 γρ.»).
 < Sprink & Son, *FPL* 1944, τεύχ. 3 (Μάρτιος), αρ. 24248 (βάρος: «16,80 γρ.»).
 < Naville - Ars Classica, *Auction* XVI (3 Ιουλίου 1933), αρ. 989 (βάρος: «16,80 γρ.»).
 < Συλλ. Spencer-Churchill.
 < Συλλ. Αλλατίνη.
-
- SNG Spencer-Churchill, αρ. 124 (βάρος: «16,82 γρ.»).
- γ. 16,78 γρ. ? 23 Gorny, *Auction* 133 (11 Οκτωβρίου 2004), αρ. 129.
 < Rauch, *Auction* 73 (17-19 Μαΐου 2004), αρ. 119.
 < Gorny, *Auction* 95 (9 Μαρτίου 1999), αρ. 182.
- δ. 16,35 γρ. ? 24 Hirsch, *Auction* 183 (20 Σεπτεμβρίου 1994), αρ. 174.

¹¹⁷ Το σίγμα είναι τρισκελές.

- 62 E44 Όπως παραπάνω, εκτός από: το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό· κοντό γένη διακρίνεται από το αφτί έως την αρχή του πηγουνιού· στο επίκρανο υπάρχει κάποιου είδους διακόσμηση, διακρίνεται ελικοειδής ανάγλυφη γραμμή που ξεκινά από την εξωτερική πλευρά του αφτιού.
- O50 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 16,67 γρ. 9:00 23,5 E: ρηχές εγχαράξεις στην παρειά: ίσως δύο X. Αθήνα, Alpha Bank 5137.
- β. 16,32 γρ. ? 23 Gorny, *Auction* 107 (2 Απριλίου 2001), αρ. 108.
< Gorny, *Auction* 64 (11 Οκτωβρίου 1993), αρ. 72 (βάρος: «16,27 γρ.»).
< Gorny, *Auction* 62 (20 Απριλίου 1993), αρ. 118 (βάρος: «16,27 γρ.»).
- γ. 15,90 γρ. 12:00 24 E: οπή αρ. του ματιού. Ο: οπές στο πεδίο πάνω και κάτω.

Lanz, *Auction* 135 (21 Μαΐου 2007), αρ. 161.
< Peus, *Auction* 388 (1 Νοεμβρίου 2006), αρ. 113 (βάρος: «15,92 γρ.»).
- δ. 16,26 γρ. ? 23 Hess-Divo, *Auction* 317 (27 Οκτωβρίου 2010), αρ. 122.
< Συλλ. Feirstein.
< Numismatica Ars Classica, *Auction* 46 (2 Απριλίου 2008), αρ. 850.
< CNG, *MBS* 55 (13 Σεπτεμβρίου 2000), αρ. 164.
< Gorny, *Auction* 101 (6 Μαρτίου 2000), αρ. 177 (βάρος: «16,25 γρ.»).
< Elsen, *Auction* 54 (13 Ιουνίου 1998), αρ. 157.
- 63 E45 Όπως παραπάνω, εκτός από τη διακόσμηση του κράνους: η ανάγλυφη στεφάνη πλαισιώνεται εσωτερικά από λεπτή ανάγλυφη γραμμή και από σειρά σπειρών, απλών και οκτώσχημων· το επίκρανο κοσμεύεται με ανάγλυφο φυτικό κόσμημα, που αποτελείται από δύο έλικες: η μία σχηματίζει πλήρη περιέλιξη στο κάτω μέρος του κράνους, η δεύτερη ανεβαίνει προς την κορυφή του, έπειτα στρέφει προς τα μπροστά και μάλλον καταλήγει σε

κάποιο άνθος¹¹⁸. ανάγλυφο ανθέμιο με πέντε φύλλα κοσμεί το καταυχένιο γείσο.

Ο50 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

- α. 16,77 γρ. 9:30 25 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 11/1998.
< “Θησαυρός” Σκιώνη, 1990/1.

Τσέλεκας 2009, σ. 325, αρ. 11.
CH VIII, αρ. 63.
CH IX, αρ. 4.
CH X, αρ. 11.
Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998).
Τσαγκάρη 2011, σ. 184, αρ. 381.
- β. 16,82 γρ. 3:00 25 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 12/1998.
< “Θησαυρός” Σκιώνη, 1990/1.

Τσέλεκας 2009, σ. 325, αρ. 12.
CH VIII, αρ. 63.
CH IX, αρ. 4.
CH X, αρ. 11.
Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998).
- γ. 16,76 γρ. 1:00 23,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 13/1998.
< “Θησαυρός” Σκιώνη, 1990/1.

Τσέλεκας 2009, σ. 325, αρ. 12.
CH VIII, αρ. 63.
CH IX, αρ. 4.
CH X, αρ. 11.
Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998).
- δ. 16,33 γρ. 5:00 23 Künker, *Auction* 158 (28 Σεπτεμβρίου 2009),
αρ. 159.
< Hirsch, *Auction* 205 (22 Σεπτεμβρίου 1999),
αρ. 142.
< Hirsch, *Auction* 202 (25 Νοεμβρίου 1998),
αρ. 62.
< Lanz, *Auction* 86 (18 Μαΐου 1998), αρ. 111
(βάρος: «16,38 γρ.»).
- ε. 16,46 γρ. ? 22 Hirsch, *Auction* 183 (20 Σεπτεμβρίου 1994),
αρ. 173.

¹¹⁸ Δυστυχώς τα νομίσματα που σώθηκαν από αυτήν τη σφραγίδα είναι φθαρμένα στο συγκεκριμένο σημείο και για αυτόν το λόγο η ακριβής διαμόρφωση του άνθους παραμένει άγνωστη.

- 64 E45 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- O51 Όπως παραπάνω· Σ - Κ / Ο - Ι¹¹⁹.
- α. 16,40 γρ. 7:00 25 Βοστώνη, Museum of Fine Arts 60.1299.
< Hess-Leu, *Auction* 7 Απριλίου 1960, αρ. 136.

Boston II, αρ. 44.
- β. 16,56 γρ. ? 26 Peus, *Auction* 348 (2 Μαΐου 1996), αρ. 90.
< Peus, *Auction* 334 (4 Νοεμβρίου 1992), αρ. 235.
- γ. 16,54 γρ. ? 26 Hirsch, *Auction* 275 (22-23 Σεπτεμβρίου 2011), αρ. 3454.
< Hirsch, *Auction* 182 (4 Μαΐου 1994), αρ. 102 (βάρος: «16,36 γρ.»).
- δ. 16,58 γρ. 10:00 23 Lanz, *Auction* 78 (25 Νοεμβρίου 1996), αρ. 221.
< Kölner Münzkabinett, *Auction* 55 (7 Απριλίου 1992), αρ. 107 (βάρος: «16,62 γρ.»).
- ε. 16,33 γρ. ? 24 Noble Numismatics, *Auction* 73 (8-10 Ιουλίου 2003), αρ. 3232.
< Noble Numismatics, *Auction* 58 (8-10 Ιουλίου 1998), αρ. 3503.

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 65 E46 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά αποδίδονται με κοντούς, ίσιους, παράλληλους βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι ελαφρώς ανοιχτό στην εσωτερική γωνία, το άνω βλέφαρο λίγο παχύτερο από το κάτω· το φρύδι απεικονίζεται ανάγλυφο· στο αφτί διακρίνονται η έλικα, η ανθέλικα και σε χαμηλότερο ανάγλυφο ο τράγος.
- O52 Σ / ΚΙ¹²⁰ (τα γράμματα ΚΙ επί τα λαιά). Δεξιός οφθαλμός, διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο οφθαλμός έχει ανάγλυφο περίγραμμα, που μάλλον παριστάνει τα βλέφαρα· αποδίδονται η ίριδα με μεγάλη κόρη στο εσωτερικό της και ο κανθός.

¹¹⁹ Το σίγμα είναι τετρασκελές.

¹²⁰ Το σίγμα είναι τρισκελές.

α.	2,28 γρ.	3:00	11	Leu, <i>Auction</i> 45 (26 Μαΐου 1988), αρ. 117. < Auctiones Basel, <i>Auction</i> 8 (27 Ιουνίου 1978), αρ. 149 (βάρος: «2,11 γρ.»).
β.	2,1 γρ.	?	11	Hirsch, <i>Auction</i> 164 (29 Νοεμβρίου 1989), αρ. 173. < Hirsch, <i>Auction</i> 162 (8 Μαΐου 1989), αρ. 130.
γ.	2,26 γρ.	7:00	11	Leu, <i>Auction</i> 77 (11-12 Μαΐου 2000), αρ. 167.
δ.	2,24 γρ.	?	12	Hirsch, <i>Auction</i> 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1853.
ε.	2,13 γρ.	?	11	Coin Galleries, <i>MBS</i> 13 Νοεμβρίου 2011, αρ. 370.
στ.	2,23 γρ.	8:00	11	Lanz, <i>Auction</i> 102 (28 Μαΐου 2001), αρ. 159.
ζ.	2,42 γρ.	8:00	11	Lanz, <i>Auction</i> 54 (12 Νοεμβρίου 1990), αρ. 118. < Συλλ. Jascha Heifetz <i>The Jascha Heifetz Collection Sale II</i> (9-10 Δεκεμβρίου 1989), αρ. 2491 (βάρος: «2,41 γρ.»). < Elsen, <i>FPL</i> 108 (Ιούνιος 1988), αρ. 26. < Numismatic Fine Arts, <i>MBS</i> 18 Δεκεμβρίου 1987, αρ. 194 (βάρος: «2,41 γρ.»). < Lanz, <i>Auction</i> 36 (21 Απριλίου 1986), αρ. 196 (βάρος: «2,41 γρ.»).
η.	2,29 γρ.	?	11	Gorny, <i>Auction</i> 50 (24 Σεπτεμβρίου 1990), αρ. 241.
θ.	2,12 γρ.	?	12	Elsen, <i>Auction</i> 59 (18 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 64.
ι.	2,24 γρ.	?	11	Athena, <i>FPL</i> 31 (1999), αρ. 15.
ια.	2,17 γρ.	?	12	McKenna, <i>BBS</i> 92-III (20 Απριλίου 1992), αρ. 13. < McKenna, <i>BBS</i> 92-I (21 Ιανουαρίου 1992), αρ. 25.
ιβ.	2,18 γρ.	?	12	Naville, <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 761. < Συλλ. Pozzi. <hr/> Boutin 1992, αρ. 1528.
ιγ.	?	?	11	Owen, <i>Internet Auction</i> 15 Οκτωβρίου 2000, αρ. 5168 [http://www.edgarlowen.com/b5168.jpg]. < Hesperia Art, <i>FPL Bulletin</i> IX, αρ. 1.

ιδ.	2,31 γρ.	12:00	12	Κέμπριτζ, Fitzwilliam Museum. < Συλλ. McClean. <hr/> <i>McClean Coll.</i> II, σ. 20, αρ. 3169, πίν. 115:19.
ιε.	2,12 γρ.		? 12	Kricheldorf, <i>Auction</i> II (28 Μαΐου 1956), αρ. 979.
ιστ.			? 11	Knobloch, <i>FPL</i> 33 (Απρίλιος 1968), αρ. 503.
ιζ.			? 12	Colosseum, <i>MBS</i> 53 (= <i>FPL</i> 84, 22 Ιανουαρίου 1991), αρ. 58.
ιη.	2,21 γρ.	6:00	11	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.187.
ιθ.	2,33 γρ.	5:00	11	Οξφόρδη, Ashmolean Museum. <hr/> <i>SNG Ashmolean</i> , αρ. 2372.
κ.			? 11	Συλλογή M+M.
κα.			? 12	Lanz (στο απόθεμα του καταστήματος τον Απρίλιο 1998).
κβ.	2,16 γρ.		? 12	Jacob Hirsch, <i>Auction</i> XXI (16 Νοεμβρίου 1908), αρ. 1142 (Συλλ. E. F. Weber).
κγ.	2,19 γρ.		? 11	Gorny, <i>Auction</i> 36 (8 Απριλίου 1987), αρ. 92.
κδ.	2,30 γρ.		? 12	Baldwin's, <i>Autumn Argentum Auction</i> (19 Νοεμβρίου 2011), αρ. 3. < <i>The New York Sale XXV</i> (5 Ιανουαρίου 2011), αρ. 23. < Hirsch, <i>Auction</i> 236 (23-25 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 1641 (βάρος: «2,31 γρ.»). < Berk, <i>BBS</i> 66 (11 Ιουνίου 1991), αρ. 70.
κε.	2,38 γρ.		? 11	Seaby's, <i>FPL</i> 832 (Ιούλιος/Αύγουστος 1988), αρ. B147. < Glendining's, <i>Auction</i> 25 Μαΐου 1988, αρ. 57.
κστ.	2,22 γρ.	12:00	11	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10683. < Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell. <hr/> <i>SNG ANS</i> 7.I, αρ. 708.
κζ.			? 11	Berk, <i>BBS</i> 63 (29 Αυγούστου 1990), αρ. 59.
κη.	2,59 γρ.		? 11	Baldwin's, <i>Auction</i> 43 (11 Οκτωβρίου 2005), αρ. 2009.
κθ.	2,26 γρ.	12:00	11	Sotheby's, <i>Auction</i> 22 Απριλίου 1970, αρ. 83. < Naville, <i>Auction</i> XIII (27 Ιουνίου 1928), αρ. 439.

< Συλλ. H. Weber.

Weber Coll., αρ. 1920.

λ.	2,24 γρ.	?	11	Sternberg, <i>Auction</i> 19 (18 Νοεμβρίου 1987), αρ. 134.
λα.	2,17 γρ.	?	11,5	Peus, <i>Auction</i> 403 (27 Απριλίου 2011), αρ. 68. < Peus, <i>Auction</i> 400 (22-23 Απριλίου 2010), αρ. 91. < Freeman and Sear, <i>MBS</i> 1 (10 Μαρτίου 1995), αρ. 70. < Freeman and Sear, <i>FPL</i> 1 (χειμώνας /άνοιξη 1994), αρ. A63.
λβ.	2,28 γρ.	3:00	11	Στοκχόλμη, Royal Coin Cabinet. < Kress, <i>Auction</i> 132 (8 Φεβρουαρίου 1965), αρ. 110α (βάρος: «2,31 γρ.»).
<hr/>				
λγ.	2,21 γρ.	?	11	Kricheldorf, <i>Auction</i> XIII (23 Σεπτεμβρίου 1963), αρ. 55.
λδ.	2,15 γρ.	?	11	Colosseum, <i>MBS</i> 107 (2 Ιουνίου 1999), αρ. 52. < Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 231 (Απρίλιος 1963), αρ. 29.
λε.	2,33 γρ.	6:00	12	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.186.
λστ.	2,16 γρ.	?	12	Peus, <i>Auction</i> 378 (28 Απριλίου 2004), αρ. 93. < Spink & Son, <i>FPL</i> XCIII/3 (Απρίλιος 1985), αρ. 1827.
λζ.	?	?	11,5	Miller, <i>FPL</i> 29, αρ. 18.
λη.	?	?	12	Hesperia Art, <i>FPL Bulletin</i> XVIII, αρ. 30.
λθ.	2,23 γρ.	?	12	CNG, <i>MBS</i> 57 (4 Απριλίου 2001), αρ. 149. < Glendining's, <i>Auction</i> 4 Ιουνίου 1992, αρ. 48 (βάρος: «2,25 γρ.»). < Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 516 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1988), αρ. 31 (βάρος: «2,25 γρ.»).
μ.	2,26 γρ.	?	12	Hess, <i>FPL</i> Ιανουάριος 1985, αρ. 10. < Hess, <i>FPL</i> Σεπτέμβριος 1982, αρ. 7. < Hess, <i>Auction</i> 252 (24 Μαΐου 1982), αρ. 40.
μα.	2,23 γρ.	12:00	11,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
μβ.	2,25 γρ.	9:00	12	Lanz, <i>Auction</i> 92 (4 Ιουνίου 1999), αρ. 206.
μγ.	2,14 γρ.	6:00	11	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.188.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

66 E47 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά διατάσσονται σε μαργαριταρόσχημους βοστρύχους, εκτός από την περιοχή του αυχένα, όπου έχουν τη μορφή ίσιων παράλληλων βοστρύχων· το μάτι είναι αμυγδαλόσχημο, το φρύδι αποδίδεται ανάγλυφα.

O53 Δεξιός οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Αποδίδεται ο κανθός.

α.	0,30 γρ.	6:00	6	Αθήνα, Alpha Bank 6287.
< Συλλ. Γκέρτσου.
β.	0,31 γρ.	1:00	7	Γέλ 2004.6.1357 (Ruth Elizabeth White Fund).
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 21 (13 Νοεμβρίου 1997), αρ. 39 (βάρος: «0,30 γρ.»).
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 18 (7 Νοεμβρίου 1996), αρ. 80 (βάρος: «0,30 γρ.»).
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 15 (28 Νοεμβρίου 1995), αρ. 860 (βάρος: «0,32 γρ.»).
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 12 (10 Νοεμβρίου 1994), αρ. 180 (βάρος: «0,29 γρ.»).
γ.	0,22 γρ.	?	6	Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 549 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1991), αρ. 24.
δ.	0,29 γρ.	?	6	Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 121.
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 30 (6 Οκτωβρίου 2000), αρ. 99.
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 241.
< Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 90.
ε.	?	?	7	Kovacs, <i>MBS</i> XIV (16 Οκτωβρίου 1998), αρ. 16.
στ.	?	?	7	Στο εμπόριο.
< “Θησαυρός” Χαλκιδική, περ. 1962.
CH I, αρ. 18, εικ. 2.
ζ.	0,31 γρ.	10:30	6	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10685.
SNG ANS 7.I, αρ. 710.
η.	0,31 γρ.	?	7	Neville, <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 762.

< Συλλ. Pozzi.

Boutin 1992, αρ. 1529.

- θ. 0,34 γρ. ? 7 Münzen & Medaillen, *Auction* 34 (26 Μαΐου 2011), αρ. 37.
< Hirsch, *Auction* 236 (23-25 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 1642 (βάρος: «0,32γρ.»).
< Berk, *BBS* 56 (17 Ιανουαρίου 1989), αρ. 114.

ΟΜΑΔΑ 15

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

- 67** E48 Κρανοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό και στον έντονα ανάγλυφο βολβό δηλώνεται η ίριδα· στο αφτί αποδίδονται η έλικα και η ανθέλικα· από τα μαλλιά διακρίνεται μόνο μία σειρά παράλληλων κοντών βοστρύχων που προβάλλει κάτω από το γείσο. Το κράνος είναι αττικού τύπου, λοφιοφόρο· η στεφάνη του μετώπου αποδίδεται ανάγλυφα, ενώ διπλή ανάγλυφη ταινία περιτρέχει και το καταυχένιο γείσο· στην ενιαία επιφάνεια του λοφίου προβάλλεται με ανάγλυφα γράμματα, επί τα λαιά, το όνομα του ήρωα: ΠΡΟΤΕΣΙΛΑΣ.
- O51 Πρύμνη πλοίου αρ. Το ακροστόλιο αποτελείται από τρεις κεραίες· η τομή του πλοίου ορίζεται από το κατάρτι· στο κατάστρωμα ο πηδαλιούχος ανάμεσα στις ημικυκλικές υποδοχές για τα πηδάλια. Στις τέσσερις γωνίες η επιγραφή: Σ - Κ / Ο - Ι. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. (Ίδια σφραγίδα με αρ. κατ. 64).
- α. 16,15 γρ. ? 23 Gorny, *Auction* 87 (2 Μαρτίου 1998), αρ. 112.
< Gorny, *Auction* 78 (13 Ιουνίου 1996), αρ. 91 (βάρος: «16,16 γρ.»).
- β. 16,74 γρ. 3:00 23 Münzen & Medaillen, *FPL* 579 (Σεπτέμβριος 1994), αρ. 8.
< Sotheby's (Zurich), *Auction* 27 Οκτωβρίου 1993, αρ. 387 (βάρος: «16,75 γρ.»).
- γ. 16,66 γρ. ? 24 Numismatica Ars Classica, *Auction* E (4 Απριλίου 1995), αρ. 2241.
< Numismatica Ars Classica, *Auction* 2 (21 Φεβρουαρίου 1990), αρ. 134.
- δ. 16,13 γρ. ? 23 Elsen, *Auction* 44 (27 Απριλίου 1996), αρ. 74.

				< Spink & Son, <i>Auction</i> 94 (14 Οκτωβρίου 1992), αρ. 39.
ε.	?	?	23	Berk, <i>BBS</i> 86 (11 Ιουλίου 1995), αρ. 182.
στ.	16,99 γρ.	3:00	24	Baldwin's, <i>FPL</i> (χειμώνας 2007), αρ. AG032.
ζ.	16,46 γρ.	?	23	Hirsch, <i>Auction</i> 176 (19 Νοεμβρίου 1992), αρ. 138. < Hirsch, <i>Auction</i> 174 (13 Μαΐου 1992), αρ. 120.
η.	16,63 γρ.	6:00	24	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο BE 637/1996. < Lanz, <i>Auction</i> 74 (20 Νοεμβρίου 1995), αρ. 145. <hr/> Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 58.
θ.	16,82 γρ.	12:30	25	Ε: οπή στο πηγούνι του Πρωτεσιλάου. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 8/1998. < "Θησαυρός" Σκιώνη, 1990/1. <hr/> Τσέλεκας 2009, σ. 325, αρ. 8. <i>CH VIII</i> , αρ. 63. <i>CH IX</i> , αρ. 4. <i>CH XI</i> , αρ. 11. Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998).
ι.	16,52 γρ.	?	24	Baldwin's, <i>Auction</i> 19 (4 Μαΐου 1999), αρ. 10. < Gorny, <i>Auction</i> 50 (24 Σεπτεμβρίου 1990), αρ. 242.
ια.	15,84 γρ.	?	23	Hirsch, <i>Auction</i> 203 (24 Φεβρουαρίου 1999), αρ. 150. < Hirsch, <i>Auction</i> 192 (27 Νοεμβρίου 1996), αρ. 79 (βάρος: «15,85 γρ.»).
ιβ.	16,46 γρ.	3:00	24	Στο εμπόριο (1998).
ιγ.	16,60 γρ.	?	23	Coin Galleries, <i>MBS</i> 15 Απριλίου 1992, αρ. 124.
ιδ.	16,82 γρ.	3:00	25	Ο: οπή στο κοίτος του πλοίου. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 9/1998. < "Θησαυρός" Σκιώνη, 1990/1. <hr/> Τσέλεκας 2009, σ. 325, αρ. 12. <i>CH VIII</i> , αρ. 63. <i>CH IX</i> , αρ. 4. <i>CH XI</i> , αρ. 11. Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998).

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 68 E49 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά αποδίδονται με κοντούς, ίσιους, παράλληλους βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό, το φρύδι απεικονίζεται ανάγλυφο· στο αφτί δεν διακρίνονται ανατομικές λεπτομέρειες.
- O54 Σ / ΚΙΟ (το Σ επί τα λαιά). Δεξιός οφθαλμός, διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο οφθαλμός έχει ανάγλυφο περίγραμμα, που μάλλον παριστάνει τα βλέφαρα· αποδίδονται η ίριδα με μεγάλη κόρη στο εσωτερικό της και ο κανθός.
- α. 2,31 γρ. ? 12 Παρίσι.
 Babelon, *Traité* 2,1, 1634 (a), LII, 4.
 Gaebler, *AMNG*, σ. 108, αρ. 2, πίν. Π:5.
- β. 2,23 γρ. ? 12 Βερολίνο, Staatl. Mus. 517/1912.
 < Brüder Egger, *Auction* 2 Μαΐου 1912, αρ. 530.
 < Μόσχα, Συλλ. Prowe.
- 69 E50 Όπως παραπάνω.
- O54 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 2,50 γρ. 9:00 12 Reus, *Auction* 400 (22-23 Απριλίου 2010), αρ. 90.
 < Auctiones Basel, *Auction* 22 (16 Ιουνίου 1992), αρ. 191 (βάρος: «2,51 γρ.»).
 < Kricheldorf, *Auction* XLII (25 Μαΐου 1990), αρ. 33.
 < Gorny, *Auction* 40 (7 Απριλίου 1988), αρ. 99 (βάρος: «2,51 γρ.»).
- β. ? ? 12 Antioch Associates, *BBS* 2 (19 Σεπτεμβρίου 1994), αρ. 11.
- γ. 2,15 γρ. 6:00 12 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.
 < Ανασκαφές Ολύνθου, “θησαυρός” Ολύνθου, 1931.
 Olynthus VI, σ. 11-12, 35 (αρ. 135).
 Olynthus IX, σ. 169.
 IGCH 377.
- δ. 2,49 γρ. 12:00 12 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

- ε. 2,35 γρ. ? 12 Reus, *Auction* 380 (3 Νοεμβρίου 2004), αρ. 328.
 < Auctiones Basel, *Auction* 18 (21 Σεπτεμβρίου 1989), αρ. 645.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 70** E51 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά διατάσσονται σε μαργαριταρόσχημους βοστρύχους· το μάτι είναι αμυγδαλόσχημο· το αφτί έχει μεγάλο λοβό.
- O53 Δεξιός οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Αποδίδεται ο κανθός (ίδια σφραγίδα με αρ. κατ. 66).
- α. ? ? 6 Berk, *BBS* 63 (29 Αυγούστου 1990), αρ. 61.
- β. ? ? 6 Ritter, *Lagerliste* 60 (Αύγουστος 2002), αρ. 508.
- γ. 0,36 γρ. 11:00 6,5 Λονδίνο, British Museum 1891, 1004.6.
 Wroth 1905, σ. 325, αρ. 2, πίν. XIV:2.
- δ. 0,35 γρ. 3:00 6 CNG, *Electronic Auction* 223 (2 Δεκεμβρίου 2009), αρ. 24.
- ε. 0,32 γρ. 9:00 6,5 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- στ. 0,31 γρ. 11:00 6 CNG, *Electronic Auction* 256 (25 Μαΐου 2011), αρ. 43.
- ζ. 0,32 γρ. 12:00 7 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- η. 0,31 γρ. ? 7 Waddell, *FPL* 68 (1996), αρ. 41.
- θ. 0,37 γρ. ? 7 Βερολίνο, Staatl. Mus. 748/1911.
- ι. 0,28 γρ. 12:00 6,5 Κοπεγχάγη, National Museum.
 SNG Cop., αρ. 318.
- ια. 0,28 γρ. ? 6 Gorny, *Auction* 108 (3 Απριλίου 2001), αρ. 1145.

ΟΜΑΔΑ 16

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

- 71 E52 Κρανοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό, το άνω βλέφαρο παριστάνεται λίγο παχύτερο από το κάτω· στο εσωτερικό του ματιού δηλώνεται η ίριδα· στο αφτί αποδίδονται η έλικα, η ανθέλικα και ο τράγος· από τα μαλλιά διακρίνεται μόνο μία σειρά παράλληλων κοντών βοστρύχων που προβάλλει κάτω από το γείσο. Το κράνος είναι αττικού τύπου, λοφιοφόρο· η στεφάνη του μετώπου αποδίδεται ανάγλυφα και επιστέφεται από σειρά οκτώσχημων σπειρών· το επίκρανο κοσμείται με ανάγλυφο φυτικό κόσμημα, που αποτελείται από δύο έλικες· η μία σχηματίζει πλήρη περιέλιξη στο κάτω μέρος του κράνους, η δεύτερη ανεβαίνει προς την κορυφή του, έπειτα στρέφει προς τα μπροστά και καταλήγει σε άνθος, που εφάπτεται στις σπείρες· ανάγλυφη ταινία περιτρέχει και το καταυχένιο γείσο, του οποίου η επιφάνεια φέρει ρομβωτό κόσμημα· στο λοφίο πιθανότατα προβάλλεται με ανάγλυφα γράμματα το όνομα του ήρωα.
- O51 Πρύμνη πλοίου αρ. Το ακροστόλιο αποτελείται από τρεις κεραίες· η τομή του πλοίου ορίζεται από το κατάρτι· στο κατάστρωμα ο πηδαλιούχος ανάμεσα στις δύο ημικυκλικές υποδοχές για τα πηδάλια. Στις τέσσερις γωνίες η επιγραφή: Σ - Κ / Ο - Ι. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. (Ίδια σφραγίδα με αρ. κατ. 64 και 67).
- 16,47 γρ. ? 24 Ο: διαγώνια εγχάραξη στο κάτω μέρος της παράστασης.
- Reus, *Auction* 378 (28 April;ioy 2004), αρ. 92.
< Νέα Υόρκη, Συλλ. Franz.
- 72 E53 Όπως παραπάνω.
- O51 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 16,58 γρ. ? 24 Gorny, *Auction* 55 (14 Μαΐου 1991), αρ. 147.
- β. 16,41 γρ. ? 22 Gorny, *Auction* 97 (11 Οκτωβρίου 1999), αρ. 191.

- γ. 16,33 γρ. ? 23 Ε: διπλοχτυπημένο.
Gorny, *Auction* 84 (13 Οκτωβρίου 1997), αρ. 5201.
- 73** E54 Όπως παραπάνω.
O51 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
16,29 γρ. ? 23 Sotheby's, *Auction* 9 Δεκεμβρίου 1993, αρ. 316.
- 74** E52 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα με αρ. κατ. 71).
O55 Όπως παραπάνω, εκτός από: το ακροστόλιο έχει μόνο δύο κεραίες· δεν υπάρχει σφαιρίδιο στο πεδίο· στην επιγραφή έχει χρησιμοποιηθεί το τρισκελές σίγμα: Σ - Κ / Ο - Ι.
16,69 γρ. 10:30 24 Gorny, *Auction* 195 (7 Μαρτίου 2011), αρ. 126.
< Peus, *Auction* 400 (22-23 Απριλίου 2010), αρ. 89 (βάρος: «16,70 γρ.»).
< Gorny, *Auction* 102 (24 Μαΐου 2000), αρ. 146.
< Sotheby's (Zurich), *Auction* 27 Οκτωβρίου 1993, αρ. 386 (βάρος: «16,76 γρ.»).
- 75** E53 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα με αρ. κατ. 72).
O55 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
16,38 γρ. ? 24¹²¹ Gorny, *Auction* 92 (20 Νοεμβρίου 1998), αρ. 105.
< Gorny, *Auction* 67 (2 Μαΐου 1994), αρ. 90 (βάρος: «16,39 γρ.»).

¹²¹ Διαστάσεις: 24x29 χιλ.

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 76 E55 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά αποδίδονται με κοντούς, ίσιους, παράλληλους βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό, το φρύδι απεικονίζεται ανάγλυφο· στο αφτί δεν διακρίνονται ανατομικές λεπτομέρειες.
- O54 Σ / ΚΙΟ (το Σ επί τα λαιά). Δεξιός οφθαλμός, διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο οφθαλμός έχει ανάγλυφο περίγραμμα, που μάλλον παριστάνει τα βλέφαρα· αποδίδονται η ίριδα με μεγάλη κόρη στο εσωτερικό της και ο κανθός (ίδια σφραγίδα με αρ. κατ. 68 και 69).
- α. 2,34 γρ. 3:00 11,5 Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10682.

SNG ANS 7.I, αρ. 709.
- β. 2,44 γρ. ? 12 Hirsch, *Auction* 171 (25 Σεπτεμβρίου 1991), αρ. 153.
< Gorny, *Auction* 55 (14 Μαΐου 1991), αρ. 148 (βάρος: «2,43 γρ.»).
- γ. 2,4 γρ. ? 12 Helbing, *Auction* 24 Οκτωβρίου 1927, αρ. 2811.
- δ. 1,86 γρ. ? 11 Bernard, *FPL* 7 (Απρίλιος 1996), αρ. 30.
< Naville, *Auction* VI (28 Ιανουαρίου 1924), αρ. 649.
- ε. ? ? 11 Hesperia Art, *FPL Bulletin* XVII, αρ. 6.
- στ. ? ? 12 Cederlind, *BBS* 116 (30 Ιουνίου 1999), αρ. 31.
< Cederlind, *BBS* 113 (29 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 28.
< Cederlind, *BBS* 110 (18 Δεκεμβρίου 1997), αρ. 30.
< Cederlind, *BBS* 107 (10 Απριλίου 1997), αρ. 28.
- ζ. 2,18 γρ. 3:00 12 CNG, *MBS* 206 (11 Μαρτίου 2009), αρ. 70.
- η. 2,18 γρ. 6:00 12 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.
< Ανασκαφές Ολύμπου.

Olynthus XIV, σ. 419, αρ. 1, πίν. 172:10.
- θ. 2,31 γρ. 3:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 4143.

Τσαγκάρη 2009, σ. 90, αρ. 80.

ι.	2,28 γρ.	?	12	Συλλ. Jameson. <hr/> Jameson Coll., αρ. 1973.
ια.	1,87 γρ.	?	11	Παρίσι, Bibl. Nat. <hr/> Imhoof-Blumer 1883, σ. 277, αρ. 246, πίν. E:27.
ιβ.	2,23 γρ.	?	12	Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 254 (Μάιος 1965), αρ. 9.
ιγ.	2,17 γρ.	9:00	13	Βίντερτουρ, Münzkabinett. <hr/> Winterthur Kat., αρ. 1415.
ιδ.	2,29 γρ.	6:00	12	Αθήνα, Alpha Bank 6289. < Συλλ. Γκέρτσου.
ιε.	2,01 γρ.	?	11	Schulten, <i>Auction</i> 20 Οκτωβρίου 1987, αρ. 117. Rauch, <i>Auction</i> 33 (21 Μαΐου 1984), αρ. 91 (βάρος: «2,3 γρ.»).
ιστ.	2,29 γρ.	?	11,5	Künker, <i>Auction</i> 94 (27 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 630 (Συλλ. Tronnier). < Nomos, <i>FPL</i> 4 (φθινόπωρο 1974), αρ. 28 (βάρος: «2,28 γρ.»).
ιζ.	2,39 γρ.	9:00	11,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ιη.	2,44 γρ.	9:00	11,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

77 E56 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά διατάσσονται σε μικρούς μαργαριταρόσχημους βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό, στο εσωτερικό δηλώνεται η ίριδα· το αφτί έχει μεγάλο λοβό.

O56 Δεξιός οφθαλμός διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Στο εσωτερικό του οφθαλμού αποδίδεται ανάγλυφα η ίριδα.

α.	0,32 γρ.	?	7	Künker, <i>Auction</i> 21 (16 Μαρτίου 1992), αρ. 195.
β.	?	?	7	Grunow, <i>FPL</i> 18 (Σεπτέμβριος 1990), τρίτος πίνακας φωτογραφιών, δεύτερη σειρά, τέταρτο νόμισμα (χωρίς καταχώριση στον κατάλογο).

γ.	0,54 γρ.	?	7	Gorny, <i>Auction</i> 186 (8-9 Μαρτίου 2010), αρ. 1228.
δ.	0,30 γρ.	9:00	7,5	Αθήνα, Alpha Bank 6286. < Συλλ. Γκέρτσου.
ε.	?	?	6,5	Συλλ. Μ-Μ.
στ.	0,34 γρ.	3:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ζ.	0,35 γρ.	3:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
η.	0,31 γρ.	3:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.191.
θ.	?	?	7	Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 38 (11-12 Απριλίου 2003), αρ. 53 (μέρος ομάδας νομισμάτων).
ι.	0,28 γρ.	12:00	6	CNG, <i>Electronic Auction</i> 229 (10 Μαρτίου 2010), αρ. 54.
ια.	?	?	6,5	Myers, <i>Auction</i> 1 (18 Νοεμβρίου 1971), αρ. 73.
ιβ.	?	?	7	Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 54 (16 Νοεμβρίου 2010), αρ. 52.
ιγ.	0,29 γρ.	?	6,5	Ελβετία, Ιδιωτική Συλλογή.
ιδ.	0,35 γρ.	?	6	Καρλσρούη, Badisches Landesmuseum.
ιε.	0,31 γρ.	2:00	6,5	Τύμπιγκεν. < Kress, <i>Auction</i> 132 (8 Φεβρουαρίου 1965), αρ. 214. <hr/> <i>SNG Deutschland, Tübingen</i> 2, αρ. 1033.

Δεν είναι δυνατή η αναγνώριση των σφραγίδων λόγω κακής ποιότητας του φωτογραφικού υλικού:

78

Ανδρική κεφαλή δ.
E41/47/51/56

Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
O46/53/56

?

?

6

Downie-Lepczyk, *Auction* 71 (21 Νοεμβρίου 1986), αρ. 243.

ΟΜΑΔΑ 17

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

- 79** E57 Κρανοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό, στο εσωτερικό του δηλώνεται η ίριδα· το φρύδι παριστάνεται ανάγλυφο· στο αφτί αποδίδονται η έλικα, η ανθέλικα και ο τράγος· από τα μαλλιά διακρίνεται μόνο μία σειρά παράλληλων κοντών βοστρύχων που προβάλλει κάτω από το γείσο· από το αφτί έως την αρχή του πηγουνιού η κεφαλή φέρει γένη, που αποδίδεται με ελικοειδείς βοστρύχους. Το κράνος είναι αττικού τύπου, λοφιοφόρο· η στεφάνη του μετώπου αποδίδεται ανάγλυφα· ανάγλυφη ταινία περιτρέχει και το καταυχένιο γείσο· στο λοφίο προβάλλεται με ανάγλυφα γράμματα το όνομα του ήρωα επί τα λαιά: ΠΡΟΤΕΣΙΛΑΣ.
- O57 Πρύμνη πλοίου αρ. Το ακροστόλιο αποτελείται από τέσσερις κεραίες· η τομή του πλοίου ορίζεται από το κατάρτι· στο κατάστρωμα ο πηδαλιούχος(;), ανάμεσα στις δύο ημικυκλικές υποδοχές για το πηδάλιο. Στις τέσσερις γωνίες η επιγραφή: Σ - Κ / Ο - Ι¹²². Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α.	15,84 γρ.	?	23	Hirsch, <i>Auction</i> 201 (24 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 133.
β.	16,74 γρ.	?	23	Hirsch, <i>Auction</i> 195 (5 Μαΐου 1997), αρ. 130.
< Hirsch, <i>Auction</i> 190 (8 Μαΐου 1996), αρ. 174.
γ.	16,59 γρ.	?	24	Στον οπισθότυπο, χαραγμένα γράμματα: ΛΕΙ

Elsen, <i>Auction</i> 49 (19 Απριλίου 1997), αρ. 223.
< Hirsch, <i>Auction</i> 169 (20 Φεβρουαρίου 1991), αρ. 224 (βάρος: «16,56 γρ.»).

Λιάμπη 2008, σ. 220, σημ. 25. |
| δ. | ? | ? | 24 | Aes Rude, <i>Auction</i> 15 (10 Απριλίου 1992), αρ. 44. |
| ε. | 14,27 γρ. | ? | 22 | Antiqua, <i>FPL</i> III (1996), αρ. 17.
< Tkalek, <i>Auction</i> 23 Οκτωβρίου 1992, αρ. 61 (βάρος: «16,63 γρ.»). |
| στ. | 16,46 γρ. | 2:00 | 24 | Αθήνα, Συλλ. Αρτέμη. |

¹²² Το σίγμα τρισκελές.

- < Kovacs, *MBS XII* (30 Νοεμβρίου 1995), αρ. 25.
- ζ. 16,66 γρ. ? 24 Gorny, *Auction 107* (2 Απριλίου 2001), αρ. 107.
- η. 16,48 γρ. ? 22 Berk, *BBS 112* (13 Ιανουαρίου 2000), αρ. 143.
 < Berk, *BBS 110* (8 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 127.
 < Berk, *BBS 104* (16 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 103.
- 80** E58 Όπως παραπάνω, εκτός από: το άνω βλέφαρο είναι παχύτερο από το κάτω· δεν υπάρχει το γένη.
- O57 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 16,32 γρ. ? 24 Berk, *BBS 95* (25 Μαρτίου 1997), αρ. 102.
- β. 16,34 γρ. ? 24 CNG, *MBS 50* (23 Ιουνίου 1999), αρ. 529.
 < Rauch, *Auction 60* (3 Νοεμβρίου 1997), αρ. D56 (βάρος: «16,33 γρ.»).
- 81** E59 Όπως παραπάνω.
- O57 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 16,42 γρ. 1:00 24,5 Triton, *Auction VIII* (10 Ιανουαρίου 2005), αρ. 128.
 < Συλλ. Fielder.
- β. ? ? 25 Berk, *BBS 76* (21 Απριλίου 1993), αρ. 155.
- 82** E60 Όπως παραπάνω.
- O57 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 16,01 γρ. ? 24 Gorny, *Auction 90* (12 Οκτωβρίου 1998), αρ. 182.
- 83** E61 Όπως παραπάνω.
- O58 Όπως παραπάνω, εκτός από: οι κεραίες του ακροστολίου είναι τρεις· το σίγμα της επιγραφής είναι τετρασκελής: Σ - Κ / Ο - Ι
- α. 16,77 γρ. 6:00 28,5 Αθήνα, Alpha Bank 3920.

Τσαγκάρη 2011, σ. 215, αρ. 454.

Τσαγκάρη 2009, σ. 90, αρ. 79.

Τσαγκάρη 2007, σ. 114, αρ. 68.

- β. 16,60 γρ. 7:00 25 CNG, *Auction* 67 (22 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 410.
< Συλλ. Drewry.
< Sotheby's (Zurich), *Auction* 26 Οκτωβρίου 1993, αρ. 32 (βάρος: «16,62 γρ.», άξονες: «7:00»).
- γ. 16,54 γρ. ? 23 Hirsch, *Auction* 258 (25-27 Σεπτεμβρίου 2008), αρ. 2077.

84 E62 Όπως παραπάνω, βλ. αρ. κατ. 79.

O58 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

- α. 16,81 γρ. 6:00 28 Triton, *Auction* I (2-3 Δεκεμβρίου 1997), αρ. 404.
< Gorny, *Auction* 78 (13 Ιουνίου 1996), αρ. 90.
< CNG, *Auction* 32 (7 Δεκεμβρίου 1994), αρ. 1105.
< England, *Auction* XXVIII (8 Δεκεμβρίου 1993), αρ. 49 (βάρος: «16,80 γρ.»).< Lanz, *Auction* 62 (26 Νοεμβρίου 1992), αρ. 175 (βάρος: «16,80 γρ.»).< Gorny, *Auction* 81 (3 Μαρτίου 1987), αρ. 191.
- β. 16,69 γρ. 3:00 24 Sotheby's (Zurich), *Auction* 27 Οκτωβρίου 1993, αρ. 385.
< Numismatic Fine Arts, *Auction* XXVII (4 Δεκεμβρίου 1991), αρ. 47.

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

85 E63 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά αποδίδονται με κοντούς, ίσιους, παράλληλους βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό, το άνω βλέφαρο λίγο παχύτερο από το κάτω, στο εσωτερικό δηλώνεται η ίριδα· το φρύδι απεικονίζεται ανάγλυφο· στο αφτί δεν διακρίνονται ανατομικές λεπτομέρειες.

O59 Δεξιός οφθαλμός, οριζόντια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο

οφθαλμός έχει ανάγλυφο περίγραμμα, που μάλλον παριστάνει τα βλέφαρα· αποδίδονται η ίριδα με μεγάλη κόρη στο εσωτερικό της και ο κανθός. Στις τέσσερις γωνίες του εγκοίλου, η επιγραφή: Σ - Κ / Ο - Ι (το ιώτα παράλληλο προς την κάτω πλευρά του εγκοίλου).

α.	2,2 γρ.	?	11	Hirsch, <i>Auction</i> 8 Απριλίου 1964, αρ. 3045.
β.	2,36 γρ.	?	11	Kricheldorf, <i>Auction</i> IV (7 Οκτωβρίου 1957), αρ. 133.
γ.	2,35 γρ.	?	11	Gorny, <i>Auction</i> 48 (2 Απριλίου 1990), αρ. 202.
δ.	2,33 γρ.	?	11	Reus, <i>Auction</i> 368 (25 Απριλίου 2001), αρ. 125. < Leu, <i>Auction</i> 50 (25 Απριλίου 1990), αρ. 110 (βάρος: «2,32 γρ.», άξονες: «12:00»).
ε.	?	?	12	Berk, <i>BBS</i> 81 (31 Μαρτίου 1994), αρ. 109.
στ.	2,27 γρ.	3:00	12,3	Forum Ancient Coins, αρ. 17300 (προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010, σύνδεσμος: www.acsearch.info/record.html?id=223371).
ζ.	2,29 γρ.	?	11,5	Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 240. < Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 88.
η.	2,25 γρ.	?	11	Dorotheum, <i>Auction</i> 405 (4 Μαρτίου 1981), αρ. 26.
θ.	2,05 γρ.	12:00	12	Λονδίνο, British Museum BNK, G. 997. < Λονδίνο, Συλλ. Bank of England. <hr/> <i>BMC Troas</i> , σ. 173 (σημ.), 174 (αρ. 5), πίν. XXXV:10 («Uncertain Mints of Lesbos») Babelon, <i>Traité</i> II.1, στ. 1145-1146, αρ. 1634. Wroth 1905, σ. 326, σημ. 4.
ι.	2,14 γρ.	6:00	11,5	Λονδίνο, British Museum 1904, 0701.1. <hr/> Wroth 1905, σ. 325, αρ. 1, πίν. XIV:1.
ια.	?	?	12	Berk, <i>BBS</i> 63 (29 Αυγούστου 1990), αρ. 60.
ιβ.	2,28 γρ.	?	12	Münzzentrum Köln, <i>Auction</i> 65 (9 Νοεμβρίου 1988), αρ. 102.
ιγ.	2,33 γρ.	10:00	12	CNG, <i>Auction</i> 84 (5 Μαΐου 2010), αρ. 215.
ιδ.	2,26 γρ.	9:00	12	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ιε.	2,21 γρ.	3:00	12,5	Οξφόρδη, Ashmolean Museum. <hr/> <i>SNG Ashmolean</i> , αρ. 2371.
ιστ.	2,17 γρ.	6:00	12,5	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο. < Ανασκαφές Ολύνθου, «θησαυρός» Όλυνθος, 1934. <hr/> <i>Olynthus IX</i> , σ. 180, 182, πίν. XXV:1. <i>IGCH</i> , αρ. 375.
ιζ.	2,27 γρ.	12:00	11	CNG, <i>Electronic Auction 239</i> (25 Αυγούστου 2010), αρ. 41.
ιη.	2,27 γρ.	?	11,5	Kovacs, <i>MBS XIV</i> (16 Οκτωβρίου 1998), αρ. 15. < Reus, <i>Auction 336</i> (28 Απριλίου 1993), αρ. 51 (βάρος: «2,28 γρ.»).
ιθ.	2,28 γρ.	?	12	CNG, <i>Electronic Auction 93</i> (7 Ιουλίου 2004), αρ. 14 (Συλλ. Drewry). < Colosseum, <i>MBS 31</i> (= <i>FPL 57</i> , 25 Φεβρουαρίου 1988), αρ. 72.
κ.	2,28 γρ.	?	12	Cummings, <i>FPL</i> άνοιξη 1991, αρ. G22. < Cummings, <i>FPL</i> Ιούλιος 1990, αρ. G12.
κα.	2,27 γρ.	12:00	12	Νέα Υόρκη, ANS 1986.78.245.
κβ.	1,78 γρ.	12:00	11	Μιλάνο, M 0.9.37019. <hr/> <i>SNG Milano</i> , αρ. F7.
κγ.	2,25 γρ.	?	12	Hesperia Art, <i>FPL Bulletin XXI</i> , αρ. 21.
κδ.	2,2 γρ.	12:00	12	Συλλ. Κ.Τ.

- 86 E64 Κεφαλή Πρωτεσιλάου αρ. Στα μαλλιά, που αποτελούνται από πολύ κοντούς, παράλληλους βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό, το φρύδι αποδίδεται ανάγλυφα· στο αφτί δεν διακρίνονται ανατομικές λεπτομέρειες· από το αφτί έως την αρχή του πηγουνιού υπάρχει πολύ κοντό γένι.
- O60 Όπως παραπάνω, εκτός από: το ιώτα της επιγραφής δεν είναι πλέον πλαγιαστό, αλλά όρθιο, παράλληλο προς τη δεξιά πλευρά του έγκοιλου τετραγώνου.

α.	2,20 γρ.	9:00	12	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β.	2,15 γρ.	9:00	11	Αθήνα, Alpha Bank 6288. < Συλλ. Γκέρτσου.
γ.	2,25 γρ.	?	12	CNG, <i>MBS 54</i> (14 Ιουνίου 2000), αρ. 440. < England, <i>FPL XV.2</i> (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 41.
δ.	2,38 γρ.	9:00	13	Νέα Υόρκη, ANS 1957.172.647. < Helbing, <i>Auction 24</i> Οκτωβρίου 1927, αρ. 2810, πίν. 50 (βάρος: «2,4 γρ.»). <hr/> <i>SNG ANS 7.I</i> , αρ. 707.
ε.	1,78 γρ.	9:00	12	Λονδίνο, British Museum 1960, 0205.2. < Seaby's, <i>FPL 493</i> (Ιούνιος 1959), αρ. A521.
στ.	2,15 γρ.	9:00	11,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ζ.	2,20 γρ.	?	12	Βερολίνο, Staatl. Mus. 468/1909. < Jacob Hirsch, <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 429. < Κοπεγχάγη, Συλλ. Philipsen.
η.	2,22 γρ.	9:00	12	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10684. < Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell. <hr/> <i>SNG ANS 7.I</i> , αρ. 706.
θ.	2,20 γρ.	?	12	England, <i>FPL XVI.2</i> (1991, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 42.
ι.	2,2 γρ.	?	12	Adolph Cahn, <i>Auction 35</i> (3-4 Νοεμβρίου 1913), αρ. 159.
ια.	2,23 γρ.	?	12	Münzen & Medaillen, <i>FPL 395</i> (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1977), αρ. 25.
ιβ.	2,04 γρ.	?	11	Dorotheum, <i>Zweite Sonderauktion</i> (15 Απριλίου 1983), αρ. 192.
ιγ.	2,10 γρ.	?	11	Shore, <i>FPL 100</i> (2002), αρ. 25.

ΟΒΟΛΟΙ

- 87** E65 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου αρ. Στα μαλλιά, που είναι διευθετημένα σε αστραγαλωτούς βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό.
- O61 Βότρυς με το μίσχο του, μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Στις τέσσερις γωνίες του εγκοίλου, τα γράμματα: Σ - Κ / Ο - Ι

α.	0,50 γρ.	7:00	7,5	CNG, <i>Auction</i> 82 (16 Σεπτεμβρίου 2009), αρ. 402.
β.	0,43 γρ.	12:00	6,5	Αθήνα, Alpha Bank 6292. < Συλλ. Γκέρτσου.
γ.	0,49 γρ.	9:00	7	Οξφόρδη, Ashmolean Museum. <hr/> <i>SNG Ashmolean</i> , αρ. 2374.
δ.	0,47 γρ.	7:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.357.
ε.	0,53 γρ.	12:00	7,5	Αθήνα, Alpha Bank 6291. < Συλλ. Γκέρτσου.
στ.	0,60 γρ.	4:00	7	Λονδίνο, British Museum 1904,0701.2. <hr/> Wroth 1905, σ. 325 (αρ. 3), πίν. XIV:3.
ζ.	0,45 γρ.	12:00	8	Βίντερτουρ, Münzkabinett. < Dorotheum, <i>Auction</i> 253 (23 Οκτωβρίου 1962), αρ. 111. < Συλλ. K. Hollschek. <hr/> <i>Winterthur Kat.</i> , αρ. 1414. Bloesch 1964, σ. 59, αρ. 1.
η.	0,42 γρ.	12:00	8	Βερολίνο, Staatl. Mus. 383/1901.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 88** E66 Όπως παραπάνω.
O62 Δεξιός οφθαλμός, διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο οφθαλμός διαθέτει ανάγλυφο περίγραμμα· αποδίδονται η ίριδα και ο κανθός.

α.	0,31 γρ.	?	6	Thirion, <i>FPL</i> άνοιξη - καλοκαίρι 1989, αρ. 15c. < Thirion, <i>FPL</i> καλοκαίρι 1988, αρ. 13c. < Thirion, <i>FPL</i> 1987, τρίτο τρίμηνο, αρ. 16. < Thirion, <i>FPL</i> 1986, τέταρτο τρίμηνο, αρ. 12. < Thirion, <i>FPL</i> 1985, τέταρτο τρίμηνο, αρ. 11. < Thirion, <i>FPL</i> 1985, πρώτο τρίμηνο, αρ. 16. < SKA Bern 2 (27 Απριλίου 1984), αρ. 124.
β.	0,29 γρ.	9:00	6	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.194.
γ.	0,24 γρ.	12:00	7	Οξφόρδη, Ashmolean Museum.

δ.	0,35 γρ.	3:00	7	Αθήνα, Alpha Bank 6290. < Συλλ. Γκέρτσου.
ε.	0,27 γρ.	?	6	Νέα Υόρκη, ANS 1991.93.9.
στ.	0,37 γρ.	7:00	6,5	Αθήνα, Alpha Bank 6294. < Συλλ. Γκέρτσου.
ζ.	0,28 γρ.	?	7	Βερολίνο, Staatl. Mus. 599/1902.
η.	0,25 γρ.	?	6	Crédit de la Bourse, <i>FPL</i> Μάρτιος 1990, αρ. 38.

ΟΜΑΔΑ 18

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΟ

- 89** E67 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που αποδίδονται με αστραγαλωτούς βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό.
- O63 Αριστερός οφθαλμός διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Αποδίδεται ο κανθός.
- 0,31 γρ. ? 7 England, *MBS XV* (5 Ιουνίου 1991), αρ. 63.
< England, *FPL XVI.1* (1991, πρώτο τρίμηνο), αρ. 49.

ΟΒΟΛΟΙ

- 90** E68 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που είναι διευθετημένα σε ίσιους, μακριούς, παράλληλους βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό.
- O64 Βότρυς με το μίσχο του, μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Στις τέσσερις γωνίες του εγκοίλου, τα γράμματα: Σ - Ο / Κ- Ι.
- 0,4 γρ. 3:00 8 Συλλ. McClean.

McClean Coll., αρ. 3170, πίν. 115:20.

- 91 E68 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O65 Όπως παραπάνω, εκτός από τη θέση των γραμμμάτων: στο πεδίο δ., ΣΚ - Ι· στο πεδίο αρ., Ω.
- α. 0,41 γρ. ? 8 Münzen & Medaillen, *FPL* 527 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1989), αρ. 40.
- β. 0,43 γρ. 3:00 8 Συλλ. Χατζημιχάλη.
 < Elsen, *FPL* 200 (Αύγουστος - Οκτώβριος 1998), αρ. 20.
 < Elsen, *FPL* 190 (Απρίλιος 1997), αρ. 15.
 < Elsen, *Auction* 38 (11 Φεβρουαρίου 1995), αρ. 57.
 < Elsen, *Auction* 34 (23 Απριλίου 1994), αρ. 20.
 < Galata Coins, *FPL* (φθινόπωρο 1990), αρ. 19.

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

- 92 E69 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που αποδίδονται με ίσιους, παράλληλους βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό.
 O66 Αριστερός οφθαλμός διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο οφθαλμός έχει ανάγλυφο περίγραμμα· αποδίδεται ο κανθός.
- ? ? 6 England, *FPL* XV.2 (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 42.
- 93 E70 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που είναι διευθετημένα σε ίσιους, παράλληλους βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό· στο αφτί αποδίδεται ο τράγος.
 O67 Αριστερός οφθαλμός διαγώνια τοποθετημένος σε έγκοιλο τετράγωνο. Ο οφθαλμός έχει ανάγλυφο περίγραμμα· αποδίδονται η ίριδα και ο κανθός.
- 0,34 γρ. ? 7 CNG, *The Classical Numismatic Review* XXV (καλοκαίρι / φθινόπωρο 2000), αρ. 22.
- 94 E71 Όπως παραπάνω.
 O67 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

		α.	0,39 γρ.	9:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.192.	
		β.	0,32 γρ.	10:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.	
		γ.	?	?	7	Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 54 (16 Νοεμβρίου 2010), αρ. 52.	
		δ.	0,27 γρ.	9:00	6	Λονδίνο, British Museum 2002,0101.1176.
< Συλλ. Hersh.
< <i>Münzen & Medaillen</i> , <i>FPL</i> 581 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1994), αρ. 36.	
95	E72	Όπως παραπάνω.					
	O67	Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).					
		α.	0,23 γρ.	9:00	6	Λονδίνο, British Museum 1947, 0406.157.
< Συλλ. Oman.	
		β.	0,30 γρ.	6:00	6	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.189.	
		γ.	0,39 γρ.	5:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.190.	
96	E73	Όπως παραπάνω.					
	O67	Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).					
			0,32 γρ.		12	Οξφόρδη, Ashmolean Museum.
<i>SNG Ashmolean</i> , αρ. 2373.	

ΟΜΑΔΑ 19

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 97** E74 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που αποδίδονται με κοντούς, παράλληλους βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι κλειστό.
- O68 Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Στις τέσσερις γωνίες του εγκοίλου, τα γράμματα: Κ - Σ / Ι - Ο¹²³.

¹²³ Η επιγραφή επί τα λαιά· το ιώτα παράλληλο με την κάτω πλευρά του εγκοίλου.

α.	2,74 γρ.	10:00	12	Λονδίνο, British Museum (Bank Collection 133). <hr/> <i>BMC Macedonia</i> , σ. 102, αρ. 1. Wroth 1905, σ. 325, αρ. 4, πίν. XIV:4.
β.	2,91 γρ.	?	12	CNG, <i>MBS</i> 63 (21 Μαΐου 2003), αρ. 142. < CNG, <i>The Classical Numismatic Review</i> XXVII (καλοκαίρι 2002), αρ. 13.
γ.	2,72 γρ.	3:00	13	Κοπεγχάγη, National Museum. <hr/> <i>SNG Cop.</i> , αρ. 319.
δ.	2,79 γρ.	1:00	13	Πιθανόν επικεκομμένο. Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.195.
ε.	2,75 γρ.	?	12	Herakles Numismatics, αρ. 16044tetrobols, http://www.vcoins.com/en/stores/herakles_numismatics/71/product/macedon_skione_tetrobol_male_headhelmet_very_rare/144987/Default.aspx (προσπελάστηκε στις 15 Νοεμβρίου 2011). < Spink & Son, <i>FPL</i> XCVIII.5 (Ιούνιος 1990), αρ. 3037.

ΗΜΙΩΒΟΛΙΑ

- 98** E75 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που αποδίδονται με πολύ κοντούς βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό.
- O69 Κορινθιακή περικεφαλαία αρ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α.	0,28 γρ.	?	7	Όσλο, Høyland Coll.
< Müller, <i>Auction</i> 49 (24 Μαΐου 1985), αρ. 37.
< Ritter, <i>FPL</i> 20 (Νοέμβριος 1984), αρ. 311.
β.	0,26 γρ.	?	7	Galata Coins, <i>FPL</i> φθινόπωρο 1990, αρ. 18.
γ.	0,24 γρ.	10:00	6,5	Αθήνα, Alpha Bank 6306.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- 99** E75 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- O70 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α.	0,27 γρ.	4:00	7	Βερολίνο, Staatl. Mus. 382/1901.
β.	0,28 γρ.	6:30	7	Αθήνα, Alpha Bank 6304.
< Συλλ. Γκέρτσου.

γ.	0,29 γρ.	5:00	8	Οξφόρδη, Ashmolean Museum.
δ.	0,28 γρ.	6:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ε.	0,30 γρ.	1:00	7	Gorny, <i>Auction</i> 160 (8 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1238. < Lanz, <i>Auction</i> 112 (25 Νοεμβρίου 2002), αρ. 132.
στ.	0,24 γρ.	6:00	7	Lanz, <i>Auction</i> 146 (25 Μαΐου 2009), αρ. 91.
ζ.	0,26 γρ.	7:00	7	Οξφόρδη, Ashmolean Museum. <hr/> SNG Ashmolean, αρ. 2376.

ΟΜΑΔΑ 20

ΟΒΟΛΟΙ

- 100** E76 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά αποδίδονται ως μακριοί, λεπτοί, ίσιοι βόστρυχοι, που εκκινούν από την κορυφή της κεφαλής και σχηματίζουν ρολό στο κάτω μέρος· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό, το φρύδι ανάγλυφο.
- O71 Βότρυς και φύλλο αμπέλου, που κρέμονται από κληματίδα. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α.	0,45 γρ.	6:00	8	Οξφόρδη, Ashmolean Museum.
SNG Ashmolean, αρ. 2375.
β.	0,4 γρ.	3:00	8	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 101** E77 Κεφαλή Πρωτεσιλάου αρ. Τα μαλλιά είναι διευθετημένα σε κοντούς, παράλληλους βοστρύχους· το γένι είναι κοντό· το μάτι έχει κλειστό περίγραμμα και το φρύδι αποδίδεται ανάγλυφα.
- O72 Κορινθιακή περικεφαλαία αρ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α.	2,74 γρ.	?	12	Συλλ. Jameson.
< Sotheby's, <i>Auction</i> 5 Ιουλίου 1910, αρ. 104. |
|----|----------|---|----|--|

Jameson Coll., σ. 215, αρ. 962a, πίν. XCIV.

- β. 2,66 γρ. 2:00 12 Νέα Υόρκη, ANS 1991.93.24.
- γ. 2,76 γρ. ? 12 CNG, *MBS* 45 (18 Μαρτίου 1998), αρ. 162.
< CNG, *Auction* 42 (29 Μαΐου 1997), αρ. 219.
< England, *FPL* XIV.5 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1989), αρ. 4.
- δ. 2,60 γρ. 2:00 12 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

- 102** E78 Όπως παραπάνω.
- O73 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Στις γωνίες του εγκοίλου, τα γράμματα: Κ - Σ / Ι¹²⁴.

2,63 γρ. 3:00 12 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΟΒΟΛΟΙ

- 103** E79 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που αποδίδονται με μακριούς, λεπτούς βοστρύχους που εκκινούν από την κορυφή της κεφαλής, φέρει ταινία· το μάτι έχει ανοιχτό περίγραμμα.
- O74 Βότρυς με το μίσχο του· από τον ίδιο μίσχο ξεκινούν και οι μίσχοι δύο φύλλων αμπέλου, που κρέμονται εκατέρωθεν του βότρυος. Όλο τοποθετημένο διαγώνια μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- α. 0,43 γρ. 12:00 8 Νέα Υόρκη, ANS 1991.101.8.
- β. 0,54 γρ. 1:00 8 Βίντερτουρ, Münzkabinett.
< Συλλ. Πετσάλη.
Winterthur Kat., αρ. 1416.
Bloesch 1964, σ. 59, αρ. 3.
- γ. 0,36 γρ. ? 7,5 Elsen, *FPL* 189 (Μάρτιος 1997), αρ. 24.
< Elsen, *Auction* 45 (15 Ιουνίου 1996), αρ. 29.
< Galata Coins, *FPL* (φθινόπωρο 1990), αρ. 20 (βάρος: «0,37 γρ.»).
- δ. 0,40 γρ. ? 7 Spink & Son, *FPL* LXXXVI/5 (Μάιος 1978), αρ. 6169.
- ε. 0,5 γρ. 11:00 7,5 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

¹²⁴ Το σίγμα και το κάππα επί τα λαιά, το ιώτα παράλληλο με την κάτω πλευρά του εγκοίλου. Το κάππα ίσως διπλοχαραγμένο.

ΟΜΑΔΑ 21

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

104 E80 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που αποδίδονται με κοντούς, παράλληλους βοστρύχους, φέρει ταινία· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό και το φρύδι έντονα ανάγλυφο.

O75 ΣΚ - Ι - Ο - Ν. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε λεπτή γραμμή εδάφους. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

α.	2,15 γρ.	6:00	13,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β.	1,91 γρ.	6:00	13,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
γ.	1,83 γρ.	5:00	14	Λονδίνο, British Museum 1981,0915.16.
δ.	2,06 γρ.	6:00	14	Αθήνα, Alpha Bank 6295.
< Συλλ. Γκέρτσου.
Τσαγκάρη 2009, σ. 91, αρ. 81.
ε.	1,91 γρ.	?	13	Freeman and Sear, <i>MBS</i> 1 (10 Μαρτίου 1995), αρ. 71.
< Freeman and Sear, <i>FPL</i> 1 (χειμώνας / άνοιξη 1994), αρ. Α64.
στ.	2,1 γρ.	?	13,5	Στο εμπόριο; (το 1936 στη Θεσσαλονίκη).
Schwabacher 1939, σ. 3 (αρ. 2).
ζ.	2,1 γρ.	?	13	Στο εμπόριο; (το 1936 στη Θεσσαλονίκη).
Schwabacher 1939, σ. 3 (αρ. 2).
η.	2,07 γρ.	6:00	14	Νέα Υόρκη, ANS 1962.74.1.
SNG ANS 7.I, αρ. 711.
θ.	2,00 γρ.	?	13	Peus, <i>Auction</i> 386 (26 Απριλίου 2006), αρ. 124.
< Gorny, <i>Auction</i> 142 (10 Οκτωβρίου 2005), αρ. 1310 (βάρος: «1,99 γρ.»).

ΟΒΟΛΟΙ

- 105** E81 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Φέρει διπλή ταινία στα μαλλιά με τους μακριούς, λεπτούς βοστρύχους που εκκινούν από την κορυφή της κεφαλής· μαργαριταρόσχημοι βόστρυχοι πλαισιώνουν το πρόσωπο· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό, το φρύδι έντονα ανάγλυφο.
- O76 Βότρυς και φύλλο αμπέλου που κρέμονται από κληματίδα. Όλο διαγώνια τοποθετημένο μέσα σε αβαθές έγκοιλο τετράγωνο.
- 0,32 γρ. 12:00 8 Αθήνα, Alpha Bank 6293.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- 106** E82 Όπως παραπάνω.
- O77 Όπως παραπάνω.
- 0,37 γρ. 12:00 7 Συλλ. Hersh.
- 107** E82 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- O78 Βότρυς και φύλλο αμπέλου, διαγώνια τοποθετημένα μέσα σε αβαθές έγκοιλο τετράγωνο.
- 0,36 γρ. 7:00 8,2 Winterthur, Münzkabinett.
< Συλλ. Πετσάλη.
-
- Winterthur Kat.*, αρ. 1417.
Bloesch 1964, σ. 59, αρ. 4.
- 108** E82 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- O79 Βότρυς ανάμεσα σε δύο φύλλα αμπέλου. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- 0,39 γρ. 12:00 8 Αθήνα, Alpha Bank 7520.
-
- Franke - Μαραθάκη 1999, σ. 80, αρ. 63.

ΗΜΙΩΒΟΛΙΑ

- 109** E83 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Στα μαλλιά, που σχηματίζουν λεπτούς, μακριούς βοστρύχους, φέρει ταινία: το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό.
O80 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
0,26 γρ. 10:00 7,5 Αθήνα, Alpha Bank 6301.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- 110** E83 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O81 Όπως παραπάνω.
? ? 7 Empire Coins, *FPL* 31, αρ. 17.
- 111** E84 Όπως παραπάνω, εκτός από: το φρύδι έντονα ανάγλυφο.
O82 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε αβαθές έγκοιλο τετράγωνο.
0,25 γρ. 7:00 7 Αθήνα, Alpha Bank 6302.
< Συλλ. Γκέρτσου.

ΟΜΑΔΑ 22

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 112** E85 Αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Φέρει ταινία στα μαλλιά, που αποδίδονται με αστραγαλωτούς βοστρύχους: το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό, το φρύδι έντονα ανάγλυφο.
O83 Σ - Κ / Ω - Ι¹²⁵. Κορινθιακή περικεφαλαία αρ. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α. 2,09 γρ. 11:30 12 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β. 2,00 γρ. 12:00 12,5 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
γ. 2,00 γρ. 12:00 12,5 Αθήνα, Alpha Bank 6297.
< Συλλ. Γκέρτσου.

¹²⁵ Το σίγμα επί τα λαιά.

δ.	2,12 γρ.	?	12	Freeman and Sear, <i>MBS</i> 7 (22 Φεβρουαρίου 2002), αρ. 46. < Kirk Davis, <i>FPL</i> 34 (άνοιξη 2001), αρ. 42. < Gorny, <i>Auction</i> 73 (11 Οκτωβρίου 1995), αρ. 98 (βάρος: «2,13 γρ.»).
ε.	2,03 γρ.	?	13	Auctiones Basel, <i>Auction</i> 25 (19 Ιουνίου 1995), αρ. 374. < Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 12 (10 Νοεμβρίου 1994), αρ. 181.
στ.	2,01 γρ.	?	12	Berk, <i>BBS</i> 70 (16 Μαρτίου 1992), αρ. 111. < Berk, <i>BBS</i> 66 (11 Ιουνίου 1991), αρ. 71. < Berk, <i>BBS</i> 64 (20 Νοεμβρίου 1990), αρ. 59.
ζ.	2,05 γρ.	?	12	Hirsch, <i>Auction</i> 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1855.
η.	1,90 γρ.	12:00	12	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
θ.	1,85 γρ.	12:00	11	CNG, <i>Electronic Auction</i> 227 (10 Φεβρουαρίου 2010), αρ. 45.
ι.	1,92 γρ.	12:00	12	CNG, <i>Electronic Auction</i> 239 (25 Αυγούστου 2010), αρ. 42.
ια.	2,02 γρ.	12:00	13	Τρυπημένο. Βερολίνο, Staatl. Mus. (Prokesch). <hr/> <i>Berlin, Beschreibung</i> , σ. 124, αρ. 1. Six 1898, σ. 193 (αρ. 3). Gaebler, <i>AMNG</i> , σ. 108 (αρ. 4), πίν. XXI:11.
ιβ.	2,00 γρ.	12:00	12	Νέα Υόρκη, ANS 1986.78.246.
ιγ.	1,95 γρ.	12:00	12	Βερολίνο, Staatl. Mus. 470/1909. < Jacob Hirsch, <i>Auction</i> XXV (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 432 (βάρος: «1,94 γρ.»). < Κοπεγχάγη, Συλλ. Philipsen. < Jacob Hirsch, <i>Auction</i> XIII (15 Μαΐου 1905), αρ. 957 (βάρος: «1,93 γρ.»).
ιδ.	1,8 γρ.	?	12	Kress, <i>Auction</i> 137 (21 Νοεμβρίου 1966), αρ. 152.
ιε.	1,98 γρ.	12:00	12	Αθήνα, Συλλ. Ευελπίδου. <hr/> <i>SNG Evelpidis</i> , αρ. 1280.

- 113** E86 Όπως παραπάνω.
O84 Κ - Σ / Ι - Ω¹²⁶. Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

1,98 γρ. 12:00 12 Νέα Υόρκη, ANS 1991.93.25.

¹²⁶ Η επιγραφή επί τα λαιά.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ:
τέλος 5ου αι. - γ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.

ΟΜΑΔΑ 23

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 114** E87 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά σχηματίζουν πλατιούς, κυματιστούς βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό· στο αφτί αποδίδεται ο τράγος.
- O85 Σ - Κ - Ι. Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
α.	2,28 γρ.	12:00	14	Αθήνα, Alpha Bank 6296.
< Συλλ. Γκέρτσου.
β.	2,26 γρ.	11:00	13	Λονδίνο, British Museum 1890,0702.6.
Wroth 1905, σ. 325 (αρ. 5), πίν. XIV:5.
Wroth 1891, σ. 121.
γ.	?	?	14	Golan, <i>FPL</i> 9 (καλοκαίρι 1996), αρ. 10.
δ.	2,3 γρ.	12:00	14	Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σταγείρων [τομέας II, τομή 3 (ακρόπολη), N51].
ε.	2,33 γρ.	3:00	14	Μόναχο, Staatl. Münzslg.
στ.	2,21 γρ.	12:00	14	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ζ.	?	?	14	Berk, <i>BBS</i> 83 (26 Οκτωβρίου 1994), αρ. 118.
< Berk, <i>BBS</i> 82 (13 Ιουλίου 1994), αρ. 191.
< Berk, <i>BBS</i> 80 (18 Ιανουαρίου 1994), αρ. 51.
< Berk, <i>BBS</i> 77 (16 Ιουνίου 1993), αρ. 81.
η.	2,18 γρ.	12:00	14	Οξφόρδη, Ashmolean Museum.
<i>SNG Ashmolean</i> , αρ. 2377.
θ.	2,26 γρ.	11:30	14	Αθήνα, Alpha Bank 4144.
Τσαγκάρη 2009, σ. 91, αρ. 82.
ι.	1,9 γρ.	9:00	14	Συλλ. Κ.Τ.
ια.	2,19 γρ.	12:00	14	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.
< Ανασκαφές Ολύνθου, «θησαυρός» Όλυνθος, 1934.
<i>Olynthus</i> IX, σ. 180, 182 (πίν. XXV:2).
<i>IGCH</i> , αρ. 375.

ιβ.	2,30 γρ.	?	14	Peus, <i>Auction</i> 378 (28 Απριλίου 2004), αρ. 94.
ιγ.	2,37 γρ.	?	14	Glendining's, <i>Auction</i> 25 Μαΐου 1988, αρ. 58.
ιδ.	1,89 γρ.	?	13,5	Gorny, <i>Auction</i> 156 (6 Μαρτίου 2007), αρ. 1234. < Gorny, <i>Auction</i> 147 (6-7 Μαρτίου 2006), αρ. 1324.
ιε.	2,44 γρ.	12:00	13	CNG, <i>Electronic Auction</i> 248 (28 Ιανουαρίου 2011), αρ. 47.
ιστ.	2,33 γρ.	12:00	14	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10686. < Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell. < Münzhandlung Basel 4 (1 Οκτωβρίου 1935), αρ. 608.
ιζ.	2,30 γρ.	11:00	14	Lanz, <i>Auction</i> 42 (23 Νοεμβρίου 1987), αρ. 164.
ιη.	2,19 γρ.	12:00	14	Συλλ. McClean. < Jacob Hirsch, <i>Auction</i> XXI (16 Νοεμβρίου 1908), αρ. 1143 (βάρος: «2,31 γρ.»). <hr/> <i>McClean Coll.</i> , αρ. 3171.
ιθ.	2,36 γρ.	?	13	Berk, <i>BBS</i> 123 (23 Οκτωβρίου 2001), αρ. 107. < Berk, <i>BBS</i> 103 (28 Ιουλίου 1998), αρ. 97 (βάρος: «2,30 γρ.»). < Bankhaus Aufhäuser, <i>Auction</i> 3 (7 Οκτωβρίου 1986), αρ. 21 (βάρος: «2,37 γρ.»).
κ.	2,13 γρ.	?	14	Βιέννη, Schottenstift. <hr/> Hübl 1920, αρ. 756. Gaebler, <i>AMNG</i> , σ. 108, αρ. 5, πίν. XXI:14.

ΟΒΟΛΟΙ

115 E88 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ. Τα μαλλιά σχηματίζουν πλατιούς βοστρύχους· το περίγραμμα του ματιού είναι ανοιχτό.

O86 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

α.	0,30 γρ.	6:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.196.
β.	0,32 γρ.	?	6,5	Hirsch, <i>Auction</i> 267 (5 Μαΐου 2010), αρ. 156. < Hirsch, <i>Auction</i> 264 (24 Νοεμβρίου 2009), αρ. 168.
γ.	0,31 γρ.	6:00	6,5	Αθήνα, Alpha Bank 2448.

- < Συλλ. Τριανταφυλλίδου.
- δ. ? ? 6 England, *FPL XV.2* (1990, δεύτερο τρίμηνο),
αρ. 44.
- ε. 0,34 γρ. 6:00 7 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 116** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O87 Όπως παραπάνω.
- α. 0,37 γρ. ? 7 Elsen, *Auction 71* (20 Σεπτεμβρίου 2002), αρ.
129.
< Elsen, *Auction 70* (15 Ιουνίου 2002), αρ. 47.
- β. 0,29 γρ. 1:00 7 Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.203.
- γ. 0,22 γρ. 12:00 7 Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.197.
- δ. 0,35 γρ. 12:00 7 Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.198.
- ε. 0,4 γρ. 11:00 7 Συλλ. Κ.Τ.
- 117** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O88 Όπως παραπάνω.
- α. 0,28 γρ. 5:00 7 Αθήνα, Alpha Bank 6303.
< Συλλ. Γκέρτσου.
- β. 0,33 γρ. 6:00 7 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- γ. 0,33 γρ. ? 7 Elsen, *FPL 185* (Οκτώβριος 1996), αρ. 18.
- δ. 0,31 γρ. ? 7 Elsen, *Auction 30* (12 Ιουνίου 1993), αρ. 39.
< Galata Coins, *FPL* Φθινόπωρο 1990, αρ. 21
(βάρος: «0,26 γρ.»).
- 118** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O89 Όπως παραπάνω.
- α. 0,30 γρ. ? 7 Rauch, *Auction 32* (16 Ιανουαρίου 1984), αρ.
136.
- β. ? ? 7 England, *BBS XIII.1* (16 Φεβρουαρίου 1988),
αρ. 39.

- 119** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O90 Όπως παραπάνω.
- 0,32 γρ. ? 7 Künker, *Auction* 67 (9 Οκτωβρίου 2001), αρ. 242.
< Wendt, *Auction* XVII (22 Ιουνίου 1977), αρ. 35a (βάρος: «0,31 γρ.»).
- 120** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O91 Όπως παραπάνω.
- 0,32 γρ. ? 7 Davisson, *FPL* Μάιος - Ιούνιος 1979, αρ. A11.
< Myers, *FPL* Νοέμβριος 1977, αρ. 27.
- 121** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O92 Όπως παραπάνω.
- α. 0,26 γρ. 6:00 7 Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.207.
β. 0,38 γρ. 5:00 7 CNG, *Electronic Auction* 222 (11 Νοεμβρίου 2009), αρ. 58.
- 122** E88 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O93 Όπως παραπάνω.
- 0,31 γρ. 10:00 7 Συλλ. Delepierre.
< Bourgey, *Auction* 28 Ιουνίου 1943, αρ. 72.

SNG Delepierre, αρ. 931.
- 123** E89 Όπως παραπάνω.
O94 Σ - Κ - Ι. Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Όλο μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- α. 0,35 γρ. 3:00 7 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β. 0,34 γρ. ? 7 Συλλ. Klein.

Klein 1999, αρ. 160.
γ. 0,31 γρ. ? 7 Berk, *BBS* 48 (22 Απριλίου 1987), αρ. 79.
δ. 0,37 γρ. 6:00 7 Λονδίνο, British Museum 1891,1004.5.

ε.	0,37 γρ.	12:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
στ.	0,45 γρ.	10:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.204.
ζ.	0,37 γρ.	?	7	Kress, <i>Auction</i> 137 (21 Νοεμβρίου 1966), αρ. 153.
η.	0,43 γρ.	?	7	Hirsch, <i>Auction</i> 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1856.
θ.	0,42 γρ.	?	7	Hirsch, <i>Auction</i> 199 (6 Μαΐου 1998), αρ. 78.
ι.	0,35 γρ.	?	8	Ο εμπροσθότυπος διπλοχτυπημένος. Künker, <i>Auction</i> 97 (7 Μαρτίου 2005), αρ. 435. < Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 608 (Δεκέμβριος 2002), αρ. 43 (βάρος: «0,34 γρ.»).
ια.	0,41 γρ.	9:00	7	Αθήνα, Alpha Bank 6305. < Συλλ. Γκέρτσου.
ιβ.	0,38 γρ.	10:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ιγ.	0,39 γρ.	3:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ιδ.	0,47 γρ.	?	7	Παρίσι (H. P. Borrell). <hr/> Gaebler, <i>AMNG</i> , σ. 109 (αρ. 6), πίν. XXI:13. Babelon, <i>Traité</i> II.4, αρ. 1022(a), πίν. CCCXVII:17.
ιε.	0,45 γρ.	?	7	Naville, <i>Auction</i> VI (28 Ιανουαρίου 1924), αρ. 650.
ιστ.	0,34 γρ.	?	7,5	Bankhaus Aufhäuser, <i>Auction</i> 7 (9 Οκτωβρίου 1990), αρ. 63.
ιζ.	0,42 γρ.	?	7,5	Münzen & Medaillen, Deutschland, <i>Auction</i> 8 (10 Μαΐου 2001), αρ. 99.
ιη.	0,32 γρ.	5:00	7,5	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.201.
ιθ.	0,39 γρ.	?	7	Elsen, <i>FPL</i> 210 (Ιούνιος - Ιούλιος 2000), αρ. 39. < Elsen, <i>Auction</i> 59 (18 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 65. < Elsen, <i>FPL</i> 202 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1999), αρ. 46. < Elsen, <i>Auction</i> 56 (18 Δεκεμβρίου 1998), αρ. 130. < Elsen, <i>FPL</i> 197 (Φεβρουάριος - Μάρτιος 1998), αρ. 20. < Elsen, <i>FPL</i> 193 (Σεπτέμβριος 1997), αρ. 22. < Elsen, <i>FPL</i> 190 (Απρίλιος 1997), αρ. 16.

- < Elsen, *FPL* 184 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1996), αρ. 23.
 < Elsen, *Auction* 24 (14 Μαρτίου 1992), αρ. 89.
- κ. 0,37 γρ. 4:00 7 Βερολίνο, Staatl. Mus. 596/1902.
- 124** E89 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O95 Όπως παραπάνω.
- α. 0,42 γρ. 12:00 9 Νέα Υόρκη, ANS 1986.78.247.
 β. 0,46 γρ. 5:00 8 Μιλάνο, M 0.9.36877.
SNG Milano, αρ. 594.
- 125** E89 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O96 Όπως παραπάνω.
- 0,37 γρ. ? 7 Berk, *BBS* 118 (17 Ιανουαρίου 2001), αρ. 115.
- 126** E89 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O97 Όπως παραπάνω.
- ? ? 7 Heidelberger Münzhandlung, *Auction* 38 (11 Απριλίου 2003), αρ. 53.
- 127** E90 Όπως παραπάνω.
 O95 Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 124 (ίδια σφραγίδα).
- α. 0,44 γρ. ? 8 Hirsch, *Auction* 208 (17 Φεβρουαρίου 2000), αρ. 1584.
 < England, *MBS* XXV (24 Μαρτίου 1993), αρ. 163 (βάρος: «0,43 γρ.»).
 < Spink & Son, *Auction* 60 (7 Οκτωβρίου 1987), αρ. 50.
- β. 0,33 γρ. ? 7 Grunow, *FPL* 18 (Σεπτέμβριος 1990), αρ. 069.
- γ. 0,3 γρ. ? 8 Gitbud-Naumann, αρ. 3215 (προσπελάστηκε στις 15 Νοεμβρίου 2011).
- δ. 0,46 γρ. 2:30 7 Μόναχο, Staatl. Münzslg.
- ε. 0,39 γρ. 3:00 7,5 Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.205.

στ.	0,37 γρ.		? 7	Künker, <i>Auction</i> 21 (16 Μαρτίου 1992), αρ. 196.
ζ.	0,41 γρ.		? 7,5	Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 242. Heidelberger Münzhandlung, <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 89.
η.	0,38 γρ.	5:00	7,5	Λονδίνο, British Museum 2002,0101.1177. < Συλλ. Hersh.
θ.	0,41 γρ.	3:00	7	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ι.	0,36 γρ.		? 7,5	Hirsch, <i>Auction</i> 231 (26 Νοεμβρίου 2003), αρ. 149.
ια.			? 8	Hesperia Art, <i>FPL: Bulletin XV</i> , αρ. 9.
ιβ.	0,4 γρ.	1:00	7	Συλλ. Κ.Τ.
ιγ.	0,38 γρ.		? 7	Reus, <i>Auction</i> 336 (28 Απριλίου 1993), αρ. 52.
ιδ.	0,33 γρ.		? 7	CNG, <i>The Coin Shop</i> , αρ. 730953 (προσπελάστηκε την 1 Μαΐου 2010).
ιε.	0,40 γρ.		? 7	“Θησαυρός” Νέα Κασσάνδρα, Μακεδονία, περ. 1897. <hr/> IGCH, αρ. 360. Weber 1898, αρ. 16.
ιστ.	0,28 γρ.	3:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.199.

128 E90 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O94 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 123 (ίδια σφραγίδα).

α.	0,37 γρ.	3:00	8	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.200.
β.	0,34 γρ.	4:00	7	Lanz, <i>Auction</i> 144 (24 Νοεμβρίου 2008), αρ. 133.
γ.	0,37 γρ.		? 8	Naville, <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 766. < Συλλ. Pozzi. <hr/> Boutin 1992, αρ. 1533.
δ.	0,39 γρ.	3:00	7,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
ε.	0,33 γρ.		? 7	Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 607 (Δεκέμβριος 2001), αρ. 52.

στ.	0,46 γρ.	3:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.206.
ζ.	0,38 γρ.	3:00	7,5	Νέα Υόρκη, ANS 1992.54.202.
η.	0,33 γρ.	?	7,5	Beach, <i>FPL: Numismatological</i> 1.2 (άνοιξη 1989), αρ. 87.
θ.	0,40 γρ.	?	7	Spink & Son, <i>FPL: Numismatic Circular</i> LXXXIV, τεύχ. 5 (Μάιος 1976), αρ. 3598. < Spink & Son, <i>FPL: Numismatic Circular</i> LXXXI, τεύχ. 10 (Οκτώβριος 1973), αρ. 7616 (βάρος: «0,41 γρ.»).
ι.	0,41 γρ.	12:00	7	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10689. < Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell. <hr/> SNG ANS 7.I, αρ. 715.
ια.	0,31 γρ.	3:00	7,5	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10688. < Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell. <hr/> SNG ANS 7.I, αρ. 714.

- 129** E91 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ.
O98 Κορινθιακή περικεφαλαία δ.

0,26 γρ. 12:00 7 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΟΜΑΔΑ 24

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ C

- E91 Κρανοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου αρ. Το κράνος φέρει ανάγλυφη διακόσμηση.
O99 Περιστέρι πετά προς τ' αρ.

- XA1**¹²⁷ α. 0,55 γρ. 5:00 10 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
XA2 β. 0,89 γρ. 3:00 10 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

¹²⁷ Αυτό και το παρακάτω νόμισμα τέθηκαν υπόψη μας μετά την ολοκλήρωση του καταλόγου. Δεν ήταν πλέον δυνατή η τροποποίηση της αρίθμησης.

- 134** E95 Όπως παραπάνω.
 O103 Όπως παραπάνω.
 1,28 γρ. 7:00 10 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΟΜΑΔΑ 26

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Α

- 135** E96 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Τα μαλλιά γύρω από το πρόσωπο είναι τυλιγμένα σε ρολό, ενώ στο πίσω μέρος της κεφαλής είναι μαζεμένα μέσα σε σφενδόνη.
 O104 Σ - Κ - Ι / Ω. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
 3,53 γρ. ? 16 CNG, *Electronic Auction* 173 (26 Σεπτεμβρίου 2007), αρ. 54.
 < Συλλ. Morcom.
- 136** E96 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O105 Όπως παραπάνω.
 3,95 γρ. 5:00 16 CNG, *Electronic Auction* 250 (23 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 29.
- 137** E97 Όπως παραπάνω.
 O105 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 4,25 γρ. 6:00 15 Παρίσι, Bibl. Nat. 1115.
- 138** E98 Όπως παραπάνω.
 O106 Όπως παραπάνω, εκτός από την επιγραφή: ΣΚ - Ι - Ω.
 2,6 γρ. 8:00 16 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
 < Ανασκαφή Σκιώνης [11 Οκτωβρίου 1991, Τομή Ι, νότια επέκταση, Ν8].

- 139** E97 Όπως παραπάνω αρ. 137 (ίδια σφραγίδα).
 O106 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 3,79 γρ. 11:00 15 Αθήνα, Alpha Bank 5263.
 β. 4,28 γρ. ? 15 Γλασκώβη, Συλλ. Hunter.
Hunterian Coll., τόμ. 1, σ. 272 (αρ. 1), πίν. XIX:21.
- 140** E99 Όπως παραπάνω.
 O106 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 3,85 γρ. ? 15 Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren.
Lindgren Coll., αρ. 1134.
- 141** E100 Όπως παραπάνω, εκτός από: η Αφροδίτη φορά ενώτιο.
 O107 Όπως παραπάνω, εκτός από: ανάμεσα στα περιστέρια απεικονίζεται σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα με τρία φύλλα και στο έξεργο αποδίδονται δύο αντιθετικές οκτώσχημες σπείρες¹²⁸. επιγραφή: ΣΚ-ΙΩ.
- α. 4,01 γρ. 4:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
 β. 4,96 γρ. 1:00 16 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
 γ. 2,39 γρ. 5:00 15 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.
 < Συλλ. Σούτζου.
SNG Soutzos, αρ. 305.
- 142** E100 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O108 Όπως παραπάνω, εκτός από: στο έξεργο, μεγάλη οκτώσχημη σπείρα¹²⁹. επιγραφή: ΣΚ - ΙΩ.
- α. 3,69 γρ. 9:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
 β. 3,63 γρ. 2:00 16,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [17] 8.
 < Ανασκαφή Ολύμθου, “θησαυρός” Ολύμθου (τάφος 324), 1934.

¹²⁸ Βλ. πίν. 63.

¹²⁹ Βλ. πίν. 63.

Olynthus IX, σ. 227 (αρ. 3), 391 (αρ. 3:8).
Olynthus XI, σ. 66 (τάφος 324).
CH IX, αρ. 47.

- 143** E100 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O109 Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους· ανάμεσά τους, αδιάγνωστο σύμβολο¹³⁰.

3,9 γρ. 11:30 16,5 Συλλ. Κ.Τ.

- 144** E100 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O110 Όπως παραπάνω.

3,40 γρ. 9:00 16,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [17] 37.
< Ανασκαφή Ολύνθου.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Β

- 145** E101 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Τα μαλλιά γύρω από το πρόσωπο είναι τυλιγμένα σε ρολό, ενώ στο πίσω μέρος της κεφαλής είναι μαζεμένα μέσα σε σφενδόνη· φορά ενώτιο και περιδέραιο.
O111 ΣΚΙΩ. Περίστερι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους· στο πεδίο δ. απεικονιζόταν πιθανότατα κάποιο άνθος (ίσως η μήκων των παρακάτω σφραγίδων).

2,22 γρ. 3:00 11 Αθήνα, Alpha Bank 9119.

- 146** E101 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O112 Όπως παραπάνω, εκτός από: στο πεδίο δ., κάψα μήκωνος με το μίσχο της και δύο φύλλα· επιγραφή: ΣΚΙΩ.

2,72 γρ. 4:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 5264.

¹³⁰ Οι λεπτομέρειες της παράστασης δεν είναι σαφείς εξαιτίας της φθοράς του νομίσματος.

- 147** E101 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O113 Όπως παραπάνω.
2,77 γρ. 3:00 12 Αθήνα, Alpha Bank.
- 148** E102 Όπως παραπάνω.
O114 Όπως παραπάνω· επιγραφή: Σ]ΚΙΩ.
2,34 γρ. 12:00 13 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [74] 47.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- 149** E103 Όπως παραπάνω, εκτός από: η Αφροδίτη δεν φορά ενώτιο.
O115 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
2,05 γρ. 10:00 12 Συλλ. BCD.
- 150** E104 Όπως παραπάνω.
O115 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
1,73 γρ. 6:00 13 Αθήνα, Alpha Bank 9141.
- 151** E105 Όπως παραπάνω.
O116 Όπως παραπάνω.
α. 1,57 γρ. 7:00 13,5 Επικεκομμένο (ίχνη γραμμάτων στο πεδίο πάνω).
Αθήνα, Alpha Bank 9145.
β. 1,67 γρ. 6:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9120.
- 152** E106 Όπως παραπάνω.
O117 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε πλίνθο. Στο πεδίο δ., σφαιρίδιο.
α. 1,93 γρ. 1:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9122.
β. 2,02 γρ. 1:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9121.

- 153** E107 Όπως παραπάνω.
O118 Όπως παραπάνω.
α. 2,10 γρ. 12:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9144.

- 154** E108 Όπως παραπάνω.
O118 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
α. 1,67 γρ. 12:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9147.
β. 1,76 γρ. 1:00 12 Νέα Υόρκη, ANS 1981.16.49.
SNG ANS 7.I, αρ. 718.

ΟΜΑΔΑ 27

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Α

- 155** E109 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
O119 ΣΚ - [ΙΩ]. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
3,29 γρ. 3:00 16 Επικεκομμένο;
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [8] 432.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- 156** E110 Όπως παραπάνω¹³¹.
O120 Επιγραφή αδιάγνωστη. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
3,94 γρ. 2:00 16 Αθήνα, Alpha Bank 9134.
- 157** E111 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O120 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
3,65 γρ. 8:30 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

¹³¹ Πολύ φθαρμένο.

- 158** E111 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O121 Επιγραφή αδιάγνωστη. Όπως παραπάνω.
 3,66 γρ. 1:00 15 Αθήνα, Alpha Bank 9124.
- 159** E111 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O122 ΣΚ - ΙΩ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Ανάμεσά τους υπήρχε πιθανότατα φυτικό κόσμημα.
 3,85 γρ. 3:00 17 Αθήνα, Alpha Bank 9136.
- 160** E111 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O123 Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους¹³².
 3,9 γρ. 8:00 16 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [37] 576.
 < Ανασκαφή Ολύμπου.
- 161** E111 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O124 ΣΚ - ΙΩ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους· ανάμεσά τους, αβέβαιο φυτικό κόσμημα.
 α. 3,64 γρ. 12:00 17 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [73] 109.
 < Ανασκαφή Ολύμπου.
 β. 2,24 γρ. 2:00 17 Βιέννη, Kunsthistorisches Museum 9.863.
- 162** E112 Όπως παραπάνω.
 O124 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 3,46 γρ. 2:30 15 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [109] 1042.
 < Ανασκαφή Ολύμπου.

¹³² Πολύ φθαρμένο.

- 163** E112 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O125 Επιγραφή αδιάγνωστη. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους¹³³.
- 3,9 γρ. 9:00 15,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [71] 231.
 < Ανασκαφή Ολύμθου, “θησαυρός” Ολύμθου (τάφος 592), 1931.
- Olynthus* VI, σ. 93, αρ. 835.
Olynthus XI, σ. 115.
CH IX, αρ. 56.
- 164** E113 Όπως παραπάνω.
 O126 [Σ]Κ - ΙΩ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Ανάμεσά τους, ανθέμιο· στο έξεργο, δύο αντικριστές οκτώσχημες σπείρες¹³⁴.
- 3,26 γρ. 6:00 16 Κυκλική βάθυνση στο κέντρο του πετάλου.
 Παρίσι, Bibl. Nat. 1114.
- 165** E113 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O127 Όπως παραπάνω¹³⁵. Στο έξεργο πιθανόν κάποιο κόσμημα, αδιάγνωστο εξαιτίας της κακής κατάστασης διατήρησης του νομίσματος.
- 3,89 γρ. 10:00 16,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [4] 129.
 < Ανασκαφή Ολύμθου.
- Olynthus IX*, σ. 227, αρ. 3, πίν. XXX:33.
- 166** E113 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O128 [ΣΚ] - ΙΩ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης εξαιτίας της κακής κατάστασης διατήρησης του νομίσματος.
- 4,34 γρ. 4:00 16 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [70] 354.
 < Ανασκαφή Ολύμθου.

¹³³ Πολύ φθαρμένο.

¹³⁴ Βλ. πίν. 63.

¹³⁵ Βλ. πίν. 63.

Η κακή κατάσταση διατήρησης των δύο νομισμάτων που ακολουθούν δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό της σφραγίδας Οπισθοτύπου.

- E113 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O; Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
- A1 α. 3,32 γρ. 8:00 15,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 10/864.
< Ανασκαφή Ολύνθου.
Olynthus III, σ. 107, αρ. 864, πίν. XXI.
- A2 β. 3,50 γρ. 10:00 16 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 216/867.
< Ανασκαφή Ολύνθου.
Olynthus III, σ. 107, αρ. 867, πίν. XXII.
- 167** E114 Όπως παραπάνω.
O129 Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης εξαιτίας της κακής κατάστασης διατήρησης του νομίσματος.
3,62 γρ. 12:00 15 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 478/876.
< Ανασκαφή Ολύνθου.
Olynthus III, σ. 107, αρ. 876, πίν. XXII.
- 168** E115 Όπως παραπάνω.
O130 [Σ]Κ - Ι[Ω]. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Ανάμεσά τους, ανθέμιο¹³⁶. στο έξεργο, αδιάγνωστο γραμμικό κόσμημα με έλικες.
3,86 γρ. 12:00 15,5 Αθήνα, Alpha Bank 9135.
- 169** E116 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέραιο.
O131 ΣΚ - ΙΩ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Ανάμεσά τους, ανθέμιο· στο έξεργο, σπειροειδές γραμμικό κόσμημα.
? ? 16 Αθήνα, Ιδιωτική Συλλογή(·).

¹³⁶ Βλ. πίν. 63.

- 170** E116 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O132 Όπως παραπάνω¹³⁷. Επιγραφή: ΣΚ - [ΙΩ].
4,24 γρ. 12:00 16 Παρίσι, Bibl. Nat. 1116.
- 171** E116 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O133 Όπως παραπάνω.
3,63 γρ. 3:00 16,5 Αθήνα, Alpha Bank 9133.
- 172** E116 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O134 [ΣΚ - ΙΩ]. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
Ανάμεσά τους, ανθέμιο· στο έξεργο, αδιάγνωστο κόσμημα.
3,6 γρ. 6:00 16 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [69] 379.
< Ανασκαφή Ολύμθου.

Η κακή κατάσταση διατήρησης των παρακάτω δύο νομισμάτων δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό της σφραγίδας Οπισθοτύπου.

- E116 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O; Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
- A3 α. 3,5 γρ. 12:00 15 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [123] 1259.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- A4 β. 4,11 γρ. 3:00 16 Επιγραφή: [Σ]Κ - Ι[Ω].
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [Ολύμθος, 244].
< Ανασκαφή Ολύμθου.

¹³⁷ Βλ. πίν. 63.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Β

- 173** E117 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
 O135 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
 α. 2,00 γρ. 8:00 13 Αθήνα, Alpha Bank 9123.
 β. 2,06 γρ. 1:00 13,5 Αθήνα, Alpha Bank 9118.
- 174** E118 Όπως παραπάνω.
 O136 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Ίχνη γραμμμάτων στο πεδίο πάνω. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
 1,42 γρ. 8:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9116.
- 175** E119 Όπως παραπάνω.
 O137 Περιστέρι στέκεται δ. σε γραμμή εδάφους.
 1,71 γρ. 10:00 13 Όσλο, Συλλ. Πανεπιστημίου 5/1988,3.
- 176** E120 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
 O137 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 1,8 γρ. 6:00 12,5 Επικεκομμένο;
 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [68] 471.
 < Ανασκαφή Ολύμπου.
- 177** E121 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριο.
 O137 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 2,29 γρ. 4:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9117.
- 178** E121 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O138 [Σ]ΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε κοντή γραμμή εδάφους.
 1,82 γρ. 1:00 13,5 Αθήνα, Alpha Bank 9129.

- 179** E122 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και πιθανότατα περιδέριο.
O139 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται αρ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
2,26 γρ. 12:30 13 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 180** E123 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O140 ΣΚΙ Όπως παραπάνω.
1,8 γρ. 3:00 13 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [144] 1694.
< Ανασκαφή Ολύθνου.
- 181** E124 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριο.
O141 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
α. 1,87 γρ. 9:00 14 Αθήνα, Alpha Bank 2452.
< Συλλ. Τριανταφυλλίδου.
β. 1,94 γρ. 10:00 12 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 177/865.
< Ανασκαφή Ολύθνου (1928).

Olynthus III, σ. 107, αρ. 865, πίν. XXI.
ΈΛΕΓΧΟΣ ΠΙΝ.
- 182** E125 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
O142 ΣΚΙ. Όπως παραπάνω.
1,2 γρ. 1:00 13 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [22 Οκτωβρίου 1991,
Τομή Β, ανατολική επέκταση, Ν 14].
- 183** E126 Όπως παραπάνω.
O143 Αδιάγνωστη επιγραφή. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
1,9 γρ. 8:00 14 Συλλ. Κ.Τ.

184 E127 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Τα μαλλιά της συγκρατούνται με σφενδόνη στο κάτω μέρος και στην κορυφή της κεφαλής σχηματίζουν κροβύλο· φορά ενώτιο και περιδέραιο.

O144 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Η επιγραφή δεν διακρίνεται πλέον.

1,71 γρ. 2:00 11,5 Συλλ. BCD.

185 E127 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O145 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.

1,22 γρ. 3:00 11 Συλλ. BCD.

186 E127 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O146 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙ.

1,2 γρ. 2:30 11 Συλλ. K.T.

187 E128 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Τα μαλλιά της είναι μαζεμένα μέσα σε σφενδόνη, της οποίας οι λεπτές απολήξεις διακρίνονται να σχηματίζουν κόμπο πάνω από το μέτωπο· φορά ενώτιο και περιδέραιο.

O147 Όπως παραπάνω.

α. ? ? 11 Hirsch, *Auction* 220 (21 Φεβρουαρίου 2002), αρ. 1204.

β. 1,30 γρ. 12:00 11 Αθήνα, Alpha Bank 7868.

γ. 1,2 γρ. 5:00 11 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [71] 275.
< Ανασκαφή Ολύμθου.

δ. 1,27 γρ. 3:00 10,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 198/866¹³⁸.
< Ανασκαφή Ολύμθου (1928).

Olynthus III, σ. 107, αρ. 874, πίν. XXII.

ε. 1,45 γρ. 1:00 11,4 Βίντερτουρ, Münzkabinett.

Winterthur Kat., αρ. 1420.

¹³⁸ Σύμφωνα με τον πίνακα XXII του *Olynthus* III, αυτό το νόμισμα είναι το 454/874.

στ.	1,55 γρ.	12:00	11	CNG, <i>Electronic Auction</i> 213 (1 Ιουλίου 2009), αρ. 68.
ζ.	1,48 γρ.	5:00	12	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 1082/880. < Ανασκαφή Ολύμθου (1928). <hr/> Olynthus III, σ. 108, αρ. 880, πίν. XXII.
η.	1,01 γρ.	4:00	10	Αθήνα, Alpha Bank 7866.
θ.	1,18 γρ.	6:00	11	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 387/869. < Ανασκαφή Ολύμθου (1928). <hr/> Olynthus III, σ. 107, αρ. 869, πίν. XXII.
ι.	1,31 γρ.	8:30	11	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [17] 172. < Ανασκαφή Ολύμθου.

188 E128 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O148 Περιστέρι δ. Αδιάγνωστες οι λεπτόμερειες της παράστασης.

1,07 γρ. 6:00 11 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [109] 1045.
< Ανασκαφή Ολύμθου.

189 E128 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O149 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.

1,46 γρ. 7:00 11 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [74] 13.
< Ανασκαφή Ολύμθου.

190 E129 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.

O150 Όπως παραπάνω.

1,21 γρ. 6:00 11,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26] 448/873¹³⁹.
< Ανασκαφή Ολύμθου (1928).

Olynthus III, σ. 107, αρ. 872, πίν. XXII.

191 E130 Όπως παραπάνω.

O151 Όπως παραπάνω.

¹³⁹ Σύμφωνα με τον πίνακα XXII του *Olynthus* III, αυτό το νόμισμα είναι το 437/872.

- 1,28 γρ. 2:00 10 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 192** E130 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O152 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙ
- 1,14 γρ. 6:00 10,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 576.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- A5** E131 Όπως παραπάνω.
O; O [147-150] Όπως παραπάνω. Αδιάγνωστες οι λεπτόμερειες της παράστασης.
- 1,10 γρ. 12:00 10 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 42.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- 193** E132 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Τα μαλλιά της είναι μαζεμένα μέσα σε πλατιά ταινία που δένει σε κόμπο πάνω από το μέτωπο· φορά ενώτιο και περιδέριο.
O153 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε μικρή γραμμή εδάφους.
- 1,27 γρ. 5:00 11 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 194** E132 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O154 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
- 1,3 γρ. 10:00 12 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [69] 380.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- A6** E133 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O; Περιστέρι στέκεται δ. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
- 1,0 γρ. 3:00 11 Επικεκομμένο
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [88] 1032.
< Ανασκαφή Ολύμθου.
- 195** E134 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο
O155 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.

- 1,3 γρ. 9:00 10,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [73] 92.
< Ανασκαφή Ολύμπου.
- 196** E134 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O156 Όπως παραπάνω. επιγραφή
- 1,3 γρ. 9:00 10 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [68] 448.
< Ανασκαφή Ολύμπου.
- E134 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O; Όπως παραπάνω
- A7 α. 1,25 γρ. 10:00 10,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [123] 1109.
< Ανασκαφή Ολύμπου.
- A8 β. 1,0 γρ. 2:00 10,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [88] 897.
< Ανασκαφή Ολύμπου.
- 197** E134 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O157 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
- 0,88 γρ. 1:00 10 Αθήνα, Alpha Bank 9143.
- 198** E135 Κεφαλή Αφροδίτης δ.
O158 Όπως παραπάνω.
- 1,44 γρ. 3:00 10 Αθήνα, Alpha Bank 4178.
- 199** E136 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O159 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
- 1,28 γρ. 12:00 10 Αθήνα, Alpha Bank 4174.
- 200** E136 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O160 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙ.
- 1,44 γρ. 2:00 10 Αθήνα, Alpha Bank 4177.

- 201** E137 Όπως παραπάνω.
 O161 Σ[Κ]ΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
 1,18 γρ. 1:00 11 Αθήνα, Alpha Bank 4176.
- 202** E138 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
 O162 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
 1,37 γρ. 12:00 10 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26]
 437/872¹⁴⁰.
 < Ανασκαφή Ολύνθου (1928).

Olynthus III, σ. 108, αρ. 879, πίν. XXII.
- 203** E139 Όπως παραπάνω.
 O163 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
 1,50 γρ. 9:00 11 Αθήνα, Alpha Bank 9142.
- 204** E140 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριο.
 O164 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
 1,40 γρ. 3:00 11,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 28.
 < Ανασκαφή Ολύνθου, “θησαυρός” Ολυνθος
 (τάφος 553), 1938.

Olynthus XIV, σ. 419, αρ. 3, πίν. 172:11.
Olynthus XI, σ. 108.
CH IX, αρ. 55.
- 204** E140 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
BIS BIS
 O164 Όπως παραπάνω.
 BIS
 α. 1,24 γρ. 9:00 10,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26]
 664/879¹⁴¹.
 < Ανασκαφή Ολύνθου (1928).

¹⁴⁰ Σύμφωνα με τον πίνακα XXII του *Olynthus* III, αυτό το νόμισμα είναι το 664/879.

¹⁴¹ Σύμφωνα με τον πίνακα XXII του *Olynthus* III, αυτό το νόμισμα είναι το 469/875.

Olynthus III, σ. 107, αρ. 875, πίν. XXII.

β. 1,33 γρ. 2:00 11,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [26]
454/874¹⁴².
< Ανασκαφή Ολύνθου (1928).

Olynthus III, σ. 107, αρ. 873, πίν. XXII.

205 E141 Όπως παραπάνω.

O165 Όπως παραπάνω. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.

1,20 γρ. 5:00 10,5 Αθήνα, Alpha Bank 8574.

206 E142 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.

O166 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Ίχνη γραμμάτων στο πεδίο πάνω.

2,48 γρ. 8:00 13 Αθήνα, Alpha Bank 9130.

207 E142 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O167 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙ.

2,06 γρ. 8:00 13 Αθήνα, Alpha Bank 9128.

208 E142 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O168 ΣΚ[Ι]. Περιστέρι στέκεται αρ. πάνω σε γραμμή εδάφους.

1,85 γρ. ? 13 Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren.

Lindgren Coll., αρ. 1131.

209 E143 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη (διακοσμημένη) και ενώτιο.

O168 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

α. 1,52 γρ. 3:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 9140.

β. 1,86 γρ. 11:00 11,5 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

γ. 2,01 γρ. 1:30 12,5 Αθήνα, Alpha Bank 7867.

¹⁴² Σύμφωνα με τον πίνακα XXII του *Olynthus* III, αυτό το νόμισμα είναι το 448/873.

- 210** E144 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριαι.
 O168 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 4,07 γρ. 2:00 15,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [71] 247.
 < Ανασκαφή Ολύμθου.
- β. 3,73 γρ. 2:00 17 Αθήνα, Alpha Bank 9137.
- 211** E145 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
 O169 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται αρ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
- 1,79 γρ. 4:00 12,5 Αθήνα, Alpha Bank 9139.
- 212** E146 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριαι.
 O170 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
- 1,87 γρ. 2:00 13,5 Αθήνα, Alpha Bank 9146.
- 213** E147 Όπως παραπάνω.
 O171 Περιστέρι στέκεται αρ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
- 2,08 γρ. 8:30 12 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 214** E148 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
 O172 Όπως παραπάνω.
- 1,84 γρ. 10:00 13,5 Αθήνα, Alpha Bank 9138.

ΟΜΑΔΑ 28

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ ΑΑ

- 215** E149 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου αρ. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
O173 Κορινθιακή περικεφαλαία αρ.¹⁴³
- 5,27 γρ. 7:00 17 CNG, *Electronic Auction* 235 (23 Ιουνίου 2010), αρ. 41.
- 216** E149 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O174 ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ. Κορινθιακή περικεφαλαία αρ.
- α. 5,81 γρ. 8:00 18 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
Πόρτολος 1996, σ. 113, εικ. 8.
- β. 6,01 γρ. ? 18 Künker, *Auction* 111 (18 Μαρτίου 2006), αρ. 6138.
< Heidelbergger Münzhandlung, *Auction* 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 244 (βάρος: «5,99 γρ.»).
< Heidelbergger Münzhandlung, *Auction* 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 91 (βάρος: 5,99 γρ.»).
- γ. 5,60 γρ. 9:00 18 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- δ. 5,04 γρ. 11:00 16 Βερολίνο, Staatl. Mus. 471/1909.
- ε. 6,32 γρ. ? 18 Φιλαδέλφια, University Museum 29.126.290.
- 217** E150 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ.
O174 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- ? ? 17 Jacob Hirsch, *Auction* XIII (15 Μαΐου 1905), αρ. 958.
- 218** E151 Όπως παραπάνω. (με στικτό κύκλο)
O175 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Από την επιγραφή σώζονται μόνο δύο γράμματα στο πεδίο κάτω: [ΣΚΙΩ]ΝΑ[ΙΩΝ].
- 5,16 γρ. 3:00 16 CNG, *Auction* 81 (20 Μαΐου 2009), αρ. 272.

¹⁴³ Δεν έχουν διασωθεί ίχνη γραμμάτων.

- 219** E152 Όπως παραπάνω.
O176 Σ / Κ / Ι / Ω. Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
5,87 γρ. 5:00 18,5 Αθήνα, Alpha Bank 5262.
- 220** E152 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O177 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: σώζονται μόνο τα γράμματα Σ / Κ.
5,35 γρ. 4:00 17 Παρίσι, Bibl. Nat. (Seymour de Ricci).
- 221** E152 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O178 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: σώζονται μόνο τα γράμματα [Σ] Κ / Ι.
α. 6,12 γρ. ? 16 Berk, *BBS* 53 (27 Απριλίου 1988), αρ. 54.
β. 6,26 γρ. 1:00 16,5 Τρυπημένο;
Παρίσι, Bibl. Nat. 1112.
- 222** E152 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O179 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: σώζονται μόνο ίχνη γραμμάτων.
5,1 γρ. 9:00 19,5 Συλλ. Κ.Τ.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Α

- 223** E153 Κεφαλή Αφροδίτης αρ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριο. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
O180 Σχόλιο για λάθος φωτογραφία.
3,81 γρ. ? 14 Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren.

Lindgren Coll., αρ. 1135.

- 224 E153 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O181 ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε παχιά γραμμή εδάφους (κλαδί ή δάδα προς τα δ.).
- 3,60 γρ. ? 15 Bankhaus Aufhäuser, *Auction 7* (9 Οκτωβρίου 1990), αρ. 64.
- 225 E154 Όπως παραπάνω.
 O181 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 3,71 γρ. 5:00 17 Νέα Υόρκη, ANS 1978.82.68.
 SNG ANS 7.I, αρ. 717.
- β. 4,72 γρ. 10:00 16,5 Μόναχο, Staatl. Münzslg.
 Gaebler, *AMNG*, σ. 109, αρ. 12, πίν. XXI:20.
- 226 E154 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O182 Ν - [Σ] - ΚΙΩ - ΝΑΙΩ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
- 4,77 γρ. 12:00 16,5 Schweiz. Landesmuseum.
- 227 E155 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
 O182 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 4,09 γρ. 5:00 17 Κοπεγχάγη, National Museum.
 SNG Cop., αρ. 324.
- β. 4,12 γρ. 1:00 16 Παρίσι, Bibl. Nat. 1117.
- γ. 4,06 γρ. 10:30 18 Γέλ 2004.6.1361 (Ruth Elizabeth White Fund).
 < Μόναχο, Συλλ. Franke.
- δ. 4,28 γρ. 10:30 17 Όσλο, Συλλ. Πανεπιστημίου 5/1988,2.
- ε. 3,48 γρ. 10:30 16 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- στ. 2,49 γρ. 6:00 16 Βερολίνο, Staatl. Mus. (Imhoof-Blumer).

- 228 E156 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O183 ΣΚΙΩΝΑΙ - ΩΝ. Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους.
3,68 γρ. 9:00 16,5 Βερολίνο, Staatl. Mus. 598/1902.
- 229 E156 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O184 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚ[ΙΩΝΑΙ] - ΩΝ.
6,82 γρ. ? 16 Gorny, Auction 160 (8 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1240.
< Münzen & Medaillen, Deutschland, *Auction* 17 (4 Οκτωβρίου 2005), αρ. 512 (βάρος: «4,45 γρ.»).
< Συλλ. Gutknecht.
< Leu (αγορά το 1978).
- 230 E157 Όπως παραπάνω.
O184 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
4,41 γρ. 6:00 16 Κοπεγχάγη, National Museum.

SNG *Cor.*, αρ. 323.
Gaebler, *AMNG*, σ. 109, αρ. 13, πίν. XXI:21.
- 231 E157 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O185 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: [ΣΚΙ]ΩΝΑΙ - [ΩΝ].
4,0 γρ. 2:30 16 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [18 Οκτωβρίου 1991, Τομή I, ανατολική επέκταση, N11].
- 232 E158 Όπως παραπάνω.
O185 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
3,27 γρ. 12:30 15,5 Μόναχο, Staatl. Münzslg.
- 233 E159 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη. Όλο μέσα σε στικτός κύκλο.
O185 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

- 3,62 γρ. 7:00 16 Βερολίνο, Staatl. Mus. 474/1909.
< Jacob Hirsch, *Auction XXV* (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 435 [γ].
< Κοπεγχάγη, Συλλ. Philipsen.
- 234** E159 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O186 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: [ΣΚΙ]ΩΝΑΙ - ΩΝ.
- 4,19 γρ. 7:30 16 Αθήνα, Alpha Bank 4175.
- 235** E160 Όπως παραπάνω.
O186 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 3,10 γρ. 6:00 16 Διπλοχτυπημένο;
Αθήνα, Alpha Bank 7869.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Β

- 236** E161 Κεφαλή Αφροδίτης αρ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέραιο. Στικτός κύκλος.
O187 ΣΚΙΩ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
- 2,03 γρ. ? 13 Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren.

Lindgren Coll., αρ. 1133.
- 237** E161 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O188 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Δεν διατηρούνται ίχνη επιγραφής.
- 1,77 γρ. 1:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 2450.
< Συλλ. Τριανταφυλλίδου.
- 238** E161 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O189 Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους. Ίχνη γραμμάτων στο πεδίο πάνω.

- 2,36 γρ. 12:00 11,5 Αθήνα, Alpha Bank 2449.
< Συλλ. Τριανταφυλλίδου.
- 239** E161 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O190 ΣΚΙΩ - ΝΑΙΩΝ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
- α. 1,92 γρ. 6:00 13 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β. 1,8 γρ. 3:00 13,5 Συλλ. Κ.Τ.
γ. 2,06 γρ. 9:00 12 Αθήνα, Alpha Bank 7865.
δ. 1,91 γρ. 3:00 13 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [17] 167.
< Ανασκαφή Ολύμπου.
ε. 1,98 γρ. 9:00 13 Βερολίνο, Staatl. Mus.
< Συλλ. Imhoof-Blumer.
Imhoof-Blumer 1883, σ. 91, αρ. 114.
Gaebler, *AMNG*, σ. 109, αρ. 9.
στ. 2,04 γρ. ? 12,5 Münzen & Medaillen, Deutschland, *Auction* 32
(26 Μαΐου 2010), αρ. 29.
- 240** E162 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
O190 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
1,97 γρ. 9:00 12,7 Forum Ancient Coins, αρ. 30180
(www.acsearch.info/record.html?id=234646,
προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).
- 241** E162 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O191 Όπως παραπάνω.
α. 2,77 γρ. 10:00 12,5 Συλλ. BCD.
β. 1,63 γρ. 6:00 12,5 Βερολίνο, Staatl. Mus. (Reichsbank, 1953).
γ. 1,81 γρ. 11:00 12,5 Αθήνα, Alpha Bank 4179.
- 242** E163 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέραιο.
O191 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

- 1,62 γρ. 6:00 13 Αθήνα, Alpha Bank 7864.
- 243** E161 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 236-239 (ίδια σφραγίδα).
O191 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 2,30 γρ. 9:30 13 Αθήνα, Alpha Bank 9132.
- 244** E164 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
O192 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
- 1,98 γρ. ? 13 Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren.
Lindgren Coll., αρ. 1132.
- 245** E165 Όπως παραπάνω.
O193 ΣΚ - Ι / Ω. Περιστέρι στέκεται δ. Δεν διακρίνεται γραμμή εδάφους.
- 2,73 γρ. 9:00 13 Βερολίνο, Staatl. Mus. 38/1914.
- 246** E165 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O194 ΣΚΙ - Ω. Περιστέρι στέκεται δ. Δεν διακρίνεται γραμμή εδάφους.
- 2,3 γρ. 5:00 13 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [28 Αυγούστου 1986,
Αγρ. Αχ. Πελέκα, τομή Ι, τετράγωνο δ5].
- E; Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O194 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- A9 α. 2,0 γρ. 3:00 13,5 Συλλ. Κ.Τ.
- A10 β. 1,79 γρ. 12:00 12 Κοπεγχάγη, National Museum.
SNG Cop., αρ. 322.
- 247** E166 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
O195 Όπως παραπάνω.
- 1,96 γρ. 12:00 13 Βίντερτουρ, Münzkabinett.

- 248** E167 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη. Όλο μέσα σε στικτό κύκλο.
O195 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
2,02 γρ. 10:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 249** E167 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O196 ΣΚΙ-Ω. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
1,99 γρ. 6:00 12 Forum Ancient Coins, αρ. 30179
(www.acsearch.info/record.html?id=234645,
προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).
- 250** E168 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και ενώτιο.
O196 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
1,91 γρ. 1:00 12 Συλλ. BCD.
- 251** E169 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέριο. Όλο μέσα σε
στικτό κύκλο.
O197 ΣΚΙ. Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους.
2,1 γρ. 8:00 13 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο [29] 317.
< Ανασκαφή Ολύμθου.

ΟΜΑΔΑ 29

ΑΡΓΥΡΑ ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

- 252** E170 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ.
O198 ΣΚΙΩ / Ν / Α / Ι / Ω / Ν¹⁴⁴ (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή
περικεφαλαία δ. Στο πεδίο αρ., κλαδί δάφνης με τρία φύλλα.
α. 1,96 γρ. 13 Naville, 4 Απριλίου 1921, αρ. 763 (Συλλ.
Pozzi).
Boutin 1992, αρ. 1530.

¹⁴⁴ Τα δύο νι της επιγραφής επί τα λαιά.

β.	1,89 γρ.	12:00	12,5	Αθήνα, Alpha Bank 2447. < Συλλ. Τριανταφυλλίδου.
γ.	1,66 γρ.	?	13	Ratto, 9 Οκτωβρίου 1934, αρ. 95.
δ.	2,03 γρ.	12:00	13	Αθήνα, Alpha Bank 6298. < Συλλ. Γκέρτσου. < Numismatic Fine Arts X (17 Σεπτεμβρίου 1981), αρ. 103. < Bowers & Ruddy, <i>FPL Ancient Coins</i> (φθινόπωρο 1980), αρ. 22 (βάρος: «2,02 γρ.»).
ε.	1,76 γρ.	?	13	Gorny 87 (2 Μαρτίου 1998), αρ. 113.

253 E171 Όπως παραπάνω.

O199 ΣΚΙΩ / Ν / Α / Ι / Ω / Ν¹⁴⁵ (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.

α.	1,82 γρ.	1:00	12	Gorny 160 (8/9 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1237. < Lanz 114 (26 Μαΐου 2003), αρ. 91 (βάρος: «1,84 γρ.»). < Lanz 102 (28 Μαΐου 2001), αρ. 160 (βάρος: «1,84 γρ.»).
β.	1,90 γρ.	12:30	13	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
γ.	1,92 γρ.	?	13	Naville, 4 Απριλίου 1921, αρ. 764 (Συλλ. Pozzi). <hr/> Boutin 1992, αρ. 1531.
δ.	1,9 γρ.	3:00	13,5	Συλλ. McClean. <hr/> <i>McClean Coll.</i> , αρ. 3173, πίν. 115:23.
ε.	1,27 γρ.	9:00	12	CNG, <i>Electronic Auction</i> 229 (10 Μαρτίου 2010), αρ. 55.

254 E171 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O198 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 252 (ίδια σφραγίδα).

α.	1,97 γρ.	2:00	13	CNG 81 (20 Μαΐου 2009), αρ. 271.
β.	1,70 γρ.	4:00	12	Lanz 36 (21 Απριλίου 1986), αρ. 197.

¹⁴⁵ Το τελικό νι της επιγραφής επί τα λαία.

γ.	2,08 γρ.	6:00	13	Παρίσι, Bibl. Nat. 1107.
δ.	1,97 γρ.	1:00	12	Λονδίνο, British Museum 1905,0507.2. <hr/> Wroth 1905, σ. 326 (αρ. 6), πίν. XIV:6.
ε.	1,90 γρ.	12:00	13	Μασσαλία, Cabinet des monnaies. < Συλλ. Vernin. <hr/> Raynaud 1981, αρ. 74.
στ.	1,75 γρ.	?	12,5	Elsen 14 (7 Οκτωβρίου 1989), αρ. 62.
ζ.	1,89 γρ.	12:00	12,5	Βερολίνο, Staatl. Mus. 953α/1902.
η.	1,95 γρ.	6:00	13	CNG, <i>Electronic Auction</i> 232 (28 Απριλίου 2010), αρ. 29.

255 E171 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O200 Σ / ΚΙΩΝ / Α / Ι / Ω / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.

α.	1,88 γρ.	3:00	13	Οξφόρδη, Ashmolean Museum. <hr/> SNG Ashmolean, αρ. 2379.
β.	1,8 γρ.	7:00	12,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου. < Spink & Son, <i>FPL</i> LXXXVI.3 (Μάρτιος 1978), αρ. 3166.
γ.	1,84 γρ.	?	13	England, <i>MBS</i> XXV (24 Μαρτίου 1993), αρ. 162.
δ.	?	?	12,5	England, <i>FPL</i> XV.2 (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 43.
ε.	1,87 γρ.	?	12	Kovacs, <i>MBS</i> XIV (16 Οκτωβρίου 1998), αρ. 17. < Kovacs, <i>FPL</i> 28 (άνοιξη 1995), αρ. 9.
στ.	1,68 γρ.	?	12	Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 602 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1996), αρ. 38. < Münzen & Medaillen, <i>FPL</i> 570 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1993), αρ. 71. < Münzen & Medaillen 73 (17 Οκτωβρίου 1988), αρ. 112. < Συλλ. Cahn.
ζ.	1,14 γρ.		12	Νέα Υόρκη, ANS 1990.74.262.

- 256** E172 Όπως παραπάνω.
- O199 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 253 (ίδια σφραγίδα).
- α. 1,65 γρ. 1:00 13 Οξφόρδη, Ashmolean Museum.
SNG Ashmolean, αρ. 2378.
- β. ? ? 12,5 Hirsch, *Auction* 251 (9-10 Μαΐου 2007), αρ. 594.
- γ. 1,77 γρ. ? 13 Aegean Numismatics, *FPL* (προσπελάστηκε στις 4 Μαΐου 2011).
- δ. 1,57 γρ. 9:00 12 CNG, Electronic Auction 227 (10 Φεβρουαρίου 2010), αρ. 44.
- ε. 1,85 γρ. ? 13 Hesperia Art, *FPL Bulletin XXI*, αρ. 22.
< Myers / Adams 12 (4 Δεκεμβρίου 1975), αρ. 114 (βάρος: «1,86 γρ.»).
- στ. 1,66 γρ. 1:00 13 CNG, Electronic Auction 226 (27 Ιανουαρίου 2010), αρ. 83.
- ζ. 1,85 γρ. 9:00 12 Κοπεγχάγη, National Museum.
SNG Corp., αρ. 320.
- 257** E172 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- O198 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 252 (ίδια σφραγίδα).
- α. 1,83 γρ. 9:00 13 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- β. 1,70 γρ. 1:00 13 Leu 42 (12 Μαΐου 1987), αρ. 186.
- γ. 1,89 γρ. ? 13 CNG, *MBS* 47 (16 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 137.
- δ. 1,87 γρ. ? 13 Münzen & Medaillen 72 (6 Οκτωβρίου 1987), αρ. 565.
< Glendining's, 5 Μαρτίου 1970, αρ. 30.
- ε. 1,83 γρ. 1:00 13 CNG, Electronic Auction 223 (2 Δεκεμβρίου 2009), αρ. 25.
- στ. 1,72 γρ. ? 13 Elsen 43 (16 Φεβρουαρίου 1996), αρ. 43.
< Elsen, *FPL* 173 (Ιούλιος 1995), αρ. 33.
< Elsen, *FPL* 167 (Οκτώβριος / Νοέμβριος 1994), αρ. 18.
< Elsen 32 (11 Δεκεμβρίου 1993), αρ. 47.
< Galata Coins, *FPL* Φθινόπωρο 1990, αρ. 25.

	ζ.	1,64 γρ.	12:00	12	Βιέννη, Kunsthistorisches Museum 35.162.
	η.	1,77 γρ.	7:00	13	Αθήνα, Alpha Bank 6299. < Συλλ. Γκέρτσου.
	θ.	1,64 γρ.	?	13	Jacob Hirsch XXXI (6 Μαΐου 1912), αρ. 257. < Jacob Hirsch XXV (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 433. < Κοπεγχάγη, Συλλ. Philipsen.
258	E172	Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).			
	O201	= η O200 διορθωμένη			
		1,85 γρ.	11:30	13,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
259	E172	Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).			
	O200	Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 255 (ίδια σφραγίδα).			
	α.	1,53 γρ.	9:00	13	Βερολίνο, Staatl. Mus. 954a/1902.
	β.	1,92 γρ.	12:00	13	Νέα Υόρκη, ANS 1944.100.10687. < Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell. < Naville 1 (4 Απριλίου 1921), αρ. 765. < Συλλ. Pozzi.
					<hr/> SNG ANS 7.I, αρ. 713. Boutin 1992, αρ. 1532 (λανθασμένη παρα- πομπή στον αρ. 764 του καταλόγου του Naville).
	γ.	1,39 γρ.	6:00	13	Γέιλ 2004.6.1359 (Ruth Elizabeth White Fund). < Μόναχο, Συλλ. Franke.
	δ.	1,88 γρ.	6:30	13	Αθήνα, Alpha Bank 6300. < Συλλ. Γκέρτσου.
	ε.	1,66 γρ.	2:00	14	Βίντερτουρ, Münzkabinett. < Glendining's, 12 Φεβρουαρίου 1958, αρ. 1285 (βάρος: «1,67 γρ.»). < Συλλ. Lockett.
					<hr/> Winterthur Kat., αρ. 1418. SNG Lockett, αρ. 1370. Bloesch 1958-1959, σ. 11 (αρ. 21), πίν. I:21.
	στ.	1,51 γρ.	?	13	Spink, FPL XCIV / 7 (Σεπτέμβριος 1986), αρ. 5893.
	ζ.	1,93 γρ.	3:00	14	Αθήνα, Alpha Bank 4145.

η.	1,79 γρ.	12:30	12,5	Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
θ.	1,93 γρ.	?	13	Künker 158 (28 Σεπτεμβρίου 2009), αρ. 160. < Westfälische Auktionsgesellschaft 49 (9 Φεβρουαρίου 2009), αρ. 30. [[αγοράστηκε από R. Gaettens, Lübeck το Δεκέμβριο 1963]]
ι.	1,92 γρ.	?	12	Kress 127 (23 Οκτωβρίου 1963), αρ. 354.
ια.	?	?	13	Galata Coins, <i>FPL</i> Φθινόπωρο 1990, αρ. 24.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ ΑΑ

260	E173	Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ.				
	O202	Σ / ΚΙΩ / Ν / Α / Ι (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.				
		α.	5,9 γρ.	5:00	17	Συλλ. Κ.Τ.
		β.	5,52 γρ.	3:00	17	Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 864/1978.
261	E173	Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).				
	O203	Όπως παραπάνω.				
		α.	5,85 γρ.	6:00	18,5	Αθήνα, Alpha Bank 7862.
		β.	5,63 γρ.	9:00	17	Βερολίνο, Staatl. Mus. 352a/1873. Beschreibung p. 125,2
		γ.	6,88 γρ.	9:00	17	Αθήνα, Συλλ. Ευελπίδου. <u>SNG Evelpidis</u> , αρ. 1282.
		δ.	6,82 γρ.	?	18	Gorny, Auction 160 (8 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1239. < Heidelberger Münzhandlung, Auction 38 (11 Απριλίου 2003), αρ. 87 (βάρος: «6,83 γρ.»). < Heidelberger Münzhandlung, Auction 37 (14 Νοεμβρίου 2002), αρ. 67 (βάρος: «6,83 γρ.»).
		ε.	5,90 γρ.	?	18	Aegean Numismatics (μέσω Vcoins), <i>FPL</i> (προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).
		στ.	6,88 γρ.	5:00	19,8	Γέιλ 2001.87.10689. < Γέιλ, Yale University Library.

- 262** E173 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O204 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: [Σ] ΚΙΩ / [N] / A / I (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.).
- 4,18 γρ. 1:00 17 Λονδίνο, British Museum 1935,0805.9.
- 263** E173 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O205 ΣΚΙΩ / N / A / I (δεξιόστροφα, ξεκινώντας από κάτω και τελειώνοντας πάνω αρ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
- 6,75 γρ. 3:00 18 Αθήνα, Alpha Bank 4171.
- 264** E173 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O206 [Σ] / ΚΙΩΝ / A / I (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
- 5,00 γρ. 5:00 18 Εμπόριο.
- 265** E174 Όπως παραπάνω.
O205 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 263 (ίδια σφραγίδα).
- 5,62 γρ. 10:00 18 Όσλο, Συλλ. Πανεπιστημίου tiln. 5/1988,1.
- 266** E175 Όπως παραπάνω.
O206 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 264 (ίδια σφραγίδα).
- 4,95 γρ. 5:00 18 Συλλ. BCD.
- 267** E175 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O207 [Σ] / ΚΙΩΝ / A / I (από κάτω αρ. προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
- 4,32 γρ. 12:00 18 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

- 268 E175 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O208 ΣΚΙΩΝ / [Α / Ι] / Ω / [Ν] (από κάτω προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
 5,91 γρ. 6:00 17 Βερολίνο, Staatl. Mus. 10317.
- 269 E176 Όπως παραπάνω.
 O208 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 4,63 γρ. ? 19 Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren.
Lindgren Coll., αρ. 1130.
- 270 E177 Όπως παραπάνω.
 O207 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 267 (ίδια σφραγίδα).
 ? ? 17 Συλλ. BCD.
- 271 E178 Όπως παραπάνω.
 O208 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 268 (ίδια σφραγίδα).
 4,33 γρ. 7:00 18 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 272 E178 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O209 ΣΚΙ Ω / Ν / Α / Ι (από κάτω προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
 6,32 6:00 18 Forum Ancient Coins, αρ. 29753
 (www.acsearch.info/record.html?id=234293,
 προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).
- 273 E177 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 270 (ίδια σφραγίδα).
 O210 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Δεν σώζονται ίχνη επιγραφής.
 5,06 γρ. 9:00 18 Παρίσι, Bibl. Nat. 1111.

- 274** E177 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O211 [ΣΚΙΩ] / Ν / Α / Ι / Ω - Ν¹⁴⁶ (από κάτω προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία αρ. Στο πεδίο αρ., κάρθαρως.
4,87 γρ. 3:00 18 Βερολίνο, Staatl. Mus. 746/1911.
- 275** E177 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O212 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Ίχνη γραμμάτων στο πεδίο κάτω και δ.
5,11 γρ. 5:30 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 276** E179 Όπως παραπάνω.
O213 ΣΚΙΩΝ / Α / Ι / Ω (από κάτω προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Στο πεδίο αρ., αδιάγνωστο σύμβολο ή γράμμα.
5,15 γρ. 6:00 16 Παρίσι, Bibl. Nat. 1110.
Gaebler, *AMNG*, σ. 109, αρ. 7, πίν. XXI:15.
- 277** E180 Όπως παραπάνω.
O213 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
4,81 γρ. 8:00 17 CNG, *Electronic Auction* 232 (28 Απριλίου 2010), αρ. 30.
- 278** E181 Όπως παραπάνω.
O214 Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
4,81 γρ. 6:00 17,5 Αθήνα, Alpha Bank 2454.
< Συλλ. Τριανταφυλλίδου.
- 279** E182 Όπως παραπάνω.
O215 [Σ] / Κ / [ΙΩ]Ν / Α / Ι / Ω (από πάνω αρ. προς τα κάτω και μετά προς τα πάνω δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.

¹⁴⁶ Το τελικό νι της επιγραφής επί τα λαία.

5,5 γρ. 3:00 17,5 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [29 Αυγούστου 1986,
Αγροτεμάχιο Αχ. Πελέκα, Τομή Ι, τετρά-
γωνο α3].

ΟΜΑΔΑ 30

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ ΑΑ

- 280** E183 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ., μέσα σε στικτό κύκλο.
O216 Σ - ΚΙ - ΩΝΑΙΩ / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω και μετά προς τα κάτω δ.
Ανάμεσα στο πρώτο ιώτα και στο πρώτο ωμέγα, ανάγλυφη καμπύλη
γραμμή). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.

? ? 18 Συλλ. Pozzi.

Boutin 1992, αρ. 1535.

- 281** E183 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O217 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: Σ - ΚΙ - ΩΝΑΙΩ / Ν.

5,92 γρ. 6:00 16 Νέα Υόρκη, ANS.

SNG ANS 7.I, αρ. 716.

- 282** E184 Όπως παραπάνω.
O218 Σ - ΚΙΩ - [ΝΑΙΩ] / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω και μετά προς τα κάτω
δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.

5,12 γρ. 3:15 19 Επικεκομμένο;
Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

- 283** E184 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O219 ΣΚΙΩΝΑΙΩ / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω και μετά προς τα κάτω δ.).
Κορινθιακή περικεφαλαία αρ.

5,11 γρ. 10:00 18 Αθήνα, Alpha Bank 7863.

- 284** E185 Όπως παραπάνω.
O219 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
5,1 γρ. 5:30 18,5 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο
[παράδοση από Γ. Μητελούδη· βρέθηκε στο
χώρο της αρχαίας Σκιώνης, N21].
- 285** E185 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O220 ΣΚΙΩ - ΝΑΙΩ / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω και μετά προς τα κάτω δ.
Ανάμεσα στο πρώτο ωμέγα και στο πρώτο νι, ανάγλυφη, καμπύλη γραμμή).
Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
5,22 γρ. 3:15 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 286** E185 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O221 Σ - ΚΙ - [ΩΝ]Α.ΙΩ / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω και μετά προς τα κάτω δ.
Ανάμεσα στο πρώτο ιώτα και στο πρώτο ωμέγα, ανάγλυφη, καμπύλη
γραμμή). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
4,37 γρ. 3:00 18 Βερολίνο, Staatl. Mus. 597/1902.
- 287** E186 Όπως παραπάνω.
O221 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
3,8 γρ. 17,5 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [25 Οκτωβρίου 1991,
Τομή Β, επέκταση β, N19].
- 288** E186 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O222 [Σ]ΚΙΩ - ΝΑ.Ι[Ω] / Ν (από κάτω αρ. προς τα πάνω και μετά προς τα κάτω
δ.). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
? ? 17 Colosseum, *MBS* 44 (= *List* 72, 10 Οκτωβρίου
1989), αρ. 82.

- 289 E187 Όπως παραπάνω.
 O223 Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Επιγραφή: διακρίνεται μόνο το τελικό Ν στο πεδίο κάτω δ.
- 5,33 γρ. ? 17 Münzen & Medaillen, Deutschland, *Auction 13* (9 Οκτωβρίου 2003), αρ. 97.
 < Συλλ. Righetti.
- E184(;) Πιθανόν όπως παραπάνω αρ. κατ. 282-283.
 O; Κορινθιακή περικεφαλαία δ. Αδιάγνωστες οι λεπτομέρειες της παράστασης.
- A11 5,5 γρ. 3:00 20 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
 < Ανασκαφή Σκιώνης [24 Οκτωβρίου 1991, Τομή Β, επέκταση β, N16]

ΟΜΑΔΑ 31

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ ΑΑ

- 290 E188 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ.
 O224 Σ / ΚΙΩ (κάτω). Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
- α. 5,64 γρ. 5:00 18 Συλλ. McClean.

McClean Coll., αρ. 3177, πίν. 115:27.
- β. 4,22 γρ. 7:00 17 Κοπεγχάγη, National Museum.

SNG Cop., αρ. 321.
- γ. 5,00 γρ. 4:00 17 Αθήνα, Συλλ. Ευελπίδου.

SNG Evelpidis, αρ. 1281.
- δ. 3,35 γρ. 7:00 18 Αθήνα, Alpha Bank 4173.
- 291 E188 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
 O225 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙΩ (κάτω).
- α. 5,13 γρ. 9:15 18 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

- β. 5 γρ. 6:00 19 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [25 Οκτωβρίου 1991,
Τομή Β, επέκταση β, Ν18].
- 292** E188 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O226 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: Σ / Κ / Ι / Ω (από αρ. κάτω, κάτω και προς τα δ.
πάνω).
- α. 4,86 γρ. 11:30 18 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β. 5,63 γρ. 12:00 17 Βερολίνο, Staatl. Mus. (Löbb).
- 293** E188 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O227 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚ / Ι / Ω (κάτω και προς τα δ. πάνω).
- α. 4,77 γρ. 19 England, *MBS XXVII* (29 Σεπτεμβρίου 1993),
αρ. 315.
< Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren

Lindgren Coll., αρ. 1129.
β. 5,92 γρ. 9:00 19 Βερολίνο, Staatl. Mus. 473/1909.
- 294** E188 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O228 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙΩ (κάτω).
- 4,82 γρ. ? 18 CNG, *Electronic Auction* 173 (26 Σεπτεμβρίου
2007), αρ. 53.
< Συλλ. Morcom.
< Συλλ. Rogers.
- 295** E189 Όπως παραπάνω.
O229 Όπως παραπάνω.
- α. 5,25 γρ. ? 20 Helios, *Auction* 6 (9 Μαρτίου 2011), αρ. 400.
β. ? ? 21 Colosseum, *MBS* 26 (= *List* 51, 16 Ιουνίου
1987), αρ. 65.
γ. 4,86 γρ. 12:00 20 Βερολίνο, Staatl. Mus. (Löbbecke 1906).

- 296 E189 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O230 Όπως παραπάνω.
5,56 γρ. 4:00 20 Λονδίνο, British Museum BNK,G.134.
< Λονδίνο, Συλλ. Bank of England.
- 297 E189 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O231 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: Σ / Κ / Ι (αριστερά, κάτω και δεξιά).
6,12 γρ. 6:00 18,5 Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο 865/1978.
- 298 E190 Όπως παραπάνω.
O232 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚ [Ι].
151 4,9 γρ. 12:30 18 Συλλ. Γ.Π.
- 299 E191 Όπως παραπάνω.
O233 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚΙΩ.
6,67 γρ. 7:30 18 Forum Ancient Coins, αρ. 30181
(www.acsearch.info/record.html?id=234647,
προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).
- 300 E192 Ταινιοφόρος, αγένειος κεφαλή Πρωτεσιλάου δ.
O231 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 297 (ίδια σφραγίδα).
5,58 γρ. 12:00 20,5 Εμπόριο. (Sprink and Son, μέσω Α. Τζαμαλή).
- 301 E193 Όπως παραπάνω.
O234 Σ / Κ / [Ι] / Ω (από αρ. κάτω, κάτω και προς τα δ. πάνω). Κορινθιακή
περικεφαλαία δ.
5,13 γρ. ? 17 CNG, *Electronic Auction* 100 (27 Οκτωβρίου
2004), αρ. 17.

- 302** E193 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O235 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: Σ / Κ / Ι / Ω (από αρ. κάτω προς τα κάτω και μετά προς τα δ. πάνω).
6,22 γρ. 2:00 17,5 Γέλ 2004.6.1360 (Ruth Elizabeth White Fund).
< Μόναχο, Συλλ. Franke.
- 303** E194 Όπως παραπάνω.
O235 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
α. 6,79 γρ. 7:00 17 Αθήνα, Alpha Bank 4172.
β. 6,59 γρ. 12:00 13 Βερολίνο, Staatl. Mus. 472/1909.
γ. 9,10 γρ. 12:00 16 Στοκχόλμη, Royal Coin Cabinet.

SNG Sweden II, αρ. 932.
- 304** E194 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O236 Όπως παραπάνω.
α. 5,77 γρ. 4:00 16 Βερολίνο, Staatl. Mus. (Imhoof-Blumer 2. Slg. 1928).
β. 4,48 γρ. 6:00 16 Παρίσι, Bibl. Nat. (Delepierre).
- 305** E194 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O237 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: Σ / Κ / [Ι] / Ω (από αρ. κάτω προς τα κάτω και μετά προς τα δ. πάνω).
5,30 γρ. 12:00 18 Βερολίνο, Staatl. Mus. (C.R. Fox 1873)

Berlin, *Beschreibung*, σ. 125,4.
- 306** E195 Όπως παραπάνω.
O235 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 302 (ίδια σφραγίδα).
α. 5,48 γρ. 9:00 18 Αθήνα, Alpha Bank 8150.

β. 4,80 γρ. 12:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

307 E195 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

O236 Όπως παραπάνω αρ. κατ. 304 (ίδια σφραγίδα).

α. 5,99 γρ. 2:00 17 Βιέννη, Kunsthistorisches Museum 34.267.

β. 4,56 γρ. 1:00 16 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Α

308 E196 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.

O238 ΣΚ - ΙΩ (στο πεδίο αρ. και δ.). Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Ανάμεσά τους, φυτικό κόσμημα¹⁴⁷.

α. 4,11 γρ. 7:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

β. 1,89 γρ. 6:00 16 Λονδίνο, British Museum 1892,0611.14.

309 E197 Όπως παραπάνω.

O239 ΣΚ - ΙΩ (στο πεδίο αρ. και δ.). Δύο περιστέρια στέκονται αντωπά πάνω σε γραμμή εδάφους. Ανάμεσά τους, σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα· στο έξεργο, αβέβαιο γραμμικό κόσμημα.

? ? 17 Συλλ. Pozzi.

Boutin 1992, αρ. 1536.

310 E198 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη και περιδέραιο.

O240 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: [Σ]Κ - ΙΩ. Ανάμεσα στα περιστέρια, σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα με τρία φύλλα· στο έξεργο, δύο αντιθετικές οκτώσχημες σπείρες¹⁴⁸.

3,60 γρ. 6:30 16,5 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

¹⁴⁷ Βλ. πίν. 63.

¹⁴⁸ Βλ. πίν. 63.

- 311** E199 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη.
O240 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
4,56 γρ. 6:00 17 Forum Ancient Coins, αρ. 18160
(www.acsearch.info/record.html?id=224252,
προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).
- 312** E200 Όπως παραπάνω.
O240 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
4,1 γρ. 7:30 17 Συλλ. Κ.Τ.
- 313** E201 Όπως παραπάνω.
O241 Όπως παραπάνω. Δεν διακρίνεται αν υπήρχε κόσμημα ανάμεσα στα
περιστέρια· στο έξεργο, αδιάγνωστο γραμμικό κόσμημα με έλικες.
3,79 γρ. 6:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 314** E202 Όπως παραπάνω.
O242 Όπως παραπάνω. Επιγραφή: ΣΚ - ΙΩ (στο πεδίο αρ. και δ.). Ανάμεσα στα
περιστέρια, σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα με πέντε φύλλα· στο έξεργο,
γραμμικό κόσμημα με αντιθετικές οκτώσχημες σπείρες¹⁴⁹.
3,03 γρ. 3:00 16 Βερολίνο, Staatl. Mus. (Prokesch-Osten).
Gaebler, *AMNG*, σ. 109, αρ. 11, πίν. XXI:18.
- 315** E203 Όπως παραπάνω.
O243 Όπως παραπάνω. Ανάμεσα στα περιστέρια, σχηματοποιημένο φυτικό
κόσμημα με τρία φύλλα· στο έξεργο, γραμμικό κόσμημα με έλικες¹⁵⁰.
4,52 γρ. 6:00 16 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
- 316** E204 Όπως παραπάνω.
O243 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).

¹⁴⁹ Βλ. πίν. 63.

¹⁵⁰ Βλ. πίν. 63.

4,1 γρ. 2:00 15 Συλλ. Κ.Τ.

ΧΑΛΚΙΝΑ: ΑΞΙΑ Β

- 317** E205 Κεφαλή Αφροδίτης αρ. Φορά σφενδόνη.
O244 ΣΚΙΩ (πάνω αρ.). Περιστέρι στέκεται δ. πάνω σε γραμμή εδάφους, που απολήγει δ. σε έλικα και τρία φύλλα.
- α. 2,19 γρ. ? 13 Heidelberger Münzhandlung, *Auction* 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 125.
< Heidelberger Münzhandlung, *Auction* 30 (6 Οκτωβρίου 2000), αρ. 102.
< Heidelberger Münzhandlung, *Auction* 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 245.
< Heidelberger Münzhandlung, *Auction* 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 92.
- β. 1,76 γρ. 7:00 13 Συλλ. BCD.
- γ. 2,12 γρ. 5:00 14 Συλλ. McClean.

McClean Coll., αρ. 3176, πίν. 115:26.
- 318** E206 Όπως παραπάνω.
O244 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 2,32 γρ. 12:00 12 Βερολίνο, Staatl. Mus. 795/1901.
- β. 2,83 γρ. 2:00 12 Λονδίνο, British Museum 1906,1007.11.
- 319** E207 Κεφαλή Αφροδίτης δ. Φορά σφενδόνη, ενώτιο και περιδέραιο.
O244 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- 1,50 γρ. ? 12 Künker, *Auction* 94 (27 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 631.
< Συλλ. Tronnier.
- 320** E208 Όπως παραπάνω.
O244 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
- α. 2,23 γρ. 2:00 17 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.

- β. 2,1 γρ. 2:00 12 Συλλ. Κ.Τ.
- 321** E209 Όπως παραπάνω.
O245 ΣΚΙ (πάνω δ.). Περιστέρι στέκεται δ. Στο πεδίο κάτω δ., αδιάγνωστο σύμβολο.
- α. 2,45 γρ. 4:00 12,5 Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου.
β. 2,18 γρ. 11:00 13 Αθήνα, Συλλ. ΚΙΚΠΕ.

SNG KIKPE, αρ. 412.
Πέννα 2006, σ. 69, 84.
- 322** E209 Όπως παραπάνω (ίδια σφραγίδα).
O246 ΣΚΙΩ (πάνω δ.). Όπως παραπάνω.
- 2,32 γρ. ? 12 Müller, *Auction* 48 (18 Ιανουαρίου 1985), αρ. 55.
- E; Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 320-322.
O; Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 321-322.
- A12 1,6 γρ. 4:00 12 Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο.
< Ανασκαφή Σκιώνης [17 Οκτωβρίου 1991, Τομή Ι, ανατολική επέκταση, Ν9].
- E; Όπως παραπάνω, αρ. κατ. 317-322.
O247 Περιστέρι στέκεται δ.
- A13 1,9 γρ. 8:00 13 Συλλ. Κ.Τ.

6. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ, ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

6.1. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

Κατά την πρώτη περίοδο της νομισματικής παραγωγής της η Σκιώνη εξέδωσε αργυρά νομίσματα στις παρακάτω έξι αξίες: στατήρες και ημίσεια στατήρος του αττικού-ευβοϊκού σταθμητικού κανόνα: τετρώβολα, διώβολα, τριτεταρτημόρια και ημιωβόλια του θρακομακεδονικού κανόνα. Οι στατήρες απεικονίζουν σκηνή σπαραγμού, όπου λέων επιτίθεται σε ελάφι, και τα ημίσεια στατήρος λέοντα που σπαράσσει το μηρό ελαφιού (βλ. πίν. 11). Στις μικρότερες υποδιαιρέσεις εικονίζεται μόνο ο λέων: στα τετρώβολα το ημίτομο λέοντος, στα διώβολα, στα τριτεταρτημόρια και στα ημιωβόλια η κεφαλή του (βλ. πίν. 10-14). Έγκοιλο τετράγωνο καταλαμβάνει την πίσω όψη όλων των νομισμάτων.

Επιγραφή φέρουν μόνο οι στατήρες, τα ημίσεια στατήρος και τα τετρώβολα. Οι μικρότερες αξίες είναι ανεπίγραφες. Χάρη στις επιγραφές έγινε δυνατή η οριστική απόδοση των νομισμάτων της πρώτης περιόδου στη Σκιώνη. Ο Barclay Head ήδη το 1879 είχε αποδώσει με επιφυλάξεις στη Σκιώνη το τετρώβολο με ημίτομο λέοντος που φυλασσόταν στο Βρετανικό Μουσείο (αρ. κατ. 20α), καθώς είχε διαβάσει την επιγραφή ΣΚΙΟΝ (επί τα λαιά).¹⁵¹ Το 1883 ο Friedrich Imhoof-Blumer διάβασε την επιγραφή του ίδιου νομίσματος ως ΔΙΚΑ-Ο-Ν επί τα λαιά. (Δ)ΙΚ-Α(ΟΝ) διάβασε και στο έξεργο του ημίσειος στατήρος που τότε ανήκε στην προσωπική συλλογή του και που αργότερα περιήλθε στη συλλογή του Μουσείου του Βερολίνου (αρ. κατ. 16).¹⁵² Δήλωσε, όμως, ότι διατηρούσε ισχυρές επιφυλάξεις για τις αναγνώσεις αυτές και ότι το ασφαλέστερο θα ήταν να περιμένει κανείς την εμφάνιση περισσότερων κομματιών με τους ίδιους τύπους που θα διέσωζαν τις επιγραφές σε καλύτερη κατάσταση.¹⁵³ Ο Ιωάννης Σβορώνος το 1918-1919 απέδωσε ένα από τα τετρώβολα του Μουσείου του Βερολίνου (αρ. κατ. 47) σε μια

¹⁵¹ *BMC Macedonia*, σ. xxxvii, 102 (αρ. 2). Ο Head είχε προφανώς διακρίνει τα τέσσερα πρώτα γράμματα του εθνικού ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ καθώς και το τελικό Ν, που φαίνεται καθαρά στο πεδίο δ. πάνω από τα πόδια του λέοντος.

¹⁵² Από όσο γνωρίζουμε, ο Imhoof-Blumer υπήρξε ο πρώτος μελετητής που συνέδεσε το ήμισυ στατήρος με τα τετρώβολα γράφοντας ότι τα νομίσματα αυτά προέρχονταν εμφανώς από ένα και μόνο νομισματοκοπείο της Μακεδονίας ή της Θράκης. Imhoof-Blumer 1883, σ. 73.

¹⁵³ Ο.π. σ. 74.

πόλη με το όνομα *Αιόλιον* στη Χαλκιδική.¹⁵⁴ Δέκα χρόνια αργότερα ο Hugo Gaebler συγκέντρωσε τα έως τότε γνωστά νομίσματα (εννέα τετρώβολα και το ήμισυ στατήρος) και, επειδή διάβασε την επιγραφή ΣΚΙΘΑΙΟΝ, τα απέδωσε σε μια πόλη με το όνομα *Σκίθαι*¹⁵⁵, για την οποία αναφέρεται από τον Στέφανο Βυζάντιο ότι βρισκόταν στη Χαλκιδική¹⁵⁶. Η άποψη του Gaebler έγινε ευρέως αποδεκτή, και σε πολλούς καταλόγους μουσείων, αλλά και καταλόγους δημοπρασιών, που εκδόθηκαν τις επόμενες δεκαετίες τα νομίσματα αυτά κατατάσσονται στην πόλη Σκίθαι.¹⁵⁷ Το 1957 ο Hansjörg Bloesch, με αφορμή την απόκτηση από το Μουσείο του Winterthur μερικών τετρωβόλων με ημίτομο λέοντος και ενός στατήρος με σπαραγμό (λέων - ελάφι), μελέτησε από την αρχή την ομάδα αυτών των αργυρών κοπών.¹⁵⁸ Η καλή κατάσταση των νομισμάτων του Βίντερτουρ επέτρεψε την ανάγνωση της επιγραφής, που πέρα από κάθε αμφιβολία αποδίδει τις κοπές αυτές στη Σκιώνη. Ο Bloesch κατά τη μελέτη των τετρωβόλων προχώρησε στη σύνδεσή τους με το στατήρα με το σπαραγμό, σύνδεση που επιβεβαιώνεται από το στατήρα της Alpha Bank (αρ. κατ. 18) που διασώζει ξεκάθαρα την επιγραφή: ανάμεσα στους στατήρες και στα τετρώβολα κατατάσσεται το ήμισυ στατήρος. Δυστυχώς το εξαιρετικό αυτό άρθρο του Bloesch δεν έγινε ευρύτατα γνωστό, με αποτέλεσμα η παλιά απόδοση στην πόλη Σκίθαι να υιοθετείται ακόμη και σε μελέτες και καταλόγους που δημοσιεύτηκαν τις δεκαετίες του 1980 και του 2000.¹⁵⁹

Τα 88 νομίσματα που ανήκουν στην πρώτη περίοδο έχουν οργανωθεί σε 12 ομάδες, με βάση την τεχνοτροπία του εμπροσθότυπου και τη μορφή του οπισθότυπου. Δόθηκε ιδιαίτερο βάρος στη μελέτη της διαμόρφωσης του έγκοιλου τετραγώνου, το οποίο παρουσιάζει προοδευτική εξέλιξη από τραπεζιοειδές έγκοιλο με αδιαμόρφωτο εσωτερικό σε τετράγωνο ρηχό έγκοιλο χωρισμένο σε τέσσερα σχεδόν ίσα τμήματα. Παρόμοια εξέλιξη από τις πιο αδρές, αδιαμόρφωτες μορφές εγκοίλου σε πιο κανονικές, συμμετρικές μορφές παρατηρείται και σε άλλα νομισματοκοπεία του βορειοελλαδικού -και όχι μόνο- χώρου.¹⁶⁰ Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι αυτή η εξέλιξη του έγκοιλου τετραγώνου

¹⁵⁴ Svoronos 1918-1919, σ. 176-177. Ο Σβορώνος διέκρινε μόνο τα τρία (-ΑΙΟ-) από τα εννέα γράμματα του εθνικού ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ και τα θεώρησε αρχικά γράμματα του εθνικού ΑΙΟΛΕΩΝ. Στο συγκεκριμένο νόμισμα διακρίνονται στο κάτω μέρος του πετάλου ίχνη και άλλων γραμμάτων. Αν και ο Σβορώνος σημείωσε τη μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα στο τετρώβολο του Βερολίνου και σε εκείνο του Λονδίνου, δεν προχώρησε στη σύνδεση των δύο και στη διαπίστωση ότι θα μπορούσαν να προέρχονται από την ίδια πόλη.

¹⁵⁵ Gaebler 1929.

¹⁵⁶ Σχετικά με την πόλη *Σκίθαι*, βλ. Flensted-Jensen 2004, λήμμα «Skithai», σ. 843, αρ. 610. Flensted-Jensen 1997, σ. 125 κ.ε. Ψωμά 2000, σ. 125-126.

¹⁵⁷ Βλ. για παράδειγμα *SNG Cop.*, αρ. 325 και *SNG Fitzwilliam*, αρ. 1990.

¹⁵⁸ Bloesch 1957.

¹⁵⁹ *SNG ANS 7.I*, αρ. 719-720. Flensted-Jensen 2004, σ. 843.

¹⁶⁰ Βλ. το κεφάλαιο 7.2 σχετικά με το έγκοιλο τετράγωνο.

δεν υπήρξε παντού γραμμική, χωρίς πισωγυρίσματα: υπάρχουν νομισματοκοπεία όπου παλαιότερες μορφές εγκοίλου χρησιμοποιήθηκαν μαζί με νεώτερες, πιο εξελιγμένες¹⁶¹. Οι εμπροσθοτύποι δεν εμφανίζουν πάντα μεγάλες τεχνοτροπικές διαφορές από ομάδα σε ομάδα: υπάρχουν, μάλιστα, ομάδες που μοιράζονται την ίδια σφραγίδα εμπροσθοτύπου. Για το λόγο αυτό πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η οργάνωση του υλικού της πρώτης περιόδου της νομισματοκοπείας της Σκιώνης σε ομάδες δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι ανάμεσα σε δύο διαδοχικές ομάδες μεσολάβησε μεγάλο (ή και μικρότερο) χρονικό διάστημα. Είναι πιθανό κάποιες ομάδες να κόπηκαν συγχρόνως.

Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει δύο τετράβολα (αρ. κατ. 1-2, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου¹⁶²) και τρία τριτεταρτημόρια (αρ. κατ. 3α-3γ, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου). Στα τετράβολα απεικονίζεται ημίτομο λέοντος με τα πόδια τεντωμένα μπροστά, να τρέχει προς τα δεξιά, ενώ στρέφει την κεφαλή προς τα πίσω με τρόπο τέτοιο ώστε το κάτω μέρος της να προβάλλεται πάνω στο σώμα του¹⁶³. Στο ανοιχτό στόμα του λέοντος διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα. Το περίγραμμα του στόματος περιβάλλεται από ημικυκλική ανάγλυφη περιοχή, που ξεκινά από τη μύτη και καταλήγει στην κάτω σιαγόνα. Στην άνω επιφάνεια του ρύγχους σχηματίζονται δύο πτυχές: το μάτι είναι αμυγδαλόσχημο. Το αφτί είναι στρογγυλό και στο εσωτερικό του ο τράγος δηλώνεται ως σφαιρίδιο. Η πλούσια χαίτη αποτελείται από ισομεγέθεις, μαργαριταρόσχημους, κάπως ωοειδείς βοστρύχους, που διατάσσονται σε τέσσερις παράλληλες σειρές: μία πέμπτη σειρά φλογόσχημων βοστρύχων προβάλλεται ακτινωτά στο πεδίο του νομίσματος. Το ημίτομο απολήγει σε ανάγλυφη γραμμή και σε σειρά σφαιριδίων. Στον κενό χώρο που αφήνει το ημίτομο του λέοντος πάνω στο πέταλο έχουν τοποθετηθεί τα καλοσχηματισμένα γράμματα της επιγραφής: ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ. Η επιγραφή ξεκινά πάνω από το μέτωπο του ζώου και προχωρά επί τα λαιά: το τελικό Ν αναγράφεται πάνω από τις πατούσες του λέοντος. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε το γεγονός ότι εξαρχής αναγράφεται ολόκληρο το εθνικό όνομα και όχι μόνο ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο μέρος του. Αν δεν υπήρχαν τα νομίσματα της ομάδας 9 (αρ. κατ. 45-47) με την επιγραφή ΣΚΙΩΝΑΙΟΝ, θα υποστηρίζαμε ότι η επιγραφή ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ αναφέρεται στο εθνικό όνομα των πολιτών της Σκιώνης, ότι πρόκειται

¹⁶¹ Βλ. τις παρατηρήσεις του Langlotz σχετικά με το νομισματοκοπείο της Φώκαιας στην Ιωνία, Langlotz 1975, σ. 28.

¹⁶² Βλ. τα διαγράμματα με τις διασταυρώσεις των σφραγίδων στους πίν. 70-71.

¹⁶³ Το τελευταίο χαρακτηριστικό τονίζεται εδώ επειδή είναι το κύριο στοιχείο που διαφοροποιεί τα ημίτομα της Σκιώνης από παρόμοια ημίτομα λέοντος στα νομίσματα της θρακικής Χερσονήσου, όπου ολόκληρη η στραμμένη προς τα πίσω κεφαλή του ζώου προβάλλεται στο πεδίο του νομίσματος, πάνω από τη ράχη του λέοντος. Πρβλ. *BMC Thrace*, σ. 182, αρ. 1-4.

δηλαδή για γενική πληθυντικού. Όμως, η επιγραφή ΣΚΙΩΝΑΙΟΝ, σε ιωνικό αλφάβητο, οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για ονομαστική ενικού ουδετέρου γένους, που θα μπορούσε να συμπληρωθεί με τις λέξεις «νόμισμα», «κόμμα» ή «ἀργύριον».¹⁶⁴ Στην πίσω όψη των τετρωβόλων απεικονίζεται έγκοιλο με αδρό, αδιαμόρφωτο εσωτερικό· στην περίπτωση της σφραγίδας Ο1 το σχήμα του εγκοίλου είναι τραπεζιοειδές, ενώ της Ο2 ορθογώνιο. Και στις δύο περιπτώσεις τα έγκοιλα είναι σχετικά μικρά και δεν καλύπτουν όλη την επιφάνεια του πετάλου.

Στα τριτεταρτημόρια παριστάνεται κεφαλή λέοντος¹⁶⁵ προς τα δεξιά. Στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα. Όπως και στα τετρώβολα, το ρύγχος φέρει δύο πτυχές, το μάτι είναι μακρόστενο και αμυγδαλόσχημο και στο στρογγυλό αφτί ο τράγος αποδίδεται ως σφαιρίδιο. Η χαιτή δηλώνεται με τρεις σειρές σχηματοποιημένων μαργαριταρόσχημων βοστρύχων, από τις οποίες η εξωτερική ορίζει και το πέρας της κεφαλής στον αυχένα. Στην κορυφή της κεφαλής ορθώνονται τρεις φλογόσχημοι βόστρυχοι. Στην πίσω όψη των τριτεταρτημορίων υπάρχει ορθογώνιο έγκοιλο με ακανόνιστο ανάγλυφο στο εσωτερικό. Οι κεφαλές καλύπτουν όλη την επιφάνεια των νομισμάτων, ενώ στην άλλη πλευρά τα έγκοιλα είναι και εδώ μικρά αφήνοντας ελεύθερο μεγάλο μέρος της επιφάνειας του πετάλου.

Στη δεύτερη ομάδα κατατάσσονται ένα τετρώβολο (αρ. κατ. 4), δύο διώβολα (αρ. κατ. 5α-5β, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου) και τέσσερα τριτεταρτημόρια (αρ. κατ. 6α-6δ, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου). Για την πρόσθια πλευρά του τετρωβόλου έχει χρησιμοποιηθεί η σφραγίδα Ε1 της πρώτης ομάδας· στην πίσω όψη εικονίζεται ορθογώνιο έγκοιλο που διαιρείται σε άνισα τμήματα με μία κάθετη και δύο διαγώνιες έγγλυφες γραμμές. Τα διώβολα απεικονίζουν ως εμπροσθότυπο κεφαλή λέοντος προς τα δεξιά. Η κεφαλή παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με την κεφαλή των ημιτόμων στα τετρώβολα: τους ορατούς κυνόδοντες και τη γλώσσα στο ανοιχτό στόμα, το ανάγλυφο ημικύκλιο γύρω από το στόμα, τις δύο πτυχές στο ρύγχος -το οποίο εδώ είναι πιο οξύληκτο από ό,τι στην Ε1 των τετρωβόλων-, το μακρόστενο μάτι, το στρογγυλό αφτί με τον ανάγλυφο τράγο. Η κεφαλή των διωβόλων έχει κοινά σημεία και με την κεφαλή των τριτεταρτημορίων: τις τρεις κάθετες σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων και τους φλογόσχημους βοστρύχους στην κορυφή της κεφαλής (μόνο που στην Ε3 οι βόστρυχοι αυτοί είναι τέσσερις). Στην

¹⁶⁴ Βλ. Hardwick 1998, σ. 121, σχετικά με την επιγραφή ΤΕΡΩΝΑΟΝ στα νομίσματα της Τορόνης.

¹⁶⁵ Η απόδοση στο νομισματοκοπείο της Σκιώνης των ανεπίγραφων μικρών υποδιαίρέσεων με την κεφαλή λέοντος έγινε πρώτη φορά από τον συλλέκτη Δημήτρη Πόρτολο. Για τις σχετικές συζητήσεις μας τον ευχαριστώ πολύ.

πίσω όψη τα διώβολα φέρουν έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε ανόμοια τμήματα. Τα τριτεταρτημόρια της ομάδας 2 προέρχονται από τη σφραγίδα E2 (βλ. τριτεταρτημόρια της ομάδας 1) και από τη σφραγίδα O5 των διωβόλων της ομάδας 2. Παρατηρούμε δηλαδή ότι η ίδια σφραγίδα οπισθοτύπου έχει χρησιμοποιηθεί για νομίσματα διαφορετικών υποδιαίρέσεων. Η O5 παρουσιάζει ένα σημαντικό σπάσιμο μέσα στο έγκοιλο, στο πάνω μέρος· η μελέτη της εξέλιξης αυτού του προβλήματος στη σφραγίδα¹⁶⁶ δείχνει ότι, με βάση τα συγκεκριμένα κομμάτια που έχουμε στη διάθεσή μας, πρώτα χτυπήθηκαν τα διώβολα και μετά τα τριτεταρτημόρια. Οι εμπροσθότυποι των νομισμάτων της ομάδας 2 καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του πετάλου, ενώ στους οπισθοτύπους παρατηρούμε τα εξής: στο τετρώβολο (αρ. κατ. 4) το έγκοιλο έχει περίπου το ίδιο μέγεθος με εκείνο των τετρωβόλων της ομάδας 1 και αφήνει ακάλυπτη αρκετή από την επιφάνεια του πετάλου· στα διώβολα (αρ. κατ. 5α-5β) επίσης αρκετό μέρος του πετάλου παραμένει ελεύθερο γύρω από το έγκοιλο, ενώ στα τριτεταρτημόρια (αρ. κατ. 6α-6δ) αυτό δεν συμβαίνει (πράγμα φυσικό αν αναλογιστούμε ότι για τα διώβολα και για τα τριτεταρτημόρια χρησιμοποιήθηκε η ίδια σφραγίδα οπισθοτύπου). Ένα διώβολο (αρ. κατ. 5β) είναι πιθανώς επικεκομμένο· επικεκομμένο είναι και το τριτεταρτημόριο αρ. κατ. 6β και ίσως και το 6α.

Στην τρίτη ομάδα περιλαμβάνονται ένα τετρώβολο (αρ. κατ. 7) και ένα διώβολο (αρ. κατ. 8). Ο εμπροσθότυπος του τετρωβόλου μοιάζει πάρα πολύ με τη σφραγίδα E1 των ομάδων 1-2. Ακόμη και η επιγραφή έχει την ίδια ακριβώς διάταξη. Νέα στοιχεία αποτελούν η προσθήκη ενός σφαιριδίου στο πεδίο πάνω δεξιά και η περίκλειση όλης της παράστασης από στικτό κύκλο. Στην πίσω πλευρά το έγκοιλο έχει σχήμα τραπεζιοειδές και στην αδρή επιφάνεια του εσωτερικού του σχηματίζονται παράλληλες γραμμές. Το ημίτομο του λέοντος καλύπτει όλη την επιφάνεια του νομίσματος· τμήμα μάλιστα της επιγραφής και του στικτού κύκλου έμεινε εκτός πετάλου. Αντίθετα, το έγκοιλο της πίσω όψης αφήνει ακόμη πολύ χώρο άδειο γύρω του. Ο εμπροσθότυπος του διωβόλου βρίσκεται επίσης πολύ κοντά στην E3 της ομάδας 2. Το έγκοιλο του οπισθοτύπου μοιάζει πολύ στην O6 του τετρωβόλου με το οποίο συνανήκουν στην ομάδα 3. Το διώβολο είναι επικεκομμένο· το πέταλό του παρουσιάζει ιδιόμορφο, σχεδόν τριγωνικό σχήμα¹⁶⁷ και είναι επίσης αρκετά μεγαλύτερο (διάμετρος: 14 χιλ.) από τα πέταλα των διωβόλων της

¹⁶⁶ Τα σπασίματα και οι κάθε είδους φθορές που επέρχονται στην επιφάνεια των σφραγίδων κατά τη χρήση τους, αλλά και τυχόν κατασκευαστικές κακοτεχνίες που αφήνουν σημάδια στα νομίσματα, είναι στοιχεία εξαιρετικά χρήσιμα. Επειδή τα σπασίματα συνήθως επιδεινώνονται προοδευτικά, η μελέτη της εξέλιξης ενός τέτοιου προβληματικού σημείου στα νομίσματα μιας ομάδας επιτρέπει την ανασύνθεση της σειράς με την οποία παρήχθησαν τα νομίσματα.

¹⁶⁷ Δίνει την εντύπωση ότι αποτελεί το 1/4 ενός μεγαλύτερου σε διάμετρο νομίσματος.

προηγούμενης ομάδας (10,5 και 11 χιλ.). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ιδίως στην πρόσθια πλευρά, η παράσταση να αφήνει ακάλυπτο μεγάλο τμήμα του πετάλου.

Στην τέταρτη ομάδα εντάσσονται πέντε τετρώβολα (αρ. κατ. 9α-10β, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου) και ένα διώβολο (αρ. κατ. 11). Τα τρία τετρώβολα με αρ. κατ. 9α-9γ προέρχονται από την Ε4 της ομάδας 3, ενώ τα δύο επόμενα με αρ. κατ. 10α-10β από μία παρόμοια σφραγίδα. Στην πίσω όψη όλων των τετρωβόλων έχει χρησιμοποιηθεί η σφραγίδα Ο8, που απεικονίζει τραπεζιοειδές έγκοιλο χωρισμένο στα δύο με δύο παράλληλες κάθετες γραμμές· στα δύο τμήματα διακρίνονται ανάγλυφες περιοχές. Η ίδια σφραγίδα οπισθοτύπου (Ο8) έχει χρησιμοποιηθεί και στην πίσω όψη του διωβόλου· το φαινόμενο της χρήσης μίας σφραγίδας για δύο διαφορετικές υποδιαίρεσεις το συναντήσαμε και παραπάνω στην ομάδα 2. Ο εμπροσθότυπος του διωβόλου προήλθε από τη σφραγίδα εμπροσθοτύπου Ε3, με την οποία χτυπήθηκαν και τα διώβολα της ομάδας 2. Και στην ομάδα 4 οι εμπροσθότυποι καλύπτουν όλη την επιφάνεια του νομίσματος· συνήθως τμήματα του στικτού κύκλου ή/και της επιγραφής μένουν εκτός πετάλου. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στα τετρώβολα 10α-10β, όπου τα πέταλα είναι λίγο πιο μικρά. Το έγκοιλο του οπισθοτύπου παραμένει ακόμη σχετικά μικρό, αφήνοντας αρκετό λείο περιθώριο γύρω γύρω.

Η πέμπτη ομάδα απαρτίζεται από δύο τετρώβολα (αρ. κατ. 12α-12β, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου) και από δύο διώβολα (αρ. κατ. 13-14, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου). Ως εμπροσθότυπος των τετρωβόλων χρησιμοποιήθηκε η σφραγίδα Ε6 που πρωτοσυναντήσαμε στην προηγούμενη ομάδα. Ο οπισθότυπος απεικονίζει έγκοιλο τετράγωνο, στο εσωτερικό του οποίου ανάγλυφες ταινίες δημιουργούν τέσσερα άνισα τετράγωνα. Ο εμπροσθότυπος των διωβόλων προήλθε από την Ε3.¹⁶⁸ Ο οπισθότυπος του διωβόλου με αρ. κατ. 13 χτυπήθηκε με την Ο9, δηλαδή με τη σφραγίδα οπισθοτύπου των τετρωβόλων της ίδιας ομάδας.¹⁶⁹ Στην πίσω όψη του δεύτερου διωβόλου (αρ. κατ. 14) παριστάνεται έγκοιλο τετράγωνο με αδρό εσωτερικό. Και στα τέσσερα νομίσματα οι εμπροσθότυποι καλύπτουν όλη την επιφάνεια του πετάλου, ενώ έχουν αρχίσει να μεγαλώνουν κάπως και τα έγκοιλα τετράγωνα των τετρωβόλων σε σύγκριση με τις προηγούμενες ομάδες. Τα έγκοιλα των διωβόλων καλύπτουν πλέον όλη την επιφάνεια των νομισμάτων.

¹⁶⁸ Πρβλ. παραπάνω ομάδες 2 και 4.

¹⁶⁹ Το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στις ομάδες 2 και 4.

Στην έκτη ομάδα περιλαμβάνονται δύο στατήρες (αρ. κατ. 15α-15, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου), ένα ήμισυ στατήρος (αρ. κατ. 16) και τέσσερα τετράβολα (αρ. κατ. 17α-18, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου). Στους στατήρες 15α-15β απεικονίζεται το εικονογραφικό θέμα του σπαραγμού, όπου λέων επιτίθεται σε ελάφι. Ο λέων, προς τ' αριστερά, έχει ήδη πηδήξει πάνω στο στραμμένο προς τα δεξιά ελάφι και μπήγει τα δόντια και τα νύχια του μπροστινού αριστερού ποδιού στη ράχη, ενώ με τα πίσω πόδια γαντζώνεται στο στήθος του θύματός του. Η πλούσια χαίτη του λέοντος αποδίδεται με μαργαριταρόσχημους βοστρύχους, ενώ μία σειρά βοστρύχων προβάλλεται στο πεδίο του νομίσματος. Δυστυχώς οι δοκιμαστικές τομές που έχουν γίνει στον έναν από τους δύο στατήρες που περιέχονταν στο "θησαυρό" του Asyut (αρ. κατ. 15α) έχουν καταστρέψει την κεφαλή του αρπακτικού· επίσης, δεν διακρίνεται καθόλου η διαμόρφωση της κεφαλής του λέοντος του δεύτερου στατήρα εξαιτίας της κακής ποιότητας της απεικόνισης στους πίνακες της σχετικής δημοσίευσης. Το ελάφι έχει ήδη γονατίσει στο δεξί μπροστινό πόδι· το σώμα του είναι στικτό και από την κορυφή της κεφαλής φύονται μακριά, χωρίς διακλαδώσεις, κέρατα. Το σύμπλεγμα πατά σε σύνθετη γραμμή εδάφους που αποτελείται από στικτές και απλές ανάγλυφες γραμμές. Στο πεδίο πάνω, διακρίνονται ίχνη επιγραφής, από την οποία σώζεται μόνο το γράμμα -Ο-. Όλη η παράσταση περιβάλλεται από στικτό κύκλο. Στον οπισθότυπο υπάρχει έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο με ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα ορθογώνια παραλληλόγραμμα με στικτή επιφάνεια, σε διάταξη "φτερών ανεμόμυλου". Στο κέντρο του εγκοίλου βρίσκεται διακοσμητικό στοιχείο που αποτελείται από τουλάχιστον έξι (πιθανότατα εννέα συνολικά) σφαιρίδια. Ο στατήρας 15α είναι επικεκομμένος πάνω σε νόμισμα Ακάνθου· ίσως είναι επικεκομμένος και ο στατήρας 15β.

Το ήμισυ στατήρος με αρ. κατ. 16 αποτελεί μοναδικό κομμάτι ("unicum") και φυλάσσεται στο Μουσείο του Βερολίνου. Στον εμπροσθότυπο εικονίζει λέοντα προς τα δεξιά να σπαράσσει το πόδι ενός ελαφιού, που είναι ακουμπισμένο στο έδαφος. Το αρπακτικό πατά σε σύνθετη γραμμή εδάφους (δύο απλές και μία στικτή γραμμή), που διακόπτεται από την κνήμη του ελαφιού. Στο πεδίο πάνω υπάρχει σφαιρίδιο. Στο έξεργο, σώζεται η επιγραφή: ΣΚΙΟ. Είναι πιθανό όλη η παράσταση να περιβάλλεται από στικτό κύκλο. Δυστυχώς το νόμισμα είναι πολύ φθαρμένο και η επιφάνειά του έχει λειανθεί από τη χρήση. Από ό,τι φαίνεται η χαίτη του λέοντος αποδιδόταν με ανάγλυφους βοστρύχους· σήμερα διακρίνεται καθαρά μόνο η σειρά βοστρύχων που προβάλλεται στο πεδίο του νομίσματος. Ο οπισθότυπος είναι έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο με ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα τμήματα με στικτή επιφάνεια· το κέντρο του εγκοίλου ορίζεται από σφαιρίδιο.

Τα πέταλα των στατήρων αρ. κατ. 15α-15β, καθώς και του ημίσεος στατήρος αρ. κατ. 16, είναι μικρά και παχιά. Ο εμπροσθότυπος καλύπτει όλη την επιφάνεια του πετάλου, ο στικτός κύκλος ίσα που χωράει στη διαθέσιμη επιφάνεια. Το μέγεθος του έγκοιλου τετραγώνου στον οπισθότυπο βρίσκεται σε αρμονική σχέση με το μέγεθος του πετάλου: δεν είναι ούτε πολύ μικρό ούτε πολύ μεγάλο.

Στα πρώτα τετρώβολα της ομάδας 6 (αρ. κατ. 17α-17γ) βρίσκεται ακόμη σε χρήση η σφραγίδα E4 που είχαμε συναντήσει και στις ομάδες 3 και 4. Η E4 συνδυάζεται με την O13 για τους οπισθοτύπους, που απεικονίζει έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο με λεπτές ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα τετράγωνα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”. Στο κέντρο του έγκοιλου βρίσκονται πέντε σφαιρίδια, διακοσμητικό σχήμα που θυμίζει τα σφαιρίδια στο κέντρο των έγκοιλων τετραγώνων των στατήρων αρ. κατ. 15α-15β, 19-20. Η σφραγίδα O13 χρησιμοποιήθηκε επίσης μαζί με την E9 (αρ. κατ. 18), η οποία εκτός από λίγες μικροδιαφορές είναι ίδια με τη σφραγίδα E4. Τα τετρώβολα με αρ. κατ. 17α-18 διαθέτουν πέταλα με μέγεθος οριακά ικανό να δεχθεί τις σφραγίδες εμπροσθοτύπου: μεγάλα τμήματα του στικτού κύκλου και κάποια γράμματα της επιγραφής μένουν εκτός πετάλου· τα έγκοιλα τετράγωνα των οπισθοτύπων βρίσκονται σε αρμονικότερη σχέση με τη διάμετρο των πετάλων.

Η ομάδα 7 περιλαμβάνει δύο στατήρες (αρ. κατ. 19-20, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου), οκτώ τετρώβολα (αρ. κατ. 21α-24γ, από τρεις σφραγίδες εμπροσθοτύπου και τρεις σφραγίδες οπισθοτύπου), επτά διώβολα (αρ. κατ. 25α-26δ, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου), τέσσερα τριτεταρτημόρια (αρ. κατ. 27-29β, από τρεις σφραγίδες εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου) και δύο ημιωβόλια (αρ. κατ. 30-31, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου).

Ο στατήρας αρ. κατ. 19 μοιράζεται με τους στατήρες αρ. κατ. 15α-15β την ίδια σφραγίδα οπισθοτύπου. Στον εμπροσθότυπο το σύμπλεγμα έχει την αντίθετη φορά: το γονατισμένο στο αριστερό μπροστινό πόδι ελάφι είναι στραμμένο προς τ' αριστερά και ο λέων, προς τα δεξιά, με την κεφαλή κατενώπιον, μπήγει τα δόντια και τα νύχια του μπροστινού ποδιού στα νώτα του θύματός του. Η χαιτή του λέοντος είναι διευθετημένη σε παράλληλες σειρές ανάγλυφων βοστρύχων και το σώμα του ελαφιού είναι στικτό. Στην παράσταση έχει προστεθεί σφαιρίδιο στο πεδίο πάνω. Στο έξεργο φαίνεται ότι υπήρχε

επιγραφή, από την οποία διακρίνονται μόνο ίχνη των γραμμάτων¹⁷⁰. Ο στατήρας αρ. κατ. 19 είναι επικεκομμένος πάνω σε στατήρα Ακάνθου.

Ο εμπροσθότυπος του στατήρος αρ. κατ. 20 μοιάζει πολύ με εκείνον του προηγούμενου στατήρος. Μόνο που εδώ δεν υπάρχει το σφαιρίδιο στο πεδίο· αντιθέτως, διακρίνεται καθαρά η επιγραφή που ξεκινάει στο έξεργο και συνεχίζει στο πεδίο πάνω επί τα λαιά: ΣΚΙΟΝ-ΑΙΟΝ. Η σφραγίδα O14 της πίσω όψης βρίσκεται και αυτή πολύ κοντά στην O11 του προηγούμενου νομίσματος. Και αυτός ο στατήρας είναι επικεκομμένος, αλλά τα ίχνη της αρχικής παράστασης είναι λιγοστά και δεν επιτρέπουν την αναγνώριση των τύπων.

Οι στατήρες αρ. κατ. 19-20 είναι χτυπημένοι πάνω σε πέταλα πλατιά και σχετικά λεπτά. Χάρη στη μεγάλη διάμετρο των νομισμάτων, ο εμπροσθότυπος όχι μόνο χωράει ολόκληρος στην επιφάνεια του νομίσματος, με πλήρη το στικτό κύκλο, αλλά μένει και αρκετός χώρος κενός γύρω από το πλαίσιο της παράστασης. Το ίδιο συμβαίνει και στην πίσω όψη, όπου το έγκοιλο τετράγωνο είναι μικρό σε σχέση με τη διάμετρο του πετάλου.

Στα τετρώβολα, οι σφραγίδες E12 και E13 συνδυάζονται και οι δύο με την O15. Δυστυχώς, στην περίπτωση της E12 (αρ. κατ. 21α-21β) εξαιτίας των μικρών πετάλων δεν είναι σαφής η διάταξη της επιγραφής· διακρίνονται μόνο ελάχιστα ίχνη μεμονωμένων γραμμάτων. Προφανώς η επιγραφή έμεινε στο μεγαλύτερο μέρος της εκτός πετάλου. Το σφαιρίδιο είναι σε αυτήν τη σφραγίδα πολύ μικρό σε μέγεθος και σχεδόν εφάπτεται στα πόδια του λέοντος. Στην E13 (αρ. κατ. 22α-22β) το σφαιρίδιο απεικονίζεται στο πεδίο πάνω αριστερά, διακόπτοντας την επιγραφή: ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ. Η επιγραφή ξεκινά, όπως και στις E1 και E4, πάνω αριστερά, κοντά στο μέτωπο του ζώου, και αναπτύσσεται επί τα λαιά καλύπτοντας την αριστερή πλευρά της περιφέρειας της παράστασης. Η διαφορά με τις E1, E4 είναι ότι εδώ το εθνικό ολοκληρώνεται στο κάτω μέρος του πεδίου. Η O15 μοιάζει πολύ στην O13 με τα τέσσερα τμήματα του έγκοιλου τετραγώνου σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”, μόνο που εδώ στο κέντρο απεικονίζεται μόνο ένα σφαιρίδιο. Για τα επόμενα τέσσερα τετρώβολα (αρ. κατ. 23-24γ) έχει χρησιμοποιηθεί η σφραγίδα εμπροσθοτύπου E14 που συνδυάστηκε με δύο σφραγίδες οπισθοτύπου, τις O16 και O17. Στην E14 η παράσταση του λέοντος δεν παρουσιάζει διαφοροποιήσεις και η επιγραφή ακολουθεί την ίδια διάταξη με εκείνη στην E13. Λείπει από τη σφραγίδα αυτή το

¹⁷⁰ Ο Bloesch σημείωσε το 1957 ότι λόγω της επικοπής και της κακής κατάστασης διατήρησης του νομίσματος δεν διακρινόταν τίποτα στο έξεργο (Bloesch 1957, σ. 6). Όμως, στη φωτογραφία του στατήρος που περιλαμβάνεται στον κατάλογο των νομισμάτων του Μουσείου του Βίντερτουρ διακρίνονται ξεκάθαρα ίχνη τουλάχιστον γραμμάτων (*Winterthur Kat.*, αρ. 1408). Καθώς δεν στάθηκε δυνατό να εξετάσουμε το νόμισμα από κοντά και καθώς δεν διαθέτουμε ούτε εκμαγείο του, η παρατήρηση αυτή σημειώνεται εδώ με επιφύλαξη.

σφαιρίδιο, το οποίο δεν θα απεικονιστεί ξανά στα τετράβολα έως το τέλος της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης. Το έγκοιλο τετράγωνο των σφραγίδων O16 και O17 διατηρεί το σχήμα που είχε ξεκινήσει με την O15, αλλά είναι πιο ρηχό και τα επιμέρους τετράγωνα δεν έχουν τόσο μεγάλη κλίση προς τις γωνίες. Τα νομίσματα με αρ. κατ. 21α-22α έχουν χτυπηθεί σε πέταλα μικρά, με αποτέλεσμα τμήματα τόσο του εμπροσθοτύπου (η επιγραφή σχεδόν στο σύνολό της και ο στικτός κύκλος¹⁷¹) όσο και του οπισθοτύπου να μην χωρούν στην επιφάνεια των νομισμάτων. Από την άλλη πλευρά, για τα τετράβολα με αρ. κατ. 22β-24γ έχουν χρησιμοποιηθεί πέταλα πλατιά, ώστε γύρω από τις παραστάσεις και στις δύο όψεις των νομισμάτων να μένει αρκετός χώρος κενός.¹⁷²

Οι σφραγίδες εμπροσθοτύπου E15 και E16, που χρησιμοποιήθηκαν για τα διώβολα της έβδομης ομάδας, δεν διαφοροποιούνται ουσιαστικά από τις E3 και E5 των ομάδων 2-5. Στην E16 έχει προστεθεί ένα σφαιρίδιο στο πεδίο πάνω. Οι σφραγίδες οπισθοτύπου O18 και O19 αποτελούν μικρογραφίες των σφραγίδων O15-O17 των τετρωβόλων της ίδιας ομάδας, με το έγκοιλο τετράγωνο να χωρίζεται σε τέσσερα μικρότερα τετράγωνα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου” και να διαθέτει ένα σφαιρίδιο στο κέντρο. Ειδικά η σφραγίδα O18 μοιάζει να προήλθε από τον ίδιο χαρακτή που κατασκεύασε την O15 των τετρωβόλων. Το διώβολο αρ. κατ. 25γ και πιθανόν το 26α είναι επικεκομμένα πάνω σε νομίσματα άγνωστης εκδότριας αρχής. Τα διώβολα αρ. κατ. 26γ και 26δ είναι επίσης επικεκομμένα, πιθανότατα πάνω σε νομίσματα Μιλήτου¹⁷³.

Οι σφραγίδες εμπροσθοτύπου E17-E19, από τις οποίες προήλθαν τα τριτεταρτημόρια της ομάδας 7, μοιάζουν επίσης πολύ με την E2 των τριτεταρτημορίων της ομάδας 2, εκτός από το γεγονός ότι τώρα η χαίτη απαρτίζεται από δύο μόνο (και όχι από τρεις) σειρές βοστρύχων. Οι σφραγίδες E18 και E19 είναι ουσιαστικά όμοιες, εκτός από μία λεπτομέρεια στη διαμόρφωση της κάτω πλευράς της άνω σιαγόνας του λέοντος· πιθανόν να υπήρξε στο σημείο αυτό κάποιο σπάσιμο στη σφραγίδα, που διορθώθηκε ώστε να παραμείνει η σφραγίδα σε χρήση. Το έγκοιλο τετράγωνο της σφραγίδας οπισθοτύπου

¹⁷¹ Όσον αφορά στα νομίσματα με αρ. κατ. 22α-β δεν γνωρίζουμε καν αν το ημίτομο λέοντος περικλειόταν από στικτό κύκλο, ακριβώς επειδή τα πέταλα είναι τόσο μικρά για τη σφραγίδα E13.

¹⁷² Βλ. παραπάνω τις σχετικές παρατηρήσεις για τη σχέση ανάμεσα στη διάμετρο των πετάλων και στη διάμετρο των σφραγίδων των νομισμάτων με αρ. κατ. 15-19.

¹⁷³ Η προσπάθεια ταύτισης του νομισματοκοπέιου που εξέδωσε τα αρχικά νομίσματα, πάνω στα οποία κόπηκαν οι αρ. 26γ-δ, ξεκίνησε με την εξέταση των βορειοελλαδικών νομισμάτων. Η Τορώνη χρησιμοποίησε τον ανθεμωτό αστέρα ως οπισθότυπο σε στατήρες, αλλά όχι σε μικρότερες αξίες (Dürr 1994, πίν. I:1-2). Το ίδιο εικονογραφικό θέμα απαντάται σε μικρές υποδιαίρεσεις που αποδίδονται στα Στάγειρα, όμως δεν ταιριάζει ακριβώς με τα υπολείμματα του αρχικού τύπου που διακρίνονται στα νομίσματα με αρ. κατ. 26γ-δ. Περισσότερο μοιάζουν οι οπισθότυποι των νομισμάτων της Μιλήτου. Με βάση αυτήν την ομοιότητα, καθώς και εξαιτίας των λιγοστών ιχνών της παράστασης του λέοντος της Μιλήτου στο νόμισμα αρ. κατ. 26γ, πιστεύουμε ότι τα δύο διώβολα της Σκιώνης έχουν χτυπηθεί πάνω σε νομίσματα Μιλήτου των αρχών του 5ου αι. π.Χ. (βλ. πίν. 64).

O20 διαιρείται σε τέσσερα μικρότερα τετράγωνα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου” και έχει σφαιρίδιο στο κέντρο, δηλαδή μοιάζει πολύ με τα έγκοιλα τετράγωνα των νομισμάτων της ομάδας 7 που εξετάσαμε έως τώρα. Πιθανότατα οι σφραγίδες O15 (τετρώβολα), O18 (διώβολα) και O20 (τριτεταρτημόρια) κατασκευάστηκαν από τον ίδιο χαρακτή. Η σφραγίδα O21 παρουσιάζει ένα έγκοιλο τετράγωνο λίγο διαφορετικό από τα προηγούμενα: είναι αρκετά αβαθές και χωρίζεται με λεπτές ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα ορθογώνια τμήματα, που δεν σχηματίζουν πλέον το σχήμα των “φτερών ανεμόμυλου”.

Τα ζεύγη σφραγίδων που χρησιμοποιήθηκαν για τα δύο ημιωβόλια της ομάδας 7 είναι τα E20/O22 και E21/O23. Οι σφραγίδες εμπροσθοτύπου E20 και E21 απεικονίζουν κεφαλή λέοντος που παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνη των διωβόλων και των ημιωβολίων: ανοιχτό στόμα, στο οποίο διακρίνονται δόντια και η γλώσσα, μακρόστενο μάτι, στρογγυλό αφτί, βοστρύχους στην κορυφή της κεφαλής (αβέβαιο αριθμό η E20, ένα μόνο βόστρυχο η E21), απόδοση της χαίτης με μαργαριταρόσχημους βοστρύχους (που εδώ περιορίζονται σε μία μόνο κάθετη γραμμή που διακόπτεται από το αφτί και ορίζει και το πέρας της κεφαλής λίγο πριν από την αρχή του λαιμού). Στην E20 στικτός κύκλος περιβάλλει την κεφαλή. Στα έγκοιλα τετράγωνα των σφραγίδων οπισθοτύπου O22 και O23 λεπτές ανάγλυφες γραμμές δημιουργούν τέσσερα ορθογώνια με χαμηλή ανάγλυφη επιφάνεια στο εσωτερικό τους.

Σχετικά με το μέγεθος των πετάλων των μικρότερων υποδιαιρέσεων της ομάδας 7 παρατηρούμε ότι, με εξαίρεση τα νομίσματα με αρ. κατ. 25α και 25γ, όλα τα διώβολα έχουν χτυπηθεί σε πέταλα πλατιά. Τα τριτεταρτημόρια με αρ. κατ. 27 και 28 διαθέτουν πέταλα πλατιά, ενώ η διάμετρος των νομισμάτων με αρ. κατ. 29α-β είναι λίγο μικρότερη, χωρίς αυτό να επηρεάζει την πληρότητα της απεικόνισης. Τα ημιωβόλια με αρ. κατ. 30-31 έχουν διάμετρο αρμονική σε σχέση με το μέγεθος των σφραγίδων τους.

Η όγδοη ομάδα απαρτίζεται από ένα στατήρα (αρ. κατ. 32), τρία τριτεταρτημόρια (αρ. κατ. 33α-33γ, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου) και από πέντε τετρώβολα (αρ. κατ. 34-36, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και τρεις σφραγίδες οπισθοτύπου). Επικεκομμένος πάνω σε νόμισμα Ακάνθου είναι ο στατήρας αρ. κατ. 32. Ο εμπροσθότυπος τεχνοτροπικά είναι πολύ κοντά στη σφραγίδα E11 του στατήρα αρ. κατ. 20. Μόνο που εδώ δεν υπάρχει γραμμή εδάφους: ακριβώς κάτω από τα πόδια του ελαφιού έχει τοποθετηθεί ένα σφαιρίδιο. Λόγω της φθοράς του νομίσματος δεν είναι σαφές αν το σώμα του ελαφιού ήταν στικτό ή όχι. Δεν διακρίνονται ίχνη επιγραφής. Ο οπισθότυπος συνίσταται από έγκοιλο τετράγωνο που χωρίζεται με ανάγλυφες ταινίες σε

τέσσερα παραλληλόγραμμα με αδρή, ακανόνιστα ανάγλυφη επιφάνεια στο εσωτερικό τους.

Η κεφαλή του λέοντος της σφραγίδας εμπροσθοτύπου E23 έχει τα ίδια βασικά χαρακτηριστικά με τις σφραγίδες E17-19 της προηγούμενης ομάδας: στο ανοιχτό στόμα διακρίνονται οι κυνόδοντες και η γλώσσα, το ρύγχος φέρει δύο πτυχές, το αφτί είναι στρογγυλό και η χαίτη αποτελείται από δύο σειρές μαργαριταρόσχημων βοστρύχων. Το μάτι, όμως, είναι στρογγυλό και στο πεδίο πάνω υπάρχει σφαιρίδιο. Στον οπισθότυπο το ρηχό έγκοιλο τετράγωνο χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου” με σφαιρίδιο στο κέντρο. Τα πέταλα έχουν μέγεθος κανονικό. Παρά το γεγονός ότι το έγκοιλο τετράγωνο παρουσιάζει μία μορφή που απαντάται στις ομάδες 6-7, τα τρία αυτά νομίσματα ταξινομήθηκαν στην ομάδα 8, προκειμένου να τονιστεί η αλλαγή στην απόδοση του ματιού.

Για το πρώτο τετρώβολο της ομάδας 8 με αρ. κατ. 34 έχουν χρησιμοποιηθεί οι σφραγίδες E24 και O26. Το ημίτομο λέοντος στην E24, εκτός από κάποιες διαφορές στην απεικόνιση των ποδιών και της γλώσσας, που τώρα κρέμεται στο πλάι έξω από το στόμα, θυμίζει πολύ τα ημίτομα των τετρωβόλων της ομάδας 6. Το εθνικό ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ εξακολουθεί να αναγράφεται επί τα λαιά στην αριστερή πλευρά του πεδίου, χωρίς κενό, σε μία συνεχή ακολουθία σχετικά μεγάλων καλοσχηματισμένων γραμμάτων. Το ημίτομο του λέοντος, η επιγραφή και ο στικτός κύκλος γύρω-γύρω αποτελούν μία ισορροπημένη σύνθεση που καλύπτει όλη την επιφάνεια του πετάλου. Στον οπισθότυπο το ρηχό έγκοιλο τετράγωνο είναι σχεδόν όμοιο με εκείνο της O18: χωρίζεται σε τέσσερα ορθογώνια σε σχήμα “φτερών ανεμόμυλου” και διαθέτει σφαιρίδιο στο κέντρο. Το επόμενο ζεύγος σφραγίδων είναι οι E25-O27, με τις οποίες έχουν χτυπηθεί τα τετρώβολα με αρ. κατ. 35α-γ. Σχετικά με το ημίτομο λέοντος στην E25 παρατηρούμε τα εξής: η γλώσσα κρέμεται στο πλάι έξω από το στόμα, το μάτι είναι στρογγυλό, τα πόδια δεν απεικονίζονται πλέον ξεχωριστά· φαίνεται μόνο το δεξί μπροστινό πόδι, το αριστερό προφανώς υπονοείται από πίσω. Η επιγραφή δεν αναγράφεται πλέον επί τα λαιά: ξεκινά στο πεδίο πάνω αριστερά και προχωρώντας προς τα δεξιά ολοκληρώνεται κάτω από την κοιλιά του λέοντος. Επίσης, πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι το τρισκελές σίγμα του εθνικού έχει αντικατασταθεί από το τετρασκελές σίγμα. Το έγκοιλο τετράγωνο της O27 χωρίζεται με λεπτές ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα ρηχά τετράγωνα, χωρίς σφαιρίδιο στο κέντρο του ανάγλυφου σταυρού. Η σφραγίδα E25 μάλλον παρουσίασε κάποιο σπάσιμο πάνω αριστερά, εκεί όπου ξεκινά η επιγραφή, και το σημείο επιδιορθώθηκε με την προσθήκη ενός σφαιριδίου στο

προβληματικό σημείο¹⁷⁴. Η διορθωμένη σφραγίδα εμπροσθοτύπου E25 (που ονομάστηκε E25a) συνδυάζεται με τη σφραγίδα οπισθοτύπου O28 (αρ. κατ. 36), η οποία φέρει έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε τέσσερα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”, με κεντρικό ανάγλυφο σφαιρίδιο, και θυμίζει σε μεγάλο βαθμό τη σφραγίδα O18 της ομάδας 7. Τα πέταλα των τετρωβόλων με αρ. κατ. 34-36 είναι αρκετά μεγάλα, επιτρέποντας την πλήρη απεικόνιση των εμπροσθοτύπων και αφήνοντας αρκετό κενό χώρο γύρω από τα έγκοιλα τετράγωνα των πίσω όψεων.

Στην ομάδα 9 κατατάσσονται τρία διώβολα (αρ. κατ. 37α-γ, από μία σφραγίδα εμπροσθοτύπου και μία σφραγίδα οπισθοτύπου), τρία τριτεταρτημόρια (αρ. κατ. 38-40, από τρεις σφραγίδες εμπροσθοτύπου και τρεις σφραγίδες οπισθοτύπου) και τέσσερα ημιωβόλια (αρ. κατ. 41-44, από τέσσερις σφραγίδες εμπροσθοτύπου και τέσσερις σφραγίδες οπισθοτύπου).

Τα τρία διώβολα της ομάδας 9 (αρ. κατ. 37α-γ) προέρχονται όλα από το ζεύγος σφραγίδων E26-O29. Η κεφαλή του λέοντος παρουσιάζει ορισμένες αλλαγές σε σχέση με τα διώβολα της ομάδας 7: αποδίδονται τα βλέφαρα και η στρογγυλή κόρη του ματιού· η χαιτή αποτελείται από οριζόντιους, παράλληλους και μακρόστενους βοστρύχους. Το έγκοιλο τετράγωνο του οπισθοτύπου χωρίζεται με λεπτές ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα τμήματα με μικρό βάθος.

Κάθε ένα από τα τρία τριτεταρτημόρια της ένατης ομάδας (αρ. κατ. 38-40) προήλθε από διαφορετικό ζεύγος σφραγίδων. Η κεφαλή του λέοντος στο νόμισμα αρ. κατ. 38 (E27-O25) μοιάζει πολύ με την κεφαλή των διωβόλων της ομάδας: το μάτι είναι στρογγυλό και τη χαιτή συνιστούν οριζόντιοι παράλληλοι βόστρυχοι. Για τον οπισθότυπο χρησιμοποιήθηκε η σφραγίδα O25, που παρουσιάσαμε στην ομάδα 8. Τα τριτεταρτημόρια με αρ. κατ. 39-40 είναι επικεκομμένα πάνω σε νομίσματα άγνωστης εκδότριας αρχής, με αποτέλεσμα κάποια χαρακτηριστικά τους να μην είναι απολύτως σαφή. Οι εμπροσθότυποι (σφραγίδες E28 και E29 αντίστοιχα) διαφέρουν από τη σφραγίδα E27 κυρίως ως προς το γεγονός ότι περιβάλλονται από στικτό κύκλο και διαθέτουν δύο σφαιρίδια στο πεδίο. Οι οπισθότυποι O30 και O31 απεικονίζουν έγκοιλα τετράγωνα που διαιρούνται σε τέσσερα αβαθή ορθογώνια τμήματα.

Τα τέσσερα ημιωβόλια της ομάδας 9 (αρ. κατ. 41-44) ανάγονται επίσης σε τέσσερα ζεύγη διαφορετικών σφραγίδων. Το ημιωβόλιο αρ. κατ. 41 (E30-O32) διατηρεί

¹⁷⁴ Τουλάχιστον έτσι φαίνεται, με βάση τις φωτογραφίες που τέθηκαν στη διάθεσή μας από την American Numismatic Society, στην οποία ανήκει το νόμισμα αρ. κατ. 36. Εκτός από το σφαιρίδιο στην πάνω αριστερή πλευρά της παράστασης, η σφραγίδα εμπροσθοτύπου E25a είναι πανομοιότυπη με τη σφραγίδα E25.

το στικτό κύκλο και τα δύο σφαιρίδια στο πεδίο που συναντήσαμε στα τριτεταρτημόρια αρ. κατ. 39-40. Το έγκοιλο τετράγωνο όμως αποτελείται από τέσσερα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου” με κεντρικό ανάγλυφο σφαιρίδιο. Ο εμπροσθότυπος του νομίσματος αρ. κατ. 42 (E31-O33) θυμίζει πολύ τα διώβολα αρ. κατ. 37α-γ και το τριτεταρτημόριο αρ. κατ. 38: στρογγυλό μάτι και οριζόντιοι παράλληλοι βόστρυχοι στη χαίτη. Ο οπισθότυπος παρουσιάζει αβαθές έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε τέσσερα τμήματα. Η κατάσταση διατήρησης του ημιωβολίου αρ. κατ. 43 (E32-O34) δυστυχώς δεν επιτρέπει τη λεπτομερή περιγραφή του εμπροσθοτύπου: πρόκειται σίγουρα για κεφαλή λέοντος με ανοιχτό στόμα, η οποία απολήγει σε σειρά σφαιριδίων. Στο εσωτερικό των τεσσάρων τμημάτων του έγκοιλου τετραγώνου υπάρχουν κυκλικές ανάγλυφες περιοχές. Το ίδιο χαρακτηριστικό στοιχείο παρατηρείται και στο έγκοιλο τετράγωνο του τελευταίου ημιωβολίου με αρ. κατ. 44 (E33-O35). Η κεφαλή του λέοντος στον εμπροσθότυπο έχει στρογγυλό μάτι, ανοιχτό στόμα όπου διακρίνεται η γλώσσα, καρδιάσχημο αφτί και οριζόντιους παράλληλους βοστρύχους στη χαίτη.

Από την πρώτη περίοδο νομισματοκοπίας της Σκιώνης διαθέτουμε μόνο έξι ημιωβόλια. Ο μικρός αριθμός των νομισμάτων και το γεγονός ότι προέρχονται όλα από διαφορετικά ζεύγη σφραγίδων δηλώνει ότι πιθανότατα δεν έχει συγκεντρωθεί (ή διασωθεί) αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτής της υποδιαίρεσης. Η απουσία επιγραφής καθιστά δύσκολη την απόδοση των μικρών αυτών αξιών σε συγκεκριμένες εκδότριες αρχές· είναι επομένως πολύ πιθανό να έχουν διασωθεί και άλλα ημιωβόλια με κεφαλή λέοντος από τη Σκιώνη και να έχουν ταξινομηθεί από τους επιμελητές των διαφόρων μουσείων, συλλογών και οίκων δημοπρασιών μεταξύ των “αβέβαιων θρακομακεδονικών” κοπών. Από την άλλη πλευρά, με βάση την τεχνοτροπία, ίσως δεν ανήκουν στη Σκιώνη τα ημιωβόλια με αρ. κατ. 43 και 44, που μπορεί να προέρχονται από κάποιο άλλο νομισματοκοπείο της Χαλκιδικής. Νομίσματα με κεφαλή λέοντος σε κατατομή έκοψε και η Αφυτις.¹⁷⁵ Ο οπισθότυπος του ημιωβολίου αρ. 43 παρουσιάζει ομοιότητα με το έγκοιλο τετράγωνο σε ένα ημιωβόλιο του Αλεξάνδρου Α'.¹⁷⁶ Ο οπισθότυπος του νομίσματος αρ. 44 θυμίζει πολύ έναν οβολό από τη Σερμυλία με κεφαλή ίππου / έγκοιλο τετράγωνο¹⁷⁷, ενώ και η κεφαλή λέοντος στην πρόσθια πλευρά διαφέρει αισθητά από τα υπόλοιπα νομίσματα της Σκιώνης.

¹⁷⁵ Βλ. διώβολο με κεφαλή Άρεως / κεφαλή λέοντος: Gaebler, *AMNG*, πίν. I:3.

¹⁷⁶ Βλ. *SNG Alpha Bank*, αρ. 38.

¹⁷⁷ Βλ. Γκατζόλης - Ψωμά 2012, σ. 618, εικ. 1.

Η ομάδα 10 περιλαμβάνει τέσσερα τετρώβολα (αρ. κατ. 45-47, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και τρεις σφραγίδες οπισθοτύπου). Τα νομίσματα με αρ. κατ. 45α-β και 46 προέρχονται από τη σφραγίδα εμπροσθοτύπου E34: το ημίτομο του λέοντος παρουσιάζει τα ίδια βασικά εικονογραφικά χαρακτηριστικά με εκείνο της E25, εκτός από την απόληξη του ημιτόμου, που πλέον αποτελείται από μία σειρά σφαιριδίων μόνο. Η επιγραφή ΣΚΙΩΝΑΙΟΝ ξεκινά από κάτω δεξιά, συνεχίζει πάνω από το πρόσωπο του λέοντος και ολοκληρώνεται ακριβώς δίπλα στο σημείο εκκίνησής της.¹⁷⁸ Είναι εμφανές, με βάση την τεχνοτροπία και τη διευθέτηση της επιγραφής, ότι η ομάδα των χαρακτών έχει αλλάξει. Τα έγκοιλα τετράγωνα των σφραγίδων οπισθοτύπου O36 (αρ. κατ. 45α-β) και O37 (αρ. κατ. 46) χωρίζονται σε τέσσερα ρηχά ορθογώνια τμήματα και διαθέτουν σφαιρίδιο στο κέντρο του τετραγώνου· μοιάζουν πάρα πολύ με το έγκοιλο της σφραγίδας O27. Για το τελευταίο τετρώβολο της ομάδας 10 (αρ. κατ. 47) χρησιμοποιήθηκαν οι σφραγίδες E35-O38. Η E35 αποτελεί παραλλαγή της E34, αν και αρκετές λεπτομέρειες δεν είναι ξεκάθαρες, καθώς το νόμισμα είναι επικεκομμένο και έως ένα βαθμό διαβρωμένο. Η σφραγίδα οπισθοτύπου O38 είναι επίσης κοντινή παραλλαγή των O36 και O37.

Τα πέταλα των νομισμάτων με αρ. κατ. 45-46 είναι αρκετά μικρά· ένα μέρος του στικτού κύκλου συνήθως μένει εκτός πετάλου. Το νόμισμα με αρ. κατ. 47 έχει χτυπηθεί σε λίγο φαρδύτερο πέταλο.

Η ομάδα 11 περιλαμβάνει 5 τετρώβολα (αρ. κατ. 48-49δ, από δύο σφραγίδες εμπροσθοτύπου και δύο σφραγίδες οπισθοτύπου) και ένα διώβολο (αρ. κατ. 50). Το τετρώβολο με αρ. κατ. 48 δυστυχώς δεν σώζεται σε καλή κατάσταση. Στον εμπροσθότυπο (σφραγίδα E36) το μάτι του λέοντος είναι στρογγυλό, το στόμα ανοιχτό και απεικονίζονται πάλι και τα δύο πόδια. Καθώς ο εμπροσθότυπος είναι ελαφρώς έκκεντρος δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί αν υπήρχε ή όχι επιγραφή. Το έγκοιλο τετράγωνο του οπισθοτύπου (σφραγίδα O39) χωρίζεται σε τέσσερα αβαθή τμήματα: πιθανότατα υπήρχε στο κέντρο του τετραγώνου σφαιρίδιο. Τα τέσσερα τετρώβολα που ακολουθούν (αρ. κατ. 49α-δ) προέρχονται από ένα ζεύγος σφραγίδων. Στην σφραγίδα εμπροσθοτύπου E37 το στόμα είναι ανοιχτό, χωρίς να απεικονίζεται η γλώσσα ή τα δόντια, το μάτι είναι μία εγχάρακτη γραμμή· η χαίτη είναι μεν σχηματοποιημένη, αλλά οι βόστρυχοι δεν σχηματίζουν αυστηρά παράλληλες σειρές. Στον οπισθότυπο (σφραγίδα O40) το αβαθές έγκοιλο τετράγωνο διαιρείται με ανάγλυφες γραμμές σε τέσσερα άνισα τμήματα, στο

¹⁷⁸ Πρέπει εδώ να επισημανθεί και η πρώτη εμφάνιση του ωμέγα στα νομίσματα της Σκιώνης.

εσωτερικό των οποίων υπάρχει ανάγλυφη περιοχή ακανόνιστου σχήματος. Είναι και πάλι εμφανές ότι εδώ εργάστηκαν χαράκτες διαφορετικοί από τους προηγούμενους. Την ομάδα 11 συμπληρώνει το διώβολο αρ. κατ. 50: η σφραγίδα E38 θυμίζει πολύ τη σφραγίδα E3, που χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στην ομάδα 2. Κατατάσσεται, όμως, εδώ εξαιτίας του οπισθοτύπου: η σφραγίδα O41 είναι παρόμοια με την O40 των τετρωβόλων της ομάδας 11, ίσως φτιαγμένη από τον ίδιο χαρακτή. Άρα θα πρέπει εδώ να συμπεράνουμε ότι το νομισματοκοπείο χρησιμοποίησε κάποια παλαιότερη σφραγίδα εμπροσθοτύπου διωβόλων, που δεν είχε φθαρεί ακόμη.

Η ομάδα 12, η τελευταία της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης, απαρτίζεται από δύο τετρώβολα (αρ. κατ. 51α-β, από ένα ζεύγος σφραγίδων) και τρία διώβολα (αρ. κατ. 52α-γ, από ένα ζεύγος σφραγίδων). Για τα τετρώβολα συνδυάστηκε η σφραγίδα εμπροσθοτύπου E37 της προηγούμενης ομάδας με τη σφραγίδα οπισθοτύπου O42. Το έγκοιλο τετράγωνο είναι πολύ ρηχό, με έγγλυφες γραμμές να το διαιρούν σε τέσσερα τετράγωνα: στο κέντρο απεικονίζεται σφαιρίδιο σε πολύ χαμηλό ανάγλυφο. Ένα σχεδόν ίδιο τετράγωνο κοσμεί την πίσω πλευρά των διωβόλων (σφραγίδα O43), με τη διαφορά ότι δεν υπάρχει το σφαιρίδιο στο κέντρο. Και σε αυτήν την περίπτωση, οι σφραγίδες O42 και O43 μοιάζουν να είναι φιλοτεχνημένες από τον ίδιο άνθρωπο. Για τον εμπροσθότυπο των διωβόλων χρησιμοποιήθηκε η σφραγίδα E38 της ομάδας 10.

Τα νομίσματα των δύο τελευταίων ομάδων είναι τα μοναδικά τετρώβολα της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης που δεν φέρουν επιγραφή. Μέσω των παρόμοιων έγκοιλων τετραγώνων συνδέονται με τα διώβολα αρ. 50, 52α-γ, για τα οποία έχει χρησιμοποιηθεί κάποια παλαιότερη σφραγίδα εμπροσθοτύπου, που θυμίζει μάλιστα πολύ τη σφραγίδα E3 της Σκιώνης. Χάρη σε αυτήν τη σύνδεση θεωρούμε βέβαιη την απόδοση των ανεπίγραφων τετρωβόλων στο νομισματοκοπείο της Σκιώνης.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Τα νομίσματα της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης φέρουν παραστάσεις με υστεροαρχαϊκά τεχνοτροπικά στοιχεία και αποτελούν, στην πλειονότητά τους, προϊόντα χαρακτών με καλλιτεχνικές αξιώσεις. Οι λέοντες των νομισμάτων της Σκιώνης ανήκουν, σχεδόν όλοι, στον τύπο του “λέοντος με το μυτερό ρύγχος”¹⁷⁹, που παγιώθηκε

¹⁷⁹ «Spitznäsiger Löwentypus»: Cahn 1970, σ. 91.

στο β' ήμισυ του 6ου αι. π.Χ. και διαδόθηκε σε όλο τον ελληνικό κόσμο. Ο Herbert Cahn μελέτησε τη διαδικασία διαμόρφωσής του σε σχέση με τα νομίσματα. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου λέοντος είναι: η πλατιά χαίτη, της οποίας οι βόστρυχοι διατάσσονται σε οριζόντια θέση, από το πρόσωπο του ζώου προς τα πίσω, ενώ οι βόστρυχοι στο εξωτερικό περίγραμμα του λέοντος ορθώνονται προς τα πάνω· το διάπλατα ανοιχτό στόμα, οι λεπτές σιαγόνες· τα μικρά μάτια· το οξύληκτο ρύγχος¹⁸⁰. Όλα τα παραπάνω γνωρίσματα αποδίδονται με προσοχή και μεγάλη αγάπη στη λεπτομέρεια στις αργυρές εκδόσεις της Σκιώνης.

Οι στατήρες με αρ. κατ. 15 αποδόθηκαν από τον Cahn¹⁸¹ σε κάποιον Μικρασιάτη καλλιτέχνη που εργάστηκε στο βορειοελλαδικό χώρο¹⁸². Αν και οι δύο δοκιμαστικές τομές έχουν δυστυχώς καταστρέψει το λιοντάρι στο νόμισμα 15α, διακρίνουμε ακόμη το μαλακό πλάσιμο των όγκων στην προσπάθεια του χαράκτη να αποδώσει τους μύες (ιδιαίτερα στο μπροστινό πόδι του λέοντος) και τη χάρη της κεφαλής του ελαφιού και των λεπτών ποδιών του (πίν. 52, E7). Έντονη διακοσμητική διάθεση χαρακτηρίζει την απόδοση της χαίτης του αιλουροειδούς με τους αστραγαλωτούς βοστρύχους και κυρίως το τρίχωμα του ελαφιού με τις πυκνές, μικρότατες ανάγλυφες στιγμές. Την ίδια καλλιγραφική διακοσμητικότητα παρατηρούμε και στην πολλαπλή γραμμή εδάφους. Η σύνθεση είναι σφιχτή και γύρω της υπάρχει αρκετός κενός χώρος έως το στικτό κύκλο που περικλείει την παράσταση. Τα κοντινότερα παράλληλα για τη σφραγίδα E7 συναντώνται σε στατήρες των Σταγείρων¹⁸³ και στην περίοδο A (class A) της νομισματοκοπίας της Ακάνθου¹⁸⁴.

Οι σφραγίδες E10-E11 (στατήρες αρ. κατ. 19-20, βλ. πίν. 52) έχουν φιλοτεχνηθεί από ένα χαράκτη που ακολουθεί την τεχνοτροπία που ο Cahn ονόμασε “βορειοελλαδική Κοινή” των υστεροαρχαϊκών χρόνων¹⁸⁵. Εδώ δεν κυριαρχεί πλέον η ιωνική χάρη και απαλότητα, αλλά η δυναμικότητα στη σύνθεση, τα πολλά επίπεδα του αναγλύφου και το σκληρότερο πλάσιμο. Οι συνθέσεις καταλαμβάνουν όλο το διαθέσιμο χώρο έως το στικτό κύκλο, που είναι πάντοτε βαρύς, αποτελούμενος από μεγάλα σφαιρίδια σε ψηλό ανάγλυφο. Τα πέταλα είναι συνήθως πλατιά. Στους στατήρες της Σκιώνης η δραματικότητα έχει ενταθεί από το γεγονός ότι το ελάφι έχει ρίξει το κεφάλι προς τα

¹⁸⁰ Ο.π., σ. 92-93. Η ανάλυση του τύπου και η παρουσίαση της εξέλιξής του από τη σ. 89 κ.ε.

¹⁸¹ Cahn 1973, σ. 10.

¹⁸² Σχετικά με τη μετακίνηση καλλιτεχνών από τη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας προς άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, βλ. Langlotz 1975, σ. 30, 121 κ.ε.

¹⁸³ Cahn 1973, σ. 8 (αρ. 6-9), 10, πίν. 1:6-9, τέλος 6ου αι. π.Χ.

¹⁸⁴ Tselekas 1996, πίν. 1, περ. 525-500 π.Χ.

¹⁸⁵ Cahn 1973, σ. 10. Βλ. και παλαιότερο άρθρο του: Cahn 1936, σ. 37.

πίσω. Τα κοντινότερα παράλληλα συναντώνται και πάλι στα Στάγειρα¹⁸⁶ και στην Άκανθο¹⁸⁷, αλλά και στην ανώνυμη έκδοση όπου ο λέων σπαράσσει όνο¹⁸⁸. Οι ομοιότητες μεταξύ των εκδόσεων αυτών αποδόθηκαν από τον Τσέλεκα στην πιθανή δράση ενός χαρακτήρα που εργάστηκε και στα τέσσερα νομισματοκοπεία της Χαλκιδικής που χρησιμοποίησαν ως τύπο τους το σπαραγμό¹⁸⁹.

Στη σφραγίδα E22 (στατήρας αρ. κατ. 32, βλ. πίν. 52) διακρίνουμε τα ίδια με παραπάνω στοιχεία της βορειοελλαδικής Κοινής. Παρά το γεγονός ότι το νόμισμα είναι εξαιρετικά φθαρμένο από τη χρήση, είναι φανερό ότι μοιάζει πολύ με τους τελευταίους στατήρες από την περίοδο Β και τους πρώτους από την περίοδο C της Ακάνθου, όπου το τεχνοτροπικό αυτό ρεύμα συχνά δεν μπορεί να αποφύγει την υπερβολή.¹⁹⁰

Εντελώς φθαρμένος είναι και ο εμπροσθότυπος του μοναδικού ημίσεος στατήρος της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης (σφραγίδα E8, αρ. κατ. 16, βλ. πίν. 52). Εξαιτίας της κακής κατάστασης διατήρησης δεν είναι δυνατή η τεχνοτροπική ανάλυση της παράστασης. Ο Cahn είχε διατυπώσει τη θεωρία ότι ίσως τα ημίσεα στατήρος προηγήθηκαν της έκδοσης των στατήρων στη Σκιώνη, όπως θεωρούσε ότι συνέβη και στα Στάγειρα.¹⁹¹ Με τα στοιχεία που διαθέτουμε σήμερα, και έως ότου βρεθούν και άλλα κομμάτια αυτού του τύπου σε καλύτερη κατάσταση, δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν το νόμισμα αρ. 16 προηγείται ή όχι των στατήρων. Σε κάθε περίπτωση είναι εμφανές ότι πρόκειται για μία παράσταση προσεκτικά σχεδιασμένη, που μοιάζει να συνδέεται περισσότερο με τη σφραγίδα E7 παρά με τις E10-11, E32. Το μικρό και παχύ πέταλο ενισχύει αυτήν τη σύνδεση. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή του χαρακτήρα να τοποθετήσει το πόδι του ελαφιού κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διακόπτει τη γραμμή εδάφους, δίνοντας μια αίσθηση βάθους στην παράσταση. Την ίδια περίπου περίοδο, κάτι παρόμοιο παρατηρείται και σε στατήρες της Σερμυλίας, όπου το υψωμένο χέρι του ιππέα που κρατάει δόρυ ή ακόντιο, αλλά και η ουρά του αλόγου, διακόπτουν το στικτό κύκλο.¹⁹²

Οι μικρότερες αργυρές αξίες απεικονίζουν μόνο το λέοντα: ημίτομο λέοντος τα τετρώβολα, κεφαλή λέοντος τα διώβολα, τα τριτεταρτημόρια και τα ημιωβόλια (βλ. πίν. 10-14, 53-54). Στις ομάδες 1-7 έντονα είναι τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά: το αμυγδαλωτό

¹⁸⁶ Ο.π., σ. 8, αρ. 10, πίν. I:10, τέλος 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.

¹⁸⁷ Tselekas 1996, περίοδος Β (Class V, Group 16), πίν. 10-11, περ. 500-478 π.Χ.

¹⁸⁸ Τσέλεκας 2000, σ. 53, αρ. 1-2, 500-480 π.Χ.

¹⁸⁹ Ο.π., σ. 52.

¹⁹⁰ Tselekas 1996, περίοδος Β (Class V, Group 16, περ. 500-478 π.Χ.) και περίοδος C (Class VI, Group 18), μετά το 478 π.Χ.

¹⁹¹ Cahn 1973, σ. 7, 12.

¹⁹² Gaebler, *AMNG*, πίν. XXI:2,4-5. Ψωμά 2001, σ. 30, εικ. 2. Εδώ, πίν. 64:5.

μάτι του ζώου, τα έντονα ζυγωματικά, οι πτυχώσεις του ρύγχους και το ανάγλυφο ημικύκλιο γύρω από τις σιαγόνες, όλα τα στοιχεία του προσώπου αποδίδονται ως χωριστοί όγκοι, που παρατάσσονται ο ένας δίπλα στον άλλο, συνθέτοντας, όμως, μία παράσταση με ζωντάνια και δυναμισμό. Έντονη είναι η διακοσμητική διάθεση στην απεικόνιση της χαίτης με τους αστραγαλωτούς και τους φλογόσχημους βοστρύχους, στην ανάγλυφη απόδοση των τεντωμένων μυών στα πόδια των ημιτόμων και στον τρόπο που ορίζεται η τομή του σώματος στα τετρώβολα (με μία απλή γραμμή και μία σειρά σφαιριδίων¹⁹³). Η τεχνοτροπία των νομισμάτων αυτών των ομάδων είναι η βορειοελλαδική Κοινή, που εκφράζεται ίσως λίγο πιο έντονα στην έβδομη ομάδα, με τα μεγάλα πέταλα και το βαρύ στικτό κύκλο. Συγγενής είναι η παράσταση του λέοντος στα αργυρά τετράδραχμα που η έρευνα αποδίδει στον Μιλτιάδη ως τύραννο της θρακικής Χερσονήσου στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.¹⁹⁴ Στα νομίσματα της ομάδας 8, ενώ τα χαρακτηριστικά παραμένουν υστεροαρχαϊκά, το μάτι δεν είναι πια αμυγδαλωτό και οι παραστάσεις (βλ. ιδίως τη σφραγίδα E25-E25α, πίν. 53) δεν έχουν πλέον τη σαφήνεια και την καθαρότητα που διέκρινε τις προηγούμενες ομάδες. Η ομάδα 9 παρουσιάζει και άλλες αλλαγές: εκτός από το μάτι που είναι και εδώ στρογγυλό (αποδίδονται μάλιστα τα βλέφαρα), οι βόστρυχοι της χαίτης δεν είναι αστραγαλωτοί, αλλά απλές ανάγλυφες γραμμές, και το πλάσιμο είναι πολύ μαλακότερο. Τα τετρώβολα της ομάδας 10 θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό τα λιοντάρια των στατήρων της Ακάνθου μετά το 478.¹⁹⁵ Η σφραγίδα E37 των ομάδων 11-12 εκφράζει μία νέα τεχνοτροπία: η απόδοση του ζώου γίνεται με τρόπο συνοπτικό, χωρίς εμμονή στις λεπτομέρειες, στοιχείο που γίνεται ιδιαίτερος εμφανές στην απόδοση του προσώπου και των ποδιών. Ακόμη, οι βόστρυχοι της χαίτης δεν είναι τακτοποιημένοι σε παράλληλες σειρές και το ημίτομο απολήγει σε απλή σειρά σφαιριδίων. Σε αυτές τις δύο ομάδες έχει εγκαταλειφθεί ο τύπος του λέοντος με το μυτερό ρύγχος.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Η χρονολόγηση μιας νομισματοκοπίας προκύπτει από το συνδυασμό της εσωτερικής χρονολόγησης, που βασίζεται κυρίως στη μελέτη των διασταυρώσεων των σφραγίδων, και της εξωτερικής, που επιθυμητό είναι να στηρίζεται σε όσο το δυνατόν πιο

¹⁹³ Το χαρακτηριστικό αυτό συναντάται και σε άλλες νομισματοκοπίες του βορειοελλαδικού χώρου. Βλ. ενδεικτικά: Άκανθος (*SNG ANS* 7.1, αρ. 17 κ.ε.), Άργιλος (Liampi 2005, πίν. 7:13-15).

¹⁹⁴ Seltman 1924, σ. 141 κ.ε. Βλ. εδώ πίν. 64:6.

¹⁹⁵ Tselekas 1996, περίοδος C (Class VI, Group 18), πίν. 15-16.

διασταυρωμένα στοιχεία. Τέτοια στοιχεία είναι συχνά οι νομισματικοί “θησαυροί”. Πολύτιμες πληροφορίες και για τη χρονολογία παρέχει η τεχνοτροπική ανάλυση των εικονιστικών παραστάσεων, καθώς και η ανασύνθεση της εξέλιξης του έγκοιλου τετράγωνου· η σύγκριση των διαφόρων φάσεων του εγκοίλου με αντίστοιχα έγκοιλα άλλων νομισματοκοπιών, για τις οποίες υπάρχουν περισσότερα στοιχεία, είναι απαραίτητη.

Μόνο δύο από τα νομίσματα της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης βρέθηκαν σε “θησαυρό”. Πρόκειται για τους αριθμούς 15α-β που περιλαμβάνονταν στο “θησαυρό” του Asyut, με χρονολογία απόκρυψης γύρω στο 475 π.Χ. Κατά τους μελετητές του “θησαυρού” η πλειονότητα των νομισμάτων πρέπει να είχε φτάσει στην Αίγυπτο 10-15 χρόνια πριν από την απόκρυψη.¹⁹⁶ Άρα, η χρονολογία που προτείνουν για τους πρώτους στατήρες της Σκιώνης, περ. 500 π.Χ., είναι αποδεκτή.¹⁹⁷ Με τη χρονολόγηση αυτή συμφωνεί και η τεχνοτροπική ανάλυση, αλλά και η μορφή του εγκοίλου της ομάδας 6¹⁹⁸. Οι ομάδες 1-5, που φέρουν λιγότερο εξελιγμένα έγκοιλα στις πίσω όψεις, ίσως κόπηκαν λίγο νωρίτερα.

Τα νομίσματα της ομάδας 7 χρονολογούνται με βάση την τεχνοτροπική ανάλυση του στατήρα αρ. 19 από τον Cahn στην περίοδο 490-478 π.Χ. Τη χρονολόγηση αυτή ενισχύει το γεγονός ότι παρόμοια έγκοιλα τετράγωνα συναντώνται στη δεύτερη περίοδο νομισματοκοπίας της Ακάνθου (περ. 500-478 π.Χ.).

Από την ομάδα 8 και έπειτα τα έγκοιλα γίνονται όλο και πιο ρηχά. Ο στατήρας της ομάδας 8 μοιάζει τεχνοτροπικά με τους στατήρες που εξέδωσε η Άκανθος λίγο πριν ή λίγο μετά την αποχώρηση των Περσών¹⁹⁹, μπορεί δηλαδή να χρονολογηθεί γύρω στο 478. Τόσο για τα τριτεταρτημόρια, όσο και για τα τετρώβολα της ομάδας 8 υπάρχουν παρόμοια έγκοιλα στις δύο τελευταίες ομάδες της δεύτερης περιόδου της Ακάνθου²⁰⁰. Για τις ομάδες 9-10 βρίσκουμε παράλληλα επίσης στην Άκανθο²⁰¹, αλλά και σε νομίσματα του Αλεξάνδρου Α΄.²⁰²

¹⁹⁶ Price - Waggoner 1975, σ. 120.

¹⁹⁷ Ο.π., σ. 43, αρ. 192-193.

¹⁹⁸ Παρόμοια έγκοιλα σε: Σερφυλία, βλ. πίν. 64:5, περ. 500-480 π.Χ.: Αίνεια, *SNG ANS* 7.1, αρ. 67, ύστερος 6ος αι. - 480 π.Χ.: Άκανθο, κυρίως για τα τετρώβολα της ομάδας 6, βλ. Tselekas 1996, πίν. 8:T10,12,13 (περίοδος B, Class IV, περ. 500-478 π.Χ.).

¹⁹⁹ Βλ. παραπάνω στο κεφάλαιο για την τεχνοτροπία.

²⁰⁰ Βλ. Tselekas 1996, πίν. 8:TR22 (περίοδος B, Class IV) για τα ημιωβόλια αρ. 33α-γ, και πίν. 12 (περίοδος B, Class V) για τα τετρώβολα.

²⁰¹ Ο.π., πίν. 13:D7 και πίν. 12:T18 κ.ε. (περίοδος B, Class V).

²⁰² *SNG Alpha Bank*, αρ. 35-37 (480/479-477/476 π.Χ.), για τις μικρές αξίες αρ. 39-42.

Το έγκοιλο τετράγωνο της ομάδας 11 μοιάζει με τους οπισθοτύπους της αρχής της τρίτης περιόδου της Ακάνθου²⁰³, ενώ για το έγκοιλο της ομάδας 12 δεν εντοπίσαμε ακριβές παράλληλο. Πάντως, η τεχνοτροπία του εμπροσθοτύπου και το γεγονός ότι το έγκοιλο είναι τελείως αβαθές τοποθετούν την ομάδα 12 στο τέλος της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης.

Με βάση τα παραπάνω, η χρονολόγηση των ομάδων της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης διαμορφώνεται ως εξής:

Ομάδες 1-5	περ. 510-500 π.Χ.
Ομάδα 6	περ. 500 π.Χ.
Ομάδα 7	περ. 490-478 π.Χ.
Ομάδες 8-12	περ. 478-470 π.Χ.

²⁰³ Tselekas 1996, περίοδος C, Class VI, GR T-8.

6.2. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

Κατά τη δεύτερη περίοδο νομισματοκοπίας η Σκιώνη εξέδωσε αργυρά νομίσματα στις παρακάτω αξίες: στατήρες, πιθανόν ημίσεια στατήρος, και τετρώβολα αττικού-ευβοϊκού σταθμητικού κανόνα: τετρώβολα, οβολούς, τριτεταρτημόρια και ημιωβόλια του θρακο-μακεδονικού κανόνα. Οι στατήρες και τα ημίσεια στατήρος φέρουν στην μπροστινή πλευρά την κρανοφόρο κεφαλή του ήρωα Πρωτεσιλάου και στην πίσω πρύμνη πλοίου μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο (βλ. πίν. 15 κ.ε., 55-56). Οι μικρότερες αξίες έχουν όλες την κεφαλή του Πρωτεσιλάου ως εμπροσθότυπο και τη συνδυάζουν με διαφορετικούς οπισθοτύπους: τα τετρώβολα θρακο-μακεδονικού βάρους και τα τριτεταρτημόρια παρουσιάζουν οφθαλμό μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο (πίν. 57): οι οβολοί βότρυ μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο (πίν. 58). Σε τετρώβολα αττικού-ευβοϊκού, αλλά και σε άλλα θρακο-μακεδονικού βάρους, καθώς και σε ημιωβόλια, απεικονίζεται κορινθιακή περικεφαλαία (πίν. 58). Μία μόνο κοπή τετρωβόλων φέρει στον οπισθότυπο περιστέρι (πίν. 58).

Επιγραφή έχουν μόνο οι στατήρες, το ήμισυ στατήρος, τα τετρώβολα και ορισμένοι οβολοί. Οι μικρές αξίες παραμένουν ανεπίγραφες, όπως στην πρώτη περίοδο νομισματοκοπίας.

Τα 314 νομίσματα της δεύτερης περιόδου έχουν οργανωθεί σε δέκα ομάδες, με βάση τις διασταυρώσεις των σφραγίδων και την τεχνοτροπία. Η ομάδα 13 περιλαμβάνει ένα στατήρα, το ήμισυ στατήρα²⁰⁴ και τριτεταρτημόρια. Οι ομάδες 14-16 διαθέτουν στατήρες, τετρώβολα και τριτεταρτημόρια, ενώ στην ομάδα 17 κατατάσσονται οι πρώτοι οβολοί με βότρυ στην πίσω όψη. Η ομάδα 18 περιέχει οβολούς και τριτεταρτημόρια. Στην ομάδα 19 τα τετρώβολα ακολουθούν τον αττικό-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα και φέρουν ένα νέο θέμα ως οπισθότυπο, την κορινθιακή περικεφαλαία. Η εγκατάλειψη του οφθαλμού και η υιοθέτηση του κράνους ίσως έγιναν για να σηματοδοτήσουν την αλλαγή του σταθμητικού κανόνα. Τα νέα τετρώβολα συνοδεύονται από ημιωβόλια, επίσης με περικεφαλαία ως οπισθότυπο, αλλά με βάρος θρακο-μακεδονικό. Στην ομάδα 20 τα τετρώβολα αττικού-ευβοϊκού βάρους συνδυάζονται με οβολούς με βότρυ. Αυτές είναι οι μοναδικές κοπές τετρωβόλων στον αττικό-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα. Στην ομάδα 21 εισάγεται ένας ακόμη νέος οπισθότυπος, το ιστάμενο περιστέρι, θέμα που δεν θα ξαναχρησιμοποιηθεί στην αργυρή νομισματοκοπία της πόλης. Στην ίδια ομάδα ανήκουν

²⁰⁴ Διατηρούμε σοβαρές επιφυλάξεις ως προς την αυθεντικότητα του συγκεκριμένου νομίσματος. Πρόκειται για unicum (μοναδικό κομμάτι), που βρίσκεται στην αγορά από το 1962 (βλ. τα στοιχεία προέλευσης στον Κατάλογο, αρ. 54). Οι αμφιβολίες δημιουργούνται από τεχνοτροπικές λεπτομέρειες τόσο στον εμπροσθότυπο, όσο και στον οπισθότυπο, που δεν ταιριάζουν με τους στατήρες.

οβολοί και ημιωβόλια. Η τελευταία ομάδα της δεύτερης περιόδου (ομάδα 22) περιλαμβάνει τετρώβολα θρακο-μακεδονικού βάρους με κορινθιακή περικεφαλαία ως οπισθότυπο.

Χαρακτηριστικό των στατήρων είναι ότι αποτελούν ένα συμπαγές σύνολο, χωρίς μεγάλες εικονογραφικές διαφοροποιήσεις. Ο Πρωτεσίλαος απεικονίζεται σε κατατομή, νέος, συνήθως αγένειος, αλλά μερικές φορές και με κοντό γένι που δεν καλύπτει την παρειά (βλ. π.χ. αρ. κατ. 62 και 79, πίν. 55). Φορά αττικό κράνος, λοφιοφόρο, αρχικά ακόσμητο, αργότερα πλούσια διακοσμημένο με έλικες, άνθη, σπείρες και ανθέμια (βλ. π.χ. αρ. κατ. 71-75, πίν. 55). Στο στατήρα αρ. 53 δεν διακρίνεται η διαμόρφωση του λοφίου, στο ήμισυ στατήρος της ίδιας ομάδας το λοφίο φέρει διακοσμητική τεθλασμένη γραμμή. Στον αρ. κατ. 56 (πίν. 15, 55) οι τρίχες του λοφίου χωρίζονται σε ζεύγη παράλληλων γραμμών δημιουργώντας διάχωρα, στα οποία προβάλλονται ανάγλυφα γράμματα (τουλάχιστον στο δεύτερο και τρίτο από δεξιά). Στον επόμενο στατήρα (αρ. 57, πίν. 15) το όνομα του ήρωα αναγράφεται στο λοφίο επί τα λαιά και παγιώνεται σε αυτήν τη θέση έως το τέλος της κοπής των στατήρων.

Στην πίσω όψη των νομισμάτων με τον κρανοφόρο Πρωτεσίλαο παριστάνεται πλήρη πλοίου προς τ' αριστερά, μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. Πρόκειται για το πλοίο του ήρωα, ένα ραδινό πολεμικό σκάφος, με εντυπωσιακό ακροστόλιο. Το δυσερμήνευτο αντικείμενο στο κατάστρωμα είναι μάλλον ο πηδαλιούχος ή το κάθισμά του. Στη δεξιά πλευρά υψώνεται το κατάρτι.²⁰⁵

Την πίσω όψη των τετρωβόλων των ομάδων 14-17 καταλαμβάνει δεξιός οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο (πίν. 57). Έως και την ομάδα 16 ο οφθαλμός είναι διαγώνια τοποθετημένος μέσα στο έγκοιλο και η επιγραφή ΣΚΙ²⁰⁶ ή ΣΚΙΟ²⁰⁷ καταλαμβάνει τις δύο τριγωνικές κενές περιοχές στο πεδίο του νομίσματος: το σίγμα αναγράφεται επί τα λαιά πάνω δεξιά, τα υπόλοιπα γράμματα απεικονίζονται κάτω αριστερά, αρχικά επί τα λαιά, ακολούθως με κανονική φορά από τ' αριστερά προς τα δεξιά. Στα τετρώβολα της ομάδας 17 ο οφθαλμός είναι τοποθετημένος οριζόντια μέσα στο έγκοιλο τετράγωνο και τα, μικρά σε μέγεθος, γράμματα ΣΚΙΟ καταλαμβάνουν τις τέσσερες γωνίες του εγκοίλου.

Η απόδοση των τετρωβόλων με οφθαλμό στη Σκιώνη δεν ήταν βέβαιη εξαρχής. Το 1843 ο Longprérier τα απέδωσε σε μία θεσσαλική πόλη με το όνομα *Κίθρον*.²⁰⁸ Ακολούθησε ο Imhoof-Blumer το 1883, ο οποίος αρχικά έτεινε να τα αποδώσει στην πόλη

²⁰⁵ Βλ. το κεφάλαιο 7.1.3 σχετικά με την απεικόνιση του πλοίου.

²⁰⁶ Ομάδα 14, το σίγμα τρισκελές.

²⁰⁷ Ομάδα 15-17, το σίγμα τετρασκελές.

²⁰⁸ Longprérier 1843, σ. 421-422, πίν. XVI:4.

Κίθας της Χαλκιδικής, τελικά όμως τα συνέδεσε με κάποια πόλη *Κίθος* της Λέσβου.²⁰⁹ Ο Head στην πρώτη έκδοση της *Historia Numorum* το 1887²¹⁰ και ο Wroth στον κατάλογο του Βρετανικού Μουσείου για την Τρωάδα και την Αιολίδα το 1894²¹¹ τα κατέταξαν στα αβέβαια νομίσματα της Λέσβου· ήδη τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα ο Head είχε αποφασίσει ότι ανήκαν στη Σκιώνη²¹² και ο Wroth διόρθωσε την αρχική του εκτίμηση²¹³. Ο οφθαλμός στα νομίσματα της Σκιώνης πρέπει να θεωρηθεί ως πρωραίος οφθαλμός, που συνδέεται με την απεικόνιση του πλοίου στους στατήρες.

Τα τετρώβολα με τον οφθαλμό συνοδεύονται από τριτεταρτημόρια, που αν και ανεπίγραφα, ανήκουν με βεβαιότητα στη Σκιώνη, καθώς συμβαδίζουν, εικονογραφικά και τεχνοτροπικά, με τη μεγαλύτερη τους αξία (βλ. πίν. 57). Και στα τριτεταρτημόρια απεικονίζεται δεξιός οφθαλμός, εκτός από την ομάδα 18, όπου παριστάνεται αριστερός οφθαλμός (πίν. 27, 57). Αυτή η ομάδα φαίνεται ότι κόπηκε μετά τη διακοπή έκδοσης των τετρωβόλων με οφθαλμό και αποτελεί την τελευταία ομάδα τεταρτημορίων με οφθαλμό.

Στην ομάδα 17 εισήχθησαν οι πρώτοι οβολοί με βότρυ στην πίσω όψη (πίν. 26), οι οποίοι θα συνεχίσουν να κόβονται έως και την ομάδα 22. Ο πτερυγωτός βότρυς αρχικά απεικονίζεται μόνος του, αργότερα πλαισιώνεται από φύλλα αμπέλου. Επιγραφή φέρουν μόνο τρεις σφραγίδες στις ομάδες 17 (σφραγίδα O61: ΣΚΙΟ στις τέσσερις γωνίες του έγκοιλου τετραγώνου) και 18 (σφραγίδα O64: ΣΚΙΟ στις γωνίες του εγκοίλου, σφραγίδα O65: ΣΚΙΩ μοιρασμένα στο πεδίο, δ. και αρ. του βότρυος).

Στις ομάδες 19 και 20 κατατάσσονται τα τετρώβολα αττικού-ευβοϊκού βάρους με κορινθιακή περικεφαλαία ως οπισθότυπο. Από τις τρεις σφραγίδες οπισθοτύπου που χρησιμοποιήθηκαν, η μία (O72) δεν φέρει καθόλου επιγραφή, οι άλλες δύο (O68, O73) έχουν τα γράμματα (ΣΚΙΟ, ΣΚΙ) κατανομημένα στις γωνίες του έγκοιλου τετραγώνου. Δεν υπάρχει αμφιβολία για την απόδοση στη Σκιώνη των ανεπίγραφων τετρωβόλων (αρ. κατ. 101, σφραγίδες E77/O72), καθώς είναι μεγάλη η τεχνοτροπική ομοιότητα εμπροσθοτύπου και οπισθοτύπου με το ανεπίγραφο νόμισμα με αρ. κατ. 102 (βλ. πίν. 28). Την ομάδα 19 συμπληρώνουν ημιωβόλια με κορινθιακή περικεφαλαία στην πίσω όψη, τα οποία είναι και αυτά ανεπίγραφα, αλλά αποδίδονται με βεβαιότητα στη Σκιώνη χάρη στην εικονογραφία και στην τεχνοτροπία τους.

²⁰⁹ Imhoof-Blumer 1883, σ. 277, αρ. 246.

²¹⁰ Σελίδα 486.

²¹¹ *BMC Troas*, σ. 174, αρ. 5.

²¹² Wroth 1905, σ. 326, σημ. 4.

²¹³ *Ο.π.*, σ. 325 (αρ. 1-2), 326 (σημ. 4).

Στην ομάδα 21 συναντούμε μία ιδιαίτερη κοπή τετρωβόλων θρακο-μακεδονικού βάρους, που προήλθε από ένα μόνο ζεύγος σφραγίδων (αρ. κατ. 104, σφραγίδες E80/O75) και κοσμεύεται με παράσταση περιστεριού που στέκεται πάνω σε λεπτή γραμμή εδάφους. Αυτή η έκδοση, όπως και οι συνανήκοντες οβολοί με βότρυ, ξεχωρίζουν για την εξαιρετική ποιότητα της χάραξης.

Τετρώβολα με κορινθιακή περικεφαλαία αποτελούν την ομάδα 22.

Τα τετρώβολα της δεύτερης περιόδου, καθώς και όλες οι μικρότερες από αυτά αξίες, φέρουν ως εμπροσθότυπο μία νεανική ανδρική κεφαλή με κοντά μαλλιά και περιστασιακά κοντό γένι που δεν καλύπτει τις παρειές. Από την ομάδα 18 και εξής η κεφαλή φορά λεπτή ταινία, που δένει μπροστά, πάνω από το μέτωπο. Η έλλειψη κάποιου στεφανιού ή άλλου χαρακτηριστικού που θα οδηγούσε στην ταύτιση της μορφής με θεό και η άμεση σύνδεση τετρωβόλων και τριτεταρτημορίων με τους στατήρες μέσω του πρωραίου οφθαλμού τού οπισθοτύπου μας οδηγούν στην ταύτιση της ανδρικής κεφαλής με τον Πρωτεσίλαο. Σχετική με τον γνωστό για την ανδρεία του ήρωα είναι και η παράσταση της περικεφαλαίας. Οι κεφαλές των νομισμάτων με βότρυ ή περιστέρι στην πίσω όψη δεν μπορεί παρά να παρουσιάζουν και αυτές τον ήρωα-οικιστή της πόλης, καθώς συνάδουν εικονογραφικά απόλυτα με τις υπόλοιπες κεφαλές της δεύτερης περιόδου.

Χαρακτηριστικό της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας είναι ότι δεν έχει χρησιμοποιηθεί μεγάλος αριθμός σφραγίδων για την παραγωγή των νομισμάτων. Οι στατήρες διαρθρώνονται σε τέσσερις ενότητες με αλληλοσυνδεόμενες σφραγίδες, οι υπόλοιπες αξίες, όμως, προήλθαν στην πλειονότητά τους από ζεύγη σφραγίδων που δεν συνδέονται μεταξύ τους.²¹⁴

Πολλοί από τους στατήρες δίνουν την εντύπωση ότι είναι επικεκομμένοι, σαν να έχουν χτυπηθεί πάνω σε ξαναχρησιμοποιημένα πέταλα. Το γεγονός αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς γνωρίζουμε ότι η πόλη δεν διέθετε πρόσβαση σε μεταλλεία αργύρου.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ - ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Από τεχνοτροπική άποψη, τα νομίσματα των ομάδων 13 έως 17 συνιστούν ένα ενιαίο σύνολο. Οι κεφαλές παρουσιάζουν εξέλιξη από την ύστερη αρχαϊκή τεχνοτροπία σε

²¹⁴ Βλ. διαγράμματα με διασταυρώσεις σφραγίδων, πίν. 72-73.

εκείνη των χρόνων του αυστηρού ρυθμού. Οι κεφαλές των ομάδων 13-14 απηχούν επιρροές από την αττική πλαστική των μέσων του 6ου αι. π.Χ.²¹⁵, αλλά και από έργα τέχνης του ευρύτερου βορειοελλαδικού χώρου, που είναι έντονα επηρεασμένα από την ανατολικοϊωνική τέχνη, όπως για παράδειγμα οι πήλινες γυναικείες προτομές των αρχών του 5ου αι.²¹⁶ Οι Πρωτεσίλοι των ομάδων 15-17 παρουσιάζουν τεχνοτροπική συγγένεια με τις κεφαλές της Αθηνάς στα αθηναϊκά τετράδραχμα που χρονολογούνται αμέσως μετά τα Περσικά και έως τα μέσα της δεκαετίας του 460 π.Χ.²¹⁷ Είναι πιθανό η διακόσμηση της περικεφαλαίας του Πρωτεσιλάου, που εμφανίζεται πρώτη φορά στον αρ. κατ. 62 και με βεβαιότητα στον αρ. κατ. 63 (ομάδα 14), να είναι επηρεασμένη από τη διακόσμηση του κράνους της Αθηνάς στα νομίσματα της Αθήνας. Οι έλικες με το άνθος μοιάζουν πολύ, αλλά και η σειρά των διακοσμητικών σπειρών πάνω από τη στεφάνη του μετώπου θα μπορούσε να έχει ως πηγή έμπνευσης τη σειρά των φύλλων ελιάς που απεικονίζονταν στο κράνος της Αθηνάς μετά τους Περσικούς πολέμους.

Τα νομίσματα των ομάδων 18 έως 20 διακρίνονται για τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του αυστηρού ρυθμού και μπορούν να αναχθούν γύρω στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Τα εξαιρετικά νομίσματα της ομάδας 21, με την πιο εξελιγμένη, κλασική, τεχνοτροπία χρονολογούνται γύρω στο 430, ενώ τα ακόμα πιο εξελιγμένα τετράβολα της ομάδας 22 πρέπει να κόπηκαν μέσα στη δεκαετία του 420 π.Χ.

Συνοψίζοντας, η χρονολόγηση των ομάδων της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης διαρθρώνεται ως εξής:

Ομάδες 13-17	περ. 470-455 π.Χ.
Ομάδες 18-20	περ. 450 π.Χ.
Ομάδα 21	περ. 430 π.Χ.
Ομάδα 22	περ. 430-421 π.Χ.

²¹⁵ Oeconomides 1991, σ. 276, εικ. 6-7.

²¹⁶ Βλ. ενδεικτικά, Βοκοτοπούλου 1994, σ. 181, αρ. 198. Παρόμοια προτομή έχει βρεθεί και στο αρχαϊκό νεκροταφείο της Σκιώνης, βλ. πίν. 7:2.

²¹⁷ Starr 1970, ομάδα I έως ομάδα IIC.

6.3 ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

Στην τρίτη περίοδο νομισματοκοπίας της Σκιώνης κατατάσσονται 418 αργυρά και χάλκινα νομίσματα, που οργανώθηκαν σε 9 ομάδες (ομάδες 23-31).

Η τρίτη περίοδος ξεκινά με την κοπή αργυρών τετρωβόλων και οβολών του θρακο-μακεδονικού σταθμητικού κανόνα, με ταινιοφόρο κεφαλή Πρωτεσιλάου στον εμπροσθότυπο και κορινθιακή περικεφαλαία στον οπισθότυπο (ομάδα 23, πίν. 31-34). Τα τετρώβολα προέρχονται όλα από ένα ζεύγος σφραγίδων²¹⁸, ενώ οι οβολοί σχηματίζουν δύο ομάδες συνδεόμενων σφραγίδων, που ακολουθούνται από ένα μεμονωμένο ζεύγος (E91/O98). Η μεγάλη εικονογραφική και τεχνοτροπική ομοιότητα των νομισμάτων της ομάδας 23 με τα νομίσματα του Χαλκιδικού Κοινού, με τους αργυρούς στατήρες του Αρχελάου της Μακεδονίας (413-400/399 π.Χ.)²¹⁹ και με τα τετράδραχμα της Αίνου γύρω στο 410 π.Χ.²²⁰ χρονολογεί αυτήν την ομάδα στα πρώτα χρόνια αμέσως μετά την επιστροφή των Σκιωναίων στην πόλη τους το 405/4 π.Χ.

Πολύ νωρίς μέσα στον 4ο αι. π.Χ. πρέπει να ξεκίνησε η κοπή χάλκινων νομισμάτων στη Σκιώνη. Πρόκειται για τους αρ. κατ. ΧΑ1, ΧΑ2, 130-132 (πίν. 35, 60), που αντιπροσωπεύουν την αξία C, δηλαδή τη μικρότερη αξία χάλκινου νομίσματος. Τα ΧΑ1 και ΧΑ2 φέρουν ως εμπροσθότυπο μία ανδρική κεφαλή με διακοσμημένο κράνος, που είναι λογικό να υποθέσουμε ότι απεικονίζει τον Πρωτεσίλαο. Στον οπισθότυπο παριστάνεται πτηνό που πετά προς τ' αριστερά. Το πιθανότερο είναι πως πρόκειται για περιστέρι, αν και δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι. Στην επόμενη χάλκινη κοπή (αρ. κατ. 130-132) το περιστέρι έχει μεταφερθεί στην πρόσθια πλευρά και την πίσω καταλαμβάνει ένας δεξιός οφθαλμός. Στο πεδίο του νομίσματος έχει προστεθεί η επιγραφή με τμήμα του εθνικού ονόματος των Σκιωναίων. Παρόμοια με τα ΧΑ1-2 χάλκινα νομίσματα προέρχονται και από κάποια άλλη πόλη της Παλλήνης.²²¹ Απεικονίζουν κρανοφόρο κεφαλή / ιπτάμενο πτηνό, μάλλον αετό. Το πιθανότερο είναι ότι προέρχονται από την Άφυτη.

Στις αρχές του γ' τετάρτου του 4ου αι. η Σκιώνη άρχισε να κόβει και πάλι χάλκινα νομίσματα. Ξεκίνησε με μία περιορισμένη έκδοση της αξίας C, με τύπους κεφαλή Αφροδίτης / κορινθιακή περικεφαλαία και επιγραφή (ομάδα 25) και συνέχισε με δύο μεγάλες ομάδες στις αξίες Β και Α. Οι τύποι της Β είναι κεφαλή Αφροδίτης / περιστέρι

²¹⁸ Βλ. διάγραμμα με τις διασταυρώσεις των σφραγίδων στον πίν. 74.

²¹⁹ *SNG Alpha Bank*, αρ. 144 κ.ε.

²²⁰ May 1950, αρ. 269-280.

²²¹ Ευχαριστώ πολύ τον κ. Πόρτολο που έθεσε υπόψη μου τα συγκεκριμένα νομίσματα.

ιστάμενο και της Α κεφαλή Αφροδίτης / δύο αντωπά περιστέρια ιστάμενα (πίν. 35 κ.ε. ομάδες 26-27), τυπολογία που φανερώνει και τη σχέση βάρους μεταξύ των δύο αξιών: η Α (δύο περιστέρια) έχει περίπου το διπλάσιο βάρος της Β (ένα περιστέρι). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αρ. κατ. 210α-β, οι οποίοι έχουν χτυπηθεί πάνω σε πέταλα της αξίας Α, ενώ οι τύποι ανήκουν στην υποδιαίρεση Β. Τεχνοτροπικά παράλληλα των κεφαλών αυτών των ομάδων βρίσκουμε στις χάλκινες εκδόσεις αρκετών πόλεων της Βόρειας Ελλάδας, αλλά και της Θεσσαλίας.

Γύρω στο 360 π.Χ., στην ομάδα 28, ξεκίνησε η κοπή της αξίας ΑΑ με τύπους αγένειο, ταινιοφόρο κεφαλή Πρωτεσιλάου / κορινθιακή περικεφαλαία²²². Στην ίδια ομάδα περιλαμβάνονται νομίσματα των αξιών Α και Β με τους συνηθισμένους τύπους. Και εδώ η τεχνοτροπία συνάδει με την παραγωγή πολλών εκδοτριών αρχών στη Βόρεια και στην Κεντρική Ελλάδα.

Στην ομάδα 29 ανήκει μία συμπαγής έκδοση αργυρών ελαφριών τετρωβόλων (ή μήπως τριωβόλων;) που έχουν τους ίδιους με την αξία ΑΑ τύπους. Τα τετρώβολα προήλθαν από λίγες σφραγίδες, οι οποίες όμως είναι όλες διασταυρωμένες μεταξύ τους, άρα πρόκειται για μία έκδοση που πραγματοποιήθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Τα αργυρά τετρώβολα συνοδεύονται από χάλκινα της αξίας ΑΑ (ομάδα 29 και 30), αρκετά από τα οποία είναι επικεκομμένα. Είναι πιθανό η έκδοση των ομάδων 29-30 να σχετίζεται με τις πολεμικές προετοιμασίες για την αντιπαράθεση Φιλίππου Β΄ - Κοινού Χαλκιδίων και να χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι.

Τα νομίσματα της ομάδας 31 είναι κατώτερης καλλιτεχνικής ποιότητας και πρέπει να χρονολογηθούν στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Κανένα νόμισμα αυτής της ομάδας δεν έχει βρεθεί στην Όλυνθο, γεγονός που ενισχύει τη χρονολόγησή τους στο β΄ μισό του αιώνα. Από ό,τι φαίνεται, η νομισματοκοπία δεν σταμάτησε στις πόλεις της Χαλκιδικής αμέσως μετά την καταστροφή της Ολύνθου και την κατάληψή τους από τον Φίλιππο Β΄. Το τέλος της νομισματοκοπίας της Σκιώνης πρέπει να συνδεθεί με την ίδρυση της Κασσάνδρειας και τον υποχρεωτικό συνοικισμό.

Η χρονολόγηση των νομισμάτων της τρίτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης διαρθρώνεται ως εξής:

²²² Βλ. Portolos 1996, για τη μεγάλη ομοιότητα ορισμένων από τα νομίσματα αυτής της ομάδας με χάλκινα νομίσματα του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας.

Ομάδα 23	περ. 405/4-400 π.Χ.
Ομάδα 24	περ. 400-390 π.Χ.
Ομάδα 25-27	περ. 375-370 π.Χ.
Ομάδα 28	περ. 360 π.Χ.
Ομάδες 29-30	μέσα 4ου αι. π.Χ.
Ομάδα 31	γ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ. (έως το 315 π.Χ.;)

7. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

7.1. ΚΥΡΙΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

7.1.1. ΛΕΩΝ ΚΑΙ ΣΠΑΡΑΓΜΟΣ (ΛΕΩΝ ΕΠΙΤΙΘΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΑΦΙ)

Τα εικονογραφικά θέματα του λέοντος και του σπαραγμού καταλαμβάνουν τους εμπροσθοτύπους των νομισμάτων της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης (περ. 510-470 π.Χ.). Στους στατήρες απεικονίζεται σπαραγμός, όπου λέων επιτίθεται σε ελάφι (αρ. κατ. 15, 19, 20, 32). Στο μοναδικό ήμισυ στατήρος που σώζεται από την ίδια περίοδο ο λέων σπαράσσει το πόδι ενός ελαφιού (αρ. κατ. 16). Στις μικρότερες αξίες απεικονίζεται μόνο ο λέων: το ημίτομό του στα τετρώβολα, η κεφαλή του στα διώβολα, στα ημιωβόλια και στα τεταρτημόρια (ομάδες 1-12, πίν. 10-14).

Την ίδια περίπου περίοδο, το θέμα του σπαραγμού χρησιμοποιήθηκε από τρία ακόμα νομισματοκοπεία: την Άκανθο, όπου ο λέων σπαράσσει ταύρο (πίν. 64:7)· τα Στάγειρα, όπου αντίπαλος του λέοντος είναι ένας κάπρος (πίν. 64:8)· ένα άγνωστο νομισματοκοπείο, που απεικόνισε ως θήραμα του λέοντος έναν όνο (πίν. 64:9)²²³. Από ό,τι φαίνεται ο σπαραγμός χρησιμοποιήθηκε πρώτα στην Άκανθο και στα Στάγειρα και ακολούθησαν η Σκιώνη και το άγνωστο νομισματοκοπείο. Προκειμένου να ξεχωρίζουν τα νομίσματά τους, οι τέσσερις εκδότριες αρχές χρησιμοποίησαν διαφορετικά ζώα ως θηράματα. Είναι πολύ πιθανόν τα θηράματα να αποτελούσαν τα σύμβολα των πόλεων, τουλάχιστον όσον αφορά στην Άκανθο και στα Στάγειρα. Στην Άκανθο οι μικρότερες αξίες φέρουν τον ταύρο²²⁴ και στα Στάγειρα τον κάπρο, υποδηλώνοντας τη σημασία των ζώων αυτών για τις πόλεις. Στη Σκιώνη, όμως, το ελάφι δεν επανεμφανίζεται στη νομισματοκοπία της. Ενδέχεται, λοιπόν, οι Σκιωναίοι να επέλεξαν το σπαραγμό με θήραμα ελάφι απλώς και μόνο για να διακρίνονται τα νομίσματά τους από εκείνα των άλλων τριών πόλεων· με βάση τα δεδομένα που διαθέτουμε, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι το συγκεκριμένο ζώο αποτελούσε το σύμβολο της πόλης²²⁵. Ελάφια υπήρχαν, βέβαια, στη

²²³ Τσέλεκας 2000. Σχετικά με την ταύτιση του νομισματοκοπείου με τη Μένδη, βλ. Psoma 2003a, σ. 43.

²²⁴ Υπάρχουν, όμως, και νομίσματα με ημίτομο και κεφαλή λέοντος.

²²⁵ Καθώς δεν έχει ταυτιστεί η εκδότρια αρχή των στατήρων με θήραμα τον όνο, δεν γνωρίζουμε τι συνέβαινε εκεί με τις μικρότερες αξίες (αν υπήρχαν υποδιαίρέσεις).

Χαλκιδική και οι κάτοικοί της θα ήταν εξοικειωμένοι με το κυνήγι τους.²²⁶ Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο στη Μακεδονία υπήρχαν και λιοντάρια.²²⁷ Από την άλλη πλευρά, το θέμα του σπαραγμού είναι παλαιότατο εικονογραφικό μοτίβο με προέλευση από την Ανατολή, πολύ δημοφιλές και στην αρχαϊκή εποχή²²⁸, που μπορεί να διαδόθηκε στη Χαλκιδική μέσω των επαφών της περιοχής με τη Μικρά Ασία²²⁹.

Στα νομίσματα το θέμα του σπαραγμού με θήραμα ελάφι δεν απαντάται συχνά. Όλα τα νομισματικά παράλληλα που εντοπίστηκαν είναι μεταγενέστερα των στατήρων της Σκιώνης: αργυρά δίδραχμα από την Υέλη της Λευκανίας (περ. 430 - αρχές 4ου αι. π.Χ.)²³⁰, αργυροί στατήρες από το Κίτιον της Κύπρου (περ. 449-425 π.Χ.)²³¹, αργυροί στατήρες του Μαζαίου από την Ταρσό της Κιλικίας (361-333 π.Χ.)²³² και σπάνιες αργυρές κοπές από το Παντικάπαιον της Ταυρικής Χερσονήσου (4ος αι. π.Χ.)²³³.

7.1.2. ΚΕΦΑΛΗ ΠΡΩΤΕΣΙΛΑΟΥ

Η κρανοφόρος κεφαλή του Πρωτεσίλαου απεικονίζεται στους αργυρούς στατήρες της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης (πίν. 55 και 15 κ.ε.), καθώς και σε μία εξαιρετικά σπάνια, χάλκινη, κοπή της τρίτης περιόδου (πίν. 35:XA1-2). Στις υπόλοιπες αργυρές υποδιαίρεσεις των δύο περιόδων, καθώς και στα χάλκινα νομίσματα της αξίας ΑΑ, ο ήρωας παριστάνεται στον εμπροσθότυπο χωρίς κράνος, συνήθως ταινιοφόρος (πίν. 57-59, 41, 46-50).

Η ταύτιση της κρανοφόρου κεφαλής με τον ήρωα Πρωτεσίλαο στάθηκε δυνατή χάρη στην επιγραφή που φέρει το λοφίο της περικεφαλαίας του: ΠΡΩΤΕΣΙΛΑΣ (επί τα

²²⁶ Στα νομίσματα της Σκιώνης απεικονίζεται το “ευρασιατικό ελάφι” (είδος *Cervus elaphus*), το οποίο ζούσε σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας, μεταξύ των οποίων και στη Χαλκιδική, έως το α’ τέταρτο του 20ου αι. μ.Χ. Βλ. λήμμα «ελάφι» στην *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Larousse - Britannica* (Αθήνα 2007).

²²⁷ Ηρόδοτος 7,125, σχετικά με την επίθεση που δέχτηκαν από λιοντάρια οι καμήλες της στρατιάς του Ξέρξη, που προχωρούσε από την Ακανθο προς τα δυτικά, διασχίζοντας την Παιονία και την Κρηστωνία, και 7,126: τα λιοντάρια ζούσαν στην περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Νέστο και Αλιάκμονα.

²²⁸ Desneux 1960. Hölscher 1972. Markoe 1989. Tselekas 1996α, σ. 22 κ.ε. Βλ. και Brein 1969, σ. 231 κ.ε.

²²⁹ Βλ. Tselekas 1996α, σ. 25-26. Όπως στην Ακανθο, έτσι και στη Σκιώνη, αλλά και σε άλλες θέσεις της Χαλκιδικής, οι ανασκαφές έχουν τεκμηριώσει την εισαγωγή κεραμικής και άλλων προϊόντων από τη Μικρά Ασία. Βλ. το σχετικό με τα αρχαιολογικά ευρήματα κεφάλαιο.

²³⁰ Kraay 1976, σ. 188, εικ. 698.

²³¹ *BMC Cyprus*, σ. 10, αρ. 10 κ.ε.

²³² *BMC Cilicia*, σ. 169, αρ. 37 κ.ε.

²³³ *SNG BM Black Sea*, αρ. 860.

λαιά).²³⁴ Η αναγραφή του ονόματος του εικονιζόμενου προσώπου πάνω στο κράνος είναι σπανιότατη στις πρώιμες νομισματοκοπίες και κατά τον Babelon η περίπτωση των νομισμάτων της Σκιώνης είναι η αρχαιότερη²³⁵. Ακριβές παράλληλο εντοπίσαμε σε χειλεωτή κύλικα του Ζωγράφου του Επιτίμου (6ος αι. π.Χ.), όπου αποδίδεται με την τεχνική του περιγράμματος η προτομή του Εγκέλαδου: το όνομά του είναι ζωγραφισμένο, επί τα λαιά, πάνω στο λοφίο της περικεφαλαίας του (πίν. 65:1)²³⁶. Σε νομίσματα της Αίνου των μέσων του 5ου αι. π.Χ. αναγράφεται στη θόλο του κράνους το εθνικό της πόλης (πίν. 65:2).²³⁷

Υπάρχουν περιπτώσεις αναφοράς του ονόματος του εικονιζόμενου προσώπου, αλλά στο πεδίο του νομίσματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο περιπτώσεις από τη Βόρεια και την Κεντρική Ελλάδα: το όνομα του Αινεία («ΑΙΝΕΑΣ») αναγράφεται σε τετράδραχμα της Αίνειας του τέλους του 6ου αι. π.Χ., στα οποία παριστάνεται η φυγή από την Τροία του ήρωα και της οικογένειάς του, καθώς και στην πίσω όψη τετρωβόλων του 5ου αι. με την κεφαλή του ήρωα ως εμπροσθότυπο²³⁸. Σε νομίσματα της Λάρισας του 4ου αι. π.Χ. η κεφαλή του ήρωα Αλεύα συνοδεύεται από τα γράμματα «ΑΛΕΥ» στο πεδίο του νομίσματος.²³⁹

Οι απεικονίσεις του Πρωτεσίλαου στην τέχνη δεν είναι πολλές.²⁴⁰ Στη νομισματική οι άλλες δύο γνωστές παραστάσεις του ήρωα προέρχονται από τον τόπο καταγωγής του και από τον τόπο όπου βρισκόταν ο τάφος του.

Στα νομίσματα των Φθιωτιδών Θηβών του 3ου αι. π.Χ. (πίν. 65:3) ο Πρωτεσίλαος πηδά από την πλώρη του πλοίου του για να πατήσει στην ακτή της Τροίας²⁴¹ και σε νόμισμα των αυτοκρατορικών χρόνων από τον Ελαιούντα της Θρακικής Χερσονήσου (πίν. 65:4) ο ήρωας απεικονίζεται να στέκεται στην πλώρη του πλοίου σε στάση ναυάρχου, παράσταση που μάλλον παραπέμπει στο άγαλμα του Πρωτεσίλαου στο ιερό του στον Ελαιούντα²⁴².

²³⁴ Hill 1926, σ. 120. Η επιγραφή κατά τον Hill έχει χαραχθεί ανάμεσα στη θόλο και στο λοφίο του κράνους· όπως, όμως, καταδεικνύουν αρκετοί από τους στατήρες που έχουμε συγκεντρώσει, η επιγραφή προβάλλεται πάνω στο ίδιο το λοφίο, βλ. για παράδειγμα, πίν. 55:E61 [αρ. κατ. 83α].

²³⁵ Babelon 1951, σ. 3.

²³⁶ Boardman 1980, εικ. 121:1.

²³⁷ May 1950, σ. 65 κ.ε., αρ. 85 κ.ε.

²³⁸ Gaebler, *AMNG*, σ. 20 (αρ. 1), πίν. V:33, και σ. 21 (αρ. 5), πίν. V:37.

²³⁹ Βλ. Moustaka 1983, σ. 58, πίν. 6:5, και σ. 54-55 σχετικά με την αναγραφή στα νομίσματα των ονομάτων των απεικονιζόμενων ηρώων. Babelon 1951, σ. 1.

²⁴⁰ Canciani, *Protesilaos*, σ. 559.

²⁴¹ Moustaka 1983, σ. 64.

²⁴² Canciani, *Protesilaos*, αρ. 11.

Τον Πρωτεσίλαο απεικονίζει και η νεανική ανδρική κεφαλή χωρίς κράνος στα νομίσματα της Σκιώνης. Το εξόγκωμα που εμφανίζεται πάνω από το μέτωπό του σε ορισμένα νομίσματα (πίν. 57:E64, πίν. 58:E75) οδήγησε στην υπόθεση ότι φορά διάδημα και ότι πρόκειται για κάποιο θεό. Όμως, όπως φαίνεται καθαρά στις μεγεθύνσεις των αργυρών νομισμάτων των μέσων του 4ου αι. (πίν. 66), πρόκειται για ταινία, της οποίας οι απολήξεις απεικονίζονται καμιά φορά με αυτόν τον τρόπο²⁴³.

7.1.3. ΠΡΥΜΝΗ ΠΛΟΙΟΥ

Στους στατήρες με την κεφαλή του Πρωτεσίλαου της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας την πίσω όψη των νομισμάτων καταλαμβάνει παράσταση πρύμνης πλοίου προς τ' αριστερά, μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο (βλ. πίν. 56). Το σκάφος είναι στενό και μακρύ, ένα ευκίνητο πολεμικό πλοίο, σαν αυτά που παριστάνονται στις αγγειογραφίες²⁴⁴. Η πρύμνη απολήγει σε ακροστόλιο με τρεις ή τέσσερις κεραίες.

Η συγκεκριμένη παράσταση έχει προκαλέσει στους ερευνητές προβληματισμό ως προς την ταύτιση των μερών του πλοίου. Οι Torr και Hill πίστευαν ότι στη δεξιά πλευρά απεικονίζεται δόρυ και όχι ιστός, εξαιτίας της οξύληκτης επίστεψης.²⁴⁵ Όμως, αν παρατηρήσουμε προσεκτικά τις πρώτες σφραγίδες στη σειρά των στατήρων (βλ. π.χ. την O47 στον πίν. 56) διαπιστώνουμε ότι ακριβώς κάτω από την επίστεψη του κατακόρυφου στελέχους διαμορφώνονται δύο κυκλικά εξάρματα, που μοιάζουν πολύ με τη διαμόρφωση του ιστού στον ερυθρόμορφο στάμνο του Ζωγράφου των Σειρήνων, όπου ο Οδυσσέας είναι δεμένος στο κατάρτι του πλοίου του (βλ. πίν. 68:4). Το πρόβλημα στην παράσταση των στατήρων της Σκιώνης δημιουργείται από τη δυσαναλογία στα μεγέθη των επιμέρους τμημάτων.

Στην αριστερή πλευρά της παράστασης, κάτω από το ακροστόλιο, τα δύο ημικύκλια παριστάνουν τις υποδοχές για τη στερέωση των πηδαλίων. Εικονογραφικά παράλληλα βρίσκουμε σε νομίσματα της Φασήλιδος του α' μισού του 5ου αι. π.Χ.²⁴⁶ (βλ. πίν. 68:1,2), αλλά και σε ένα πήλινο ομοίωμα πλοίου στο Μουσείο του Λούβρου²⁴⁷ (βλ. πίν. 68:3). Όπως στη Σκιώνη, έτσι και στα νομίσματα της Φασήλιδος δεν εικονίζονται τα

²⁴³ Βλ. σχετικά Winterthur Kat., αρ. 1414 και Smith 1936, σ. 44. Βλ. και την αγγειογραφία στον πίν. 66.

²⁴⁴ Βλ. για παράδειγμα, πίν. 67.

²⁴⁵ Hill 1926, σ. 121-122.

²⁴⁶ Basch 1987, εικ. 629-630.

²⁴⁷ Basch 1987, σ. 413 κ.ε.

πηδάλια. Η ορθογώνια “κατασκευή” εκεί όπου κανονικά βρίσκεται η θέση του πηδαλιούχου, ίσως απεικονίζει σχηματικά το κάθισμά του ή ακόμη και τον ίδιο.

Η πρύμνη στους στατήρες της Σκιώνης συνδέεται άμεσα με τον ίδιο τον Πρωτεσίλαο, συμβολίζοντας το πλοίο του ήρωα. Το πλοίο φαίνεται ότι ήταν σημαντικό μέρος των απεικονίσεων του Πρωτεσίλαου²⁴⁸, καθώς η αποβίβασή του από αυτό σηματοδότησε και το πρόωρο τέλος του μπροστά στην Τροία. Στην περίπτωση της Σκιώνης, το πλοίο μπορεί να έχει και άλλη σημασία, ως το σκάφος που έφερε στην Παλλήνη τον Πρωτεσίλαο και τους άντρες του. Η καταστροφή των πλοίων από την πυρκαγιά μετέτρεψε τον ήρωα και την ακολουθία του σε οικιστές της Σκιώνης.

7.1.4. ΟΦΘΑΛΜΟΣ

Ο οφθαλμός απεικονίζεται στα νομίσματα της Σκιώνης των ομάδων 13 έως 18 (αργυρά τετρώβολα και τριτεταρτημόρια), καθώς και στα χάλκινα νομίσματα της ομάδας 24· σε όλες τις περιπτώσεις αποτελεί το κύριο θέμα της πίσω πλευράς των νομισμάτων, εκτός από τους αρ. κατ. 130-132, όπου βρίσκεται στον εμπροσθότυπο.

Ο οφθαλμός δεν είναι άγνωστος στη νομισματική εικονογραφία, αν και δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι χρησιμοποιήθηκε πολύ συχνά. Απαντά στη Μικρά Ασία (πρώιμες νομισματικές εκδόσεις της Ιωνίας, νομίσματα της Λέσβου, της Σάμου, της Ρόδου, της Σίδης και της Λυκίας), στο Ιόνιο (Λευκάς) και στη Μασσαλία. Σε κάποιες από τις παραπάνω περιπτώσεις συνιστά τον κύριο τύπο της πρόσθιας ή της πίσω πλευράς των νομισμάτων, σε άλλες χρησιμοποιήθηκε σποραδικά ως σύμβολο.²⁴⁹ Ο οφθαλμός ως νομισματικός τύπος συναντάται κυρίως τον 5ο αι. π.Χ.

Ο Lacroix ερμήνευσε τον οφθαλμό στα νομίσματα ως αποτροπαϊκό / προφυλακτικό σύμβολο.²⁵⁰ Ο Steinhart απέκρουσε την ερμηνεία επισημαίνοντας ότι η κατανόηση του εικονογραφικού αυτού θέματος πρέπει να βασίζεται στη μελέτη της διασποράς του στον τόπο και στο χρόνο.²⁵¹ Τόνισε το γεγονός ότι στις περιοχές όπου απαντά ο οφθαλμός στα νομίσματα ήταν πολύ διαδεδομένη η διακοσμημένη με

²⁴⁸ Moustaka 1983, σ. 55, 65.

²⁴⁹ Steinhart 1995, σ. 74.

²⁵⁰ Lacroix 1974, σ. 44.

²⁵¹ Steinhart 1995, σ. 71. Γενικώς, ο Steinhart υποστηρίζει ότι ο οφθαλμός μπορεί να έχει διαφορετική σημασία ανάλογα με το είδος του τέχνηργου στο οποίο απεικονίζεται, ανάλογα με την εποχή και με τον τόπο· πιστεύει ότι δεν είναι δυνατή μία μονοσήμαντη ερμηνεία του εικονογραφικού θέματος του οφθαλμού που θα αφορά όλες τις περιπτώσεις χρήσης του, βλ. Steinhart 1995, κυρίως την «Εισαγωγή» (σ. 1 κ.ε.) και τα «Συμπεράσματα» (σ. 124-126) και σποραδικά.

οφθαλμούς κεραμική²⁵², άρα οι κάτοικοί τους ήταν εξοικειωμένοι με το μοτίβο²⁵³. Προειδοποιεί για τον κίνδυνο “υπερερμηνείας” των νομισμάτων με τα μάτια²⁵⁴, όταν σε κάποιες περιπτώσεις θα έπρεπε απλώς να δεχτούμε την διακοσμητική λειτουργία του θέματος στα νομίσματα²⁵⁵.

Η απεικόνιση του οφθαλμού στα νομίσματα της Σκιώνης πιστεύουμε ότι σχετίζεται με την εικονιστική απόδοση του ιδρυτικού μύθου της πόλης. Οι στατήρες της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης φέρουν στη μία πλευρά την κρανοφόρο κεφαλή του Πρωτεσιλάου, του μυθικού ήρωα-ιδρυτή της πόλης, και στην άλλη τμήμα του πλοίου του. Στις μικρότερες αξίες της ίδιας περιόδου απεικονίζεται και πάλι η κεφαλή του Πρωτεσιλάου, χωρίς το κράνος, και, στη θέση του πλοίου, ο πρωραίος οφθαλμός.

Ο οφθαλμός άρχισε να απεικονίζεται πάνω στα πλοία ήδη κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.²⁵⁶ Κατά τη γεωμετρική περίοδο δεν χρησιμοποιήθηκε καθόλου στη διακόσμηση των πλοίων, όπως φανερώνει η έλλειψη σχετικών απεικονίσεων, καθώς και η απουσία αναφορών σε μάτια πάνω σε πλοία στην επική ποίηση. Πλοία με οφθαλμούς εμφανίζονται και πάλι κατά τον 7ο αι. και πληθαίνουν από τον 6ο αι. Ο Steinhart μελετώντας διάφορες απεικονίσεις πλοίων παρατήρησε ότι οι οφθαλμοί αποδίδονταν μόνο σε πλοία πολεμικά και μάλιστα σε εκείνα που έφεραν έμβολα διαμορφωμένα ως προτομές ζώων, κυρίως κάπρων. Συνέδεσε την παρουσία των οφθαλμών με την προτομή του κάπρου και διατύπωσε τη θεωρία ότι, όταν τα έμβολα άρχισαν σταδιακά να χάνουν τη μορφή του ζώου, οι «βλοσυροί»²⁵⁷ οφθαλμοί αποσυνδέθηκαν από τις παραστάσεις των ζώων και παρέμειναν στην πλώρη, δημιουργώντας στον εχθρό την ίδια εντύπωση που προκαλούσαν παλαιότερα οι προτομές των άγριων ζώων. Κατά τη διάρκεια του 6ου αι. οφθαλμοί στόλιζαν και το σημείο πάνω από την πλώρη, καμιά φορά όμως και το ακροστόλιο ή ακόμη και το άφλαστον της πρύμνης. Οι οφθαλμοί συνδέθηκαν, όμως, κυρίως και με την πλώρη. Ο Πολυδεύκης μας πληροφορεί ότι το σημείο της πλώρης, όπου αναγραφόταν και το όνομα του πλοίου, ονομαζόταν «ὄφθαλμός».²⁵⁸

²⁵² Steinhart 1995, σ. 74.

²⁵³ Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι σε όλες τις περιοχές όπου παρήχθησαν ή χρησιμοποιήθηκαν αγγεία με διακόσμηση οφθαλμών κόπηκαν και νομίσματα με μάτια· για παράδειγμα, ο οφθαλμός δεν παριστάνεται στα νομίσματα της Αθήνας, που υπήρξε μεγάλο κέντρο παραγωγής οφθαλμωτών κυλίκων.

²⁵⁴ Steinhart 1995, σ. 75: «Dies sollte davor warnen, das Auge auf Münzen zu sehr deuten zu wollen.» Και παρακάτω: «Doch kann dieser Befund nicht dazu führen, einer jeden Verwendung des Motivs ohne gesicherte Grundlage eine weitergehende Bedeutung geben zu wollen.»

²⁵⁵ Ο.π., σ. 68, 75.

²⁵⁶ Βλ. το σχετικό κεφάλαιο στο βιβλίο του Steinhart, όπου και εκτενής βιβλιογραφία (Steinhart 1995, σ. 88 κ.ε.).

²⁵⁷ Φιλόστρατος, *Εικόνες*, 1,19,1 κ.ε.

²⁵⁸ Πολυδεύκης, *Όνομαστικόν*, 1,86.

Εκτός από τις παραστάσεις πλοίων με πρωραίους οφθαλμούς σε αγγεία, νομίσματα, ανάγλυφα και άλλα τέχνηρα, σημαντικότερες πληροφορίες για τη μορφή των ματιών αυτών παρέχει το εύρημα των οφθαλμών από τον Πειραιά. Πρόκειται για ένα σύνολο μαρμάρινων οφθαλμών που ανακαλύφθηκαν στη Ζέα το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι. Η Αρχαιολογική Εταιρεία αγόρασε τους περισσότερους. Ο Lolling, που πρώτος είχε παρουσιάσει το εύρημα²⁵⁹, τους ταύτισε με πραγματικούς πρωραίους οφθαλμούς που προσαρμόζονταν στην πλήρη των αθηναϊκών πλοίων. Ο Assmann αντιπρότεινε τη διακοσμητική χρήση τους πάνω σε κτήρια, όπως για παράδειγμα σε νεόσοικους, σε εγκαταστάσεις προβλήτας ή ακόμη και σε τείχη²⁶⁰. Η Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, που τους μελέτησε διεξοδικώς, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι καμία από τις δύο θεωρίες δεν μπορεί να ισχύει και πρότεινε την αναθηματική χρήση τους²⁶¹: «[οι οφθαλμοί] θα πρέπει να ήταν προσηλωμένοι πάνω σε ξύλινους πίνακες βαμμένους με μίλτο, που έφεραν γραμμένο και το όνομα του συγκεκριμένου πλοίου, στη θέση του οποίου γινόταν η ανάθεση· έτσι ο πίνακας αυτός, που υποκαθιστούσε, ως ανάθημα, ολόκληρο το πλοίο, είχε τη μορφή του πιο σημαντικού μέρους του»²⁶². Ο Steinhart διατύπωσε την άποψη ότι οι οφθαλμοί ίσως κοσμούσαν το πλοίο με το οποίο έκανε την είσοδό του ο Διόνυσος στην πόλη.

Σε αρχαίο ναυάγιο που ερευνάται τα τελευταία χρόνια στην Τουρκία βρέθηκε στρογγυλός μαρμάρινος οφθαλμός²⁶³ κοντά στην πλήρη του σκάφους, άρα οι μαρμάρινοι οφθαλμοί χρησιμοποιούνταν όντως στα πραγματικά πλοία²⁶⁴. Πάντως, η συγγραφέας που μελέτησε το συγκεκριμένο εύρημα αναφέρει και όλες τις παραπάνω θεωρίες σχετικά με τη χρήση των οφθαλμών. Αυτοί οι προβληματισμοί δεν επηρεάζουν την ερμηνεία της παράστασης των νομισμάτων της Σκιώνης: ο οφθαλμός έχει άμεση σχέση με το πλοίο, μπορεί να θεωρηθεί σύμβολό του, άρα απεικονίζεται στα νομίσματα αντί για το πλοίο.

²⁵⁹ Lolling 1880.

²⁶⁰ Assmann, *Seewesen*, σ. 1612.

²⁶¹ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1978, σ. 134-135.

²⁶² *Ο.π.*, σ. 135.

²⁶³ Οι οφθαλμοί στρογγυλού σχήματος χρησιμοποιούνταν στα εμπορικά πλοία. Βλ. Carlson 2009.

²⁶⁴ *Ο.π.*

7.1.5. ΒΟΤΡΥΣ

Βότρυς μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο παριστάνεται στην πίσω πλευρά των αργυρών οβολών της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης²⁶⁵. την πρόσθια πλευρά κοσμεί ταινιοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου (πίν. 58, 26-29). Στην αρχή απεικονίζεται ένα τσαμπί σταφύλια που κρέμεται από το μίσχο του (ομάδες 17-18, σφραγίδες O61, O64, O65). Ακολούθως ο βότρυς κρέμεται από ένα κομμάτι κληματίδας, από το οποίο εκκινεί και ο μακρύς μίσχος ενός φύλλου, που γεμίζει τον κενό χώρο του εγκοίλου (ομάδα 20, σφραγίδα O71). Στη συνέχεια, το θέμα τοποθετείται διαγώνια μέσα σε αβαθές έγκοιλο τετράγωνο και το τσαμπί συνοδεύεται τότε από δύο, τότε από ένα φύλλο (ομάδες 20-21, σφραγίδες O74, 76-78). Τέλος, ο βότρυς απεικονίζεται και πάλι σε κάθετη θέση μέσα στο έγκοιλο και πλαισιώνεται από δύο φύλλα (ομάδα 21, σφραγίδα O79). Σε όλες τις απεικονίσεις που παρατέθηκαν ο βότρυς είναι πτερυγωτός, δηλαδή διαθέτει δύο πλαγιοβότρυς.²⁶⁶ Στη Βόρεια Ελλάδα, ο βότρυς ως κύριος τύπος συναντάται κατά την κλασική περίοδο σε νομίσματα της Μένδης²⁶⁷, της Κάψας²⁶⁸, της Τραγίλου²⁶⁹ και της Μαρώνας²⁷⁰. Απαντάται, επίσης, ως δευτερεύων τύπος ή ως σύμβολο σε κοπές της Μένδης²⁷¹, της Τορώνης²⁷² της Αμφιπόλεως²⁷³, της Τραγίλου²⁷⁴, του Πατράου²⁷⁵, του Φιλίππου Β'²⁷⁶ και του Αλεξάνδρου Γ'²⁷⁷. Στη Μένδη, στην Άφυτη και στη Μαρόνια χρησιμοποιήθηκε ως οπισθότυπος η άμπελος με πολλά τσαμπιά.²⁷⁸

Εκτός από το βότρυ και την άμπελο, πλήθος διονυσιακών θεμάτων κοσμεί τα βορειοελλαδικά νομίσματα: αγγεία οίνου, όπως ο αμφορέας, η οινοχόη και ο κάνθαρος, ο ίδιος ο θεός Δίονυσος, αλλά και μέλη της ακολουθίας του, δηλαδή Σάτυροι και Μαινάδες.²⁷⁹ Η διαρκής και έντονη παρουσία των αμπελοοινικών και διονυσιακών

²⁶⁵ Bloesch 1964.

²⁶⁶ Βλ. τη συζήτηση σχετικά με την ορολογία στο *Αμπελοοινική ιστορία*, σ. 134-136.

²⁶⁷ SNG ANS 7.I, αρ. 348 (τέσσερις βότρυες γύρω από άστρο).

²⁶⁸ Ψωμά 2000, σ. 120, Β ομάδα νομισμάτων.

²⁶⁹ Παπαεναγγέλου 1995, σ. 52 και 55, πίν. 1:1-2 (βότρυς μέσα σε στικτό κύκλο). Gaebler, *AMNG*, σ. 131 (αρ. 2), πίν. XXIV:33.

²⁷⁰ *BMC Thrace*, σ. 126-127, αρ. 29 κ.ε. (βότρυς που κρέμεται από κληματίδα μέσα σε στικτό πλαίσιο). Franke - Μαραθάκη 1999, σ. 74, εικ. 57.

²⁷¹ SNG ANS 7.I, αρ. 313 (όνος με τσαμπί στο στόμα).

²⁷² Hardwick 1998, πίν. 29:5,6-10,11 (βότρυς κρεμασμένος πάνω σε αμφορέα και οινοχόη).

²⁷³ Gaebler, *AMNG*, σ. 32 (αρ. 16), πίν. I:2 (βότρυς ως σύμβολο στον οπισθότυπο).

²⁷⁴ SNG ANS 7.I, αρ. 907 (βότρυς ως σύμβολο στον οπισθότυπο).

²⁷⁵ Gaebler, *AMNG*, σ. 202 (αρ. 4), πίν. XXXVII:17 (βότρυς ως σύμβολο στον οπισθότυπο).

²⁷⁶ *SNG Alpha Bank*, αρ. 441, 452 (βότρυς ως σύμβολο στον οπισθότυπο).

²⁷⁷ Ο.π., αρ. 474 (βότρυς ως σύμβολο στον οπισθότυπο).

²⁷⁸ Μένδη: SNG ANS 7.I, αρ. 325 κ.ε. Άφυτις: SNG ANS 7.I, αρ. 209. Μαρόνια: Franke - Μαραθάκη 1999, σ. 74-75, εικ. 59.

²⁷⁹ Παπαγεωργιάδου 1998. Γκατζόλης 2011. Franke - Μαραθάκη 1999, σποραδικά.

θεμάτων στις βορειοελλαδικές νομισματοκοπίες υποδηλώνει τη μεγάλη σημασία της αμπελοκαλλιέργειας και της λατρείας του Διονύσου για την περιοχή, που τεκμηριώνονται τόσο από τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις²⁸⁰ όσο και από τις γραπτές πηγές²⁸¹.

Στη χερσόνησο της Παλλήνης η σημαντικότερη οινοπαραγωγός πόλη ήταν η Μένδη, της οποίας ο οίνος ήταν φημισμένος.²⁸² Για το κρασί της Σκιώνης δεν υπάρχουν συγκεκριμένες αναφορές στις γραπτές πηγές. Έχει διασωθεί, όμως, αναφορά του Δημοσθένη στο ταξίδι ενός πλοίου, που θα ξεκινούσε από την Αθήνα, θα φόρτωνε αμφορείς με Μενδαίο οίνο από τη Μένδη ή τη Σκιώνη και θα συνέχιζε το ταξίδι του προς τον Εύξεινο Πόντο.²⁸³ Άρα, η Σκιώνη λειτουργούσε ως λιμάνι φόρτωσης για το κρασί της Μένδης. Η πόλη είχε πιθανότατα και δικούς της αμπελώνες και ίσως διέθετε τα σταφύλια της για την παραγωγή του Μενδαίου οίνου ή ίσως διέθετε τον οίνο της ως Μενδαίο, αν ισχύει η θεωρία των Παπαδόπουλου - Πασπαλά ότι η ονομασία «Μενδαίος» κάλυπτε τον οίνο που παραγόταν σε μία περιοχή πολύ ευρύτερη από τη χώρα της Μένδης²⁸⁴.

Η παρουσία του βότρυος στα νομίσματα της Σκιώνης παραπέμπει σε αμπελοκαλλιέργεια και ίσως σε παραγωγή οίνου. Δεν γνωρίζουμε αν σχετίζεται ή όχι και με λατρεία του Διονύσου, αν και αυτό είναι πολύ πιθανό.

7.1.6. ΠΕΡΙΚΕΦΑΛΑΙΑ

Κορινθιακή περικεφαλαία χωρίς λοφίο απεικονίζεται σε αργυρά τετρώβολα (ομάδες 19-20, 21, σφραγίδες O68, O72-73, O83-84, πίν. 58) και στα αργυρά ημιωβόλια (ομάδες 19, 21, σφραγίδες O69-70, O80-82, πίν. 58) της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης, καθώς και στα αργυρά τετρώβολα και οβολούς (ομάδες 23, 29, σφραγίδες O85, O86-98, O198-201, πίν. 59) και στα χάλκινα της αξίας ΑΑ (ομάδες 28-31, σφραγίδες O173-179, O202-236, πίν. 41, 46-50) της τρίτης περιόδου. Η περικεφαλαία αποτελεί τον οπισθότυπο και εμπροσθότυπος είναι σε όλες τις περιπτώσεις η κεφαλή του Πρωτεσιλάου.

Το κορινθιακό κράνος στα νομίσματα της Σκιώνης ανήκει στον πλήρως εξελιγμένο τύπο που χρησιμοποιούνταν τον 5ο αι. π.Χ., με τις μακριές παραγαθίδες και

²⁸⁰ Βλ. τις σχετικές με την αρχαιότητα ανακοινώσεις στα δύο τριήμερα εργασίας της ΕΤΒΑ για τον οίνο στη Βόρεια Ελλάδα (*Αμπελοοινική ιστορία. Αμπέλια και οινεάνες*), όπου γίνεται λόγος για οινοποίηση ήδη από τη Νεολιθική περίοδο.

²⁸¹ Salviat 1986. Salviat 1990. Κουράκου-Δραγώνα 2002.

²⁸² Salviat 1990, σ. 470-475. Papadopoulos - Paspalas 1999, σ. 174 κ.ε.

²⁸³ Salviat 1990, σ. 472, αρ. 12.

²⁸⁴ Papadopoulos - Paspalas 1999, σ. 165, 178.

τα στενότερα ανοίγματα για τα μάτια και το στόμα.²⁸⁵ Στην περιοχή της Μακεδονίας η κορινθιακή περικεφαλαία συναντάται στα ανεπίγραφα νομίσματα με κορινθιακό κράνος με ή χωρίς λοφίο και έγκοιλο τετράγωνο²⁸⁶, καθώς και ως οπισθότυπος ή σύμβολο στον εμπροσθότυπο νομισμάτων των θρακο-μακεδονικών φύλων²⁸⁷. Κράνη του λεγόμενου “ίλλυρικού” τύπου παριστάνονται σε εκδόσεις των Μακεδόνων βασιλέων.²⁸⁸

Η απεικόνιση του κορινθιακού κράνου στα νομίσματα της Σκιώνης, σε συνδυασμό πάντα με την κεφαλή του Πρωτεσιλάου στον εμπροσθότυπο, συνδέεται με τον ήρωα-ιδρυτή της πόλης, που είχε επιδείξει εξαιρετική πολεμική ανδρεία.²⁸⁹

7.1.7. ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ

Περιστέρια απεικονίζονται στις πίσω όψεις νομισμάτων κατά τη δεύτερη (ομάδα 21, αργυρά τετράβολα: ένα περιστέρι, σφραγίδα O75, πίν. 29, 58) και κατά την τρίτη περίοδο νομισματοκοπίας της Σκιώνης (χάλκινα, αξία A: δύο περιστέρια αντωπά, αξία B: ένα περιστέρι, ομάδες 26-29, 31, πίν. 60-61· αξία C: περιστέρι που πετά, ομάδα 24, αρχικά οπισθότυπος, ακολούθως εμπροσθότυπος, πίν. 60).

Τα κύρια είδη περιστεριών που ζουν στην Ελλάδα είναι το αγριοπερίστερο, από το οποίο προήλθε και το εξημερωμένο οικοσίτο περιστέρι, η φάσσα, το φασσοπερίστερο, το τρυγόνι και η δεκαοχτούρα.²⁹⁰ Στις αρχαίες πηγές παρατηρείται συχνά σύγχυση σχετικά με τις ονομασίες των επιμέρους ειδών· οι όροι «περιστερά» και «πέλεια» (ή «πελειάς») χρησιμοποιούνταν γενικώς για να περιγράψουν περιστέρια. Συνήθως, όμως, η ονομασία «περιστερά» αποδιδόταν στο ήμερο περιστέρι, ενώ «πέλεια» ονόμαζαν το αγριοπερίστερο ή το φασσοπερίστερο²⁹¹. Οι «φάσσαι» και οι «τρυγόνες» είχαν ονομασίες που είναι σε

²⁸⁵ Frielinghaus 2011, εικ. 8 (σ. 47). Snodgrass 1967, σ. 93-94. Schwartz 2013, σ. 55 κ.ε., εικ. 7 (στη σ. 58).

²⁸⁶ Βλ. παρακάτω, κεφάλαιο 11.

²⁸⁷ Δέρρωνες, *SNG ANS 7.I*, αρ. 932-934, 936, 929-931. Ορρέσκιοι, Price - Waggoner 1975, σ. 33 (αρ. 93), πίν. VI:93.

²⁸⁸ Για παράδειγμα, *SNG Alpha Bank*, αρ. 75-76 (Αλέξανδρος Α'), 82 κ.ε. (Περδίκκας Β'). Μουστάκα 2000, σ. 398 κ.ε.

²⁸⁹ Βλ. παραπάνω, κεφάλαιο 4.

²⁹⁰ Και τα πέντε είδη ανήκουν στην οικογένεια των Περιστεριδών (Columbidae), της τάξης των Περιστερόμορφων (Columbiformes). Παραθέτουμε τα ονόματα των ειδών στα Λατινικά και στα Αγγλικά: αγριοπερίστερο και ήμερο περιστέρι = *Columba livia* / Rock Dove, Domestic Pigeon· φάσσα = *Columba palumbus* / Wood Pigeon, Ring Dove· φασσοπερίστερο = *Columba oenas* / Stock Dove· τρυγόνι = *Streptopelia turtur* / Turtle Dove· δεκαοχτούρα = *Streptopelia decaocto* / Collared Dove. Βλ. Απαλοδήμος 1993, αρ. 211-215. Pollard 1977, σ. 56-58, 89-91 και σποραδικά. Χρήσιμες πληροφορίες παρέχουν και τα λήμματα «αγριοπερίστερο» και «περιστέρι» στην *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Larousse - Britannica* (Αθήνα 2006).

²⁹¹ Το φασσοπερίστερο ονομαζόταν και «οϊνάς».

χρήση ακόμη και σήμερα. Τα περιστέρια στα νομίσματα της Σκιώνης μοιάζουν τις περισσότερες φορές με το κοινό ήμερο περιστέρι ή με το φασσοπερίστερο, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις το εικονιζόμενο πτηνό θυμίζει το τρυγόνι, κυρίως ως προς τις αναλογίες και τον τρόπο που οι άκρες των πτερύγων σταυρώνουν πάνω από την ουρά. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν οι μικρές αυτές διαφορές στην απόδοση των πουλιών οφείλονται στην πρόθεση του χαρακτή να αποδώσει διαφορετικό είδος. Το πιθανότερο είναι οι χαρακτές να γνώριζαν καλύτερα τα οικόσιτα περιστέρια και να προσπαθούσαν να αποδώσουν αυτά. Απο εκεί και πέρα η πιστότητα της απόδοσης επαφιόταν και στην ικανότητα κάθε καλλιτέχνη.²⁹² Το βέβαιο είναι ότι στα νομίσματα της Σκιώνης παριστάνονται πτηνά της οικογένειας των Περιστεριδών, τα οποία η πλειονότητα των ανθρώπων που χρησιμοποιούσαν τα νομίσματα αναγνώριζαν ως περιστέρια.

Το πλήθος των πληροφοριών και των παρατηρήσεων που συναντούμε στους αρχαίους συγγραφείς σχετικά με τα περιστέρια και τα χαρακτηριστικά τους φανερώνει και το πόσο σημαντικά ήταν τα πτηνά αυτά στη ζωή των ανθρώπων.²⁹³ Όπως και πολλά άλλα είδη πουλιών, τα εκτιμούσαν ως τροφή²⁹⁴, για αυτόν το λόγο τα εξέτρεφαν σε περιστεριώνες²⁹⁵, κυνηγούσαν όμως με όλους τους δυνατούς τρόπους και τα άγρια είδη²⁹⁶. Επίσης τους απέδιδαν θεραπευτικές ιδιότητες για ασθένειες όπως εγκαύματα, ίκτερο, έλκη και δηλητηριάσεις.²⁹⁷ Από ό,τι φαίνεται, ήδη στην αρχαιότητα τα χρησιμοποιούσαν για τη μεταφορά μηνυμάτων.²⁹⁸

Τα περιστέρια ήταν αγαπητά στους ανθρώπους. Θεωρούνταν πουλιά με στοργική φύση, πιστά στο σύντροφό τους και καλοί γονείς που φρόντιζαν πολύ τα μικρά τους. Η προσφώνηση «περιστερά» εξέφραζε τρυφερότητα και αγάπη, ενώ περιστέρια χαρίζονταν και ως δώρα σε αγαπημένα πρόσωπα.²⁹⁹

Τα περιστέρια συνδέονταν κυρίως με τη λατρεία της Αφροδίτης, μέσω της σημιτικής θεάς της γονιμότητας, της οποίας ήταν σύμβολα³⁰⁰. Στα μεγάλα ιερά της

²⁹² Στους αρ. κατ. 250, 321 για παράδειγμα, τα πουλιά διαθέτουν πολύ ψηλά πόδια για περιστέρια. Βλ. Bevan 1986, σ. 50-51, σχετικά με τις δυσκολίες ταύτισης πηλινών ειδωλίων σε σχήμα περιστερόμορφων πτηνών.

²⁹³ Pollard 1977, σποραδικά. Winter, *Taube*.

²⁹⁴ Pollard 1977, σ. 104, 105. Winter, *Taube*, στ. 535.

²⁹⁵ Περιστεριώνες αναφέρονται από τον Πλάτωνα (*Θεαίτητος*, 197C). Η κατασκευή τους περιγράφεται λεπτομερώς στα *Γεωπονικά* (XIV, 6). Βλ. Pollard 1977, σ. 89-90. W. Richter, λήμμα «Geflügelzucht», στο: *Kleiner Pauly* 2, στ. 714-715 («6. Tauben»).

²⁹⁶ Steier, *Taube*, στ. 2492.

²⁹⁷ Ο.π., στ. 2493.

²⁹⁸ Ο.π., στ. 2493-2494. Pollard 1977, σ. 91. Keller 1913, τόμ. II, σ. 129-130.

²⁹⁹ Steier, *Taube*, στ. 2488-2490, 2495, 2497.

³⁰⁰ Ο.π. 2495 κ.ε. Μαχαίρα 2008, σ. 51-52.

Αφροδίτης μαρτυρούνται σμήνη περιστεριών³⁰¹ και το περιστέρι χρησιμοποιήθηκε πολύ συχνά ως σύμβολο της θεάς. Η Bevan, μετά από μελέτη των παραστάσεων ζώων που σχετίζονται με ιερά, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στο πεδίο της λατρείας το περιστέρι δεν ήταν αποκλειστικό σύμβολο της Αφροδίτης, καθώς συναντάται ως προσφορά σε πολλές γυναικείες θεότητες.³⁰² Πάντως, τα νομισματικά δεδομένα τεκμηριώνουν τη στενή σχέση της Αφροδίτης με τα περιστέρια. Στις περιπτώσεις όπου το περιστέρι συνδυάζεται με γυναικεία κεφαλή, η τελευταία μπορεί με ασφάλεια να ταυτιστεί με την Αφροδίτη, καθώς τα νομίσματα προέρχονται από εκδότριες αρχές με γνωστά ιερά της θεάς³⁰³. Το κοντινότερο στη Σκιώνη παράδειγμα είναι η Μητρόπολη της Θεσσαλίας, όπου λατρευόταν η Αφροδίτη Καστινήτις³⁰⁴. Σε χάλκινα νομίσματα της πόλης η κεφαλή της θεάς στον εμπροσθότυπο συνοδεύεται από ιπτάμενο περιστέρι στον οπισθότυπο³⁰⁵, ενώ σε άλλες εκδόσεις της Μητροπόλεως η Αφροδίτη απεικονίζεται όρθια, να κρατά περιστέρι³⁰⁶.

Επομένως, η απεικόνιση περιστεριού στα νομίσματα της Σκιώνης, ήδη από τον 5ο αι. π.Χ., συνδέεται με τη λατρεία της Αφροδίτης.

7.1.8 ΚΕΦΑΛΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ

Στα χάλκινα νομίσματα της τρίτης περιόδου νομισματοκοπίας απεικονίζεται νεανική γυναικεία κεφαλή σε κατατομή, που έχει τα μαλλιά πιασμένα με σφενδόνη και συχνά φορά ενώτιο και περιδέραιο. Θα μπορούσε να είναι κάποια νύμφη, όπως συμβαίνει με τις πολλές παρόμοιες τυπολογικά, αλλά και τεχνοτροπικά, γυναικείες κεφαλές που συναντούμε στα νομίσματα της γειτονικής Θεσσαλίας. Στην περίπτωση της Σκιώνης, όμως, χάρη στην παρουσία των περιστεριών στον οπισθότυπο, πρόκειται για απεικόνιση της θεάς Αφροδίτης. Όπως δείξαμε αμέσως παραπάνω, οι γυναικείες κεφαλές που συνδέονται με περιστέρια στα ελληνικά νομίσματα ανήκουν συνήθως στην Αφροδίτη. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι στην πόλη υπήρχε κάποιο ιερό αφιερωμένο στη θεά. Πέραν αυτού, η θεά έχει ισχυρή παρουσία στο μύθο του Πρωτεσιλάου, καθώς ο ήρωας

³⁰¹ Steier, *Taube*, στ. 2497, για το ιερό της Αφροδίτης στην Πάφο. Στην πόλη Έρυξ της Σικελίας, όπου λατρευόταν η Αφροδίτη, μία μεγάλη εορτή που σχετιζόταν με την αναχώρηση της θεάς για τη Λιβύη εορταζόταν την περίοδο των μετακινήσεων των αποδημητικών περιστεριών. Pollard 1977, σ. 146.

³⁰² Bevan 1986, σ. 37, 50 κ.ε.

³⁰³ Welz 1959.

³⁰⁴ Moustaka 1983, σ. 39.

³⁰⁵ *BCD Thessaly*, αρ. 480.1-2.

³⁰⁶ Moustaka 1983, πίν. 6:79.

αναχώρησε νεόνυμφος για την Τροία πριν ολοκληρωθούν κάποιες τελετουργίες προς τιμήν της Αφροδίτης, προκαλώντας έτσι το θυμό της.

7. 2. ΕΓΚΟΙΛΟ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ

Το έγκοιλο τετράγωνο είναι το αποτύπωμα της άνω σφήνας με την οποία ο τεχνίτης πίεζε το πέταλο πάνω στην κάτω σφήνα κατά τη διάρκεια της “κοπής”, της δημιουργίας των νομισμάτων. Αρχικά, η άνω σφήνα δεν έφερε παραστάσεις, οπότε στον οπισθότυπο του νομίσματος αποτυπωνόταν απλώς η αδρή επιφάνειά της. Με το πέρασμα του χρόνου οι χαρακτες εκμεταλλεύθηκαν και αυτήν την επιφάνεια προκειμένου να αποτυπώσουν παραστάσεις που συχνά συμπλήρωναν εκείνες του εμπροσθοτύπου.³⁰⁷

Έγκοιλο τετράγωνο χωρίς εικονιστικές παραστάσεις αποτελεί τον οπισθότυπο όλων των νομισμάτων της πρώτης περιόδου της νομισματοκοπίας της Σκιώνης (αρ. κατ. 1-52γ). Αρχικά επρόκειτο για έγκοιλο με σχήμα τραπεζιοειδές, του οποίου το εσωτερικό είναι αδρό και αδιαμόρφωτο· σταδιακά μετατράπηκε σε έγκοιλο με σχήμα τετράγωνο, χωρίς βάθος, διαιρεμένο σε τέσσερα, σχεδόν ισομεγέθη τετράγωνα. Παρόμοια εξέλιξη, από τις πιο αδρές και ακανόνιστες στις πιο κανονικές μορφές εγκοίλου, συναντάται και σε άλλα νομισματοκοπεία του βορειοελλαδικού χώρου³⁰⁸, αλλά και της νότιας Ελλάδας³⁰⁹.

Στις πρώτες τέσσερις ομάδες των νομισμάτων της Σκιώνης (πίν. 10) τα έγκοιλα έχουν συνήθως σχήμα τραπεζιοειδές και σπανίως ορθογώνιο και στο εσωτερικό τους δεν παρουσιάζουν ακόμη την τετραμερή διάταξη· επίσης, είναι σχετικά μικρά σε μέγεθος, με αποτέλεσμα να αφήνεται ακάλυπτη μεγάλη επιφάνεια του πετάλου. Στην πρώτη ομάδα η εσωτερική επιφάνεια των εγκοίλων παρουσιάζεται αδρή και αδιαμόρφωτη, ενώ στη δεύτερη διαιρείται σε άνισα μέρη με έγγλυφες γραμμές. Τα έγκοιλα της τρίτης ομάδας φέρουν παράλληλες χαραξίσεις. Στην τέταρτη ομάδα ζεύγος κάθετων γραμμών χωρίζει το έγκοιλο σε δύο τμήματα με ακανόνιστα ανάγλυφη επιφάνεια.

Από την ομάδα 5 και εξής τα έγκοιλα έχουν πιο τετράγωνο σχήμα και διαιρούνται εσωτερικά σε τέσσερα τμήματα. Στα τετρώβολα της ομάδας 5 οι διαχωριστικές ταινίες

³⁰⁷ Kraay 1976, σ. 17. Βλ. *Νομίσματα και Νομισματική*, σ. 81, εικ. 5 (σχεδιαστική αναπαράσταση αρχαίου νομισματοκοπείου). Για την εξέλιξη του εγκοίλου, βλ. Villenoisy - Frémont 1909. Naster 1975.

³⁰⁸ Βλ. για παράδειγμα, στη Χαλκιδική: Άκανθος (SNG ANS 7.I, αρ. 1-11. Tselekas 1996α, πίν. 1-16.), Στάγειρα (Cahn 1973, πίν. 1), Μένδη (SNG ANS 7.I, αρ. 292-324), Σερμυλία και ομάδα “Σερμυλίας” (Ψωμά 2001, σ. 16-17), Τορώνη (Hardwick 1998, πίν. 29). Στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη: Αργίλος (Liampi 2005, σ. 215 κ.ε.), Νεάπολις (SNG ANS 7.I, αρ. 400-424), Θάσος (Kraay, ACGC, πίν. 29:518-521), Άβδηρα (May 1966, πίν. I-VIII).

³⁰⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η εξέλιξη του έγκοίλου τετραγώνου της Αίγινας, πρβλ. Kraay 1976, πίν. 6:113-117.

είναι αρκετά πλατιές και τα διάχωρα δεν είναι ισομεγέθη. Στις μεγάλες αξίες της έκτης ομάδας (στατήρες και ήμισυ στατήρος) απαντά πρώτη φορά η διάταξη των “φτερών ανεμόμυλου”. Τα έγκοιλα των στατήρων διαθέτουν στο κέντρο διακοσμητικό στοιχείο που αποτελείται από τουλάχιστον έξι (πιθανόν εννέα συνολικά) σφαιρίδια· το ήμισυ στατήρος φέρει στο κέντρο του εγκοίλου μόνο ένα σφαιρίδιο. Τα εσωτερικά διάχωρα αυτών των εγκοίλων είναι στικτά. Εξαιρεση αποτελεί ο στατήρας με αρ. κατ. 32, του οποίου το έγκοιλο χωρίζεται απλώς σε τέσσερα τμήματα με αδρή ανάγλυφη επιφάνεια.

Τα έγκοιλα τετράγωνα των μικρότερων αξιών των ομάδων 6 και 7 παρουσιάζουν τη διάταξη των “φτερών του ανεμόμυλου” με διακοσμητικό σφαιρίδιο στο κέντρο, εκεί όπου τέμνονται οι εσωτερικές ανάγλυφες διαχωριστικές γραμμές. Η σφραγίδα O13 φέρει στο κέντρο πέντε σφαιρίδια, στοιχείο που θυμίζει τα πολλαπλά σφαιρίδια στο κέντρο των εγκοίλων των στατήρων. Ορισμένα από τα έγκοιλα τετράγωνα των μικρότερων υποδιαιρέσεων της έβδομης ομάδας (τριτεταρτημόρια και ημιωβόλια, σφραγίδες O21, O22, O23) δεν ακολουθούν τη διάταξη των “φτερών του ανεμόμυλου”: πρόκειται για ρηγά έγκοιλα, διαιρεμένα σε τέσσερα μικρότερα τετράγωνα.

Στην ομάδα 8, εκτός από το στατήρα αρ. 32, κάποια έγκοιλα εξακολουθούν να έχουν τη διάταξη των “φτερών του ανεμόμυλου” με κεντρικό σφαιρίδιο (O25, O26, O28). Είναι, όμως, εμφανές ότι αυτή η διάταξη εγκαταλείπεται: το έγκοιλο της O27, καθώς και τα περισσότερα έγκοιλα των ομάδων 9-10, αποτελούνται από τέσσερα μικρότερα τετράγωνα, χωρίς μεγάλο βάθος, που χωρίζονται με λεπτές ανάγλυφες γραμμές, με ή χωρίς σφαιρίδιο στο κέντρο. Η εξέλιξη αυτή παρατηρείται και στην ομάδα 11, ενώ στη δωδέκατη ομάδα τα έγκοιλα τετράγωνα είναι σχεδόν αβαθή· στο εσωτερικό τους έγγλυφες γραμμές σχηματίζουν τα τέσσερα διάχωρα και στο κέντρο υπάρχει σφαιρίδιο ανάγλυφο (O42) ή έγγλυφο (O43).

Το έγκοιλο τετράγωνο με εικονιστικές παραστάσεις στο εσωτερικό του διατηρείται σε όλη τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης (πίν. 15-30) και εγκαταλείπεται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., μετά τις αργυρές κοπές της ομάδας 23 (πίν. 31-34).

7.3. ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝΤΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το νομισματοκοπείο της Σκιώνης δεν φαίνεται να χρησιμοποιήσει σύμβολα προκειμένου να ξεχωρίζει τις διάφορες εκδόσεις³¹⁰, αν εξαιρέσουμε τη χρήση διαφορετικών γραμμικών θεμάτων που κοσμούν το έξεργο αρκετών χάλκινων νομισμάτων με δύο περιστέρια (βλ. πίν. 63).

7.3.1. ΚΛΑΔΙ ΔΑΦΝΗΣ

Κλαδί δάφνης απεικονίζεται ως σύμβολο αριστερά της κορινθιακής περικεφαλαίας σε αργυρά τετρώβολα της τρίτης περιόδου νομισματοκοπίας (ομάδα 29, αρ. κατ. 252, 254, 257 [O198], βλ. πίν. 44-45, 59).

Η δάφνη, φυτό ενδημικό της Μεσογείου, χρησιμοποιείται από τους αρχαίους Έλληνες για το ξύλο της και, κυρίως, για το αρωματικό έλαιό της.³¹¹ Ήταν το ιερό φυτό του Απόλλωνος, είχε συνδεθεί όμως και με τον Διόνυσο και με τον Δία.³¹² Ο Απόλλων, και συχνά ο Ζευς, παριστάνονται στα νομίσματα δαφνοστεφείς.³¹³ Στη Χαλκιδική, κλαδί δάφνης αποτελεί τον οπισθότυπο αργυρών τριημιβολίων του Κοινού των Χαλκιδέων κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ.³¹⁴

Δεν γνωρίζουμε τη σημασία της παρουσίας αυτού του συμβόλου στα αργυρά νομίσματα της Σκιώνης. Θα μπορούσε να σχετίζεται με τον αξιωματούχο που ήταν υπεύθυνος για την κοπή των νομισμάτων ή να παραπέμπει σε λατρεία του Απόλλωνος.

7.3.2. ΜΗΚΩΝ

Σε χάλκινα νομίσματα της ομάδας 26 (αρ. κατ. 145-148 [O111-O114], πίν. 36, 60) στο πεδίο δεξιά, μπροστά στο περιστέρι, απεικονίζεται μήκων: διακρίνεται ο μίσχος του φυτού με φύλλα, ο οποίος απολήγει σε κωδία, περίπου στο ύψος του ράμφους του πτηνού.

³¹⁰ Βλ. Kraay 1976, σ. 5.

³¹¹ Ziegler, *Lorbeer*, στ. 736.

³¹² Ο.π., στ. 736-737. Baumann 1993, σ. 50, εικ. 77.

³¹³ Απόλλων στα νομίσματα του Κοινού των Χαλκιδέων: *SNG ANS 7.I.*, αρ. 468 κ.ε., Ζευς στα νομίσματα του Φιλίππου Β': *SNG Alpha Bank*, αρ. 261-263.

³¹⁴ Ψωμά 1996, σ. 103.

Η μήκων ήταν γνωστή από τους παλαιότερους χρόνους, όπως αποδεικνύουν οι κωδίες της που στολίζουν τα κεφάλια προϊστορικών ειδωλίων³¹⁵. Στις γραπτές πηγές αναφέρεται ήδη από τον Ησίοδο και από τον Όμηρο.³¹⁶ Μέσω πλήθους μαρτυριών από διάφορους συγγραφείς μαθαίνουμε ότι οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν διάφορα είδη μήκωνος και ότι παρασκεύαζαν σκευάσματα τόσο από τον οπό της κωδίας όσο και από τα φύλλα και τους καρπούς του φυτού, καθώς εκτιμούσαν τις θεραπευτικές, ηρεμιστικές και υπνωτικές ιδιότητές του.³¹⁷

Η μήκων συνδεόταν κυρίως με τη θεά Δήμητρα ως σύμβολο αφθονίας, γονιμότητας και υγείας³¹⁸, αλλά και με άλλες θεότητες, όπως με τον Απόλλωνα και τον Ασκληπιό, αλλά και με τον Πλούτωνα, την Περσεφόνη, την Κυβέλη και την Ίσιδα³¹⁹. Ως σύμβολο γονιμότητας απεικονιζόταν συχνά μαζί με τη θεά Αφροδίτη.³²⁰ Προφανώς ως σύμβολο της Αφροδίτης παριστάνεται δίπλα στο περιστέρι στα νομίσματα της Σκιώνης.

Μήκων απεικονίζεται και σε νομίσματα του Μεταποντίου, της Κορίνθου και της Άγκυρας στη Φρυγία, καθώς και σε διάφορες κοπές των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων.³²¹

7.3.3. ΚΑΝΘΑΡΟΣ

Κάνθαρος με ψηλό πόδι απεικονίζεται στον οπισθότυπο χάλκινου νομίσματος της τρίτης περιόδου νομισματοκοπίας (ομάδα 29, αρ. κατ. 274 [211], πίν. 47). Το αγγείο βρίσκεται στο πεδίο αρ., μπροστά στην κορινθιακή περικεφαλαία που αποτελεί το κύριο θέμα της πίσω όψης. Ο κάνθαρος, αγγείο οίνου, σχετίζεται με την παραγωγή οίνου ή με τη λατρεία του Διονύσου. Οινολογικό και διονυσιακό θέμα είχε χρησιμοποιηθεί και παλαιότερα, τον 5ο αι. π.Χ. στα νομίσματα της Σκιώνης: βότρυς κοσμεί τους αργυρούς οβολούς της δεύτερης περιόδου νομισματοκοπίας (πίν. 58). Άρα δεν ξενίζει η χρήση του κανθάρου ως συμβόλου στο νόμισμα με αρ. κατ. 274. Όπως και με τα υπόλοιπα σύμβολα που

³¹⁵ Baumann 1993, σ. 69, εικ. 119.

³¹⁶ Κρητικός - Παπαδάκη 1963, σ. 81 (Ησίοδος), 82 (Όμηρος).

³¹⁷ Ο.π., σ. 81-89. Baumann 1993, σ. 69, 72.

³¹⁸ Κρητικός - Παπαδάκη 1963, σ. 148-149. Η Δήμητρα, όταν απελπισμένη έψαχνε να βρει την Περσεφόνη που είχε χαθεί από προσώπου γης, έφαγε καρπούς της μήκωνος, προκειμένου να κοιμηθεί και να ξεχάσει τον πόνο της. Ο.π., σ. 80.

³¹⁹ Κρητικός - Παπαδάκη 1963, σ. 80, 149.

³²⁰ Ο.π. Το άγαλμα της Αφροδίτης στη Σικώνα κρατούσε κωδία μήκωνος και μήλο: Παυσανίας, 2,10,5.

³²¹ Bernhard 1925, σ. 29: αρ. 16 (Μεταπόντιον), 20 (Κόρινθος), 17 (Άγκυρα), 18-19 (νομίσματα Δομιτιανού και Τίτου), πίν. III. Για τα νομίσματα του Μεταποντίου, της Κορίνθου και του Δομιτιανού, βλ. και Imhoof-Blumer - Keller 1889, πίν. IX:39-41, σ. 58.

εξετάσαμε παραπάνω, ούτε και στην περίπτωση του κανθάρου είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν η απεικόνιση του αγγείου αποτέλεσε προσωπική επιλογή του υπεύθυνου για τη νομισματοκοπία άρχοντα ή θεσμική απόφαση κάποιων οργάνων της πόλης.

Ο κάνθαρος χρησιμοποιήθηκε από νωρίς ως νομισματικός τύπος.³²² Στη Χαλκιδική τον συναντούμε ως οπισθότυπο σε αργυρά νομίσματα της Μένδης του 5ου αι.³²³ και σε χάλκινα της Αφύτιος του 4ου αι. π.Χ.³²⁴. Απεικονίστηκε επίσης στη βασιλική νομισματοκοπία του Φιλίππου Β΄ ως κύριος νομισματικός τύπος³²⁵, αλλά και ως σύμβολο³²⁶.

7.3.4. ΣΦΑΙΡΙΔΙΑ

Ανάγλυφο σφαιρίδιο απεικονίζεται στο πεδίο νομισμάτων της Σκιώνης κυρίως της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας: ομάδα 3, αρ. 7 (τετρώβολο)· ομάδα 4, αρ. 9-10 (τετρώβολα)· ομάδα 5, αρ. 12 (τετρώβολο)· ομάδα 6, αρ. 16 (ήμισυ στατήρος), αρ. 17-18 (τετρώβολα)· ομάδα 7, αρ. 19 (στατήρας), αρ. 21-22 (τετρώβολα), αρ. 26 (διώβολο)· ομάδα 8, αρ. 32 (στατήρας), αρ. 33 (τριτεταρτημόριο)· ομάδα 9, αρ. 39-41 (τριτεταρτημόρια, δύο σφαιρίδια στο πεδίο).

Στη δεύτερη περίοδο συναντάμε το σφαιρίδιο στον οπισθότυπο ορισμένων στατήρων: ομάδα 14 (O49-O50)· ομάδες 15-16 (O51).

Σφαιρίδιο απεικονίζεται και σε χάλκινο νόμισμα (αξία Β) της ομάδας 25 (O117-O118).

Παρόμοια σφαιρίδια απεικονίζονται στις κοπές πολλών πόλεων και “θηρακομακεδονικών” φυλών του βορειοελλαδικού χώρου, από το τέλος του 6ου αι. έως τα μέσα περίπου του 5ου αι. π.Χ.³²⁷

³²² Βλ. ενδεικτικά, Franke - Μαραθάκη 1999, σ. 110-111, αρ. 97 (αργυρός στατήρας Νάξου των αρχών του 5ου αι. π.Χ.) και αρ. 96 (χάλκινο νόμισμα Κίου Βιθυνίας του 3ου αι. π.Χ.).

³²³ Gaebler, *AMNG*, σ. 75 (αρ. 18-19), πίν. XVI:4-5.

³²⁴ Ο.π., σ. 45 (αρ. 5-6), πίν. XI:13-14.

³²⁵ *SNG ANS* 8.Π, αρ. 230.

³²⁶ *SNG Alpha Bank*, αρ. 255, 350.

³²⁷ Ενδεικτικά παραδείγματα: Ποτειδαία (*SNG ANS* 7.I, αρ. 689), Σερμυλία (Gaebler, *AMNG*, πίν. XXI:2,4), “Αιγαί” (*SNG ANS* 7.I, αρ. 59-65), “Ολυνθος” (*SNG ANS* 7.I, αρ. 463), Άργιλος (Liampi 2005, σ. 218-219, πίν. 7:13a-16, 8:35a-35b, 9:36-48a, 10:48b-50,52a-53c), “Βοττιαίοι” (*SNG ANS* 7.I, αρ. 923-925), “Ιχναίοι” (*SNG ANS* 7.I, αρ. 941-943), “Λητή” (*SNG ANS* 7.I, αρ. 947 κ.ε.), Ορρέσκιοι (Gaebler, *AMNG*, πίν. XVIII:4,19),

Η ακριβής σημασία των σφαιριδίων δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί.³²⁸ Η Raymond τα ερμήνευσε ως δηλωτικά της αξίας, επειδή τα νομίσματα του Αλεξάνδρου Α΄ στα οποία απεικονίζονται δύο σφαιρίδια είναι διώβολα.³²⁹ Ο Smith πιστεύει ότι πρόκειται για απλά παραπληρωματικά στοιχεία της παράστασης, που σκοπό έχουν την πλήρωση του κενού χώρου.³³⁰ Στο ίδιο συμπέρασμα φαίνεται να καταλήγει και η Λιάμπη, καθώς τα σφαιρίδια στα νομίσματα της Αργίλου απεικονίζονται σε διάφορες υποδιαίρεσεις, άρα δεν θα μπορούσαν να δηλώνουν αξία.³³¹ Στις κοπές της Σκιώνης παρατηρούμε ότι ένα σφαιρίδιο χρησιμοποιήθηκε σε διάφορες αργυρές υποδιαίρεσεις: τριτεταρτημόριο, διώβολο, τετρώβολο, ήμισυ στατήρος και στατήρα· στη σπάνια περίπτωση της χρήσης δύο σφαιριδίων στην ίδια παράσταση επρόκειτο για τριτεταρτημόρια. Άρα, ούτε και στην περίπτωση της Σκιώνης μπορούμε να μιλούμε για τη χρήση των σφαιριδίων ως σημείων αξίας. Είναι πολύ πιθανόν να λειτουργούσαν ως ήσσονος σημασίας διακοσμητικά στοιχεία.

4.3.5. ΓΡΑΜΜΗ ΕΔΑΦΟΥΣ

Γραμμή εδάφους απεικονίζεται στους αργυρούς στατήρες με τον σπαραγμό, στο αργυρό ήμισυ στατήρος με το λέοντα που σπαράσσει το μηρό ζώου, στα αργυρά τετρώβολα με το περιστέρι, καθώς και στα χάλκινα νομίσματα με το ζεύγος των περιστεριών και με το μονό περιστέρι.

Η γραμμή εδάφους στα αργυρά νομίσματα της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης (ομάδα 6: αρ. κατ. 15-16, ομάδα 7: αρ. κατ. 19-20, ομάδα 8: αρ. κατ. 32) είναι σύνθετη. Σε μία περίπτωση αποτελείται από δύο απλές γραμμές πάνω και κάτω, και ανάμεσά τους ζεύγος στικτών γραμμών (αρ. κατ. 15)³³², ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις συναντάμε το σχήμα: απλή γραμμή - στικτή γραμμή - απλή γραμμή (αρ. κατ. 16, 19-20, 32).

³²⁸ Bloesch 1957, σ. 6.

³²⁹ Raymond 1953, σ. 51.

³³⁰ Smith 2000, σ. 219.

³³¹ Liampi 2005, σ. 219.

³³² Ίσως στο κέντρο της γραμμής εδάφους να υπήρχε και κυκλικό διακοσμητικό στοιχείο.

Η σύνθετη γραμμή εδάφους απαντά και σε άλλα νομισματοκοπεία της Χαλκιδικής: στην Άκανθο³³³, στη Σερμυλία³³⁴ και σε νομίσματα που αποδίδονται στους Βοττιαίους³³⁵. Εκτός Χαλκιδικής συναντάται σε νομίσματα της Αργίλου³³⁶, της Ηιόνος³³⁷, των Ιχναίων³³⁸, των Δερρώνων³³⁹, της “Λητής”³⁴⁰, των “Αιγών”³⁴¹, των Αβδήρων³⁴². Εκτός του ελλαδικού χώρου, η γραμμή εδάφους αυτού του τύπου χρησιμοποιήθηκε και από νομισματοκοπεία της Κάτω Ιταλίας: τη Σύβαρι³⁴³ και τον Κρότωνα³⁴⁴. Όλα τα παραπάνω παραδείγματα χρονολογούνται από το τέλος του 6ου αι. έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.³⁴⁵

Το περιστέρι των τετρωβόλων της δεύτερης περιόδου (ομάδα 21, O75) πατά σε απλή, λεπτή γραμμή.

Τα περιστέρια στα χάλκινα νομίσματα της τρίτης περιόδου πατούν σε απλές, ευθείες γραμμές εδάφους, που μερικές φορές μπορεί να είναι λίγο πιο παχιές. Σε μία περίπτωση (ομάδα 31, O244) η γραμμή εδάφους απολήγει σε έλικα με τρία φύλλα.

7.3.6. ΣΤΙΚΤΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

Πυκνός στικτός κύκλος περικλείει ορισμένες από τις κοπές της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης. Πρόκειται για τα τετρώβολα των ομάδων 3-8, 10· για τους στατήρες³⁴⁶ των ομάδων 6-8· για δύο τριτεταρτημόρια της ομάδας 9 (αρ. κατ. 39-40).

Αυτό το είδος στικτού κύκλου με τα μεγάλα σφαιρίδια τοποθετημένα σε πυκνή διάταξη συναντάται και σε άλλα νομισματοκοπεία του βορειοελλαδικού χώρου: στην Άκανθο³⁴⁷, στη Μένδη³⁴⁸, στην Ποτειδαία³⁴⁹, στη Σερμυλία³⁵⁰, στα Στάγειρα³⁵¹, στην

³³³ SNG ANS 7.I, αρ. 1-4.

³³⁴ SNG ANS 7.I, αρ. 727. Gaebler, *AMNG*, πίν. XXI:1,4

³³⁵ SNG ANS 7.I, αρ. 924.

³³⁶ Liampi 2005, σ. 221-222, πίν. 9:36-42, 11:61b.

³³⁷ SNG ANS 7.I, αρ. 273.

³³⁸ Gaebler, *AMNG*, πίν. XIV:12.

³³⁹ SNG ANS 7.I, αρ. 928-930.

³⁴⁰ Gaebler, *AMNG*, πίν. XV:9.

³⁴¹ SNG ANS 7.I, αρ. 60.

³⁴² May 1966, πίν. I:1, II:30, III:42,44, IV:45,50.

³⁴³ Kraay, *ACGC*, πίν. 33:571-573

³⁴⁴ Kraay, *ACGC*, πίν. 35:616-619,620.

³⁴⁵ Στην Κάτω Ιταλία φαίνεται ότι η χρήση της σύνθετης γραμμής εδάφους συνεχίστηκε και μετά το πρώτο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ., πρβλ. Kraay 1976, πίν. 35:622 (Κρότων, περ. 460 π.Χ.), 37:646 (Καυλωνία, περ. 425 π.Χ.), 37:653-654,656-657 (Ποσειδωνία, 430-405 π.Χ.), 37:659-660 (Ποσειδωνία, περ. 380-350 π.Χ.).

³⁴⁶ Ίσως περικλειόταν από στικτό κύκλο και η παράσταση του ημίσεος στατήρος. Το νόμισμα είναι δυστυχώς πολύ φθαρμένο.

³⁴⁷ SNG ANS 7.I, αρ. 1-15, 17-23, 27-49, 51.

Τορώνη³⁵², στην Αίνεια³⁵³, στην Ηιόνα³⁵⁴, στην Άργιλο³⁵⁵, στους Δέρρωνες³⁵⁶, στους Ορρεσκίους³⁵⁷, στα Άβδηρα³⁵⁸. Σε άλλα νομισματοκοπεία χρησιμοποιείται πιο εκτεταμένα και σε άλλα μόνο σποραδικά. Η χρήση του φαίνεται να σχετίζεται με τις προτιμήσεις του χαρακτή.

³⁴⁸ SNG ANS 7.I, αρ. 292 κ.ε.

³⁴⁹ SNG ANS 7.I, αρ. 687.

³⁵⁰ SNG ANS 7.I, αρ. 721, 725-728.

³⁵¹ SNG ANS 7.I, αρ. 729-732, 734-735.

³⁵² SNG ANS 7.I, αρ. 741-748, 751-755.

³⁵³ SNG ANS 7.I, αρ. 67-68, 70-71, 73.

³⁵⁴ SNG ANS 7.I, αρ. 277-291.

³⁵⁵ Liampi 2005, σ. 221.

³⁵⁶ SNG ANS 7.I, αρ. 927, 932-934, 936.

³⁵⁷ SNG ANS 7.I, αρ. 977, 980, 983-988.

³⁵⁸ May 1966, πίν. II:21,29-33, III:34,40,43, IV:47,60-65, V:67-73,77-80, VI:82-85,87-97 κ.ο.κ.

8. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Ήδη από την πρώτη περίοδο νομισματοκοπίας της Σκιώνης (περ. 510-470 π.Χ.) τα νομίσματα φέρουν στον εμπροσθότυπο επιγραφή με το εθνικό (πίν. 53, 62). Ενεπίγραφοι είναι οι στατήρες, το ήμισυ στατήρος και τα τετρώβολα· οι μικρότερες αξίες είναι ανεπίγραφες. Εξαιτίας της κακής κατάστασης διατήρησης των στατήρων δεν γνωρίζουμε πολλές λεπτομέρειες για τις επιγραφές τους. Στο στατήρα αρ. 20 (E11) η επιγραφή ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ ξεκινά κανονικά στο έξεργο και συνεχίζεται επί τα λαιά στο πεδίο του νομίσματος, πάνω. Στο ήμισυ στατήρος αρ. 16 (E8) η επιγραφή ΣΚΙΟ βρίσκεται στο έξεργο. Στα τετρώβολα, η επιγραφή ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ αναγράφεται κυκλικά γύρω από το ημίτομο λέοντος, αρχικά επί τα λαιά, αργότερα κανονικά. Στην αρχή το σίγμα είναι τρισκελές, προς το τέλος της περιόδου τετρασκελές. Στην τελευταία ενεπίγραφη ομάδα της πρώτης περιόδου (ομάδα 10, σφραγίδα E34) η επιγραφή είναι ΣΚΙΩΝΑΙΟΝ, παρουσιάζοντας το ωμέγα του ιωνικού αλφαβήτου. Πρόκειται για μία πρόιμη καταγραφή της χρήσης της ιωνικής διαλέκτου στην περιοχή³⁵⁹ ή μήπως σημαίνει απλώς ότι η παράσταση φιλοτεχνήθηκε από ένα χαράκτη που προερχόταν από περιβάλλον όπου μιλιόταν η ιωνική διάλεκτος; Η έλλειψη περισσότερων στοιχείων από την ίδια τη Σκιώνη δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλούς συμπεράσματος. Το γεγονός ότι η επιγραφή με το ιωνικό ωμέγα έχει κατάληξη -ον οδηγεί στη σκέψη ότι σε αυτήν την περίπτωση δεν έχουμε το εθνικό όνομα των πολιτών της Σκιώνης στη γενική πληθυντικού, αλλά ένα επίθετο σε ονομαστική ενικού ουδετέρου, που συμπληρώνεται με μία λέξη όπως «κόμμα» ή «ἀργύριον»³⁶⁰. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν αυτό ισχύει και για την επιγραφή ΣΚΙΟΝΑΙΟΝ.

Στη δεύτερη περίοδο (περ. 470-421 π.Χ.) το εθνικό μεταφέρεται στην πίσω όψη των νομισμάτων, που διαθέτει πλέον εικονιστική παράσταση. Οι μικρές υποδιαίρεσεις (ορισμένοι από τους οβολούς, τριτεταρτημόρια, ημιωβόλια) είναι και εδώ ανεπίγραφες. Στους στατήρες και στα τετρώβολα αναγράφονται τα πρώτα τρία ή τέσσερα γράμματα του εθνικού (ΣΚΙ ή ΣΚΙΟ).³⁶¹ Στους στατήρες (πίν. 56) τα γράμματα καταλαμβάνουν τις τέσσερις γωνίες του εγκοίλου· στα τετρώβολα με διαγώνιο οφθαλμό στον οπισθότυπο η επιγραφή κατανέμεται στον κενό χώρο πάνω και κάτω από τον οφθαλμό· όταν ο οφθαλμός απεικονίζεται οριζόντια, τα γράμματα χαράσσονται στις γωνίες του εγκοίλου

³⁵⁹ Για τη χρήση της ιωνικής διαλέκτου στην περιοχή, βλ. Παναγιώτου 1996, σ. 134. Jeffery 1990, σ. 363.

³⁶⁰ Βλ. Hardwick 1998, σ. 121-122, για την περίπτωση της Τορώνης. Psôma 2006, σ. 89-90, για τα νομίσματα της Μένδης με την επιγραφή ΜΕΝΔΑΙΗ (εννοείται δραχμή).

³⁶¹ Σε μία περίπτωση ΣΚΙΟΝ (E80, βλ. πίν. 58).

(πίν. 57, κάτω σειρά). Στις τέσσερις γωνίες του έγκοιλου τετραγώνου βρίσκονται τα γράμματα και στους οβολούς της ομάδας 17· σε οβολούς με βότρυ της επόμενης ομάδας, η επιγραφή μοιράζεται στο πεδίο, δεξιά και αριστερά του σταφυλιού. Το ιωνικό ωμέγα δεν χρησιμοποιήθηκε στη δεύτερη περίοδο, εκτός από τους οβολούς της ομάδας 18 (O65) και τα τετρώβολα της ομάδας 22 (O83-84). Συναντώνται και οι δύο μορφές του σίγμα (τρισκελές και τετρασκελές), με την πάροδο του χρόνου επικρατεί η τετρασκελής μορφή. Στον εμπροσθότυπο των στατήρων παρατηρείται η σπανιότατη περίπτωση της αναγραφής του ονόματος του εικονιζόμενου ήρωα πάνω στο κράνος του³⁶²: στο λοφίο της περικεφαλαίας προβάλλονται, επί τα λαιά, τα γράμματα ΠΡΟΤΕΣΙΛΑΣ.

Στην τρίτη περίοδο (περ. 404 - 315 π.Χ.), η εναρκτήρια έκδοση τετρωβόλων φέρει την επιγραφή ΣΚΙ, με τα γράμματα τοποθετημένα στα κενά γύρω από την περικεφαλαία του οπισθοτύπου. Την ίδια διευθέτηση παρουσιάζουν και ορισμένοι από τους συνανήκοντες οβολούς. Η επόμενη έκδοση τετρωβόλων, που χρονολογείται προς τα μέσα του 4ου αι., διαθέτει πλήρως ανεπτυγμένο το εθνικό (ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ).³⁶³

Τα χάλκινα νομίσματα φέρουν στην πλειονότητά τους τα πρώτα τρία ή τέσσερα γράμματα του εθνικού (ΣΚΙ ή ΣΚΙΩ), εκτός από τα νομίσματα των ομάδων 28 και 29, πολλά από τα οποία έχουν ανεπτυγμένο το εθνικό. Στην ομάδα 29 ανήκουν και τα τετρώβολα με το πλήρες εθνικό που αναφέραμε αμέσως παραπάνω.

³⁶² Βλ. και το κεφάλαιο 7.1.2 της εικονογραφίας.

³⁶³ Πίν. 44 κ.ε.

9. ΜΕΤΡΟΛΟΓΙΑ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

Στην πρώτη περίοδο νομισματοκοπίας τα βάρη³⁶⁴ των στατήρων είναι:

Ομάδα 6	16,43 16,95
Ομάδα 7	16,20 15,98 (πολύ φθαρμένο)
Ομάδα 8	15,66 (πολύ φθαρμένο)

Το βάρος του μοναδικού ημίσεος στατήρος είναι 7,99 γρ. (εξαιρετικά φθαρμένο).

Άρα, οι μεγάλες αξίες της πρώτης περιόδου ακολουθούν τον αττικό-εββοϊκό σταθμητικό κανόνα³⁶⁵, με θεωρητικό βάρος τετραδράχμου / στατήρα τα 17,20 γρ. Το πολύ μικρό δείγμα και η άσχημη κατάσταση διατήρησης των νομισμάτων δεν επιτρέπουν περαιτέρω αναλύσεις και προσδιορισμό του πραγματικού βάρους, στο οποίο συνήθως κόβονταν οι στατήρες με το σπαραγμό.

Οι μικρότερες αξίες της πρώτης περιόδου νομισματοκοπίας της Σκιώνης δεν ακολουθούν τον ίδιο με τους στατήρες σταθμητικό κανόνα, αλλά τον λεγόμενο “θρακομακεδονικό” σταθμητικό κανόνα. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά πολύπλοκο σύστημα βαρών που διαρθρώνεται σε υποσυστήματα.³⁶⁶ Υπάρχουν περιπτώσεις εκδοτριών αρχών που κόβουν υποδιαίρέσεις σε διαφορετικά υποσυστήματα, ανάλογα με τις ανάγκες και τις σχέσεις τους με τους γείτονές τους. Πολλές πόλεις της Χαλκιδικής ακολούθησαν για μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα, αποκλειστικά ή μη, αυτόν το σταθμητικό κανόνα.³⁶⁷

³⁶⁴ Όλα τα βάρη είναι σε γραμμάρια.

³⁶⁵ Βλ. Kraay 1976, σ. 329-330.

³⁶⁶ Raymond 1953, σ. 18 κ.ε.

³⁶⁷ Ψωμά 2000α, σ. 25 κ.ε.

Τετρώβολα: το βάρος με τη μέγιστη συχνότητα εμφάνισης (8 κομμάτια) είναι το 2,30-2,40· μία δεύτερη συγκέντρωση (7 νομ.) παρατηρείται προς τα κάτω στα 2,15-2,25 γρ. και μία μικρότερη συγκέντρωση (4 νομ.) προς τα πάνω στα 2,50-2,55.

Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη τετρωβόλων												
	Ομ1	Ομ2	Ομ3	Ομ4	Ομ5	Ομ6	Ομ7	Ομ8	Ομ10	Ομ11	Ομ12	
2,66-2,70							1					1
2,61-2,65							1			1		2
2,56-2,60												0
2,51-2,55							2	1	1			4
2,46-2,50							1					1
2,41-2,45		1						1				2
2,36-2,40						2		1			1	4
2,31-2,35				2	1		1					4
2,26-2,30				1								1
2,21-2,25			1		1	1				1		4
2,16-2,20				1		1		1				3
2,11-2,15	1								1			2
2,06-2,10	1			1						1		3
2,01-2,05							1					1
1,96-2,00									1			1
1,91-1,95							1		1			2
1,86-1,90												0
1,81-1,85												0
1,76-1,80										1		1
1,66-1,70								1		1		2
Σύνολο												38

Μέσος όρος βάρους τετρωβόλων = 2,25 γρ.

Διώβολα: η μεγαλύτερη συγκέντρωση (5 νομ.) παρατηρείται στο βάρος 1,11-1,15, που αποτελεί και το ήμισυ του βάρους με τη μέγιστη συχνότητα εμφάνισης στα τετρώβολα (2,30-2,40). Άρα, αυτή η αξία αντιπροσωπεύει το ήμισυ των τετρωβόλων. Πρέπει, όμως, να παρατηρήσουμε ότι τα νομίσματα είναι διάσπαρτα στον πίνακα με τα βάρη, χωρίς να δημιουργούν κάποια εντυπωσιακή συγκέντρωση.

Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη διωβόλων									
	Ομ2	Ομ3	Ομ4	Ομ5	Ομ7	Ομ9	Ομ11	Ομ12	
1,41-1,45					1				1
1,36-1,40									0
1,31-1,35		1			1				2
1,26-1,30								1	1
1,21-1,25									0
1,16-1,20				1					1
1,11-1,15				1	3			1	5
1,06-1,10	1					1	1		3
1,01-1,05					1				1
0,96-1,00	1		1					1	3
0,91-0,95					1	1			2
Σύνολο									19

Μέσος όρος βάρους διωβόλων = περ. 1,12 γρ. (1,1189).

Ο καθορισμός της επόμενης αξίας είναι δυσκολότερος: είτε πρόκειται για οβολούς με θεωρητικό βάρος 0,60 γρ. είτε για τριτεταρτημόρια με θεωρητικό βάρος 0,45 γρ. Επειδή κανένα από τα σωζόμενα νομίσματα δεν ξεπερνά τα 0,45 γρ., και καθώς το συχνότερα εμφανιζόμενο βάρος είναι το 0,31-0,35 (7 κομμάτια) και δευτερευόντως το 0,36-0,40 (4 κομμάτια), πιστεύουμε ότι πρόκειται για τριτεταρτημόρια.

Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη τριτεταρτημορίων						
	Ομ1	Ομ2	Ομ7	Ομ8	Ομ9	
0,41-0,45		1	2			3
0,36-0,40	1	1		1	1	4
0,31-0,35		2	2	1	2	7
0,26-0,30	1			1		2
0,21-0,25	1					1
Σύνολο						17

Μέσος όρος βάρους τριτεταρτημορίων = 0,348 γρ.

Ημιωβόλια: Το δείγμα είναι πολύ μικρό, παρουσιάζει, όμως, ομοιογένεια στα βάρη, με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση στο 0,21-0,25. Πρόκειται για ημιωβόλια του θρακο-μακεδονικού σταθμητικού κανόνα με θεωρητικό βάρος 0,30 γρ.

Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη ημιωβολίων			
	Ομ7	Ομ9	
0,21-0,25	1	3	4
0,15-0,20	1	1	2
Σύνολο			6

Μέσος όρος βάρους ημιωβολίων = 0,22 γρ.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

Στατήρες: οι στατήρες ακολουθούν και εδώ τον αττικό-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα με συχνότερα εμφανιζόμενο βάρος το 16,75-16,85 (10 νομίσματα), ενώ δευτερεύουσες συγκεντρώσεις παρατηρούνται στα 16,65-16,70 (7 κομμάτια), στα 16,45-16,50 (7 νομ.) και στα 16,30-16,35 (7 νομ.).

Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη στατήρων						
	Ομ13	Ομ14	Ομ15	Ομ16	Ομ17	
16,96-17,00			1			1
16,91-16,95		1				1
16,86-16,90						0
16,81-16,85		3	2		1	6
16,76-16,80		3			1	4
16,71-16,75			1		1	2
16,66-16,70		3	1	1	2	7
16,61-16,65	1	3	1			5
16,56-16,60		2	1	1	2	6
16,51-16,55		1	1		1	3
16,46-16,50		2	2	1	2	7
16,41-16,45		1		1	1	3
16,36-16,40		2		1		3
16,31-16,35		4		1	2	7
16,26-16,30		1		1		2
16,21-16,25						0
16,16-16,20		1				1
16,11-16,15			2			2
16,06-16,10						0
16,01-16,05					1	1
15,96-16,00						0
15,91-15,95						0
15,86-15,90		1				1
15,81-15,85			1		1	2
Σύνολο						64

Μέσος όρος βάρους στατήρων = 16,516 γρ.

Τετρώβολα: τα τετρώβολα των ομάδων 14-17 (ανδρική κεφαλή / οφθαλμός) ακολουθούν το θρακο-μακεδονικό σταθμητικό κανόνα, με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση στα 2,15-2,30, και κυρίως στα 2,25-2,30. Τα τετρώβολα των ομάδων 19 και 20 (ανδρική κεφαλή / κορινθιακή περικεφαλαία) ακολουθούν εμφανέστατα ένα διαφορετικό μετρολογικό σύστημα: πρόκειται μάλλον για τετρώβολα (έκτες) του ευβοϊκού σταθμητικού κανόνα με θεωρητικό βάρος 2,80 γρ. Προφανώς η αλλαγή των τύπων έγινε για να σηματοδοτηθεί και η μεταβολή του βάρους. Τα τετρώβολα των ομάδων 21 και 22 (ανδρική κεφαλή / περιστέρι και ανδρική κεφαλή / κορινθιακή περικεφαλαία αντίστοιχα) είναι πολύ ελαφρύτερα, με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση στα 1,95-2,05.

Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη τετρωβόλων									
	Ομ14	Ομ15	Ομ16	Ομ17	Ομ19	Ομ20	Ομ21	Ομ22	
2,91-2,95					1				1
2,86-2,90									0
2,81-2,85									0
2,76-2,80					1	1			2
2,71-2,75					3	1			4
2,66-2,70						1			1
2,61-2,65						1			1
2,56-2,60	1					1			2
2,51-2,55									0
2,46-2,50		2							2
2,41-2,45	1		2						3
2,36-2,40	1		2	2					5
2,31-2,35	3	2	2	3					10
2,26-2,30	9		3	9					21
2,21-2,25	10	1	1	6					18
2,16-2,20	6		3	7					16
2,11-2,15	5	1		3			1	1	11
2,06-2,10	1			1			2	1	5
2,01-2,05			1	2				4	7
1,96-2,00							1	5	6
1,91-1,95							2	2	4
1,86-1,90			1					1	2
1,81-1,85							1	1	2
1,76-1,80				2				1	3
Σύνολο									126

Τριεταρτημόρια: το βάρος τους δεν παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις. Η πλειονότητα των νομισμάτων ζυγίζει από 0,21 έως 0,40 γρ. (η μεγαλύτερη συγκέντρωση είναι στα 0,31-0,35).

Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη τριτεταρτημορίων							
	Ομ13	Ομ14	Ομ15	Ομ16	Ομ17	Ομ18	
0,51-0,55				1			1
0,46-0,50							0
0,41-0,45							0
0,36-0,40	3		2		1	2	8
0,31-0,35	7	4	4	6	2	4	27
0,26-0,30	2	2	2	3	3	2	14
0,21-0,25	2	1			2	1	6
Σύνολο							56

Οβολοί: Πρόκειται για την πρώτη εμφάνιση οβολών στη νομισματοκοπία της Σκιώνης (ανδρική κεφαλή / βότρυς). Τα συχνότερα εμφανιζόμενα βάρη είναι τα 0,36-0,40 (7 νομ.) και 0,41-0,45 (7 νομ.), αλλά υπάρχουν και νομίσματα που ζυγίζουν 0,56-0,60.

Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη οβολών					
	Ομ17	Ομ18	Ομ20	Ομ21	
0,56-0,60	1				1
0,51-0,55	1		1		2
0,46-0,50	3		1		4
0,41-0,45	3	2	2		7
0,36-0,40		1	3	3	7
0,31-0,35				1	1
Σύνολο					22

Ημιωβόλια: Το δείγμα είναι μικρό, το συχνότερα εμφανιζόμενο βάρος είναι ξεκάθαρα (9 από τα 12 νομ.) στα 0,26-0,30. Οι τύποι είναι ανδρική κεφαλή / κορινθιακή περικεφαλαία.

Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη ημιωβολίων			
	Ομ19	Ομ21	
0,26-0,30	8	1	9
0,21-0,25	2	1	3
Σύνολο			12

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

Οι αργυρές κοπές της τρίτης περιόδου περιορίζονται σε δύο ομάδες. Τα τετρώβολα της ομάδας 23 ακολουθούν τα βάρη των τετρωβόλων των ομάδων 14-17, με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση στα 2,26-2,30 (6 νομ.) και δευτερευόντως στα 2,31-2,40 (4 νομ.). Όμως, τα τετρώβολα της ομάδας 29 παρουσιάζουν μεγάλη διαφορά βάρους με τα προηγούμενα. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση είναι στα 1,76-1,95 (29 νομ.), και ιδίως στα 1,86-1,90 (10 νομ.). Πρόκειται είτε για πολύ ελαφριά τετρώβολα ή για τριώβολα με βάρος περ. 1,80, σαν τα όγδοα του θρακο-μακεδονικού κανόνα που έκοψε η Αμφίπολη το β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.³⁶⁸

Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη τετρωβόλων			
	Ομ23	Ομ29	
2,41-2,45	1		1
2,36-2,40	2		2
2,31-2,35	2		2
2,26-2,30	6		6
2,21-2,25	1		1
2,16-2,20	3		3
2,11-2,15	1		1
2,06-2,10		1	1
2,01-2,05		1	1
1,96-2,00		3	3
1,91-1,95		6	6
1,86-1,90	2	10	12
1,81-1,85		7	7
1,76-1,80		6	6
1,71-1,75		2	2
1,66-1,70		6	6
1,61-1,65		3	3
1,56-1,60		1	1
1,51-1,55		2	2
1,46-1,50			0
1,41-1,45			0
1,36-1,40		1	1
1,31-1,35			0
1,26-1,30		1	1
Σύνολο			68

³⁶⁸ Ψωμά 2000α, σ. 30-31.

Η μικρή υποδιαίρεση που συνοδεύει τα τετράβολα της ομάδας 23 θα μπορούσε να είναι τριτεταρτημόριο ή και οβολός. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρείται στα βάρη 0,31-0,40 (44 νομ.), και δευτερευόντως στα 0,41-0,45. Επειδή τα νομίσματα είναι αρκετά κυκλοφορημένα, άρα έχουν απωλέσει ένα μέρος του βάρους τους, θεωρούμε ότι πρόκειται για οβολούς με θεωρητικό βάρος 0,60 γρ.

Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας, βάρη οβολών	
	Ομ23
0,46-0,50	4
0,41-0,45	11
0,36-0,40	22
0,31-0,35	22
0,26-0,30	8
0,21-0,25	1
Σύνολο	68

Κατά την τρίτη περίοδο νομισματοκοπίας εκδίδεται και χάλκινη νομισματοκοπία, η οποία παίρνει τη θέση των πολύ μικρών αργυρών υποδιαίρεσεων, που παύουν να εκδίδονται. Μετά από κάποιες απόπειρες για κοπή της υποδιαίρεσης C, το νομισματοκοπείο συνεχίζει με την έκδοση των υποδιαίρεσεων B (κεφ. Αφροδίτης / περιστέρι) και A (κεφ. Αφροδίτης / δύο περιστέρια)³⁶⁹. Λίγο αργότερα, η Σκιώνη θα εκδώσει και χάλκινα νομίσματα της αξίας AA, επηρεασμένη από τις αντίστοιχες κοπές του Περδίκκα Γ³⁷⁰. Η αξία A με τα δύο περιστέρια έχει περίπου το διπλάσιο βάρος της υποδιαίρεσης B με το ένα περιστέρι, γεγονός που υποδηλώνεται και από την εικονογραφία των οπισθοτύπων. Η υποδιαίρεση B πρέπει να ισούται με ένα τεταρτημόριο, άρα η A αντιπροσωπεύει δύο τεταρτημόρια, δηλαδή ένα ημιβόλο. Η υποδιαίρεση C, η μικρότερη αξία χάλκινου νομίσματος που εξέδωσε η Σκιώνη, είναι ο χαλκός.³⁷¹ Η αξία AA είναι ο οβολός.

³⁶⁹ Westermarck 1987, σ. 184, πίν. Α. Psôma 2001, σ. 144.

³⁷⁰ Westermarck 1987, σ. 186.

³⁷¹ Βλ. Psôma 2001, σ. 136 κ.ε., σχετικά με τις χάλκινες νομισματοκοπίες της Βόρειας Ελλάδας.

Αξία C: Η κοπή χάλκινων νομισμάτων ξεκίνησε με τα δύο μικρότατα νομίσματα ΧΑ1 και ΧΑ2 της ομάδας 24, με κρανοφόρο κεφαλή Πρωτεσιλάου / περιστέρι με ανοιχτές φτερούγες. Το βάρος τους είναι 0,89 και 0,55. Ακολούθησαν σχετικά γρήγορα τα υπόλοιπα νομίσματα της ομάδας 24, με ιπτάμενο περιστέρι / οφθαλμό και επιγραφή. Το βάρος τους κυμαίνεται από 1,25 έως 1,40 γρ. Τα σπανιότερα νομίσματα της ομάδας 25 φέρουν κεφαλή Αφροδίτης και κορινθιακή περικεφαλαία και επιγραφή. Ζυγίζουν 1,28 και 1,32 γρ.

Χάλκινα, αξία C			
	Ομ24	Ομ25	
1,31-1,40	3	1	4
1,21-1,30	2	1	3
1,11-1,20	1		1
1,01-1,10			0
0,91-1,00			0
0,81-0,90	1		1
0,71-0,80			0
0,61-0,70			0
0,51-0,60	1		1
Σύνολο			9

Αξία B:

Χάλκινα, αξία B					
	Ομ26	Ομ27	Ομ28	Ομ31	
2,81-2,90				1	1
2,71-2,80	2		2		4
2,61-2,70					0
2,51-2,60					0
2,41-2,50		1		1	2
2,31-2,40	1		1	2	4
2,21-2,30	1	2	2	1	6
2,11-2,20				3	3
2,01-2,10	3	4	5	1	13
1,91-2,00	1	2	9		12
1,81-1,90		5	1	1	7
1,71-1,80	2	5	3	1	11
1,61-1,70	2		2		4
1,51-1,60	1	2		1	4
1,41-1,50		7		1	8
1,31-1,40		3			3

1,21-1,30		12			12
1,11-1,20		7			7
1,01-1,10		4			4
0,91-1,00		2			2
0,81-0,90		1			1
Σύνολο					108

Αξία Α

Χάλκινα, αξία Α					
	Ομ26	Ομ27	Ομ28	Ομ31	
4,91-5,00	1				1
4,81-4,90					0
4,71-4,80			2		2
4,61-4,70					0
4,51-4,60				2	2
4,41-4,50			2		2
4,31-4,40		1			1
4,21-4,30	1	1	1		3
4,11-4,20		1	2	1	4
4,01-4,10	1		2	2	5
3,91-4,00	1	1	1		3
3,81-3,90	2	5	1		8
3,71-3,80	1		1	1	3
3,61-3,70	2	5	2		9
3,51-3,60	1	1	1	1	4
3,41-3,50		3	1		4
3,31-3,40	1	1			2
3,21-3,30		2	1		3
3,11-3,20					0
3,01-3,10			1	1	2
2,91-3,00					0
2,81-2,90					0
2,71-2,80					0
2,61-2,70					0
2,51-2,60	1				1
2,41-2,50			1		1
2,31-2,40	1				1
2,21-2,30		1			1
2,11-2,20					0
2,01-2,10					0
1,91-2,00					0
1,81-1,90				1	1
Σύνολο					63

Αξία ΑΑ

Χάλκινα, αξία ΑΑ					
	Ομ28	Ομ29	Ομ30	Ομ31	
6,81-6,90		3			3
6,71-6,80		1		1	2
6,61-6,70				1	1
6,51-6,60				1	1
6,41-6,50					0
6,31-6,40	1	1			2
6,21-6,30	1			1	2
6,11-6,20	1			1	2
6,01-6,10	1				1
5,91-6,00		1	1	2	4
5,81-5,90	2	3			5
5,71-5,80				1	1
5,61-5,70		2		2	4
5,51-5,60	1	1		2	4
5,41-5,50		1	1	1	3
5,31-5,40	1		1		2
5,21-5,30	1		1	2	4
5,11-5,20	1	2	2	2	7
5,01-5,10	2	1	1		4
4,91-5,00		2		2	4
4,81-4,90		3		4	7
4,71-4,80				2	2
4,61-4,70		1			1
4,51-4,60				1	1
4,41-4,50				1	1
4,31-4,40		2	1		3
4,21-4,30				1	1
4,11-4,20		1			1
4,01-4,10					0
3,91-4,00					0
3,81-3,90					0
3,71-3,80			1		1
3,61-3,70					0
3,51-3,60					0
3,41-3,50					0
3,31-3,40				1	1
Σύνολο					75

10. “ΘΗΣΑΥΡΟΙ” - ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Η εξέταση των “θησαυρών” παρέχει πολύτιμες πληροφορίες κατά τη μελέτη μιας νομισματοκοπίας.³⁷² Στοιχεία για τη χρονολόγηση των νομισμάτων μίας συγκεκριμένης εκδότριας αρχής μπορούν να αντληθούν από τη συνύπαρξή τους με νομίσματα άλλων εκδοτριών αρχών, που έχουν μελετηθεί περισσότερο και είναι χρονολογημένα με μεγαλύτερη ακρίβεια. Επίσης, σε συνδυασμό με την καταγραφή των μεμονωμένων ανασκαφικών νομισμάτων, η παρουσία των εκδόσεων μίας εκδότριας αρχής στους “θησαυρούς” φανερώνει τις περιοχές στις οποίες κυκλοφόρησαν τα συγκεκριμένα νομίσματα.

Νομίσματα της Σκιώνης περιέχονται σε δώδεκα “θησαυρούς”: στους “θησαυρούς” [1]-[8] περιλαμβάνονται αργυρές κοπές της Σκιώνης, ενώ στους “θησαυρούς” [9]-[12] χάλκινες.

ΠΙΝΑΚΑΣ “ΘΗΣΑΥΡΩΝ” ΜΕ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΣΚΙΩΝΗΣ			
		Αργυρά	Χάλκινα
[1]	Asyut, 1969. <i>IGCH</i> , αρ. 1644. περ. 475 π.Χ.	2	
[2]	Σκιώνη, 1990/1. <i>CH VIII</i> , αρ. 63 = <i>CH IX</i> , αρ. 4 = <i>CH X</i> , αρ. 11. περ. 423-420 π.Χ.	περ. 53-56	
[3]	Χαλκιδική, περ. 1962. <i>CH I</i> , αρ. 18. ύστερος 5ος αι. π.Χ. (δεκαετία 420 π.Χ.)	1	
[4]	Μακεδονία, 1994. <i>CH IX</i> , αρ. 15. ύστερος 5ος αι. π.Χ.	15+	
[5]	Νέα Κασσάνδρα, περ. 1897. <i>IGCH</i> , αρ. 360. περ. 400 π.Χ.	1	
[6]	Ομόλιον, αρχές 1993. <i>CH VIII</i> , αρ. 76. 400-375 π.Χ.	20+	
[7]	Όλυθος, 1934. <i>IGCH</i> , αρ. 375. 348 π.Χ.	2	
[8]	Όλυθος, 1931. <i>IGCH</i> , αρ. 377. περ. 348 π.Χ.	1	

³⁷² Kraay 1976, σ. xxiii-xxv.

		Αργυρά	Χάλκινα
[9]	Όλυνθος (τάφος 324), 1934. <i>CH IX</i> , αρ. 47. α΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.		1
[10]	Όλυνθος (τάφος 553), 1938. <i>CH IX</i> , αρ. 55. α΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.		1
[11]	Όλυνθος (τάφος 592), 1931. <i>CH IX</i> , αρ. 56. α΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.		1
[12]	Όλυνθος, 1934. <i>IGCH</i> , αρ. 378. περ. 360 π.Χ.		2

Ακολουθεί σύντομη παρουσίαση των “θησαυρών”.

[1] “Θησαυρός” Asyut, 1969. *IGCH*, αρ. 1644

Χρονολογία απόκρυψης: περ. 475 π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
Μεταπόντιον	2 στατήρες
Καυλωνία	1 στατήρας
Κρότων	1 στατήρας
Ρήγιον	1 δραχμή
Ιμέρα	4 δραχμές
Ζάγκλη	2 δραχμές
Ζάγκλη υπό Σαμίους	14 τετράδραχμα
Δέρρωνες	8 δωδεκάδραχμα, 5 δεκάδραχμα, 1 τετράδραχμο, 1 τετρώβολο
Ιχναίοι	5 οκτάδραχμα
Αβέβαια Θρακομακεδονικά	4 δίδραχμα, 2 ημίδραχμα
Ορρήσκι(οί)	28 στατήρες
Ορρήσκι(οί)	4 στατήρες
Ορρήσκι(οί)	5 στατήρες
Λαιαίοι	1 στατήρας
Θάσος	29 στατήρες

Άβδηρα	2 τετράδραχμα, 13 οκτάδραχμα
Δίκαια Θράκης	1 στατήρας, 3 διπλοί στατήρες
Άργιλος	11 τετράδραχμα
“Αιγαί” ³⁷³	4 στατήρες
Αλέξανδρος Α΄	1 οκτάδραχμο (προσθήκη)
Αίνεια	1 τετράδραχμο
Άκανθος	38 τετράδραχμα
Μένδη	17 τετράδραχμα
Όλυνθος(·)	1 τετράδραχμο
Ποτείδαια	6 τετράδραχμα
Σερμύλια	2 τετράδραχμα
Σκιώνη	2 τετράδραχμα
Στάγειρα	1 τετράδραχμο
Τορώνη	11 τετράδραχμα
Πεπάρηθος(·)	1 τετράδραχμο
Σκύρος	1 τετράδραχμο
Κέρκυρα	4 στατήρες
Λευκάς	1 στατήρας
Δελφοί	7 τρίδραχμα
Βοιωτία	2 δραχμές
Τανάγρα	2 δραχμές
Κάρυστος	3 τετράδραχμα
Χαλκίς	1 τετράδραχμο
Ερέτρια	2 τετράδραχμα, 3 ημίδραχμα
Αθήνα	α) 1 δραχμή, 1 τετράδραχμο (εραλδικά) β) 161 τετράδραχμα, 1 δραχμή, 1 ημίδραχμο
Αίγινα	133 στατήρες (1 απομίμηση)
Κόρινθος	39 στατήρες
Μήλος	3 στατήρες
Νάξος	3 στατήρες
Πάρος	6 δραχμές

³⁷³ Σχετικά με την ταύτιση των εκδοτριών αρχών των βορειοελλαδικών νομισμάτων με την αίγα, βλ. Psóma 2003, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

Τήνος(;)	1 διπλός σίγλος(;)
Σινώπη	1 δραχμή
Κύζικος	1 οβολός (υπόχαλκο)
Λάμψακος	1 οβολός
Πάριον	1 δραχμή
Άβυδος	1 τριημιωβόλιο
Λέσβος	1 τετρώβολο
Κλαζομεναί	1 δραχμή
Μίλητος	5 οβολοί
Τέως	1 δραχμή, 5 στατήρες
Χίος	18 δίδραχμα
Σάμος	1 δραχμή, 18 τετράδραχμα
Κνίδος	1 οβολός, 1 δραχμή, 1 ημίδραχμο
Μύλασα	2 διπλοί σίγλοι
Αβέβαιοι δυνάστες	18 στατήρες, 2 ημίδραχμα
Κάρπαθος(;)	4 στατήρες
Κως	1 τριπλός σίγλος
Κάμιρος	9 στατήρες
Ιαλυσός	4 στατήρες
Λίνδος	5 στατήρες
Αβέβαια Καρίας	2 στατήρες
Σάρδεις, περσικά	18 σίγλοι
Φάσηλις	11 διπλοί σίγλοι
Αβέβαιοι δυνάστες Λυκίας	27 στατήρες, 4 διπλοί σίγλοι
Αβέβαιο Μικράς Ασίας	1 δραχμή
Σίδη	1 τετρώβολο
Κίτιον ή Αμαθούς	1 διπλός σίγλος
Ιδάλιον	1 διπλός σίγλος
Λάπηθος	5 διπλοί σίγλοι
Πάφος	3 διπλοί σίγλοι, 1 τετρώβολο
Σαλαμίς	20 διπλοί σίγλοι, 2 τετρώβολα
Αβέβαια Κύπρου	9 διπλοί σίγλοι

Κυρήνη	18 τετράδραγμα
Βάρκη	20 τετράδραγμα
Αβέβαια Κυρήνης	4 τετράδραγμα
Αβέβαια	1 νόμισμα (7,45 γρ.)
Αδιάγνωστα	7 νομίσματα
κομμάτια αργύρου	6
προσθήκες	Άραδος και Σιδών
Σύνολο	περ. 870+

Πρόκειται για έναν από τους μεγάλους “θησαυρούς” που βρέθηκαν στην Αίγυπτο³⁷⁴, όπου αργυρά νομίσματα έφταναν από ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως χύμα άργυρος³⁷⁵. Τα νομισματοκοπεία που αντιπροσωπεύονται σε αυτό το εύρημα βρίσκονται στην Ιταλία, στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, στα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου, στη Μικρά Ασία, στην Κύπρο και στην Κυρήνη.³⁷⁶ Χάρη στη λεπτομερή δημοσίευση του “θησαυρού” του Asyut έγιναν γνωστά νέα στοιχεία για πολλές αρχαϊκές νομισματοκοπίες και αναζωπυρώθηκε η συζήτηση σχετικά με τη χρονολόγηση των πρώτων νομισματικών εκδόσεων. Το βασικότερο συμπέρασμα που προέκυψε από τη μελέτη του “θησαυρού” ήταν ότι οι παραδοσιακές χρονολογήσεις πολλών αρχαϊκών εκδόσεων χαμήλωσαν κατά αρκετά χρόνια³⁷⁷, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο και τους υπολογισμούς για το ξεκίνημα αυτών των νομισματοκοπιών³⁷⁸.

Στο “θησαυρό” του Asyut περιλαμβάνονταν δύο νομίσματα της Σκιώνης, οι αργυροί στατήρες με αρ. κατ. 15α-β.

³⁷⁴ Price - Waggoner 1975. Σχετικά με τη χρονολόγηση του ευρήματος, βλ. και Cahn 1977. Kraay 1977.

³⁷⁵ Λιάμπη 1993, σ. 805.

³⁷⁶ Price - Waggoner 1975, σ. 13-16.

³⁷⁷ Ό.π., σ. 117 κ.ε.

³⁷⁸ Βλ. για παράδειγμα Chryssanthaki-Nagle 2007, σ. 48, 50, σχετικά με το πώς επηρεάστηκε η χρονολόγηση της νομισματοκοπίας των Αβδήρων.

[2] “Θησαυρός” Σκιώνη, 1990/1. CH VIII, αρ. 63 = CH IX, αρ. 4 = CH X, αρ. 11

Χρονολογία απόκρυψης: περ. 423-420 π.Χ.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 βρέθηκε στην περιοχή της Σκιώνης “θησαυρός” με αργυρούς στατήρες.³⁷⁹ Δυστυχώς, το εύρημα διασκορπίστηκε πριν καταγραφεί και για αυτόν το λόγο οι σχετικές πληροφορίες είναι ασαφείς. Λέγεται ότι στο εύρημα περιέχονταν νομίσματα Ακάνθου, Μένδης, Σκιώνης, πιθανόν Ποτειδαίας και Αθήνας. Ενδεικτικό της σύγχυσης είναι το γεγονός ότι ο “θησαυρός” καταγράφηκε δύο φορές στα *Coin Hoards*³⁸⁰, με διαφορετική κατανομή των νομισμάτων στα νομισματοκοπεία:

	CH VIII, αρ. 63	CH IX, αρ. 4
Άκανθος	26 τετράδραγμα (κυρίως με σύμβολα ψάρι ή κλάδο ελιάς)	70+ τετράδραγμα
Μένδη	101 τετράδραγμα (παρόμοια με εκείνα του “θησαυρού” της Καλιάνδρας)	90+ τετράδραγμα
Σκιώνη	50 δίδραγμα (Πρωτεσίλαος)	45 τετράδραγμα
Ποτειδαία	1 τετράδραγμα αρχαϊκό	-
Αθήνα	20 τετράδραγμα	-
Σύνολο:	περ. 250 αργυρά νομίσματα	220 αργυρά νομίσματα

Μικρό τμήμα του “θησαυρού” κατασχέθηκε στην Ιταλία και παραδόθηκε στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.³⁸¹ Επρόκειτο για 13 στατήρες Ακάνθου (1 τεμάχιο), Μένδης (6 τεμάχια) και Σκιώνης (6 τεμάχια). Το υπόλοιπο εύρημα παραμένει δυστυχώς διασκορπισμένο στο εμπόριο.

Ο Mattingly συγκέντρωσε πληροφορίες για τα νομίσματα της Μένδης που εμφανίστηκαν στους καταλόγους δημοπρασιών τη δεκαετία του 1990· την ίδια μέθοδο ακολούθησε και ο Τσέλεκας για τις κοπές της Ακάνθου και εμείς για τους στατήρες της Σκιώνης. Στο εύρημα περιλαμβάνονταν αρχαϊκοί (περ. 500-480 π.Χ.) στατήρες Μένδης και κλασικοί στατήρες Μένδης και Ακάνθου (τέλος δεκαετίας 460 - δεκαετία 450 π.Χ.),

³⁷⁹ Tselekas 2009. Tselekas 2011, σ. 174.

³⁸⁰ Η τρίτη καταγραφή, στο *Coin Hoards* X, αρ. 11, ουσιαστικά αναφέρει ότι οι δύο προηγούμενες καταγραφές πιθανότατα σχετίζονται με το ίδιο εύρημα. Ως χρονολογία κατάχωσης δίνεται το 425 π.Χ. και ο συνολικός αριθμός των νομισμάτων δηλώνεται ως περ. 250 τεμάχια.

³⁸¹ Τουράτσογλου κ.ά. 2001, σ. 70 (BE 702/1998). Στην κατάσχεση περιλαμβανόταν και ένα αργυρό τετράδραγμα Αθηνών “Νέας Τεχνοτροπίας”, το οποίο δεν ανήκε στο “θησαυρό”.

με πολλές νέες σφραγίδες και νέους συνδυασμούς ήδη γνωστών σφραγίδων³⁸². Αρχαϊκός ήταν μάλλον και ο στατήρας της Ποτειδαιας που λέγεται ότι περιλαμβανόταν στον “θησαυρό”. Ανεπιβεβαίωτη παραμένει η παρουσία των αθηναϊκών τετραδράχμων. Αθηναϊκά τετράδραχμα δεν βρίσκονται συχνά στους “θησαυρούς” της Μακεδονίας του 5ου αι. π.Χ., παρά το αυξημένο ενδιαφέρον των Αθηναίων για την περιοχή και την έντονη στρατιωτική παρουσία τους εκεί τη δεκαετία 432-422/1 π.Χ.³⁸³

Από τους 68 στατήρες Σκιώνης με κεφαλή Πρωτεσιλάου που συγκεντρώσαμε από μουσειά και καταλόγους δημοπρασιών, τουλάχιστον οι 53, ίσως και 3 επιπλέον, πρέπει να προέρχονται από το “θησαυρό” Σκιώνη 1990/1. Αυτά τα, έως τότε τόσο σπάνια, νομίσματα άρχισαν να εμφανίζονται μεμονωμένα ή 2-3 μαζί στους καταλόγους δημοπρασιών το έτος 1990 (2 τεμάχια) και συνέχισαν έως το τέλος της δεκαετίας του 1990. Σε αρκετές περιπτώσεις το ίδιο νόμισμα πουλήθηκε τρεις ή και τέσσερις φορές. Μετά από ενδελεχή αναζήτηση στους καταλόγους δημοπρασιών, μπορούμε να πούμε ότι στο “θησαυρό” ανήκουν με μεγάλη πιθανότητα οι στατήρες Σκιώνης με αρ. κατ. 58α-β, 58δ-ε, 60, 61α,γ-δ, 62α-δ, 63α-ε, 64β-ε, 67α-ε,ζ-ιδ, 72α-γ, 73-75, 79α-στ,η, 80α-β, 81β, 82, 83α-γ, 84β. Τα νομίσματα 71 και 81α δημοπρατήθηκαν το 2004 και το 2005 αντίστοιχα, προέρχονται, όμως, από ιδιωτικές συλλογές στις οποίες είναι πιθανόν να είχαν καταλήξει τη δεκαετία του 1990. Ο στατήρας 79ζ βγήκε στην αγορά το 2001· ίσως ανήκε και αυτός στο “θησαυρό” και απλώς έμεινε απούλητος έως την αρχή της δεκαετίας του 2000. Τα νομίσματα με την κεφαλή του Πρωτεσιλάου από το “θησαυρό” Σκιώνη 1990/1 υπερδιπλασίασαν τις έως τότε γνωστές σφραγίδες και πρόσφεραν αρκετούς νέους συνδυασμούς σφραγίδων.

Η απόκρυψη του “θησαυρού” Σκιώνη 1990/1 έχει τοποθετηθεί μετά το 440 π.Χ.³⁸⁴ Η αναστάτωση που επικράτησε στην περιοχή της Παλλήνης κατά τη δεκαετία 432-421 π.Χ., με τις συνεχείς στρατιωτικές επιχειρήσεις και την ανασφάλεια που αυτές επέφεραν, θα μπορούσε κάλλιστα να δικαιολογήσει την απόκρυψη αυτών των στατήρων. Ο Mattingly συνδέει την κατάχωση του “θησαυρού” με τα γεγονότα στην Ποτειδαία το 432

³⁸² Μένδη: Mattingly 1994, σ. 9· Mattingly 2000, σ. 262-263. Ακανθος: Tselekas 1996α, σ. 151-152. Μένδη και Ακανθος: Tselekas 2009, σ. 323-324 (αρ. 1-7) και σποραδικά.

³⁸³ Tselekas 2009, σ. 327. Βλ. Γκατζόλης 2010, τόμ. II, σ. 47, σχετικά με το “θησαυρό” Μεθώνη 2006/A, που περιλαμβάνει 15 αθηναϊκά αργυρά τετράδραχμα (απόκρυψη: «τέλη του τρίτου ή αρχές του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.»).

³⁸⁴ Ορισμένα από τα νεώτερα νομίσματα της Μένδης μέσα στο “θησαυρό” μοιάζουν με ένα νόμισμα Μένδης πάνω στο οποίο κόπηκε νόμισμα της Γέλας που χρονολογείται περ. 440 π.Χ. Tselekas 2009, σ. 329. Mattingly 1994, σ. 9.

π.Χ.³⁸⁵, ενώ η Ψωμά θεωρεί πιθανότερη μία χρονολογία μεταξύ 423/2 και 420 π.Χ.³⁸⁶ Η εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Σκιώνη μετά την αποστασία της το 423 π.Χ., η πολιορκία και τέλος η καταστροφή της πόλης, δικαιολογούν τη χρονολόγηση της απόκρυψης προς το τέλος της δεκαετίας του 420 π.Χ.³⁸⁷

Ο “θησαυρός” Σκιώνη 1990/1 περιλαμβάνει κοπές που καλύπτουν μερικές δεκαετίες, αποδεικνύοντας ότι παλαιότερα και νεώτερα νομίσματα κυκλοφορούσαν μαζί στη Χαλκιδική του 5ου αι. π.Χ.³⁸⁸ Εκτός από το νέο υλικό που πρόσθεσε στα ήδη γνωστά νομίσματα της Μένδης, της Ακάνθου και της Σκιώνης, ο “θησαυρός” είναι σημαντικός και σε σχέση με τη συζήτηση για το περίφημο ψήφισμα των Αθηναίων, με το οποίο επέβαλαν τη χρήση των δικών τους νομισμάτων και των δικών τους μέτρων και σταθμών στους συμμάχους τους. Έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες σχετικά με τη χρονολόγηση του ψηφίσματος: οι δύο επικρατέστερες αφορούν τη δεκαετία του 440 και εκείνη του 420 π.Χ. Ο “θησαυρός” αποδεικνύει ότι, τουλάχιστον στις ακτές του Βόρειου Αιγαίου, υπήρχαν πόλεις που εξέδιδαν νομίσματα μεγάλης αξίας έως και τις αρχές της δεκαετίας του 420 π.Χ. Αρκετοί ερευνητές συγκλίνουν πλέον σε μία χρονολόγηση του ψηφίσματος γύρω στο 425 π.Χ.³⁸⁹

³⁸⁵ Mattingly 2000, σ. 263 και Mattingly 2001, σ. 384 (στα οποία αναθεωρεί την αρχική χρονολόγηση [περ. 440 π.Χ.], που είχε καταγράψει στο Mattingly 1994, σ. 9).

³⁸⁶ Psôma 2001, σ. 152.

³⁸⁷ Πρέπει εδώ να αναφέρουμε μία λεπτομέρεια που ίσως σχετίζεται με το “θησαυρό”: το νόμισμα με αρ. κατ. 79γ φέρει χαραγμένα τα γράμματα «ΛΕΙ». Η λέξη «ΛΕΙΑ», όπως και η λέξη «ΝΙΚΑ» έχουν βρεθεί χαραγμένες σε νομίσματα Σικυώνος και Θηβών που περιλαμβάνονται σε “θησαυρό” από τη Βοιωτία, του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. Η Λιάμπη στη δημοσίευση του ευρήματος συνέδεσε τα νομίσματα αυτά με τη δεκάτη πολεμικής λείας που ίσως είχε αφιερωθεί σε κάποιο ιερό. Βλ. Liampi 2008. Δυστυχώς, η αβεβαιότητα που περιβάλλει τις πληροφορίες σχετικά με το “θησαυρό” Σκιώνη 1990/1 δεν μας επιτρέπει να διερευνήσουμε περαιτέρω μια ανάλογη σύνδεση.

³⁸⁸ Tselekas 2009, σ. 328.

³⁸⁹ Psôma 2001, σ. 152. Mattingly 2000, σ. 263, σημ. 6. Mattingly 2001, σ. 385.

[3] “Θησαυρός” Χαλκιδική, περ. 1962. CH I, αρ. 18

Χρονολογία απόκρυψης: ύστερος 5ος αι. π.Χ. (δεκαετία του 420 π.Χ.)

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Περδίκκας Β΄	1	πετασοφόρος κεφ. δ./έγκοιλο με γραμμική διακόσμηση ³⁹⁰
Κοινό Χαλκιδέων	3	2 κεφ. Απόλλωνος/έγκοιλο με γραμμική διακόσμηση ³⁹¹ 1 κεφ. Απόλλωνος/τρίπους, ομάδα C (Robinson)
Μένδη	1	
Σκιώνη	1	
Τορώνη	3	
Θάσος	1	
Ερέτρια	1	
Δίκαια(;)	2	
Αβέβαια	3	1 ημίτομο ίππου/Δ Τ(;), 1 τρίπους / έγκοιλο, 1 βότρυς/δεελφίτι
Σύνολο:	16+	

(όλα μικρές αργυρές υποδιαίρεσεις)

Έχουν διατυπωθεί αμφιβολίες σχετικά με το αν το σύνολο αυτό αποτελεί έναν πραγματικό “θησαυρό” ή αν πρόκειται απλώς για μία ομάδα μικρών αργυρών υποδιαίρεσεων κυρίως από το βορειοελλαδικό χώρο, την οποία οι έμποροι παρουσίασαν ως “θησαυρό”.³⁹² Με βάση την καλή κατάσταση των τριών ημιωβολίων των Χαλκιδέων που περιέχονται στο “θησαυρό”, η Ψωμά προτείνει ως πιθανή χρονολογία κατάχωσης τη δεκαετία του 420 π.Χ.

Στο “θησαυρό” Χαλκιδική, περ. 1962, περιλαμβάνεται το τριτεταρτημόριο Σκιώνης με αρ. κατ. 66στ (ομάδα 14).

³⁹⁰ Οι εκδότες του *Coin Hoards I* κατέγραψαν αυτό το νόμισμα ως αβέβαιο, πιθανόν κοπή Τραγίλου, βλ. όμως Psôma 1999, σ. 277 κ.ε., όπου τα νομίσματα με πετασοφόρο κεφαλή και έγκοιλο με γραμμική διακόσμηση αποδίδονται στον Μακεδόνα βασιλέα Περδίκκα Β΄.

³⁹¹ Οι εκδότες του *Coin Hoards I* κατέταξαν αυτά τα δύο νομίσματα στα αβέβαια, βλ. όμως Psôma 1997, σχετικά με την απόδοση των μικρών αυτών νομισμάτων στο Κοινό των Χαλκιδέων.

³⁹² Psôma 1999, σ. 278. Psôma 2001, σ. 152, σημ. 47.

[4] “Θησαυρός” Μακεδονία, 1994. *CH IX*, αρ. 15.

Χρονολογία απόκρυψης: ύστερος 5ος αι. π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Περδίκκας Β΄	300+	τετρώβολα βλ. <i>SNG Cop.</i> , αρ. 499
Μένδη	1	
Όλυνθος	40+	τετρώβολα βλ. <i>SNG Cop.</i> , αρ. 233
Σερμυλία	30+	τετρώβολα βλ. <i>Winterthur Kat.</i> , αρ. 1407
Τορώνη	70+	τετρώβολα βλ. <i>SNG Cop.</i> , αρ. 337
Σκιώνη	15+	τετρώβολα βλ. <i>Jameson Coll.</i> , αρ. 1973
Άκανθος	465+	τετρώβολα βλ. <i>SNG Cop.</i> , αρ. 6, 16-19
Κοινό Χαλκιδέων	300+	τετρώβολα βλ. <i>SNG Cop.</i> , αρ. 235
Σύνολο	1220+	

Δυστυχώς δεν διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτό το εύρημα, που δηλώνεται από τους εκδότες του *Coin Hoards* ως διασκορπισμένο στο εμπόριο.³⁹³ Καθώς δεν υπάρχουν φωτογραφίες ή άλλες πληροφορίες σχετικά με το βαθμό της φθοράς των νομισμάτων, δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτόν το “θησαυρό” για την ακριβέστερη χρονολόγηση των εκδόσεων της Σκιώνης. Η χρονολόγηση στον ύστερο 5ο αι. π.Χ. προκύπτει προφανώς από την παρουσία των κοπών των Χαλκιδέων και των βαριών τετρωβόλων του Περδίκκα Β΄. Είναι πολύ πιθανό κάποια από τα νομίσματα της Σκιώνης με ανδρική κεφαλή / οφθαλμό (βλ. αρ. κατ. 76) που εμφανίστηκαν στην αγορά στο β΄ μισό της δεκαετίας του 1990 να προέρχονται από αυτόν το “θησαυρό”.

³⁹³ Οι Γκατζόλης και Ψωμά θεωρούν, με βάση το περιεχόμενο του “θησαυρού”, ότι πιθανόν καταχώθηκε στη Χαλκιδική, Γκατζόλης - Ψωμά 2012, σ. 618.

[5] “Θησαυρός” Νέα Κασσάνδρα, Μακεδονία, περ. 1897. *IGCH*, αρ. 360

Χρονολογία απόκρυψης: περ. 400 π.Χ.

Την άνοιξη του 1897 ο Hermann Weber αγόρασε από κατάστημα στην Κωνσταντινούπολη μία ομάδα μικρών νομισμάτων (17 μικρές αργυρές υποδιαιρέσεις και ένα χάλκινο νόμισμα). Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκέντρωσε ο ίδιος, τα νομίσματα αυτά αποτελούσαν το ήμισυ περίπου ενός ευρήματος, που είχαν ανακαλύψει λίγο καιρό πριν δύο εργάτες στην περιοχή της Κασσάνδρας στη Μακεδονία. Ο Weber δεν κατόρθωσε να αγοράσει και το άλλο τμήμα του “θησαυρού”, υπέθετε όμως ότι τα νομίσματα που έλειπαν θα ήταν παρόμοια με εκείνα που είχε ήδη αποκτήσει.³⁹⁴

Κατά τους εκδότες του *Inventory of Greek Coin Hoards*, οι οποίοι βασίστηκαν σε πληροφορίες του Tony Hackens, ο “θησαυρός” περιείχε τουλάχιστον 54 (πιθανόν και παραπάνω) αργυρές μικρές υποδιαιρέσεις και ένα χάλκινο νόμισμα, για το οποίο εκφράζουν αμφιβολίες σχετικά με το αν ανήκε όντως στο “θησαυρό”:

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	<i>IGCH</i> , αρ. 360	“ΘΗΣΑΥΡΟΣ” WEBER
Περδίκκας Β ³⁹⁵	1	1
Αρχέλαος	1	
Άκανθος	4	
Αίνεια	1	
Μένδη	37	12
	(και 1 χάλκινο)	1 χάλκινο
Ποτείδαια	2	2
Σκιώνη	1	1
Αβέβαια μακεδονικά	1	1
Ορχομενός	1	
Θήβα	1	
Αβέβαια βοιωτικά	1	
Αβέβαια	3	

³⁹⁴ Weber 1898, σ. 251.

³⁹⁵ Το νόμισμα με πετασοφόρο κεφαλή δ. και έγκοιλο με γραμμική διακόσμηση αποδόθηκε από τον Weber «πιθανόν σε κάποιον από τους πρώιμους βασιλείς των Μακεδόνων» (Weber 1898, σ. 255, αρ. 17, πίν. XVI:17). Οι εκδότες του *IGCH* προφανώς το κατέταξαν στα αβέβαια μακεδονικά. Βλ. Psôma 1999, σ. 277 κ.ε., σχετικά με την απόδοσή του στον Περδίκκα Β΄.

Εκτός από το νόμισμα της Ακάνθου, ο “θησαυρός” απαρτίζεται από εκδόσεις πόλεων της δυτικής Χαλκιδικής, από δύο νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων και από λιγоста βοιωτικά. Η παρουσία των βοιωτικών κοπών σημειώνεται ως ασυνήθιστη μεταξύ των “θησαυρών” της κλασικής περιόδου από τη Μακεδονία που καταγράφηκαν στο *IGCH*³⁹⁶.

Ο “θησαυρός” περιέχει τον οβολό Σκιώνης με αρ. κατ. 1271ε (ομάδα 23).

[6] “Θησαυρός” Ομόλιον, αρχές 1993. CH VIII, αρ. 76

Χρονολογία απόκρυψης: 400-375 π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Άκανθος	300+	τετρώβολα (ακυκλοφόρητα) βλ. <i>SNG ANS</i> 7.I, αρ. 21-40
Μένδη	1	τετράδραχμο
Όλυθος	20	τετρώβολα (φθαρμένα)
Σκιώνη	20+	τετρώβολα (φθαρμένα)
Τορώνη	30+	τετρώβολα
Κοινό Χαλκιδέων	200+	τετρώβολα
Περδίκκας Β΄	200+	τετρώβολα (σε πολύ καλή κατάσταση)
Σύνολο	800+	

Ο “θησαυρός” είναι διασκορπισμένος στο εμπόριο.

Η Ψωμά σε μια σύντομη παρουσίαση του “θησαυρού”³⁹⁷ αναφέρει ότι το τετράδραχμο της Μένδης χρονολογείται στη δεκαετία του 390, ενώ τα τετρώβολα της Τορώνης ανήκουν πιθανότατα στην ομάδα IV (γύρω στο 424/423 π.Χ.). Δυστυχώς οι επιμελητές του *Coin Hoards VIII* δεν δίνουν καμία πληροφορία σχετικά με τα χαλκιδικά τετρώβολα, που θα μας βοηθούσαν να ελέγξουμε τη χρονολογία κατάχωσης που αναφέρεται στον τόμο. Τα τετρώβολα της Σκιώνης πιθανότατα ανήκουν στις ομάδες 14-

³⁹⁶ Βλ. *IGCH*, σ. 55-56, όπου σχολιάζεται το γεγονός ότι οι “θησαυροί” των κλασικών χρόνων από τη Μακεδονία περιέχουν ελάχιστα νομίσματα από εκδότριες αρχές εκτός της περιοχής αυτής. Μία πρώτη έρευνα στο *IGCH* και στα *CH* έδειξε ότι ελάχιστα είναι τα βοιωτικά νομίσματα που βρέθηκαν σε “θησαυρούς” των κλασικών χρόνων από τη Μακεδονία.

³⁹⁷ Psôma 2001, σ. 168.

17 (κεφαλή Πρωτεσιλάου / οφθαλμός). Το περιεχόμενο του “θησαυρού” ακολουθεί το θρακο-μακεδονικό σταθμητικό κανόνα. Σύμφωνα με την Ψωμά η προέλευση του “θησαυρού” από τη Χαλκιδική είναι βέβαιη· η παρουσία του στα σύνορα Θεσσαλίας - Μακεδονίας πιθανόν να σχετίζεται με εμπορικές συναλλαγές μεγάλης κλίμακας ή με μια πληρωμή που έπρεπε να κάνει κάποια πόλη της Χαλκιδικής.³⁹⁸ Τα νομίσματα ίσως μεταφέρθηκαν διά θαλάσσης από τη Μένδη ή τη Σκιώνη, που βρίσκονται σχεδόν απέναντι στο Ομόλιον. Σε κάθε περίπτωση, η Θεσσαλία χρειαζόταν άργυρο, καθώς δεν διέθετε κοιτάσματα αυτού του πολύτιμου μετάλλου. Η Ψωμά θεωρεί, πάντως, ως πολύ πιθανή και την περίπτωση ο “θησαυρός” να είχε καταχωθεί στην πραγματικότητα στη Χαλκιδική και να δηλώθηκε απλώς λανθασμένος τόπος εύρεσης. Αυτό το ενδεχόμενο, ιδίως αν συνυπολογίσουμε και τα λιγοστά στοιχεία που διαθέτουμε για το “θησαυρό” Μακεδονία, 1994 (*CH IX*, αρ. 15)³⁹⁹, με παρόμοια σύνθεση, δεν μοιάζει απίθανο.

[7] “Θησαυρός” Όλυνθος, 1934. *IGCH*, αρ. 375

Χρονολογία απόκρυψης: 348 π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Περδίκκας Β΄	11	τετρώβολα
Άκανθος	4	τετρώβολα
Όλυνθος	2	τετρώβολα
Σκιώνη	2	τετρώβολα
Τορώνη	3	τετρώβολα
Κοινό Χαλκιδέων	53	τετρώβολα
Σύνολο:	75	τετρώβολα

Ο “θησαυρός” βρέθηκε μέσα σε αγγείο το 1934.⁴⁰⁰ Το τετρώβολο της Σκιώνης με αρ. κατ. 85ιστ ήταν εξαιρετικά φθαρμένο, ενώ το τετρώβολο με αρ. κατ. 114ια ήταν αρκετά φθαρμένο.

³⁹⁸ Ο.π., και σημ. 152.

³⁹⁹ Βλ. παραπάνω, αρ. “θησαυρού” [4].

⁴⁰⁰ *Olynthus IX*, σ. 179-183. Psôma 2001, σ. 158-160. Westermarck 1988, σ. 96.

[8] “Θησαυρός” Ὀλυνθος, 1931. *IGCH*, αρ. 377

Χρονολογία απόκρυψης: περ. 348 π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Περδίκκας Β΄	10	τετρώβολα ⁴⁰¹
Αίνεια	1	τετρώβολο
Ὀλυνθος	1	τετρώβολο
Σκιώνη	1	τετρώβολο
Κοινό Χαλκιδέων	50	4 τετράδραχμα (ομάδες I, J, S, T) 46 τετρώβολα (ομάδες A, B, C, D, E, G, H, I, K, L, O, T)
Σύνολο:	63	

Ο “θησαυρός” ανακαλύφθηκε στις ανασκαφές της Ολύνθου, στο δάπεδο μιας οικίας στο Βόρειο Λόφο της πόλης.⁴⁰² Φαίνεται ότι ο “θησαυρός” περιέχει τις οικονομίες περισσότερων γενεών μιας οικογένειας.⁴⁰³ Το τετρώβολο της Σκιώνης με αρ. κατ. 69γ, που περιλαμβάνεται στο εύρημα, είναι πολύ φθαρμένο.

[9] “Θησαυρός” Ὀλυνθος (τάφος 324), 1934. *CH IX*, αρ. 47

Χρονολογία απόκρυψης: α΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Βοττιαίοι	1	χάλκινο
Κοινό Χαλκιδέων ή Βοττιαίοι	1	χάλκινο
Σκιώνη	1	χάλκινο
Αβέβαιο	1	χάλκινο
Σύνολο:	4	χάλκινα

⁴⁰¹ Στην πρώτη παρουσίαση του “θησαυρού” στο *Olynthus VI* το ένα από τα μακεδονικά βασιλικά τετρώβολα αποδόθηκε στον Αλέξανδρο Α΄ και τα υπόλοιπα εννέα στον Περδίκκα Β΄ (σ. 12): στη δεύτερη δημοσίευση του ευρήματος στο *Olynthus IX* και τα δέκα τετρώβολα καταγράφηκαν ως κοπές του Περδίκκα Β΄ (σ. 169).

⁴⁰² *Olynthus VI*, σ. 11-12. *Olynthus IX*, σ. 168-171 («Hoard III, 1931»). Psôma 2001, σ. 160-161. Westermarck 1988, σ. 96.

⁴⁰³ *Olynthus VI*, σ. 12.

Ο “θησαυρός” βρέθηκε στον τάφο 324 του δυτικού νεκροταφείου της Ολύνθου⁴⁰⁴. Στο εύρημα περιλαμβάνονταν το χάλκινο νόμισμα Σκιώνης με αρ. κατ. 142β (ομάδα 26).

[10] “Θησαυρός” Όλυνθος (τάφος 553), 1938. CH IX, αρ. 55

Χρονολογία απόκρυψης: α΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Σκιώνη	1	χάλκινο
Άβυδος	1	χάλκινο
Σύνολο:	2	χάλκινα

Ο “θησαυρός” ανακαλύφθηκε στον τάφο 553 του βόρειου νεκροταφείου της Ολύνθου.⁴⁰⁵ Το χάλκινο νόμισμα της Σκιώνης ανήκει στην ομάδα 27 (αρ. κατ. 204).

[11] “Θησαυρός” Όλυνθος (τάφος 592), 1931. CH IX, αρ. 56

Χρονολογία απόκρυψης: α΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Κοινό Χαλκιδέων	2	χάλκινα
Σκιώνη	1	χάλκινο
Σύνολο:	3	χάλκινα

Ο “θησαυρός” βρέθηκε στον τάφο 592 του ανατολικού νεκροταφείου της Ολύνθου⁴⁰⁶ και περιλαμβάνει το χάλκινο νόμισμα της Σκιώνης με αρ. κατ. 163 (ομάδα 27).

⁴⁰⁴ *Olynthus* XI, σ. 66. Οι ανασκαφείς της Ολύνθου ονόμασαν το νεκροταφείο δυτικά της πόλης «Riverside cemetery». Σχετικά με τον “θησαυρό” βλ. Tselekas 1996β, σ. 252, αρ. 19. Γενικά για τους ταφικούς “θησαυρούς” της Ολύνθου, βλ. Psóma 2001, σ. 118-119.

⁴⁰⁵ *Olynthus* XI, σ. 108. *Olynthus* XIV, σ. 407. Tselekas 1996β, σ. 253, αρ. 28. Βλ. και Psóma, ό.π.

⁴⁰⁶ *Olynthus* XI, σ. 115 (ο τάφος 592 έφερε κατά την ανασκαφή τον αριθμό καταγραφής 106. Στο *Olynthus* VI, αρ. 255-257, 835, όπου παρουσιάζονται τα νομίσματα που ανακαλύφθηκαν στον συγκεκριμένο τάφο, αναφέρεται ότι ο τάφος 106 περιλαμβάνεται στο δυτικό νεκροταφείο [Riverside cemetery]. Όμως, στην τελική δημοσίευση των νεκροταφείων στον τόμο *Olynthus* XI, το λήμμα «Grave 592» ανήκει στο ανατολικό νεκροταφείο της Ολύνθου). Tselekas 1996β, σ. 253, αρ. 29.

[12] “Θησαυρός” Όλυνθος, 1934. *IGCH*, αρ. 378

Χρονολογία απόκρυψης: περ. 360 π.Χ.

ΕΚΔΙΔΟΥΣΑ ΑΡΧΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	
Άκανθος	2	χάλκινα
Ποτειδαία	5	χάλκινα
Σκιώνη	2	χάλκινα
Κοινό Χαλκιδέων	25	χάλκινα
Σύνολο:	34	χάλκινα

Ο “θησαυρός” ανακαλύφθηκε στο Νότιο Λόφο της Ολύνθου, μέσα σε δωμάτιο κτηρίου του τομέα Κ.⁴⁰⁷ Η Ψωμά, με βάση τα νομίσματα του Κοινού των Χαλκιδέων που περιλαμβάνονται στον “θησαυρό”, ανάγει την απόκρυψη του τελευταίου γύρω στο 360 π.Χ.⁴⁰⁸ Οι Robinson και Clement στη δημοσίευση του “θησαυρού” είχαν ορίσει το έτος 348 π.Χ. ως την υστερότερη πιθανή χρονολογία κατάχωσης του ευρήματος· δήλωσαν, όμως, ότι η μελέτη των χάλκινων εκδόσεων του Χαλκιδικού Κοινού πιθανόν να αποκάλυπτε ότι η απόκρυψη είχε γίνει νωρίτερα.

Στο “θησαυρό” περιέχονταν δύο χάλκινα νομίσματα της Σκιώνης (υποδιαίρεση Β: κεφαλή Αφροδίτης δ. / περιστέρι δ.)⁴⁰⁹, που δεν συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο της παρούσας εργασίας εξαιτίας της πολύ κακής κατάστασης διατήρησής τους. Το πιθανότερο είναι ότι κατατάσσονται στην ομάδα 27 (βλ. πίν. 39-40).

Από την παρουσίαση των “θησαυρών” που περιέχουν νομίσματα Σκιώνης γίνεται φανερό ότι η κυκλοφορία των νομισμάτων της πόλης ήταν περιορισμένη. Εκτός από την περίπτωση του “θησαυρού” του Asyut, οι υπόλοιποι “θησαυροί” απεκρύβησαν στην πλειονότητά τους στη Χαλκιδική. Ένα μόνο εύρημα βρέθηκε στη Θεσσαλία, και αυτό όμως βρισκόταν κοντά στα σύνορα με τη Μακεδονία, σχεδόν απέναντι στη Σκιώνη.

Τα λιγοστά ανασκαφικά ευρήματα ενισχύουν ακόμη περισσότερο αυτήν την εικόνα. Πέρα από την Όλυνθο, όπου βρέθηκε μεγάλος αριθμός χάλκινων και περιορισμένος αριθμός

⁴⁰⁷ *Olynthus* IX, σ. 193-194 («Hoard II»).

⁴⁰⁸ Psóma 2001, σ. 107. Η Ψωμά δίνει ελαφρώς διαφορετική κατανομή των νομισμάτων στις εκδίδουσες αρχές: 1 νόμισμα Ακάνθου, 1 Σκιώνης, 4 Ποτειδαίας, 31 Κοινού Χαλκιδέων (= σύνολο 37).

⁴⁰⁹ *Olynthus* IX, σ. 193 (αριθμοί καταγραφής 288, 294).

αργυρών νομισμάτων, νομίσματα της Σκιώνης έχουν ανακαλυφθεί σε ανασκαφές στη Μένδη (3 χάλκινα), στην Άθυτο (5 χάλκινα), στη Νέα Καλλικράτεια (Δίκαια, 1 χάλκινο) και στα Στάγειρα (1 αργυρό και 1 χάλκινο)⁴¹⁰.

Στις ανασκαφές που έγιναν στην ίδια τη Σκιώνη βρέθηκαν, εκτός από τα χάλκινα νομίσματα της ίδιας της πόλης, και 1 χάλκινο νόμισμα Αφύτιος, 4 χάλκινα του Αλεξάνδρου Γ' και ένα χάλκινο Κνίδου.⁴¹¹

Στην περιοχή της Σκιώνης λέγεται ότι βρέθηκε το 1985 “θησαυρός” με 23 χρυσούς στατήρες (1 Φιλίππου Β' και 22 Αλεξάνδρου Γ'). Ο Le Rider που δημοσίευσε το εύρημα τοποθέτησε την απόκρυψή του στα τελευταία χρόνια του 4ου αι., γύρω στο 300 π.Χ.⁴¹²

⁴¹⁰ Οι πληροφορίες σχετικά με τα ανασκαφικά ευρήματα προέρχονται από την αδημοσίευτη διατριβή του Χρήστου Γκατζόλη, βλ. Γκατζόλης 2010, τόμ. II, σ. 266-267. Τον ευχαριστώ θερμά που μου παρείχε αυτά τα στοιχεία. Βλ. και Gatzolis 2011, σ. 191.

⁴¹¹ Ευχαριστώ πολύ τον ανασκαφέα της θέσης Κώστα Σισμανίδη για την πληροφορία.

⁴¹² CH VIII, αρ. 203. Le Rider 1991, σ. 95-96.

11. ΟΙ ΑΡΓΥΡΕΣ ΚΟΠΕΣ ΜΕ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΠΕΡΙΚΕΦΑΛΑΙΑ / ΕΓΚΟΙΛΟ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ

Στη Σκιώνη αποδόθηκαν από τον J. Six⁴¹³ ομάδες πρώιμων αργυρών νομισμάτων με παράσταση κορινθιακού κράνους στην πρόσθια πλευρά και έγκοιλο τετράγωνο στην πίσω, που ακολουθούν τον αττικό σταθμητικό κανόνα⁴¹⁴. Η σύνδεση με τη Σκιώνη βασίστηκε στο κοινό εικονογραφικό θέμα με τις κοπές της πόλης που φέρουν κορινθιακή περικεφαλαία στον οπισθότυπο⁴¹⁵ και αμφισβητήθηκε ήδη από τον W. Wroth το 1905 και από τον H. Bloesch το 1957⁴¹⁶. Υπάρχουν νομίσματα με έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε τρίγωνα⁴¹⁷ και άλλα με έγκοιλο χωρισμένο σε ορθογώνια παραλληλόγραμμα⁴¹⁸. Οι περικεφαλαίες της πρώτης ομάδας άλλοτε φέρουν λοφίο και άλλοτε όχι (βλ. πίν. 64:10-12), ενώ στα νομίσματα της δεύτερης ομάδας οι περικεφαλαίες δεν φέρουν ποτέ λοφίο.

Τέσσερα νομίσματα του τύπου της δεύτερης ομάδας⁴¹⁹ βρέθηκαν σε “θησαυρό”⁴²⁰, που δυστυχώς είχε διασκορπιστεί στο εμπόριο⁴²¹. Ο O. Mørkholm ανασύνθεσε το περιεχόμενο του “θησαυρού” αποδεικνύοντας ότι ο τόπος κατάχωσής του θα έπρεπε να αναζητηθεί στην περιοχή της νοτιοδυτικής ακτής της Μικράς Ασίας και των όμορων νήσων.⁴²² Τα μόνα νομίσματα που με βεβαιότητα εισήχθησαν από τόπο πιο μακρινό είναι τα τέσσερα αθηναϊκά “Warpenmünzen”. Η πλειονότητα των νομισμάτων του ευρήματος αντιπροσωπεύει μικρές αξίες και είναι λογικό να υποθέσουμε ότι προέρχεται από μία περιοχή πιο περιορισμένη, γύρω από τον τόπο κατάχωσης.⁴²³ Άρα είναι πιθανό και οι τέσσερις κοπές που μας ενδιαφέρουν να αποτελούν προϊόντα της νομισματοκοπίας κάποιας πόλης στη νοτιοδυτική ακτή της Μικράς Ασίας και όχι της

⁴¹³ Six 1898, σ. 193 (αρ. 1-2), 194-195.

⁴¹⁴ Βλ. για παράδειγμα, Babelon, *Traité* II.1, στ. 1145-1146 (αρ. 1629-1633), πίν. LII:1-3. Gaebler, *AMNG*, σ. 108 (αρ. 1), πίν. II:7. *SNG ANS* 7.I, αρ. 702-705.

⁴¹⁵ Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας: ομάδες 19, 20, 22 (αργυρά): τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας: ομάδες 23, 29 (αργυρά), 25, 28-31 (χάλκινα).

⁴¹⁶ Wroth 1905, σ. 327, σημ. 6. Bloesch 1957, σ. 9. Και η Ψωμά έχει εκφράσει επιφυλάξεις ως προς την απόδοση των νομισμάτων αυτών στη Σκιώνη: Ψωμά 2000α, σημ. 24.

⁴¹⁷ Τετράδραγμα: Gaebler, *AMNG*, σ. 108 (αρ. 1), πίν. II:7. Δίδραγμα: *SNG ANS* 7.I., αρ. 702. Διώβολα: *SNG Davis*, αρ. 129.

⁴¹⁸ Τριώβολα, οβολοί, τριημιβόλια, ημιβόλια και τεταρτημόρια: Babelon, *Traité* II.1, στ. 1145-1146 (αρ. 1630-1633), πίν. LII:2-3. *SNG ANS* 7.I., αρ. 703-705.

⁴¹⁹ Ένας οβολός, δύο ημιβόλια και ένα τεταρτημόριο.

⁴²⁰ *IGCH*, αρ. 1165. Mørkholm 1971, σ. 88, αρ. 53-56.

⁴²¹ Ένα μεγάλο τμήμα είχε πωληθεί στο Βρετανικό Μουσείο, κάποια νομίσματα είχαν πωληθεί σε συλλέκτες στη Βρετανία και, λίγα χρόνια αργότερα, ένα άλλο τμήμα του “θησαυρού” κατέληξε στο Νομισματικό Μουσείο της Κοπεγχάγης.

⁴²² Mørkholm 1971, σ. 91. Την περιοχή της δυτικής ακτής της Μικράς Ασίας και των γειτονικών νήσων είχε καταδείξει ως πιθανό τόπο κατάχωσης του “θησαυρού” και ο B. Head στα σχόλιά του σχετικά με το τμήμα του ευρήματος που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, ό.π., σ. 79.

⁴²³ Mørkholm 1971, σ. 91.

Σκιώνης.⁴²⁴ Η παρουσία ενός μικρού αργυρού νομίσματος με κορινθιακό κράνος / έγκοιλο τετράγωνο στη Συλλογή Kayhan ίσως αποτελεί μία ακόμη ένδειξη για πιθανή προέλευση από τη Μικρά Ασία.⁴²⁵ Επίσης, τα τελευταία χρόνια σε ορισμένους καταλόγους δημοπρασιών νομίσματα αυτού του τύπου καταχωρούνται ως “αβέβαια Ιωνίας ή Μικράς Ασίας” και γίνεται αναφορά σε πληροφορίες για εύρεση στις περιοχές αυτές.⁴²⁶ Με βάση τα παραπάνω, τα νομίσματα της ομάδας με κορινθιακή περικεφαλαία / έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε ορθογώνια παραλληλόγραμμα προέρχονται μάλλον από τη Μικρά Ασία και όχι από τη Μακεδονία.

Από τη Βόρεια Ελλάδα προέρχονται πιθανότατα τα νομίσματα της ομάδας με κορινθιακό κράνος / έγκοιλο τετράγωνο χωρισμένο σε τρίγωνα. Έως τώρα έχουμε εντοπίσει μόνο τέσσερα νομίσματα αυτής της ομάδας: δύο τετράδραχμα (ένα στο Παρίσι και ένα στο Βερολίνο· κράνος χωρίς λοφίο δ., βλ. πίν. 64:10), ένα δίδραχμο (στη Νέα Υόρκη· λοφιοφόρο κράνος δ., βλ. πίν. 64:11) και ένα διώβολο (στη Σκωτία· λοφιοφόρο κράνος δ., βλ. πίν. 64:12).⁴²⁷ Τα τετράδραχμα συνδέονται με κοινή σφραγίδα εμπροσθοτύπου, ενώ το δίδραχμο έχει την ίδια σφραγίδα οπισθοτύπου με το τετράδραχμο του Βερολίνου. Το διώβολο συνδέεται στενά με το δίδραχμο, καθώς τόσο οι εμπροσθότυποι, όσο και οι οπισθότυποί τους μοιάζουν πάρα πολύ. Η κορινθιακή περικεφαλαία είναι τύπος δημοφιλής στις νομισματοκοπίες της Βόρειας Ελλάδας· εκτός από τη Σκιώνη (νομίσματα 5ου και 4ου αι. π.Χ.), χρησιμοποιήθηκε ως κύριος τύπος και ως σύμβολο από τους Δέρρωνες⁴²⁸, τους Ληταίους⁴²⁹ και τους Ορρεσκίους⁴³⁰. Κράνος, αν και όχι κορινθιακού τύπου, κοσμεί και τις κοπές αρκετών Μακεδόνων βασιλέων ξεκινώντας από τον Αλέξανδρο Α΄.⁴³¹ Το έγκοιλο τετράγωνο που διαιρείται σε τρίγωνα

⁴²⁴ Ο.π., σ. 88.

⁴²⁵ Η συλλογή αυτή περιέχει ως επί το πλείστον κοπές από την ευρύτερη περιοχή γύρω από τον τόπο διαμονής του συλλέκτη, στα δυτικά παράλια της Τουρκίας. *SNG Kayhan*, αρ. 743 (0,72 γρ., έχει καταχωρηθεί ως ημιβόλιο φωκαϊκού σταθμητικού κανόνα, κοπή αβέβαιου νομισματοκοπέιου της Ιωνίας ή της Καρίας).

⁴²⁶ Βλ. για παράδειγμα, CNG, *Electronic Auction* 258 (22 Ιουνίου 2011), αρ. 185.

⁴²⁷ Τετράδραχμο στο Παρίσι (16,94 γρ.): Gaebler, *AMNG*, σ. 108, αρ. 1, πίν. II:7. Τετράδραχμο στο Βερολίνο (16,74 γρ.), από το “θησαυρό” του Demanhur (= *IGCH*, αρ. 1637): Dressel - Regling 1927, σ. 34-35 (αρ. 21), πίν. I:21. Δίδραχμο στη Νέα Υόρκη (8,18 γρ.): *SNG ANS* 7.I, αρ. 702. Διώβολο στη Σκωτία (1,33 γρ.): *SNG Davis*, αρ. 129.

⁴²⁸ *SNG ANS* 7.I, αρ. 932-934, 936, 929-931. Βλ. και Μουστάκα 2000, σ. 402, 404.

⁴²⁹ Gaebler, *AMNG*, πίν. XV:9. Svoronos 1918-1919, πίν. VI:2-3.

⁴³⁰ Price - Waggoner 1975, σ. 33 (αρ. 93), πίν. VI:93.

⁴³¹ Βλ. για παράδειγμα, *SNG Alpha Bank*, αρ. 75-76 (Αλέξανδρος Α΄), 82 κ.ε. (Περδίκκας Β΄). Μουστάκα 2000, σ. 398 κ.ε. (σχετικά με τη χρήση του λεγόμενου ιλλυρικού κράνου ως νομισματικού τύπου των Μακεδόνων βασιλέων).

μοιάζει με τα έγκοιλα των πρώιμων νομισμάτων της Μένδης.⁴³² Όσον αφορά στον αττικό σταθμητικό κανόνα, στη Χαλκιδική τον συναντούμε συχνά.⁴³³

Η εικονογραφική συγγένεια, ο σταθμητικός κανόνας και η μορφή του εγκοίλου ήταν οι λόγοι που οδήγησαν τον Six, και αργότερα τον Regling⁴³⁴, να αποδώσουν τα νομίσματα με κορινθιακό κράνος στη Σκιώνη. Στην πραγματικότητα, όμως, δεν υφίσταται απόδειξη ότι κάτι τέτοιο ισχύει. Δεν υπάρχει καμία πληροφορία, ούτε μεταξύ των αρχαιολόγων που ανασκάπτουν τη Χαλκιδική ούτε μεταξύ των συλλεκτών, για εύρεση τέτοιων νομισμάτων στην ευρύτερη περιοχή. Επίσης, το επιχείρημα του Regling ότι η περικεφαλαία στα νομίσματα των θρακο-μακεδονικών φύλων είναι πάντα λοφιοφόρος, άρα δεν μπορεί να συνδεθεί με τις συγκεκριμένες κοπές, δεν ισχύει πλέον. Είδαμε παραπάνω ότι νομίσματα με κράνος χωρίς λοφίο και άλλα που απεικονίζουν κράνος με λοφίο συνδέονται μεταξύ τους με διασταυρώσεις σφραγίδων, επομένως αποτελούν προϊόντα της ίδιας εκδότριας αρχής. Με βάση τα στοιχεία που γνωρίζουμε έως τώρα, δεν συντρέχει λόγος να αποδώσουμε τα νομίσματα αυτά στη Σκιώνη· πιστεύουμε ότι πρέπει να χαρακτηριστούν “αβέβαια θρακο-μακεδονικά”, έως ότου προκύψουν νέες πληροφορίες. Το γεγονός ότι στο “θησαυρό” του Demanhur⁴³⁵, όπου βρέθηκε ένα από τα τετράδραχμα με κορινθιακή περικεφαλαία / έγκοιλο τετράγωνο, η Βόρεια Ελλάδα αντιπροσωπευόταν από ένα στατήρα Σταγείρων (παράλια ανατολικής Χαλκιδικής), τέσσερις στατήρες Νεαπόλεως (σημερινή Ανατολική Μακεδονία), καθώς και 34 στατήρες θρακο-μακεδονικών φύλων, ίσως αποτελεί ένδειξη για προέλευση των τετραδράχμων με κορινθιακή περικεφαλαία από την Ανατολική Μακεδονία. Φυσικά, πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι δεν αρκούν τα στοιχεία από ένα και μόνο “θησαυρό” για να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα.

⁴³² *SNG ANS* 7.I., αρ. 292-298.

⁴³³ Ψωμά 2000α.

⁴³⁴ Dressel - Regling 1927, σ. 34-35.

⁴³⁵ *IGCH*, αρ. 1637. Dressel - Regling 1927.

12. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Σκιώνη βρισκόταν στην Παλλήνη, τη δυτικότερη χερσόνησο της Χαλκιδικής. Η θέση της (“Μύτικας”) έχει ταυτιστεί με βεβαιότητα. Στον κοντινό λόφο του Προφήτη Ηλία έχουν βρεθεί ίχνη οικισμού της Νεώτερης Νεολιθικής, στη θέση “Παναγία” έχει ερευνηθεί νεκροταφείο της πρώιμης εποχής του χαλκού και της αρχαϊκής περιόδου, ενώ στον ίδιο το λόφο της αρχαίας Σκιώνης αποκαλύφθηκαν υπολείμματα αρχαϊκού κτίσματος, καθώς και τμήμα δημόσιου κτηρίου της κλασικής εποχής. Μετά το 315 π.Χ. και τον υποχρεωτικό συνοικισμό των κατοίκων της Παλλήνης στην Κασσάνδρεια, φαίνεται ότι η Σκιώνη ερημώθηκε. Υπάρχουν ενδείξεις ότι στους ρωμαϊκούς χρόνους ίσως δημιουργήθηκε εκεί ένας νέος οικισμός.

Οι φιλολογικές και ιστορικές πηγές είναι φειδωλές σχετικά με την ιστορία της Σκιώνης. Γνωρίζουμε ότι η πόλη, ως υποτελής του Πέρση βασιλέως, πρόσφερε στρατό και πλοία στον Ξέρξη. Μετά το τέλος των Περσικών έγινε μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας, όπου κατέβαλλε φόρο από έξι έως εννέα τάλαντα. Η εμπλοκή της στον Πελοποννησιακό πόλεμο οδήγησε στην καταστροφή των Σκιωναίων και στην παραχώρηση της γης τους στους Πλαταιείς το 421 π.Χ. Η πόλη αποδόθηκε στους αρχικούς κατοίκους της μετά το 405 π.Χ. Δεν γνωρίζουμε αν υπήρξε -και από πότε- μέλος του Κοινού των Χαλκιδέων. Είναι πολύ πιθανό να συνέβη αυτό το 356 π.Χ., όταν ο Φίλιππος Β΄ παραχώρησε στους Χαλκιδείς την Ποτειδαία και τις γαίες της.

Η Σκιώνη εξέδωσε νομίσματα από τα τέλη του 6ου έως το γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Η μελέτη της νομισματοκοπίας της βασίστηκε στις διασταυρώσεις των σφραγίδων, στην τεχνολογική και τυπολογική ανάλυση, καθώς και στον προσδιορισμό των σταθμητικών κανόνων που υιοθέτησε η πόλη. Το υλικό οργανώθηκε σε ομάδες, οι οποίες κατανέμονται σε τρεις περιόδους νομισματοκοπίας.

Στην πρώτη περίοδο (ομάδες 1-12, περ. 510-470 π.Χ.) η Σκιώνη εξέδωσε στατήρες και ημίσεια στατήρος στον αττικό-εββοϊκό σταθμητικό κανόνα, καθώς και τετρώβολα, διώβολα, τριτεταρτημόρια και ημιωβόλια στον λεγόμενο θρακο-μακεδονικό κανόνα. Στους εμπροσθότυπους απεικονίζεται σπαραγμός (λέων επιτίθεται σε ελάφι) στους στατήρες, λέων που σπαράσσει πόδι ελαφιού στα ημίσεια στατήρος, ημίτομο και κεφαλή λέοντος στις μικρότερες υποδιαίρεσεις. Έγκοιλο τετράγωνο καταλαμβάνει τις πίσω όψεις των νομισμάτων. Εμφανείς είναι οι τεχνολογικές επιρροές από τη Μικρά

Ασία και από τη βορειοελλαδική Κοινή. Η νομισματοκοπία της πρώτης περιόδου συνδέεται άμεσα, τόσο εικονογραφικά όσο και τεχνοτροπικά, με τη νομισματοκοπία της Ακάνθου, καθώς και με ανάλογες εκδόσεις των Σταγείρων και ενός αταύτιστου νομισματοκοπέιου· όλες αυτές οι εκδίδουσες αρχές χρησιμοποίησαν ως εμπροσθότυπο το σπαραγμό, αλλάζοντας απλώς το θήραμα του λέοντος.

Η δεύτερη περίοδος (ομάδες 13-22, περ. 470-421 π.Χ.) περιλαμβάνει στατήρες του αττικού-ευβοϊκού σταθμητικού κανόνα, καθώς και τετρώβολα, οβολούς, τριτεταρτημόρια και ημιωβόλια του θρακο-μακεδονικού κανόνα. Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστούν δύο περιορισμένες εκδόσεις τετρωβόλων με αττικό βάρος προς το τέλος της περιόδου. Ο θεματικός κύκλος έχει αλλάξει, και πλέον στον εμπροσθότυπο των στατήρων απεικονίζεται η κρανοφόρος κεφαλή του ήρωα-οικιστή της πόλης Πρωτεσιλάου. Τον οπισθότυπο κοσμεί πρύμνη πλοίου. Όλες οι μικρότερες αξίες φέρουν στην πρόσθια όψη την κεφαλή του Πρωτεσιλάου χωρίς κράνος· τα τετρώβολα και τα τριτεταρτημόρια απεικονίζουν στην πίσω όψη έναν οφθαλμό, οι οβολοί βότρυ, τα ημιωβόλια κορινθιακή περικεφαλαία. Υπάρχουν και τετρώβολα με οπισθότυπο κορινθιακή περικεφαλαία (ορισμένα από αυτά έχουν αττικό βάρος) ή περιστέρι. Τα νομίσματα της δεύτερης περιόδου παρουσιάζουν τεχνοτροπικές επιρροές από την αθηναϊκή νομισματοκοπία.

Μετά την καταστροφή του 421 π.Χ. και έως το 405 π.Χ. δεν εκδόθηκαν νομίσματα στο όνομα των Σκιωναίων. Αμέσως μετά την επιστροφή των εκδιωχθέντων κατοίκων στην πόλη, ξεκίνησε και πάλι η κοπή νομισμάτων. Στην τρίτη περίοδο νομισματοκοπίας (τέλος 5ου αι. - γ' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.) παρήχθησαν, εκτός από αργυρά τετρώβολα και οβολοί, και χάλκινα νομίσματα σε τρεις υποδιαίρεσεις. Τα τετρώβολα εξακολουθούν να απεικονίζουν το δίπτυχο ταινιοφόρος κεφαλή Πρωτεσιλάου / κορινθιακή περικεφαλαία. Μία έκδοση τετρωβόλων φαίνεται ότι έγινε στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και συνοδευόταν από αργυρούς οβολούς με τα ίδια θέματα. Η πρώτη αυτή αργυρή έκδοση των Σκιωναίων τον 4ο αι. συγγενεύει τεχνοτροπικά με στατήρες του βασιλέα της Μακεδονίας Αρχελάου και με νομίσματα του Χαλκιδικού Κοινού.

Προς το τέλος του 5ου αι. ή στην πολύ αρχή του 4ου αι. π.Χ. ξεκίνησαν και οι Σκιωναίοι την κοπή χάλκινων νομισμάτων. Σε αυτόν τον τομέα είχαν προηγηθεί άλλες πόλεις της περιοχής, αλλά και το Κοινό των Χαλκιδέων και το μακεδονικό βασίλειο, ασχολούμενοι με την παραγωγή χάλκινου νομίσματος ήδη από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. Οι Σκιωναίοι άρχισαν με τη μικρότερη υποδιαίρεση, τη λεγόμενη C,

και με τύπους την κρανοφόρο κεφαλή Πρωτεσιλάου / περιστέρι ιπτάμενο, περιστέρι ιπτάμενο / οφθαλμό. Πρόκειται για εξαιρετικά σπάνια νομίσματα.

Στη δεκαετία του 370, μετά από μία σύντομη έκδοση στην αξία C με κεφαλή Αφροδίτης / περικεφαλαία, ξεκίνησε η παραγωγή χάλκινων νομισμάτων στις αξίες: A με θέματα κεφαλή Αφροδίτης / δύο περιστέρια αντωπά και B με κεφαλή Αφροδίτης / περιστέρι ιστάμενο. Όπως γίνεται φανερό από τους οπισθότυπους, η αξία A θεωρείτο διπλάσια της B. Ο τρόπος αυτός δήλωσης της σχέσης μεταξύ δύο υποδιαιρέσεων ήταν κοινός στις νομισματοκοπίες της εποχής. Τη μεγάλη αξία που είναι γνωστή ως AA άρχισε να την εκδίδει πρώτος ο Περδίκκας Γ΄ της Μακεδονίας. Γύρω στο 360 π.Χ. οι Σκιωναίοι την κόσμησαν με το δίπτυχο ταινιοφόρο κεφαλή Πρωτεσιλάου / κορινθιακή περικεφαλαία. Μαζί με τα μεγάλα αυτά χάλκινα νομίσματα παρήχθη και μία συμπαγής ομάδα αργυρών ελαφρών τετρωβόλων ή τριωβόλων, με την ίδια θεματολογία. Χάλκινα νομίσματα και των τριών υποδιαιρέσεων (AA, A και B) εκδόθηκαν και μετά τα μέσα του 4ου αι., έως το τέλος του γ΄ τετάρτου. Οι παραστάσεις στα νομίσματα της Σκιώνης του 4ου αι. π.Χ. έχουν τεχνοτροπικά παράλληλα στις κοπές του Χαλκιδικού Κοινού και άλλων όμορων χαλκιδικών πόλεων, αλλά και στις εκδόσεις ορισμένων Μακεδόνων βασιλέων και αρκετών πόλεων της Θεσσαλίας.

Εικονογραφικά οι νομισματικές εκδόσεις της Σκιώνης παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Στην πρώτη περίοδο, η πόλη χρησιμοποίησε το παλαιότατο, ανατολικής προέλευσης, θέμα του σπαραγμού. Δεν γνωρίζουμε γιατί επέλεξε έναν εικονογραφικό τύπο που είχε ήδη ταυτιστεί με το μεγαλύτερο νομισματοκοπέιο της περιοχής εκείνη την εποχή. Το ζήτημα της ταυτόχρονης χρήσης, με μικρές παραλλαγές, του ίδιου θέματος από περισσότερα νομισματοκοπέια χρήζει περαιτέρω έρευνας.

Μεγαλύτερο ακόμη ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικονογραφία των υπόλοιπων περιόδων νομισματοκοπίας. Εκεί κυριαρχεί ο Θεσσαλός ήρωας Πρωτεσίλαος, μαζί με το πλοίο του και τον οφθαλμό που στόλιζε το πλεούμενο. Ο Πρωτεσίλαος είναι σχετικά σπάνιο θέμα στα νομίσματα και στην τέχνη γενικότερα. Οι Σκιωναίοι ισχυρίζονταν ότι ο ήρωας ήταν ιδρυτής της πόλης τους, ένας ισχυρισμός που διασώζεται μόνο στα νομίσματα του 5ου - 4ου αι. π.Χ και σε πολύ μεταγενέστερες φιλολογικές πηγές. Εξαιρετικά σπάνια στα νομισματικά πράγματα είναι η αναγραφή του ονόματος του απεικονιζόμενου ήρωα πάνω στο λοφίο της περικεφαλαίας του, σαν να ήθελαν να βεβαιωθούν οι Σκιωναίοι ότι όλοι θα αναγνώριζαν τον ήρωά τους. Και είχαν λόγο να ανησυχούν για την πιθανή μη αναγνώρισή του, αφού ο Πρωτεσίλαος με βάση τους επικρατέστερους και δημοφιλέστερους μύθους υποτίθεται ότι είχε πεθάνει πρώτος μπροστά στην Τροία και

βρισκόταν θαμμένος στο ιερό του στον Ελαιούντα της Θρακικής Χερσονήσου. Όπως έχουν ήδη επισημάνει αρκετοί ερευνητές, είναι προφανές ότι η Σκιώνη κατοικούνταν από πολύ παλιά και μεταξύ των κατοίκων της δεν υπήρχε κάποια πληροφορία ή μνήμη σχετική με αποικισμό της θέσης. Δεν γνωρίζουμε πότε αναπτύχθηκε εκεί ο μύθος του Πρωτεσιλάου ως ήρωα κτίστη. Πάντως, η εποχή μετά τα Περσικά ευνοούσε τέτοιες αναζητήσεις στο παρελθόν, που οδηγούσαν στον επαναπροσδιορισμό της εικόνας μιας πόλης μέσω της προβολής ενός ένδοξου προγόνου. Η θεματολογία του Πρωτεσιλάου ολοκληρώνεται με την απεικόνιση μιας κορινθιακής περικεφαλαίας, ως συμβόλου του ήρωα - ανδρείου πολεμιστή, αλλά και ως δημοφιλούς εικονογραφικού τύπου της Βόρειας Ελλάδας. Δευτερεύων τύπος της δεύτερης περιόδου είναι ο βότρυς, που “διαφημίζει” την ενασχόληση των κατοίκων με το εμπόριο ή και την παραγωγή του οίνου. Την εικονογραφία των νομισμάτων της Σκιώνης συμπληρώνει το δίπτυχο κεφαλή Αφροδίτης / περιστέρι(α). Η παρουσία της θεάς, που συνδέεται άμεσα και με το μύθο του Πρωτεσιλάου, δηλώνει και την ύπαρξη λατρείας της Αφροδίτης στην πόλη.

Αξιοσημείωτο στοιχείο είναι το γεγονός ότι τα νομίσματα της Σκιώνης φέρουν από την αρχή επιγραφή με το εθνικό όνομα.

Όσον αφορά στους σταθμητικούς κανόνες που διέπουν την παραγωγή των νομισμάτων στη Σκιώνη, δεν προκαλεί έκπληξη η επιλογή να κοπούν οι μεγάλες αξίες στον αττικό-ευβοϊκό και οι μικρές υποδιαίρεσεις στο θρακο-μακεδονικό κανόνα. Είναι γνωστό ότι και άλλες πόλεις συνδύαζαν ή προσάρμοσαν στις ανάγκες τους τα συστήματα βάρους της εποχής. Πιθανότατα οι στατήρες προορίζονταν για κάποια χρήση που απαιτούσε αττικό βάρος, ενώ η εσωτερική κυκλοφορία του νομίσματος εξυπηρετούνταν καλύτερα με το θρακομακεδονικό κανόνα, τον οποίο άλλωστε ακολουθούσαν και πολλές γειτονικές πόλεις. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση της περιορισμένης έκδοσης των τετρωβόλων αττικού βάρους προς το τέλος της δεύτερης περιόδου· η αλλαγή, μάλιστα, σηματοδοτήθηκε με την εισαγωγή του κορινθιακού κράνους στον οπισθότυπο. Δυστυχώς δεν διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες που θα μας βοηθούσαν να ερμηνεύσουμε αυτήν την κίνηση.

Η παρουσία νομισμάτων της Σκιώνης σε “θησαυρούς” δεν είναι σημαντική. Εκτός από τους δύο στατήρες της πρώτης περιόδου που ταξίδεψαν έως την Αίγυπτο και απεκρύβησαν ως τμήμα του “θησαυρού” του Asyut, οι “θησαυροί” που καταγράφουν παρουσία νομισμάτων Σκιώνης βρέθηκαν όλοι γύρω από το Θερμαϊκό, σε κοντινή απόσταση από την πόλη. Το σημαντικότερο εύρημα είναι ο “θησαυρός” που βρέθηκε στην ίδια τη Σκιώνη το 1990/1. Η ενδελεχής αναζήτηση του υλικού στους καταλόγους

δημοπρασιών επέτρεψε την ανασύνθεση της ομάδας των στατήρων με την κεφαλή Πρωτεσιλάου που περιλαμβάνονταν στο εύρημα. Εκτός από το νέο υλικό που πρόσφερε στην έρευνα, ο “θησαυρός” είναι σημαντικός στα πλαίσια της συζήτησης για τη χρονολόγηση του αθηναϊκού ψηφίσματος για τα μέτρα και τα σταθμά.

Συνοψίζοντας, η μελέτη της νομισματικής παραγωγής της Σκίωνης αποκάλυψε πληροφορίες για τις λατρείες της πόλης που δεν γνωρίζαμε πριν (λατρεία Αφροδίτης, ίσως και Διονύσου) και επιβεβαίωσε τις μαρτυρίες των ύστερων φιλολογικών πηγών σχετικά με τον ιδρυτικό μύθο της πόλης. Στο οικονομικό πεδίο γνωρίσαμε μια πόλη ευκατάστατη, που εισήγαγε στη ζωή της το νόμισμα ήδη από τις αρχές του 5ου αι. Η Σκίωνη δεν διέθετε πρόσβαση σε μεταλλεία. Η έκδοση νομίσματος προφανώς κόστιζε αρκετά, για αυτό και συνέβαινε μόνο όταν το απαιτούσαν οι ανάγκες της πόλης και της κοινωνίας της, που είχε πάντως την παιδεία και το αισθητήριο να επιλέγει ως επί το πλείστον καλλιτέχνες χαρακτές που δημιουργούσαν νομίσματα υψηλής ποιότητας.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΧΩΡΙΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΠΟΥ
ΑΠΟΔΙΔΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΣΚΙΩΝΗ

Ο κατάλογος αποτελείται από νομίσματα που περιλαμβάνονται σε καταλόγους δημοπρασιών, χωρίς να συνοδεύονται από απεικόνιση, και που αποδίδονται στη Σκιώνη. Εκτός από τη χρονολόγηση, όλα τα άλλα στοιχεία που υπήρχαν στους καταλόγους δημοπρασιών έχουν καταγραφεί εδώ. Οι περιγραφές έχουν υποστεί μία επεξεργασία στοιχειώδους ομογενοποίησης (δεν έχουν αναπαραχθεί οι αποδόσεις των κεφαλών σε συγκεκριμένες θεότητες· αντί αυτών, προτιμήθηκαν γενικότερες περιγραφές, όπως για παράδειγμα: «νεανική ανδρική κεφαλή» ή «γυναικεία κεφαλή»). Το βάρος αποδίδεται παντού σε γραμμάρια⁴³⁶. Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι είναι πολύ πιθανό κάποια από τα νομίσματα να περιλαμβάνονται σε περισσότερους από έναν καταλόγους. Πρόκειται για τα αδιάθετα αποθέματα των οίκων δημοπρασιών, που επανέρχονται στους καταλόγους τους έως ότου πουληθούν. Η απουσία φωτογραφικής τεκμηρίωσης δεν επιτρέπει τη βέβαιη ταύτιση αυτών των περιπτώσεων.

	<p>Antioch Associates</p> <p>- <i>FPL</i> 26 (Νοέμβριος 1995), αρ. 26. Αργυρό τριώβολο. Νεανική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 26 (Νοέμβριος 1995), αρ. 27. Αργυρός οβολός. Νεανική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Auctiones</p> <p>- <i>Auction</i> 27 (10-11 Δεκεμβρίου 1996), αρ. 185. Χάλκινο νόμισμα. Γυναικεία κεφαλή. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p>

⁴³⁶ Σε πολλούς καταλόγους της Μεγάλης Βρετανίας, αλλά και των Ηνωμένων Πολιτειών, συνηθιζόταν παλαιότερα η χρήση των grains για τη δήλωση του βάρους των νομισμάτων. Όπου υπήρχαν καταχωρίσεις σε αυτήν τη μονάδα βάρους έγιναν οι απαραίτητες μετατροπές σε γραμμάρια.

	<p>Blançon</p> <p>- <i>FPL 25/II</i> (1997), αρ. G51. Αργυρό ημιωβόλιο. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>FPL 26/II</i> (1997), αρ. G44. Αργυρό ημιωβόλιο. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p>
	<p>Blom</p> <p>- <i>FPL 40</i> (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1967), αρ. 32. Αργυρό τετρώβολο. Νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p>
	<p>Bourgey</p> <p>- <i>Auction</i>, 17 Ιουνίου 1959, αρ. 265 (< Συλ. Chandon de Briailles). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,45 γρ. Ταινιοφόρος κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 17 Ιουνίου 1959, αρ. 265 (< Συλ. Chandon de Briailles). Αργυρό τριώβολο, 1,85 γρ. Αγένειος κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Adolph Cahn</p> <p>- <i>Auction 60</i> (2 Ιουλίου 1928), αρ. 380. Χάλκινο νόμισμα, 19 χιλ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ Περικεφαλαία δ.</p>
	<p>Cherry</p> <p>- <i>FPL</i>, Μάιος 2005, αρ. G56. Χάλκινο νόμισμα, 14 χιλ. Γυναικεία κεφαλή δ. / Περιστέρι δ.</p>

	<p>Coin Galleries</p> <p>- <i>MBS</i>, 12 Φεβρουαρίου 1992, αρ. 148 (< Myers). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,25 γρ. Ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>MBS</i>, 5 Νοεμβρίου 1997, αρ. 50. Αργυρό ημίδραχμο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p>
	<p>Dorotheum</p> <p>- <i>Auction</i> 244 (24 Οκτωβρίου 1961), αρ. 64 (< Συλ. Hollscheck). Αργυρό τετρώβολο / τριώβολο, 2,17 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Οφθαλμός.</p> <p>- <i>Auction</i> 244 (24 Οκτωβρίου 1961), αρ. 65 (< Συλ. Hollscheck). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,32 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> 244 (24 Οκτωβρίου 1961), αρ. 66 (< Συλ. Hollscheck). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,32 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> 244 (24 Οκτωβρίου 1961), αρ. 67 (< Συλ. Hollscheck). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,32 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> 277 (1 Ιουνίου 1965), αρ. 113[α]. Χάλκινο νόμισμα. Νεανική ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i> 277 (1 Ιουνίου 1965), αρ. 113[β]. Χάλκινο νόμισμα. Νεανική ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i> 277 (1 Ιουνίου 1965), αρ. 113[γ]. Χάλκινο νόμισμα. Γυναικεία κεφαλή. / Δύο περιστέρια.</p> <p>- <i>Auction</i> 422 (7 Μαρτίου 1983), αρ. 30. Αργυρό ημίδραχμο, 1,46 γρ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> 424 (26 Σεπτεμβρίου 1983), αρ. 317. Αργυρό ημίδραχμο, 1,46 γρ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> 427 (5 Μαρτίου 1984), αρ. 14. Αργυρό ημίδραχμο, 1,46 γρ.</p>

	Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.
	<p>Economopoulos</p> <p>- <i>FPL: Historia Numismatica</i> III (1992), αρ. Β-5. Αργυρό τετρώβολο. Νεανική κεφαλή. / Οφθαλμός.</p>
	<p>Elsen</p> <p>- <i>FPL 107D</i> (Απρίλιος - Μάιος 1988), αρ. 60. Αργυρό τετρώβολο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙ Οφθαλμός, διαγώνια τοποθετημένος μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL 123H</i> (Απρίλιος 1990), αρ. 92. Αργυρό τριώβολο. Ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Κορινθιακή περικεφαλαία: στο πεδίο αρ., κλαδί δάφνης.</p> <p>- <i>FPL 125D</i> (Αύγουστος 1990), αρ. 69. Αργυρό τριώβολο. Ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Κορινθιακή περικεφαλαία: στο πεδίο αρ., κλαδί δάφνης.</p> <p>- <i>FPL 1000</i> (Οκτώβριος 1990), αρ. 70. Αργυρό τριώβολο. Ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Κορινθιακή περικεφαλαία: στο πεδίο αρ., κλαδί δάφνης.</p> <p>- <i>FPL 179</i> (Μάρτιος 1996), αρ. 28. Αργυρός οβολός, 0,43 γρ. Ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ Βότρυς.</p> <p>- <i>FPL 186</i> (Νοέμβριος 1996), αρ. 11. Αργυρό ημιβόλιο, 0,22 γρ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL 191</i> (Μάιος - Ιούνιος 1997), αρ. 31. Αργυρό ημιβόλιο, 0,22 γρ. Αγένειος ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>FPL 197</i> (Φεβρουάριος - Μάρτιος 1998), αρ. 21. Αργυρό ημιβόλιο, 0,22 γρ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>

	<p>Feuardent Frères</p> <p>- <i>Auction</i>, 8 Ιουλίου 1919, αρ. 274 [α] (< Συλ. W. Talbot Ready). Αργυρό νόμισμα, 13 χιλ. Αγένειος κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 8 Ιουλίου 1919, αρ. 274 [β] (< Συλ. W. Talbot Ready). Αργυρό νόμισμα, 13 χιλ. Αγένειος κεφαλή αρ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 8 Ιουλίου 1919, αρ. 274 [γ] (< Συλ. W. Talbot Ready). Αργυρό νόμισμα, 13 χιλ. Ταινιοφόρος νεανική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 8 Ιουλίου 1919, αρ. 274 [δ] (< Συλ. W. Talbot Ready). Αργυρό νόμισμα, 9 χιλ. Ταινιοφόρος νεανική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 8 Ιουλίου 1919, αρ. 274 [ε] (< Συλ. W. Talbot Ready). Χάλκινο νόμισμα, 13 χιλ. Γυναικεία κεφαλή. / ΣΚΙΟ Περιστέρι.</p>
	<p>Fountenhead</p> <p>- <i>FPL</i>, καλοκαίρι - φθινόπωρο 1974, <i>Suppl.</i> 1, αρ. S30. Αργυρό τριμωβόλιο, 1,04 γρ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p>
	<p>Freeman and Sear</p> <p>- <i>MBS</i> 6 (6 Οκτωβρίου 2000), αρ. 715. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Gaettens</p> <p>- <i>FPL</i> 51 (Οκτώβριος 1962), αρ. 32. Αργυρό τριώβολο.</p>

	Ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία.
	<p>Galata Coins</p> <p>- <i>FPL</i>, φθινόπωρο 1990, αρ. 22. Αργυρό ημιωβόλιο. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i>, φθινόπωρο 1990, αρ. 23. Αργυρό ημιωβόλιο. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ. μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Glendining's</p> <p>- <i>Auction</i>, 18 Ιανουαρίου 1949, αρ. 97[α]. Αργυρό τετρώβολο. [Χωρίς περιγραφή.] / Οφθαλμός.</p> <p>- <i>Auction</i>, 18 Ιανουαρίου 1949, αρ. 97[β]. Αργυρό ημιωβόλιο. [Χωρίς περιγραφή.] / Οφθαλμός.</p> <p>- <i>Auction</i>, 1 Σεπτεμβρίου 1976, αρ. 248. Αργυρό τριώβολο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 8 Ιουλίου 1980, αρ. 441. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i>, 6 Μαΐου 1987, αρ. 6. Αργυρό τετρώβολο. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 3 Φεβρουαρίου 1993, αρ. 20. Αργυρό τετρώβολο. Ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός.</p> <p>- <i>Auction</i>, 14 Ιουνίου 1995, αρ. 3. Αργυρό τετρώβολο, 2,34 γρ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός.</p>
	<p>Gölitzer</p> <p>- <i>FPL</i> 8 (χειμώνας / άνοιξη 1984/5), αρ. 1003. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>

	<p>- <i>FPL</i> 9 (καλοκαίρι / φθινόπωρο 1985), αρ. 9. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 11 (καλοκαίρι 1986), αρ. 4. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 14 (1989), αρ. 43. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Grabow</p> <p>- <i>Auction</i> VI (9 Ιουλίου 1930), αρ. 269. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ. Ταινιοφόρος γυναικεία κεφαλή αρ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p>
	<p>Heidelberger Münzhandlung</p> <p>- <i>Auction</i> 8 (11 Μαΐου 1993), αρ. 48. Αργυρό ημιωβόλιο. Ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i> 10 (9 Νοεμβρίου 1993), αρ. 188. Αργυρό ημιωβόλιο. Ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i> 11 (13 Μαΐου 1994), αρ. 68. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,40 γρ. Ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 31 (1 Δεκεμβρίου 2000), αρ. 40 [α]. Αργυρό τεταρτημόριο. Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 31 (1 Δεκεμβρίου 2000), αρ. 40 [β]. Αργυρό τεταρτημόριο. Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 31 (1 Δεκεμβρίου 2000), αρ. 41. Έξι χάλκινα νομίσματα. Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι. Γυναικεία κεφαλή. / Δύο περιστέρια. Νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i> 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 122. Αργυρό ημιωβόλιο. Ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>

- *Auction* 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 124 [α]. Αργυρό τεταρτημόριο.
Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 124 [β]. Αργυρό τεταρτημόριο.
Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 126[α]. Μικρό χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι δ.
- *Auction* 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 126[β]. Μικρό χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι αρ.
- *Auction* 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 127. Έξι χάλκινα νομίσματα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι.
Γυναικεία κεφαλή. / Δύο περιστέρια.
Νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.
- *Auction* 37 (14 Νοεμβρίου 2002), αρ. 66 [α]. Αργυρό τεταρτημόριο.
Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 37 (14 Νοεμβρίου 2002), αρ. 66 [β]. Αργυρό τεταρτημόριο.
Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 37 (14 Νοεμβρίου 2002), αρ. 68[α]. Μικρό χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι δ.
- *Auction* 37 (14 Νοεμβρίου 2002), αρ. 68[β]. Μικρό χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι αρ.
- *Auction* 38 (11-12 Απριλίου 2003), αρ. 86 [α]. Αργυρό τεταρτημόριο.
Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 38 (11-12 Απριλίου 2003), αρ. 86 [β]. Αργυρό τεταρτημόριο.
Ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 38 (11-12 Απριλίου 2003), αρ. 88 [α]. Μικρό χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι δ.
- *Auction* 38 (11-12 Απριλίου 2003), αρ. 88 [β]. Μικρό χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι αρ.
- *Auction* 41 (13-14 Μαΐου 2004), αρ. 37 [α]. Αργυρός οβολός (;).
Νεανική ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 41 (13-14 Μαΐου 2004), αρ. 37 [β]. Αργυρός οβολός (;).
Νεανική ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *Auction* 41 (13-14 Μαΐου 2004), αρ. 38 [α]. Αργυρό τεταρτημόριο.

	<p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 41 (13-14 Μαΐου 2004), αρ. 38 [β]. Αργυρό τεταρτημόριο.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 41 (13-14 Μαΐου 2004), αρ. 38 [γ]. Αργυρό τεταρτημόριο.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 43/II (10-11 Μαΐου 2005), αρ. 319. [α]. Αργυρός οβολός (;).</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 43/II (10-11 Μαΐου 2005), αρ. 319. [β]. Αργυρός οβολός (;).</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 43/II (10-11 Μαΐου 2005), αρ. 320 [α]. Αργυρό τεταρτημόριο.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 43/II (10-11 Μαΐου 2005), αρ. 320 [β]. Αργυρό τεταρτημόριο.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο. - <i>Auction</i> 43/II (10-11 Μαΐου 2005), αρ. 320 [γ]. Αργυρό τεταρτημόριο.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Hess</p> <p>- <i>Auction</i> 224 (18 Φεβρουαρίου 1936), αρ. 649 (< Συλ. K.D.). Χάλκινο νόμισμα, 19 χιλ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> 224 (18 Φεβρουαρίου 1936), αρ. 650 (< Συλ. K.D.). Χάλκινο νόμισμα, 16 χιλ. Γυναικεία κεφαλή δ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p>
	<p>Jacob Hirsch</p> <p>- <i>Auction</i> XIII (15 Μαΐου 1905), αρ. 959. Χάλκινο νόμισμα, 16,5 χιλ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ Περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction</i> XIII (15 Μαΐου 1905), αρ. 960. Χάλκινο νόμισμα, 13 χιλ. Γυναικεία κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Περιστέρι δ.</p> <p>- <i>FPL</i> XVII (Φεβρουάριος 1907), αρ. 983. Χάλκινο νόμισμα, 18 χιλ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ.</p>

	<p>- <i>FPL XVII</i> (Φεβρουάριος 1907), αρ. 984. Χάλκινο νόμισμα, 17,5 χιλ. Γυναικεία κεφαλή δ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 428 (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Αργυρό τετρώβολο, 1,77 γρ., 12 χιλ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 430 (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,51 γρ., 9 χιλ. Νεανική ανδρική κεφαλή αρ. / ΣΚΙΟ Βότρυς μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 431 (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Αργυρό νόμισμα, 0,78 γρ., 9 χιλ. Νεανική ανδρική κεφαλή αρ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 434 (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Αργυρό ημιωβόλιο, 0,40 γρ., 6 χιλ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 435 [α] (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Χάλκινο νόμισμα. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 435 [β] (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Χάλκινο νόμισμα. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚ... Κορινθιακή περικεφαλαία αρ.</p> <p>- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 435 [δ] (< Κοπεγχάγη, Συλ. Philipsen). Χάλκινο νόμισμα. Ταινιοφόρος γυναικεία κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ Περιστέρι δ.· στο πεδίο δ., κλαδί.</p>
	<p>Knobloch</p> <p>- <i>FPL 33</i> (Απρίλιος 1968), αρ. 504. Αργυρό τετρώβολο. Ταινιοφόρος νεανική κεφαλή. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL 33</i> (Απρίλιος 1968), αρ. 505. Αργυρό ημιωβόλιο.</p>

	<p>Ταινιοφόρος νεανική κεφαλή. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 33 (Απρίλιος 1968), αρ. 506. Τρία χάλκινα νομίσματα.</p> <p>[Χωρίς περιγραφή.] / Περικεφαλαία.</p> <p>[Χωρίς περιγραφή.] / Αετός.</p> <p>[Χωρίς περιγραφή.] / Κάνθαρος.</p>
	<p>Kölner Münzkabinett</p> <p>- <i>FPL</i> 1 (Σεπτέμβριος 1968), αρ. A12. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή αρ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ.</p>
	<p>Kress</p> <p>- <i>Auction</i> 125 (17 Απριλίου 1963), αρ. 300a. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,37 γρ.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 156 (2 Απριλίου 1973), αρ. 168. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,37 γρ.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 157 (3 Ιουλίου 1973), αρ. 219. Αργυρό ημιωβόλιο.</p> <p>Ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i> 159 (3 Απριλίου 1974), αρ. 375. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,37 γρ.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 159 (3 Απριλίου 1974), αρ. 376. Αργυρό ημιωβόλιο.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i> 162 (20 Μαρτίου 1975), αρ. 428. Αργυρό ημιωβόλιο.</p> <p>Ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Kreuzer</p> <p>- <i>FPL</i>, Δεκέμβριος 1995. Χάλκινο νόμισμα, 4,5 γρ., 18 χιλ.</p>

	<p>Γυναικεία κεφαλή δ. / [Σ]ΚΙΟΝ Δύο περιστέρια αντωπά· στο έξεργο, μονόγραμμα.</p> <p>- <i>FPL</i>, Δεκέμβριος 1995. Χάλκινο νόμισμα, 1,9 γρ., 14 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή δ. / ΣΚΙΟΝ Περιστέρι δ.</p> <p>- <i>MBS 2</i> (28 Απριλίου 1996), αρ. 132. Χάλκινο νόμισμα, 4,5 γρ., 18 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή δ. / [Σ]ΚΙΟΝ Δύο περιστέρια αντωπά· στο έξεργο, μονόγραμμα.</p> <p>- <i>MBS 2</i> (28 Απριλίου 1996), αρ. 133. Χάλκινο νόμισμα, 1,9 γρ., 14 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή δ. / ΣΚΙΟΝ Περιστέρι δ.</p>
	<p>Malloy</p> <p>- <i>FPL LIX</i> (1990), αρ. B10. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ. [Χωρίς περιγραφή.]</p> <p>- <i>FPL LIX</i> (1990), αρ. B11. Χάλκινο νόμισμα, 13 χιλ. Γυναικεία κεφαλή. / [Χωρίς περιγραφή.]</p>
	<p>Manton Associates</p> <p>- <i>FPL 15</i> (Ιούνιος 1995), αρ. G49. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Morchio & Major</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά II, τεύχ. 12 (1 Απριλίου 1897), αρ. 974. Χάλκινο νόμισμα, ΑΕ3 Κεφαλή. / Δύο περιστέρια αντωπά. Χάλκινο νόμισμα με την ίδια ακριβώς περιγραφή περιλαμβάνεται στους παρακάτω καταλόγους:</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά II, τεύχ. 16 (1 Απριλίου 1898), αρ. 1135. - <i>FPL</i>, σειρά II, τεύχ. 20 (1 Απριλίου 1899), αρ. 1123. - <i>FPL</i>, σειρά III, τεύχ. 24 (1 Απριλίου 1900), αρ. 1208. - <i>FPL</i>, σειρά IV, τεύχ. 32 (1 Απριλίου 1902), αρ. 1322. - <i>FPL</i>, σειρά IV, τεύχ. 36 (1 Απριλίου 1903), αρ. 1356.</p>

	<p>- <i>FPL</i>, σειρά IV, τεύχ. 40 (1 Απριλίου 1904), αρ. 1391.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά V, τεύχ. 44 (1 Απριλίου 1905), αρ. 1365.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά V, τεύχ. 48 (1 Απριλίου 1906), αρ. 1222.</p> <p>Στο εξής, υπό την επωνυμία Major:</p> <p>- <i>MBS</i>, σειρά I, τεύχ. 2 (1 Απριλίου 1907), αρ. 750.</p> <p>- <i>MBS</i>, σειρά I, τεύχ. 6 (1 Απριλίου 1908), αρ. 835.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά I, τεύχ. 10 (1 Απριλίου 1909), αρ. 781.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά II, τεύχ. 14 (1 Απριλίου 1910), αρ. 807.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά II, τεύχ. 18 (1 Απριλίου 1911), αρ. 805.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά III, τεύχ. 22 (1 Απριλίου 1912), αρ. 752.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά III, τεύχ. 26 (1 Απριλίου 1913), αρ. 753.</p> <p>- <i>FPL</i>, σειρά III, τεύχ. 30 (1 Απριλίου 1914), αρ. 742.</p>
	<p>Münzen & Medaillen</p> <p>- <i>FPL</i> 593 (Φεβρουάριος 1996), αρ. 246. Αργυρό ημιωβόλιο. Ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Grunow</p> <p>- <i>FPL</i> 19 (Δεκέμβριος 1990), αρ. 37. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,33 γρ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 20 (Μάρτιος 1991), αρ. 748. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,33 γρ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 21 (Ιούνιος 1991), αρ. 47. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ.</p> <p>- <i>FPL</i> 22 (Δεκέμβριος 1991), αρ. 122. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,33 γρ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL</i> 23 (Απρίλιος 1992), αρ. 43. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,33 γρ. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία δ., μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>

	<p>Numismatic Fine Arts</p> <p>- <i>MBS</i>, 27 Ιουνίου 1986, αρ. 1196. Αργυρό τριώβολο. Κερασφόρος ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Ratto</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1802 (< Συλ. Froehner). Αργυρό νόμισμα, 1,70 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Φαρέτρα(;) μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο⁴³⁷.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1803 (< Συλ. Froehner). Αργυρό νόμισμα, 0,40 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1804 (< Συλ. Froehner). Αργυρό νόμισμα, 0,40 γρ. Νεανική κεφαλή αρ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1806 (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, 18 χιλ. Νεανική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙ Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1807 [α] (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, Νεανική κεφαλή. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1807 [β] (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, Νεανική κεφαλή. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1808 (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, 13 χιλ. Γυναικεία κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙ Περιστέρι δ.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1809 [α] (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, 10 χιλ. [Χωρίς περιγραφή.] / Περιστέρι.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1809 [β] (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, 10 χιλ.</p>

⁴³⁷ Ενδέχεται να πρόκειται για οφθαλμό μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο· επειδή, όμως, δεν υπάρχει απεικόνιση του νομίσματος, αυτό δεν είναι βέβαιο.

	<p>[Χωρίς περιγραφή.] / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 26 Απριλίου 1909, αρ. 1809 [γ] (< Συλ. Froehner). Χάλκινο νόμισμα, 10 χιλ.</p> <p>[Χωρίς περιγραφή.] / Περιστέρι που πετά.</p> <p>- <i>Auction</i>, 9 Οκτωβρίου 1934, αρ. 96. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,31 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Redder</p> <p>- <i>FPL</i> 18 (Νοέμβριος 1924), αρ. 3964. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή αρ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p> <p>- <i>FPL</i> 22 (Μάιος 1926), αρ. 1924. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή αρ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p> <p>- <i>FPL</i> 25 (Μάιος 1927), αρ. 3061. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή αρ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p> <p>- <i>FPL</i> 31 (Μάιος 1929), αρ. 3449. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή αρ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p> <p>- <i>FPL</i> 37 (Χριστούγεννα 1930), αρ. 10. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή αρ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p>
	<p>Robinson</p> <p>- <i>MBS</i> 19 (17 Απριλίου 1991), αρ. 52. Αργυρό ημιωβόλιο.</p> <p>Νεανική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>MBS</i> 40 (27 Ιανουαρίου 1998), αρ. 71. Αργυρό ημιωβόλιο.</p> <p>Ανδρική κεφαλή αρ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Salton - Schlessinger</p> <p>- <i>FPL</i> 27 (φθινόπωρο 1958), αρ. 108 (< Συλ. Lockett). Χάλκινο νόμισμα.</p> <p>Γυναικεία κεφαλή. / Περιστέρι.</p>

	<p>Scheiner</p> <p>- <i>FPL D-25</i>, αρ. 4548. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,32 γρ. Νεανική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL D-26</i>, αρ. 5392. Αργυρό ημιωβόλιο. Νεανική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Schulman</p> <p>- <i>FPL 12</i>, αρ. 35. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,32 γρ., 6,5 χιλ. Ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Sotheby's</p> <p>- <i>Auction</i>, 13 Φεβρουαρίου 1878, αρ. 166 (= Λονδίνο, British Museum). Αργυρό τετρώβολο [;], 11 χιλ. Ανδρική κεφαλή. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 10 Ιουλίου 1884, αρ. 414 (< Σμύρνη, Συλ. Whittall). Χάλκινο νόμισμα, 16,5 χιλ. [Χωρίς περιγραφή.] / ΣΚΙΩ Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 11 Ιουλίου 1905, αρ. 29. Αργυρό τετρώβολο. Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>Auction</i>, 21 Νοεμβρίου 1985, αρ. 78[α]. Αργυρό ημίδραχμο, 2,01 γρ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Κορινθιακή περικεφαλαία.</p> <p>- <i>Auction</i>, 21 Νοεμβρίου 1985, αρ. 78[β]. Χάλκινο νόμισμα, 17 χιλ. Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία.</p>
	<p>Spink & Son</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular XXVI</i>, τεύχ. 9-10 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1918), αρ. 65369. Αργυρό τετρώβολο, 1,94 γρ.</p>

- Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ(ΝΑΙΩΝ) Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29861.
Αργυρό τριώβολο, 2,33 γρ.
Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29862.
Αργυρό τριώβολο, 2,20 γρ.
Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29863.
Αργυρό τριώβολο, 2,33 γρ.
Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή αρ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29864.
Αργυρό τριώβολο, 1,94 γρ.
Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Κορινθιακή περικεφαλαία· στο πεδίο, κλαδί ελιάς.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29865.
Αργυρό ημιωβόλιο, 0,32 γρ.
Κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29866.
Αργυρό ημιωβόλιο, 0,26 γρ.
Κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29867.
Αργυρό ημιωβόλιο, 0,39 γρ.
Κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία.
- *FPL: Numismatic Circular XXXII*, τεύχ. 5-6 (Μάιος - Ιούνιος 1924), αρ. 29868.
Χάλκινο νόμισμα.
Γυναικεία κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Αετός δ.
- *FPL: Numismatic Circular XXXIV*, τεύχ. 5 (Μάιος 1926), αρ. 52048.
Αργυρό ημιωβόλιο, 1,94 γρ.
Ταινιοφόρος, νεανική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Κορινθιακή περικεφαλαία·

- στο πεδίο, κλαδί ελιάς.
- *FPL: Numismatic Circular XXXVI*, τεύχ. 11 (Νοέμβριος 1928), αρ. 82186.
Αργυρό ημιωβόλιο.
Γυναικεία κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXVI*, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1928), αρ. 82958.
Αργυρό τετρώβολο.
Κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXVI*, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1928), αρ. 82959.
Αργυρός οβόλος.
Κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXVI*, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1928), αρ. 82960.
Αργυρό ημιωβόλιο.
Κεφαλή. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XXXVI*, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1928), αρ. 82961.
Αργυρό τετρώβολο.
Ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ[NH] Περικεφαλαία μέσα σε στεφάνι.
- *FPL: Numismatic Circular XLI*, τεύχ. 1 (Ιανουάριος 1933), αρ. 20719.
Αργυρό ημίδραχμο.
Νεανική ανδρική κεφαλή. / ΣΚΙΟ Κορινθιακή περικεφαλαία: στο πεδίο, κλαδί ελιάς.
- *FPL: Numismatic Circular XLI*, τεύχ. 1 (Ιανουάριος 1933), αρ. 20720.
Αργυρό νόμισμα.
Νεανική ανδρική κεφαλή. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XLI*, τεύχ. 1 (Ιανουάριος 1933), αρ. 20721.
Αργυρό ημιωβόλιο.
Νεανική ανδρική κεφαλή. / Κορινθιακή περικεφαλαία.
- *FPL: Numismatic Circular XLV*, τεύχ. 6 (Ιούνιος 1937), αρ. 61631 (< Αθήνα, Συλ. Εμπεδοκλή). Αργυρό τετρώβολο, 2,75 γρ.
Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.
- *FPL: Numismatic Circular XLV*, τεύχ. 6 (Ιούνιος 1937), αρ. 61632. Αργυρό νόμισμα, 1,66 γρ.

<p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩ Περικεφαλαία δ.· στο πεδίο, κλαδί δάφνης.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular XLV</i>, τεύχ. 6 (Ιούνιος 1937), αρ. 61633. Αργυρό τετρώβολο, 2,24 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular XLV</i>, τεύχ. 6 (Ιούνιος 1937), αρ. 61634. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,26 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular XLV</i>, τεύχ. 6 (Ιούνιος 1937), αρ. 61635. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,42 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular LI</i>, τεύχ. 3 (Μάρτιος 1943), αρ. 18457. Αργυρό νόμισμα, 1,66 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Περικεφαλαία· στο πεδίο αρ., κλαδί δάφνης.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular LI</i>, τεύχ. 3 (Μάρτιος 1943), αρ. 18458. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,41 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Περικεφαλαία.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular LIII</i>, τεύχ. 10 (Οκτώβριος 1945), αρ. 33174. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,43 γρ.</p> <p>Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular LV</i>, τεύχ. 2 (Φεβρουάριος 1947), αρ. 45281. Αργυρό τετρώβολο, 2,22 γρ.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular LV</i>, τεύχ. 2 (Φεβρουάριος 1947), αρ. 45282. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,41 γρ.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Κορινθιακή περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p> <p>- <i>FPL: Numismatic Circular LVI</i>, τεύχ. 11 (Νοέμβριος 1948), αρ. 7577. Αργυρό</p>
--

τετρώβολο, 2,22 γρ.

Κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL: Numismatic Circular* LVIII, τεύχ. 4 (Απρίλιος 1950), αρ. 23557. Αργυρό τετρώβολο, 2,22 γρ.

Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL: Numismatic Circular* LXVI, τεύχ. 4 (Απρίλιος 1958), αρ. 2658. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,35 γρ.

Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL: Numismatic Circular* LXVI, τεύχ. 4 (Απρίλιος 1958), αρ. 2659. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,39 γρ.

Ταινιοφόρος νεανική ανδρική κεφαλή δ. / Βότρυς μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL* LXVII, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1959), αρ. 18059. Αργυρό ημίδραχμο, 2,01 γρ.

Ταινιοφόρος, νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙΩΝΑΙΩΝ Κορινθιακή περικεφαλαία.

- *FPL: Numismatic Circular* LXVII, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1959), αρ. 18064 («Uncerti Macedoniae»). Αργυρό διώβολο, 0,98 γρ.

Κεφαλή λέοντος δ. / Έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο σε τέσσερα τμήματα σε διάταξη “φτερών ανεμόμυλου”

- *FPL: Numismatic Circular* LXXI, τεύχ. 12 (Δεκέμβριος 1963), αρ. 9516. Αργυρό τριώβολο, 2,22 γρ.

Νεανική ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL: Numismatic Circular* LXXVII, τεύχ. 9 (Σεπτέμβριος 1969), αρ. 6051. Αργυρό ημιωβόλιο, 0,26 γρ.

Ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL: Numismatic Circular* LXXVIII, τεύχ. 7-8 (Ιούλιος - Αύγουστος 1970), αρ. 8098. Αργυρό ημίδραχμο, 2,21 γρ.

Ανδρική κεφαλή δ. / ΣΚΙ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.

- *FPL: Numismatic Circular* XCIII, τεύχ. 9 (Νοέμβριος 1985), αρ. 7635. Χάλκινο νόμισμα, 12,6 χιλ.

Γυναικεία κεφαλή δ. / Περιστέρι δ.

	<p>Stack's</p> <p>- <i>Auction</i>, 17 Νοεμβρίου 1993, αρ. 7 [α] (< Συλ. Mildenberg. «Akanthos(?)»).</p> <p>Αργυρός οβολός, 0,35 γρ.</p> <p>Κεφαλή λέοντος δ. / Έγκοιλο τετράγωνο, χωρισμένο σε τέσσερα μέρη.</p> <p>- <i>Auction</i>, 17 Νοεμβρίου 1993, αρ. 7 [β] (< Συλ. Mildenberg). Αργυρό ημιωβόλιο,</p> <p>0,35 γρ.</p> <p>Ανδρική κεφαλή δ. / Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Stanley Gibbons</p> <p>- <i>FPL</i> 3, αρ. 19. Αργυρό τετρώβολο.</p> <p>Κεφαλή δ. / ΚΙΟ Οφθαλμός μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>Superior</p> <p>- <i>FPL: Classical Coins of the Greeks and Romans</i>, 1970, αρ. 155. Αργυρός οβολός.</p> <p>Νεανική ανδρική κεφαλή αρ. / Περικεφαλαία μέσα σε έγκοιλο τετράγωνο.</p>
	<p>The Time Machine Company</p> <p>- <i>MBS</i> 5 (18 Ιουνίου 1996), αρ. 12. Χάλκινο νόμισμα, 16 χιλ.</p> <p>Κεφαλή δ. / Δύο περιστέρια αντωπά.</p>

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ:
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΩΝ**

- Berlin, Beschreibung* A. F. C. Sallet, *Königliche Museen zu Berlin. Beschreibung der antiken Münzen II* (Berlin 1889).
- BMC Cilicia* G. F. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria, and Cilicia* (London 1900).
- BMC Cyprus* G. F. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Cyprus* (London 1904).
- BMC Macedonia* B. V. Head, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum: Macedonia, etc.* (London 1879).
- BMC Thrace* R. S. Poole, *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum: The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace, etc.* (London 1877).
- BMC Troas* W. Wroth, *A Catalogue of the Greek Coins of Troad, Aeolis, and Lesbos* (London 1894).
- Boston II* M. Comstock - C. C. Vermeule, *Greek Coins, 1950 to 1963* (Museum of Fine Arts, Boston 1964).
- Dewing Coll.* L. Mildenberg - S. Hurter (eds.), *The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins (Ancient Coins in North American Collections 6, ANS, New York 1985)*.
- Hunterian Coll.* G. Macdonald, *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection, University of Glasgow* (Glasgow 1899-1905).
- Jameson Coll.* *Collection R. Jameson. Monnaies grecques antiques Ib* (Chicago 1980²).
- Lindgren Coll.* H. C. Lindgren, *Ancient Bronze Coins: European Mints from the Lindgren Collection* (San Mateo 1989).
- McClellan Coll.* S. W. Grose, *Catalogue of the McClellan Collection of Greek coins* (Fitzwilliam Museum, Cambridge 1923-1929).
- SNG Alpha Bank* S. Kremydi-Sicilianou, *Sylloge Nummorum Graecorum. Greece II, The Alpha Bank Collection: Macedonia I (Alexander I - Perseus)* (Alpha Bank, Αθήνα 2000).
- SNG ANS 7.I* N. M. Waggoner, *Sylloge Nummorum Graecorum. The*

- Collection of the American Numismatic Society, part 7, Macedonia I: Cities, Thraco-Macedonian Tribes, Paeonian Kings* (New York 1987).
- SNG ANS 8.II H. A. Troxell, *Sylloge Nummorum Graecorum. The Collection of the American Numismatic Society, part 8, Macedonia II: Alexander I - Philip II* (New York 1994).
- SNG Ashmolean C. M. Kraay, *Sylloge Nummorum Graecorum* [Great-Britain]. Volume V, *Ashmolean Museum, Oxford III, Macedonia* (London 1976).
- SNG BM Black Sea *Sylloge Nummorum Graecorum* [Great Britain]. *The British Museum 1, The Black Sea* (London 1993).
- SNG Cop. N. Breitenstein, *Sylloge Nummorum Graecorum* [Denmark]. *The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum 8: Macedonia, part I: Acanthus-Uranopolis, Dynasts* (Copenhagen 1943).
- SNG Davis *Sylloge Nummorum Graecorum* [Great Britain] 1, Part 2, *The Newnham Davis Coins in the Wilson Collection of Classical and Eastern Antiquities, Marishal College Aberdeen* (London 1936).
- SNG Delepierre H. Nicolet (επιμ.), *Sylloge Nummorum Graecorum. France, Bibliothèque nationale, Cabinet des médailles. Collection Jean et Marie Delepierre* (Bibliothèque nationale, Paris 1983).
- SNG Deutschland, Tübingen 2 D. Mannsperger, *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland, Münzsammlung der Universität Tübingen 2: Taurische Chersones - Korkyra (No. 731-1542)* (Berlin 1982).
- SNG Evelpidis R. Argyropoulos-Evelpidis - T. Hackens, *Sylloge Nummorum Graecorum. Grèce, Collection Réna H. Evelpidis, Athènes II, Macédoine, Thessalie, Illyrie, Epire, Corcyre* (Louvain 1975).
- SNG Fitzwilliam *Sylloge Nummorum Graecorum* [Great Britain]. *Fitzwilliam Museum, Leake and General Collections 3, Macedonia-*

- Acarmania* (London 1951).
- SNG Kayhan* K. Konuk, *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey I, The Muharrem Kayhan Collection* (Istanbul - Bordeaux 2002).
- SNG KIKPE* V. Penna - Y. Stoyas, *Sylloge Nummorum Graecorum. Greece 7, The KIKPE Collection of Bronze Coins I* (Athens 2012).
- SNG Lockett* *Sylloge Nummorum Graecorum* [Great Britain]. *The Lockett Collection 3, Macedonia-Aegina* (London 1942).
- SNG Milano* N. Vismara, *Sylloge Nummorum Graecorum. Italia. Milano: Civiche raccolte numismatiche VI, part 1: Macedonia greca - Paeonia - Emissioni di area celtica* (Milano 1999)
- SNG Soutzos* E. Tsourti - M. D. Trifiró, *Sylloge Nummorum Graecorum. Greece 5, Numismatic Museum, Athens, The A.G. Soutzos Collection* (Athens 2007).
- SNG Spencer-Churchill* *Sylloge Nummorum Graecorum* [Great Britain] 1, *The Salting Collection in the Victoria and Albert Museum. Part 1, The collection of Capt. E.G. Spencer-Churchill, M.C., of Northwick Park* (London 1931).
- SNG Sweden II* U. Westermark - H. Nilsson, *Sylloge Nummorum Graecorum. Sweden II: The Collection of the Royal Coin Cabinet, National Museum of Monetary History, Stockholm, part 2: Thrace - Euboia* (Stockholm 1980).
- Weber Coll.* L. Forrer, *The Weber Collection: Greek Coins II* (London 1922-1929).
- Winterthur Kat.* H. Bloesch, *Griechische Münzen in Winterthur* (Winterthur 1987).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Alföldi 1978 M. R.-Alföldi, *Antike Numismatik* (Mainz am Rhein 1978).
Αμπέλια και οινεώνες Τέχνη και τεχνική στα αμπέλια και τους οινεώνες της Β. Ελλάδας, Θ' Τριήμερο Εργασίας, Αδριανή Δράμας, 25-27 Ιουνίου 1999 (ΠΤΙ ΕΤΒΑ, [Αθήνα] 2002).
- Αμπελοοινική ιστορία* Αμπελοοινική ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης, Ε' Τριήμερο Εργασίας, Νάουσα, 17-19 Σεπτεμβρίου 1993 (ΠΤΙ ΕΤΒΑ, [Αθήνα] 1998).
- Απαλοδήμος 1993 Ντ. Απαλοδήμος, *Περιγραφικό λεξικό των πουλιών της Ελλάδος. A Descriptive Lexicon of the Birds of Greece* (Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, [Αθήνα] 1993).
- Assmann, *Seewesen* E. Assmann, λήμμα «Seewesen», στο: A. Baumeister (επιμ.), *Denkmäler des klassischen Altertums zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst und Sitte* (München - Leipzig 1885-1888).
- Babelon 1951 J. Babelon, «Protésilas a Scioné», *RN* 1951, σ. 1-11.
- Babelon, *Traité* E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*
- τόμ. II.1. *Description historique. Monnaies grecques depuis les origines jusqu'aux guerres médiques* (Paris 1907).
- τόμ. II.4. [Jean Babelon] *Description historique. Monnaies de la Grèce septentrionale aux Ve et IVe siècles avant J.-C.* (Paris 1926-1932).
- Basch 1987 L. Basch, *Le musée imaginaire de la marine antique* (Institut Hellénique pour la préservation de la tradition nautique, Athènes 1987).
- Baumann 1993 H. Baumann, *Η ελληνική χλωρίδα στο μύθο, στην τέχνη και στη λογοτεχνία* (Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσεως, Αθήνα 1993²).
- BCD Thessaly* *The BCD Collection of the Coinage of Thessaly = Triton, Auction XV* (3 Ιανουαρίου 2012).
- Bell 1989 R. E. Bell, *Place-Names in Classical Mythology: Greece* (Santa

- Barbara - Oxford 1989)
- Bernhard 1925 O. Bernhard, *Pflanzenbilder auf griechischen und römischen Münzen. Eine naturwissenschaftlich-numismatische Studie* (Zürich 1925).
- Bevan 1986 E. Bevan, *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and other Olympian Deities* (BAR International Series 315, Oxford 1986).
- Bloesch 1957 H. Bloesch, «Die Löwen von Skione», *SNR* 38 (1957), σ. 5-10.
- Bloesch 1958-1959 H. Bloesch, «Das Winterthurer Münzkabinett 1948-1958», *SNR* 39 (1958-1959), σ. 5-21.
- Bloesch 1964 H. Bloesch, «Noch einmal Skione», *SM* 13/14 (1964), σ. 59-61.
- Boardman 1980 J. Boardman, *Αθηναϊκά μελανόμορφα αγγεία* (μτφρ. Ό. Χατζηαναστασίου, Αθήνα 1980).
- Boardman 1985 J. Boardman, *Αθηναϊκά ερυθρόμορφα αγγεία: αρχαϊκή περίοδος* (μτφρ. Ε. Παπουτσάκη-Σερμπέτη, Γ. Ε. Χατζή, Αθήνα 1985).
- Boedeker 1988 D. Boedeker, «Protesilaos and the End of Herodotos' Histories», *ClAnt* 7 (1988), σ. 31-42.
- Βοκοτοπούλου 1994 I. Βοκοτοπούλου (επιμ.), *Μακεδόνες, οι Έλληνες του Βορρά. Περιοδική Έκθεση 11.3.1993-19.6.1994, Forum-Landesmuseum, Αννόβερο* (Αθήνα 1994).
- Βοκοτοπούλου 1997 I. Βοκοτοπούλου, «Τοπογραφικά Κασσάνδρας», στο: *Αφιέρωμα στον N. G. L. Hammond* (= *Μακεδονικά*, παράρτημα αρ. 7, 1997), σ. 65-77.
- Vokotopoulou 1990 I. Vokotopoulou, «Polychrono: A New Archaeological Site in Chalkidike», στο: *Εύμουςία. Ceramic and Iconographic Studies in Honour of Alexander Cambitoglou* (Sydney 1990), σ. 79-86.
- Vokotopoulou 2001 J. Vokotopoulou, «Greek Colonisation in the Littoral of Chalcidice and Lower Macedonia», στο: I. Βοκοτοπούλου, *Ηπειρωτικά και μακεδονικά μελετήματα II* (Αθήνα 2001), σ. 739-762.
- Boutin 1992 S. Boutin, *Catalogue des monnaies grecques antiques de l'ancienne Collection Pozzi: monnaies frappées en Europe* (Maastricht 1979).

- Brein 1969 F. Brein, *Der Hirsch in der griechischen Frühzeit* (Dissertationen der Universität Wien 34, Wien 1969).
- Cahn 1936 H. A. Cahn, «Lokale Elemente im Stil archaischer griechischer Münzen», στο: J. Allan - H. Mattingly - E. S. G. Robinson (επιμ.), *Transactions of the International Numismatic Congress, organized and held in London by the Royal Numismatic Society, June 30-3 July, 1936, on the occasion of its centenary* (London 1936), σ. 33-39.
- Cahn 1970 H. A. Cahn, *Knidos. Die Münzen des sechsten und des fünften Jahrhunderts v. Chr.* (AMUGS 4, Berlin 1970).
- Cahn 1973 H. A. Cahn, «Skione-Stagira-Akanthos», *Zur griechischen Kunst* (Festschrift H. Bloesch) = *AntK* 9. Beiheft (Bern 1973), σ. 7-13.
- Cahn 1977 H. A. Cahn, «Asiut: Kritische Bemerkungen zu einer Schatzfundpublikation», *SNR* 56 (1977), σ. 279-287.
- Canciani, *Protesilaos* F. Canciani, λήμμα «Protesilaos», στο: *LIMC* VII.1 (München 1994), σ. 554-560.
- Carlson 2009 D. N. Carlson, «Seeing the Sea. Ship's Eyes in Classical Greece», *Hesperia* 78 (2009), σ. 347-365.
- Chryssanthaki-Nagle 2007 K. Chryssanthaki-Nagle, *L'histoire monétaire d'Abdère en Thrace (VIe s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C.)* (Μελετήματα 51, Athènes 2007).
- Γκατζόλης 2010 X. Γκατζόλης, *Η κυκλοφορία του χάλκινου νομίσματος στη Μακεδονία (5ος – 1ος αι. π.Χ.)* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2010).
- Γκατζόλης 2011 X. Γκατζόλης, «Ο Διόνυσος στη νομισματοκοπία του βορειοελλαδικού χώρου», στο: *Το δώρο του Διονύσου. Μυθολογία του κρασιού στην κεντρική Ιταλία (Molise) και τη βόρεια Ελλάδα (Μακεδονία)* (Θεσσαλονίκη 2011), σ. 136-144.
- Gatzolis 2011 C. Gatzolis, «Royal and Civic Bronze Coinage: Monetary Circulation between the Macedonian Kingdom and the Chalcidic Peninsula», στο: T. Fauchier - M.-Chr. Marcellesi - O. Picard (επιμ.), *Nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique. Acte du colloque international, Athènes, 14-17 Avril*

- 2010 (*BCH* Suppl. 53, Athènes 2011), σ. 185-198.
- Γκατζόλης - Ψωμά 2012 X. Γκατζόλης - Σ. Ψωμά, «Αργυρή έκδοση με κεφαλή ίππου από τη Σερμυλία. Παρατηρήσεις για την απόδοση μικρών υποδιαϊρέσεων του αυτού τύπου στον Αλέξανδρο Α΄ της Μακεδονίας», στο: Π. Αδάμ-Βελένη - Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Δινήεσσα. Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμοπούλου* (Έκδοση Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης 18, Θεσσαλονίκη 2012), σ. 617-620.
- Desneux 1960 J. Desneux, «Sur quelques représentations du “Lion à la proie” en glyptique et en numismatique antiques», *RBN* 106 (1960), σ. 5-20.
- Δήμιτσας 1896 Μ. Γ. Δήμιτσας, *Η Μακεδονία έν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις* (Αθήνα 1896. Φωτομηχανική ανατύπωση: *Αρχείο Ιστορικών Μελετών*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1988).
- Dressel - Regling 1927 H. Dressel - K. Regling, «Zwei ägyptische Funde altgriechischer Silbermünzen», *ZfN* 37 (1927), σ. 1-138.
- Dürr 1994 M. E. Dürr, «Les statères de Téroné», *QT* 23 (1994), σ. 13-21.
- Ζάγκλης 1956 Δ. Δ. Ζάγκλης, *Χαλκιδική. Ιστορία - Γεωγραφία (από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1912)* (Θεσσαλονίκη 1956).
- Feissel - Sève 1979 D. Feissel - M. Sève, «La Chalcidique vue par Charles Avezou (avril - mai 1914). Notes de voyage et inscriptions», *BCH* 103 (1979), σ. 229-326.
- Flensted-Jensen 1997 P. Flensted-Jensen, «Some Problems in Polis Identification in the Chalcidic Peninsula», στο: Τ. Η. Nielsen (επιμ.), *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis (Historia Einzelschriften 117, Stuttgart 1997)*, σ. 117-128.
- Flensted-Jensen 2004 P. Flensted-Jensen, «Thrace from Axios to Strymon», στο: *Inventory of Poleis*, σ. 810-853.
- Franke - Hirmer 1972 P. R. Franke - M. Hirmer, *Die griechische Münze* (München 1972).
- Franke - Μαραθάκη 1999 P. R. Franke - Ειρ. Μαραθάκη, *Οίνος και νόμισμα στην αρχαία Ελλάδα* (Κτήμα Χατζημιχάλη, Αθήνα 1999).

- Frielinghaus 2011 H. Frielinghaus, *Die Helme von Olympia. Ein Beitrag zu Waffenweihungen in griechischen Heiligtümern (Olympische Forschungen XXXIII)*, Berlin 2011).
- Gaebler 1929 H. Gaebler, «Zur Münzkunde Makedoniens X: Skithai auf der Chalkidike», *ZfN* 39 (1929), σ. 255-260, 269-270.
- Gaebler, *AMNG* H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands III: Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, zweite Abteilung 2 (Berlin 1935).
- Gatzolis βλ. Γκατζόλης
- Ginouvès 1993 R. Ginouvès (επιμ.), *Η Μακεδονία από τον Φίλιππο Β' έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση* (Αθήνα 1993).
- Gomme 1956 A. W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides III (Books IV-V.24)* (Oxford 1956).
- Hardwick 1998 N. Hardwick, «The Coinage of Terone from the Fifth to the Fourth Centuries BC», στο: R. Ashton - S. Hurter (επιμ.), *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price* (London 1998), σ. 119-134.
- Hatzopoulos 1996 M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings I, A Historical and Epigraphical Study* (Athens 1996).
- Head 1965 B. V. Head, *A Guide to the Principal Coins of the Greeks from c. 700 B.C. to A.D. 270* (London 1965).
- Head, *HN* B. V. Head, *Historia Numorum* (London 1963²).
- Herzog-Hauser 1937 G. Herzog-Hauser, «Die literarische Ausgestaltung der Protesilaos-Mythe», *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* 5 (1937) (= *Mélanges Emile Boisacq*), σ. 471-478.
- Hill 1926 G. F. Hill, «Greek coins acquired by the British Museum in 1925», *NC* 1926, σ. 117-136.
- Höfer 1890 U. Höfer (εκδ.), *Konon. Text und Quellenuntersuchung* (Greifswald 1890).
- Hölscher 1972 F. Hölscher, *Die Bedeutung archaischer Tierkampfbilder* (Würzburg 1972).
- Hornblower 1996 S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides II: Books IV-V.24*

- (Oxford 1996).
- Hübl 1920 A. Hübl, *Die Münzensammlung des Stiftes Schotten in Wien II: Griechische Münzen* (Wien - Leipzig 1920).
- IGCH M. Thompson, O. Mørkholm, C. M. Kraay (επιμ.), *An Inventory of Greek Coin Hoards* (ANS, New York 1973).
- Imhoof-Blumer - Keller 1889 Fr. Imhoof-Blumer - O. Keller, *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Altertums* (Leipzig 1889).
- Imhoof-Blumer 1883 F. Imhoof-Blumer, *Monnaies grecques* (Paris - Leipzig 1883).
- Inventory of Poleis* M. H. Hansen - T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* (Oxford 2004).
- Jeffery 1990 L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.* (revised edition, with a supplement by A. W. Johnston, Oxford 1990).
- Jimenez 1992 F. S. Jimenez, «Protesilao en Escione: en torno a la utilizacion politica de leyendas y cultos», *Baetica* 14 (1992), σ. 215-223.
- Kagan 2004 J. Kagan, «The so-called Persian weight coins of Larissa», στο: *Το νόμισμα στο θεσσαλικό χώρο. Πρακτικά Συνεδρίου της Γ' Επιστημονικής Συνάντησης* (= όβολός 7, Αθήνα 2004), σ. 79-86.
- Keller 1913 O. Keller, *Die antike Tierwelt* (Leipzig 1913).
- Klein 1999 D. Klein, *Sammlung von griechischen Kleinsilbermünzen und Bronzen* (Milano 1999).
- Kleiner Pauly* K. Ziegler - W. Sontheimer, *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike, auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (München 1979²).
- Κουράκου-Δραγώνα 2002 Σ. Κουράκου-Δραγώνα, «Ισμαρικός και Πράμνιος: φιλολογική και οινολογική διερεύνηση των ομηρικών οίνων», στο: *Αμπέλια και οινεώνες*, σ. 36-77.
- Kraay 1976 C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins* (London 1976).
- Kraay 1977 C. M. Kraay, «The Asyut Hoard: Some Comments on

- Chronology», *NC* 1977 (7η σειρά, τόμ. 17 [137]), σ. 189-198.
- Κρεμύδη-Σισιλιάνου 1996 Σ. Κρεμύδη-Σισιλιάνου, *Η νομισματοκοπία της ρωμαϊκής αποικίας του Δίου* (Αθήνα 1996).
- Κρητικός - Παπαδάκη 1963 Π. Κρητικός - Σ. Παπαδάκη, «Μήκωνος και όπιου ιστορία και εξάπλωσις ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα», *AE* 1963, σ. 80-150.
- Lacroix 1974 L. Lacroix, *Études d'archéologie numismatique (Publications de la Bibliothèque Salomon Reinach III, Paris 1974)*.
- Langlotz 1975 E. Langlotz, *Studien zur nordostgriechischen Kunst* (Mainz 1975).
- Lauffer 1989 S. Lauffer (εκδ.), *Griechenland. Lexikon der historischen Stätten* (München 1989).
- Le Rider 1991 G. Le Rider, «Trésors de statères d'or trouvés à Potidée en 1984 et à Scioné en 1985», *RN* (1991), σ. 89-96.
- Leake 1856 W. M. Leake, *Numismata Hellenica. A Catalogue of Greek Coins, Collected by W. M. Leake* (London 1856).
- Λιάμπη 1993 Κ. Λιάμπη, «Κυκλοφορία των όψιμων αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών μακεδονικών και “θρακομακεδονικών” νομισμάτων σε “θησαυρούς”, στο: *Αρχαία Μακεδονία V: στη μνήμη του Μανόλη Ανδρόνικου, Ανακοινώσεις κατὰ το Πέμπτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 10-15 Οκτωβρίου 1989* (Θεσσαλονίκη 1993), σ. 789-808.
- Liampi 2005 Κ. Liampi, *Argilos. A Historical and Numismatic Study (KERMA I, Athens 2005)*.
- Liampi 2008 Κ. Liampi, «NIKA, ΛΕΙΑ: Graffiti on Sicyonian and Theban Staters in a New Hoard from Boeotia / Beginning of 2000», *AJN* 20 (2008), σ. 209-226.
- Lolling 1880 H. G. Lolling, «Schiffsaugen», *AM* 5 (1880), σ. 384-387.
- Longpérier 1843 A. de Longpérier, «Notice sur quelques médailles grecques», *RN* 1843, σ. 413-436.
- Lorber 1990 C. Lorber, *Amphipolis: The Civic Coinage in Silver and Gold* (Los Angeles 1990).
- Marcoe 1989 G. E. Marcoe, «The “Lion Attack” in Archaic Greek Art: Heroic

- Triumph», *CIAnt* 8.1 (1989), σ. 86-115.
- Mattingly 1994 H. B. Mattingly, «A New Light on the Early Silver Coinage of Teos», *SNR* 73 (1994), σ. 5-11.
- Mattingly 2000 H. B. Mattingly, «The Fifth-century Tetradrachm Coinage of Maroneia», *NC* 160 (2000), σ. 261-263.
- Mattingly 2001 H. B. Mattingly, «Coin Hoards and History», *NC* 161 (2001), σ. 385-388.
- Μαχαίρα 2008 Β. Μαχαίρα, *Τὸ ἱερὸ Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτος στὴν Ἱερὰ Ὀδὸ* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Αθήνα 2008).
- May 1950 J. M. F. May, *Ainos. Its History and Coinage, 474-431 B.C.* (London 1950).
- May 1966 J. M. F. May, *The Coinage of Abdera (540-345 B.C.)* (London 1966).
- Meritt 1923 B. D. Meritt, «Scione, Mende, and Terone», *AJA* 27 (1923), σ. 447-460.
- Μνήμη Price* Α. Π. Τζαμαλής (επιμ.), *Μνήμη Martin Jessop Price* (Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλληνικῆς Νομισματικῆς Ἑταιρείας 5, Αθήνα 1996).
- Mørkholm 1971 O. Mørkholm, «Une trouvaille des monnaies grecques archaïques», *SNR* 50 (1971), σ. 79-91.
- Moschonissioti 1998 S. Moschonissioti, «Excavation at Ancient Mende», στο: *Euboica. L' Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente* (Napoli 1998), σ. 255-271.
- Μουστάκα 2000 Α. Μουστάκα, «Πελοπόννησος και Μακεδονία. Παρατηρήσεις στα λεγόμενα κράνη ἰλλυρικού τύπου», στο: Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Μύρτος. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου* (Θεσσαλονίκη 2000), σ. 393-410.
- Moustaka 1983 Α. Moustaka, *Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen* (Würzburg 1983).
- Myth. Lex.* W. F. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (6 τόμοι, Leipzig 1884-1937· ανατύπωση Hildesheim - New York 1977).

- Naster 1975 P. Naster, «Le carré creux en numismatique grecque», στο: J.-M. Dentzer - Ph. Gaulthier - T. Hackens (επιμ.), *Numismatique antique. Problèmes et méthodes* (Nancy - Louvain 1975), σ. 17-22.
- Nixon - Price 2007 L. Nixon - S. Price, «Το μέγεθος και οι πόροι των ελληνικών πόλεων», στο: O. Murray - S. Price (επιμ.), *Η αρχαία ελληνική πόλις από τον Όμηρο ως την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου* (Αθήνα 2007), σ. 176-216.
- Νομίσματα και Νομισματική Β. Πέννα - Ι. Τουράτσογλου (επιμ.), *Νομίσματα και Νομισματική* (Υπουργείο Πολιτισμού - Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα 1996).
- Oberhummer 1927 Oberhummer, λήμμα «Skione», στο: *RE IIIA*, στ. 529-530.
- Oeconomides 1991 M. Oeconomides, «The Human Figure in Archaic Greek Coinage», στο: D. Buitron-Oliver (επιμ.), *New Perspectives in Early Greek Art (Studies in the History of Art 32 - Symposium Papers XVI, Washington 1991)*, σ. 273-283.
- Olynthus III* D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus, Part III: The Coins Found at Olynthus in 1928* (Baltimore 1931).
- Olynthus VI* D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus, Part VI: The Coins Found in 1931* (Baltimore 1933).
- Olynthus IX* D. M. Robinson - P. A. Clement, *Excavations at Olynthus, Part IX: The Chalcidic Mint and the Excavation Coins Found in 1928-1934* (Baltimore 1938).
- Olynthus XI* D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus, Part XI: Necrolynthia. A Study in Greek Burial Customs and Anthropology* (Baltimore 1942).
- Olynthus XIV* D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus, Part XIV: Terracottas, Lamps, and Coins found in 1934 and 1938* (Baltimore 1952).
- Papadopoulos-Paspalas 1999 John K. Papadopoulos – Stavros A. Paspalas, «Mendaian as Chalkidian Wine», *Hesperia* 68 (1999), σ. 161-188.
- Παναγιώτου 1996 Α. Παναγιώτου, «Διαλεκτικές επιγραφές της Χαλκιδικής, της Μακεδονίας και της Αμφιπόλεως», στο: *Επιγραφές της Μακεδονίας, Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία,*

- Θεσσαλονίκη 8-12 Δεκεμβρίου 1993 (Θεσσαλονίκη 1996), σ. 124-163.
- Παπαγεωργιάδου 1998 X. Παπαγεωργιάδου, «Παραστάσεις από το Βακχικό κύκλο σε νομίσματα των βορειοελλαδικών πόλεων», στο: *Αμπελοοινική ιστορία*, σ. 114-123.
- Ραραεφθymiου 2002 E. G. Ραραεφθymiου, *Édessa de Macédoine. Étude historique et numismatique* (Athènes 2002).
- Παπαευαγγέλου 1995 K. Παπαευαγγέλου, «Τράγιλος: Ένα νομισματοκοπείο της Βισαλτίας. Παρουσίαση των νομισματικών εκδόσεων της Τραγίλου», στο: I. Παπασυμεών (επιμ.), *Επιστημονικό Συμπόσιο. Η Νιγρίτα - Η Βισαλία διά μέσου της ιστορίας. Νιγρίτα 27-28 Νοεμβρίου 1993* (Νιγρίτα 1995), σ. 49-58.
- Παπαευαγγέλου 2000 K. Παπαευαγγέλου, *Η νομισματοκοπία της Νεαπόλεως* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2000).
- Pariente 1991 A. Pariente, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1990», *BCH* 115 (1991), σ. 835-957.
- Pariente 1993 A. Pariente, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1992», *BCH* 117 (1993), σ. 695-866.
- Pariente 1994 A. Pariente, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1993», *BCH* 118 (1994), σ. 757-896.
- Pause-Dreyer 1975 U. Pause-Dreyer, *Die Heroen des trojanischen Krieges auf griechischen Münzen* (München 1975).
- Πέννα 2006 B. Πέννα (επιμ.), *Χαλκοῦς ἔνεκα ἀλλαγῆς. Ο ἄγνωστος κόσμος των χάλκινων νομισμάτων* (ΚΙΚΠΕ, Αθήνα 2006).
- Pfeiler 1966 B. Pfeiler, «Die Silberprägung von Milet im 6. Jahrhundert v. Chr.», *SNR* 45 (1966), σ. 5-25.
- Pollard 1977 J. Pollard, *Birds in Greek Life and Myth* (London 1977).
- Portolos 1996 D. Portolos, «Some Early Issues of Philip II», στο: *Μνήμη Price*, σ. 111-118.

- Price 1974 M. Price, *Coins of the Macedonians* (London 1974).
- Price - Waggoner 1975 M. Price - N. Waggoner, *Archaic Greek Silver Coinage. The "Asyut" Hoard* (London 1975).
- Psoma / Psôma βλ. Ψωμά
- Radke, *Protesilaos* G. Radke, λήμμα «Protesilaos», στο: *RE XXIII.1*, στ. 932-940.
- Raymond 1953 D. Raymond, *Macedonian Regal Coinage to 413 B.C.* (ANS, New York 1953).
- Raynaud 1981 Reynaud, *Catalogue de la donation Henry Vernin* (1981).
- Rosell 2012 A. Ginesti Rosell, *Epigrafia funerària d' estrangers a Atenes (segles VI-IV aC)* (= *Documenta* 19, Tarragona 2012).
- Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1978 Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, «Μαρμάρινοι ὀφθαλμοὶ ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ», *AE* 1978, σ. 119-135.
- Salviat 1986 F. Salviat, «Le vin de Thasos, amphores, vin et sources écrites», *BCH Suppl. XIII* (1986), σ. 145-196.
- Salviat 1990 F. Salviat, «Vignes et vins anciens de Maronée à Mendé», στο: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986* (Θεσσαλονίκη 1990), σ. 457-476.
- Schwabacher 1939 W. Schwabacher, «Contributions to Greek Numismatics», *NC* 19 (1939), σ. 3-5 (Scione).
- Schwartz 2013 A. Schwartz, *Reinstating the Hoplite. Arms, Armour and Phalanx Fighting in Archaic and Classical Greece* (*Historia Einzelschriften* 207, Stuttgart 2013).
- Séchan 1953 L. Séchan, «La légende de Protésilas», *Bulletin de l'Association Guillaume Budé (Supplément Lettres d'Humanité* 12) troisième série, numéro 4 (1953), σ. 3-27.
- Seltman 1924 C. T. Seltman, *Athens. Its History and Coinage before the Persian Invasion* (Cambridge 1924).
- Seltman 1965 C. Seltman, *Greek Coins. A History of Metallic Currency and Coinage down to the Fall of the Hellenistic Kingdoms*, London 1965
- Σισμανίδης 1990 Κ. Σισμανίδης, «Νομός Χαλκιδικής: Νέα Σκιώνη», *ΑΔ* 41 (1986) [1990], *Χρονικά*, σ. 149.

- Σισμανίδης 1994 Κ. Σισμανίδης, «Ανασκαφές στην αρχαία Σκιώνη και στα αρχαία Στάγειρα κατά το 1991», *AEMΘ* 5 (1991) [1994], σ. 319-333.
- Σισμανίδης 1998 Κ. Σισμανίδης, «Η Χαλκιδική κατά τους αρχαϊκούς, κλασικούς και ελληνοιστικούς χρόνους», στο: *Χαλκιδική* 1998, σ. 31-75.
- Six 1898 J. P. Six, «Monnaies grecques, inédites et incertaines. XLIII. Scioné en Pallené», *NC* 1898, σ. 193-197.
- Smith 1936 H. R. W. Smith, *Corpus Vasorum Antiquorum. United States of America, University of California*, fasc. 1 (Cambridge Mass. 1936).
- Smith 2000 M. Smith, «The Archaic Coinage of 'Lete'», στο: B. Kluge - B. Weisser (επιμ.), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress, Berlin 1997, Akten* (Berlin 2000), σ. 217-221.
- Snodgrass 1967 A. M. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks* (London 1967).
- Starr 1970 C. G. Starr, *Athenian Coinage, 480-449 B.C.* (Oxford 1970).
- Steier, Taube Steier, λήμμα «Taube», στο: *RE* IVA2, στ. 2479-2500.
- Steinhart 1995 M. Steinhart, *Das Motiv des Auges in der griechischen Bildkunst* (Mainz 1995).
- Svoronos 1918-1919 J. N. Svoronos, «L'Hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée», *ΔΕΝΑ* 19 (1918-1919), σ. 1-262.
- Τζαμαλής 1997 Α. Π. Τζαμαλής, «Θρακο-μακεδονικά αβέβαια», *ΝομΧρον* 16 (1997), σ. 13-20.
- Τζαμαλής 1998 Α. Π. Τζαμαλής, «Θρακο-Μακεδονικά Αβέβαια (Μέρος Β΄)», *ΝομΧρον* 17 (1998), σ. 15-22.
- Tiverios 2008 M. Tiverios, «Greek Colonisation of the Northern Aegean», στο: G. R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas II* (Leiden - Boston 2008), σ. 1-154.
- Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο. Πρακτικά Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης: νομισματοκοπεία, κυκλοφορία, εικονογραφία, ιστορία - αρχαίοι, βυζαντινοί και*

- νεότεροι χρόνοι, Θεσσαλονίκη, 15-17 Μαΐου 1998 (= όβολός 4, Θεσσαλονίκη 2000).
- Τουράτσογλου κ.ά.
2001 I. Τουράτσογλου, Η. Τσούρτη, Ε. Ράλλη, Ι. Στόγιας, «Προσκτήματα του Νομισματικού Μουσείου 1994-2000», στο: *Ιλίου Μέλαθρον 2000. Το Νομισματικό Μουσείο στο κατώφλι του 21ου αιώνα* (Αθήνα 2001).
- Τσαγκάρη 2007 Δ. Τσαγκάρη, *Νόμισμα ελληνικών. Η Συλλογή της Alpha Bank* (Αθήνα 2007).
- Τσαγκάρη 2009 Δ. Τσαγκάρη, *Μακεδονίας νόμισμα. Από τη Συλλογή της Alpha Bank* (Αθήνα 2009).
- Τσαγκάρη 2011 Δ. Τσαγκάρη (επιμ.), *Μύθος και νόμισμα. Παραστάσεις, συμβολισμοί και ερμηνείες από την ελληνική μυθολογία* (Αθήνα 2011).
- Τσέλεκας 2000 Π. Τσέλεκας, «Λέων και όνος: η περίπτωση ενός απροσδιόριστου νομισματοκοπείου», στο: *Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο*, σ. 51-60.
- Τσέλεκας 2002 Π. Τσέλεκας, «Επικεκομμένοι στατήρες των οψίμων αρχαϊκών χρόνων στη Χαλκιδική», *ΝομΧρον* 21 (2002), σ. 17-40.
- Tselekas 1996α P. Tselekas, *The coinage of Acanthus* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, University of Oxford, 1996).
- Tselekas 1996β P. Tselekas, «Grave Hoards of Greek Coins from Greece», *NC* 156 (1996), σ. 249-259.
- Tselekas 2009 P. Tselekas, «On the “Skione 1990/1” Hoard [*CH* VIII (1994), 63; *CH* IX (2002), 4]», στο: *Κεράτια φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου*, τόμ. Α: *Νομισματική - Σφραγιστική* (Υπουργείο Πολιτισμού - Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα 2009), σ. 321-329.
- Tselekas 2011 P. Tselekas, «Observations on the Silver Coin Production and Use in the Chalkidike during the 5th Century BC», στο: T. Faucher - M.-Chr. Marcellesi - O. Picard (επιμ.), *Nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique. Actes du colloque international, Athènes, 14-17 avril 2010* (BCH Suppl. 53, EFA 2011), σ. 169-184.

- Τσιγαρίδα 2012α Ε. Τσιγαρίδα, «2003, Νομός Χαλκιδικής: Νέα Σκιώνη», *ΑΔ* 56-59 (2001-2004) [2012], *Χρονικά Β΄* 3α, σ. 194-196.
- Τσιγαρίδα 2012β Ε. Τσιγαρίδα, «2004, Νομός Χαλκιδικής: Νέα Σκιώνη», *ΑΔ* 56-59 (2001-2004) [2012], *Χρονικά Β΄* 3α, σ. 134-137.
- Τσιγαρίδα - Βασιλείου 2011 Ε.-Μπ. Τσιγαρίδα - Σ. Βασιλείου, «Στοιχεία από την ανασκαφή στο οικόπεδο Τριανταφυλλίδη στη Σίβηρη Χαλκιδικής. Η χερσόνησος της Κασσάνδρας μετά τον Φίλιππο Β΄», *ΑΕΜΘ* 22 (2008) [2011], σ. 427-434.
- Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005 Ε.-Μπ. Τσιγαρίδα - Δ. Μανταζή, «Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή της Νέας Σκιώνης Χαλκιδικής - 2003», *ΑΕΜΘ* 17 (2003) [2005], σ. 369-377.
- Τσιγαρίδα - Μανταζή 2006 Ε.-Μπ. Τσιγαρίδα - Δ. Μανταζή, «Προϊστορικό νεκροταφείο Νέας Σκιώνης Χαλκιδικής», *ΑΕΜΘ* 18 (2004) [2006], σ. 149-155.
- Τσιγαρίδα - Παπαδημητρίου 2009 Ε.-Μπ. Τσιγαρίδα - Ε. Παπαδημητρίου, «Νέα στοιχεία για την ιστορική τοπογραφία της χερσονήσου της Κασσάνδρας (Χαλκιδικής)», *ΑΕΜΘ* επετειακός τόμος (2009), σ. 421-432.
- Τσιγαρίδα - Πάτης 2012 Ε. Μπ. Τσιγαρίδα - Δ. Πάτης, «Αρχαϊκή κεραμική από το νεκροταφείο της αρχαίας Σκιώνης», στο: Μ. Τιβέριος - Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου - Ε. Μανακίδου - Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Η κεραμική της αρχαϊκής εποχής στο βόρειο Αιγαίο και την περιφέρειά του (700-480 π.Χ.)*, *Πρακτικά Αρχαιολογικής Συνάντησης, Θεσσαλονίκη, 19-22 Μαΐου 2011* (Θεσσαλονίκη 2012), σ. 489-502.
- Türk, *Protesilaos* G. Türk, λήμμα «Protesilaos», στο: *Myth. Lex.* 3, στ. 3155-3171.
- Vermeule 1992 C. C. Vermeule, «Protesilaos: First to Fall at Troy and Hero in Northern Greece and Beyond», στο: *Florilegium Numismaticum: studia in honorem U. Westermark* (Stockholm 1992), σ. 342-346.
- Villenoisy - Frémont 1909 F. de Villenoisy - Ch. Frémont, «Le carré creux des monnaies grecques: évolution des procédés de fabrication», *RN* 1909, σ. 449-457.
- Vokotopoulou βλ. Βοκοτοπούλου

- Weber 1898 H. Weber, «A Small Find of Coins of Mende, etc.», *NC* 1898, σ. 251-258.
- Welz 1959 K. Welz, «Die Tauben der Aphrodite», *SM* 34 (Juli 1959), σ. 33-37.
- Westermarck 1987 U. Westermarck, «Notes on Macedonian Bronze Coins», στο: "*Studi per Laura Breglia*", *Bollettino di Numismatica Suppl.* al n. 4/1987, σ. 179-187.
- Westermarck 1988 U. Westermarck, «The Coinage of the Chalcidian League Reconsidered», στο: A. Damsgaard-Madsen - E. Christiansen - E. Hallager (επιμ.), *Studies in Ancient History and Numismatics Presented to Rudi Thomsen* (Aarhus University Press 1988), σ. 91-103.
- Winter, *Taube* R. Winter, λήμμα «Taube», στο: *Kleiner Pauly* 5, στ. 534-536.
- Wroth 1891 W. Wroth, «Greek coins acquired by the British Museum in 1890», *NC* 1891, σ. 121.
- Wroth 1905 W. Wroth, «Select Greek Coins in the British Museum», *NC* 1905, σ. 325-329.
- Χαλκιδική 1998 Μ. Παππά - Κ. Σισμανίδης - Ι. Α. Παπάγγελος - Ερ. Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, *Η ιστορία της Χαλκιδικής* (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χαλκιδικής, Θεσσαλονίκη 1998).
- Ψωμά 1996 Σ. Ψωμά, «Νομίσματα με τα αρχικά ΤΡΙΗ», στο: *Μνήμη Price*, σ. 97-103.
- Ψωμά 2000 Σ. Ψωμά, «Σκάψα και Κίθας. Η νομισματική μαρτυρία», *Ευλιμένη* 1 (2000), σ. 119-126.
- Ψωμά 2000α Σ. Ψωμά, «Σταθμητικοί κανόνες στη Χαλκιδική κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ.», στο: *Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο*, σ. 25-36.
- Ψωμά 2001 Σ. Ψωμά, «Στάτερ Μάχον. Η ομάδα νομισμάτων "Σερμυλίας"», *ΝομΧρον* 20 (2001), σ. 13-30.
- Psôma 1997 S. Psôma, «Notes sur le début du monnayage fédéral des Chalcidiens de Thrace», *RN* 152 (1997), σ. 423-428.
- Psôma 1999 S. Psôma, «Monnaies de poids réduit d' Alexandre I et de Perdiccas II de Macédoine», *ZPE* 128 (1999), σ. 273-282.
- Psoma 1999α S. Psoma, «Les Bottiéens de Thrace aux Ve et IVe siècles avant

- J.-C.», *RN* 154 (1999), σ. 41-55.
- Psôma 2001 S. Psôma, *Olynthe et les Chalcidiens de Thrace. Etudes de numismatique et d'histoire* (Stuttgart 2001).
- Psôma 2003 S. Psôma, «Les “boucs” de Grèce du Nord. Problèmes d'attribution», *RN* 159 (2003), σ. 227-242.
- Psoma 2003α S. Psoma, «La Grèce et les Balkans à l'époque archaïque et classique», στο: C. Alfaro - A. Burnett (επιμ.), *A Survey of Numismatic Research, 1996-2001* (Madrid 2003), σ. 39-71.
- Psôma 2006 S. Psôma, «Notes sur la terminologie monétaire en Grèce du Nord», *RN* 162 (2006), σ. 85-98.
- Zahrnt 1971 M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier* (= *Vestigia* 14, München 1971).
- Ziegler, *Lorbeer* K. Ziegler, λήμμα «Lorbeer», στο: *Kleiner Pauly* 3, στ. 736-737.

<i>AD</i>	Αρχαιολογικό Δελτίο
<i>AE</i>	Αρχαιολογική Εφημερίς
<i>AEMΘ</i>	Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
<i>AJN</i>	American Journal of Numismatics
<i>AM</i>	Athenische Mitteilungen
<i>AMUGS</i>	Antike Münzen und geschnittene Steine
<i>BAR</i>	BAR International Series
<i>BCH</i>	Bulletin de correspondance hellénique
<i>BMQ</i>	British Museum Quarterly
<i>ClAnt</i>	Classical Antiquity
<i>Hesperia</i>	Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens
<i>LIMC</i>	Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
<i>NC</i>	Numismatic Chronicle
<i>ΝομΧρον</i>	Νομισματικά Χρονικά
<i>RBN</i>	Revue belge de numismatique et de sigillographie
<i>RE</i>	Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
<i>RN</i>	Revue Numismatique
<i>SM</i>	Schweizer Münzblätter
<i>SNR</i>	Schweizerische Numismatische Rundschau
<i>ZfN</i>	Zeitschrift für Numismatik
<i>ZPE</i>	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

**ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
ΑΠΟ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ***

Αθήνα, Alpha Bank + αριθμός = Αθήνα, Νομισματική Συλλογή Alpha Bank	
	3β, 3γ, 5α, 5β, 6β, 6γ, 7, 8, 9α, 9γ, 15α, 20, 21α, 25β, 26δ, 27, 29α, 29β, 30, 32, 33β, 37α, 38, 39, 40, 41, 43, 45α, 51α, 52β, 55η, 62α, 66α, 76θ, 76ιδ, 77δ, 83α, 86β, 87β, 87ε, 88δ, 88στ, 98γ, 99β, 104δ, 105, 108, 109, 111, 112γ, 114α, 114θ, 115γ, 117α, 123ια, 130γ, 139α, 145, 146, 147, 150, 151α, 151β, 152α, 152β, 153, 154α, 156, 157, 158, 159, 168, 171, 173α, 173β, 174, 177, 178, 181α, 187β, 187η, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 209α, 209γ, 210β, 211, 212, 214, 219, 234, 235, 237, 238, 239γ, 241γ, 242, 243, 252β, 252δ, 257η, 259δ, 259ζ, 261α, 263, 278, 283, 290δ, 303α, 306α
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο + αριθμός	
	24γ, 61α, 63α, 63β, 63γ, 67η, 67θ, 67ιδ, 69γ, 76η, 85ιστ, 114ια, 141γ, 142β, 144, 148, 155, 160, 161α, 162, 163, 165, 166, Α1α, Α2β, 167, 172, Α3α, Α4β, 176, 180, 181β, 187γ, 187δ, 187ζ, 187θ, 187ι, 188, 189, 190, 192, Α5, 194, Α6, 195, 196, Α7α, Α8β, 202, 204, 204ΒΙSα, 204ΒΙSβ, 210α, 239δ, 251, 260β, 297
Αθήνα, Συλλ. Αρτέμη = Αθήνα, Συλλογή Δημήτριου Αρτέμη	
	79στ
Αθήνα, Συλλ. Εμπεδοκλή = Αθήνα, Συλλογή Γρ. Εμπεδοκλή	
	49β, 49δ
Αθήνα, Συλλ. Ευελπίδου = Αθήνα, Συλλογή Ρένας Ευελπίδου	
	112ιε, 261γ, 290γ
Αθήνα, Συλλ. ΚΙΚΠΕ = Αθήνα, Συλλογή Κοινοφωλούς Ιδρύματος Κοινωνικού και Πολιτιστικού Έργου	
	321β
Αθήνα, Συλλ. Πόρτολου = Αθήνα, Συλλογή Δημήτριου Πόρτολου	
	3α, 6α, 6δ, 9β, 10α, 11, 14, 21β, 24α, 25γ, 26α, 26γ, 28, 33γ, 37γ, 42, 44, 45β, 46, 52α, 52γ, 55α, 65μα, 69δ, 70ε, 70ζ, 76ιζ, 76η, 77στ, 77ζ, 85ιδ, 86α, 86στ, 94β, 99δ, 100β, 101δ, 102, 103ε, 104α, 104β, 112α, 112β, 112η, 114στ, 115ε, 117β, 123α, 123ε, 123ιβ, 123ιγ, 127θ, 128δ, 129, ΧΑ1α, ΧΑ2β, 130δ, 132, 134, 141α, 141β, 142α, 179, 191, 193, 209β, 213, 216α, 216γ, 227ε, 239α, 248, 253β, 255β, 257α, 258, 259η, 267, 271, 275, 282, 285, 291α, 292α, 306β, 307β, 308α, 310, 313, 315, 320α, 321α

* Οι αριθμοί παραπέμπουν στον κατάλογο των νομισμάτων. Η ένδειξη «ΧΦ» (= Χωρίς Φωτογραφία) παραπέμπει στο επίμετρο, στα νομίσματα χωρίς απεικόνιση.

Βερολίνο, Staatl. Mus. + αριθμός = Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett (Γερμανία)	
	16, 35β, 47, 49α, 68β, 700, 86ζ, 87η, 88ζ, 99α, 112ιγ, 123κ, 216δ, 227στ, 228, 233, 239ε, 241β, 245, 254ζ, 259α, 261β, 268, 274, 286, 292β, 293β, 295γ, 303β, 304α, 305, 314, 318α
Βιέννη, Kunsthistorisches Museum = Kunsthistorisches Museum Wien, Münzkabinett (Αυστρία)	
	161β, 257ζ, 307α
Βιέννη, Schottenstift = Wien, Schottenstift (Αυστρία)	
	114κ
Βιέννη, Συλλ. Hollscheck = Συλλογή Karl Hollscheck (Wien, Αυστρία)	
	87ζ
Βίντερτουρ, Münzkabinett = Münzkabinett und Antikensammlung der Stadt Winterthur (Ελβετία)	
	19, 22α, 22β, 23, 34, 35γ, 76ιγ, 87ζ, 103β, 107, 187ε, 247, 259ε
Βοστώνη, Museum of Fine Arts = Museum of Fine Arts Boston (ΗΠΑ)	
	64α
Βοστώνη, Συλλ. Dewing = Συλλογή Arthur S. Dewing (Boston, ΗΠΑ)	
	56β
Γέιλ, Yale University Library = Yale University Library, Numismatic Collection (ΗΠΑ)	
	261στ
Γέιλ = Yale University Art Gallery (ΗΠΑ)	
	66β, 133, 227γ, 259γ, 261στ, 302
Γλασκώβη, Συλλ. Hunter = University of Glasgow, The Hunterian (Μεγάλη Βρετανία)	
	139β
Ελβετία, Ιδιωτική Συλλογή	
	24β, 77ιγ
Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο	
	114δ, 138, 182, 231, 246, 279, 284, 287, A11, 291β, A12
Καρλσρούη, Badisches Landesmuseum = Badisches Landesmuseum Karlsruhe (Γερμανία)	
	77ιδ

Κέιμπριτζ, Fitzwilliam Museum = Cambridge, The Fitzwilliam Museum, Department of Coins and Medals (Μεγάλη Βρετανία)	
	12β
Κοπεγχάγη, National Museum = Copenhagen, National Museum of Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals (Δανία)	
	10β, 70ι, 97γ, 227α, 230, A10β, 290β
Κοπεγχάγη, Συλλ. Philipsen = Συλλογή G. Philipsen (Copenhagen, Δανία)	
	86ζ, 112ιγ, 233, 256ζ, 257θ
Λονδίνο, British Museum + αριθμός = The British Museum, Department of Coins and Medals (London, Μεγάλη Βρετανία)	
	17α, 58γ, 70γ, 85θ, 85ι, 86ε, 87στ, 94δ, 95α, 97α, 104γ, 114β, 123δ, 127η, 254δ, 262, 296, 308β, 318β
Λονδίνο, Ιδιωτική συλλογή (Μεγάλη Βρετανία)	
	48
Λονδίνο, Συλλ. Bank of England = Συλλογή της Bank of England (London, Μεγάλη Βρετανία)	
	85θ, 296
Μασσαλία, Cabinet des monnaies = Cabinet des monnaies et medailles de Marseille (Γαλλία)	
	254ε
Μιλάνο = Civiche Raccolte Archeologiche e Numismatiche di Milano (Ιταλία)	
	85κβ, 124β
Μόναχο, Staatl. Münzslg. = Staatliche Münzsammlung München (Γερμανία)	
	55ι, 114ε, 127δ, 225β, 232
Μόναχο, Συλλ. Franke = Συλλογή P. R. Franke (München, Γερμανία)	
	133, 227γ, 259γ, 302
Μόσχα, Συλλ. Prowe = Συλλογή Theodor Prowe (Ρωσία)	
	68β
Μπολόνια, Museo Civico = Museo Civico Archeologico di Bologna (Ιταλία)	
	4

Νέα Υόρκη, ANS + αριθμός = The American Numismatic Society (New York, ΗΠΑ)	
	36, 49γ, 55ιβ, 55ιδ, 65ιη, 65κστ, 65λε, 65μγ, 66ζ, 76α, 77η, 85κα, 86δ, 86η, 87δ, 88β, 88ε, 94α, 95β, 95γ, 97δ, 101β, 103α, 104η, 112ιβ, 113, 114ιστ, 115α, 116β, 116γ, 116δ, 121α, 123στ, 123ιη, 124α, 127ε, 127ιε, 128α, 128στ, 128ζ, 128ι, 128ια, 154β, 225α, 255ζ, 259β, 281
Νέα Υόρκη, Συλλ. Franz = Συλλογή G. Franz (New York, ΗΠΑ)	
	71
Νέα Υόρκη, Συλλ. Newell = Συλλογή E. T. Newell (New York, ΗΠΑ)	
	49γ, 86η, 114ιστ, 128ι, 128ια, 259β
Οξφόρδη, Ashmolean Museum = Ashmolean Museum of Art and Archaeology, University of Oxford (Oxford, Μεγάλη Βρετανία)	
	65ιθ, 85ιε, 87γ, 88γ, 96, 99γ, 99ζ, 100α, 114η, 255α, 256α
Συλλ. Oman = Συλλογή Sir Charles William Chadwick Oman (Oxford, Μεγάλη Βρετανία)	
	95α
Όσλο, Høyland Coll. = The Høyland Collection (Oslo, Νορβηγία)	
	98α
Όσλο, Συλλ. Πανεπιστημίου = University of Oslo, Museum of Cultural History, The Coin Cabinet (Νορβηγία)	
	175, 227δ, 265
Παρίσι, Bibl. Nat. + αριθμός = Bibliothèque nationale de France, Département des monnaies, médailles et antiques (Paris, Γαλλία)	
	61β, 68α, 76ια, 137, 164, 170, 220, 221β, 227β, 254γ, 273, 276, 304β
Σαν Φρανσίσκο, Συλλ. Lindgren = Συλλογή Henry Clay Lindgren (San Fransisco, ΗΠΑ)	
	140, 208, 223, 236, 244, 269, 293α
Schweiz. Landesmuseum = Schweizerisches Nationalmuseum, Landesmuseum Zürich (Ελβετία)	
	226
Σμόρνη, Συλλ. Whittall = Σμόρνη, Συλλογή James Whittall	
	XΦ (στο λήμμα Sotheby's)
Στοκχόλμη, Royal Coin Cabinet = Royal Coin Cabinet, National Museum of Monetary History (Stockholm, Σουηδία)	
	65λβ, 303γ

Συλλ. Αλλατίνη = Συλλογή Ρομπέρτο Αλλατίνη	
	61β
Συλλ. BCD	
	149, 184, 185, 241α, 250, 266, 270, 317β
Συλλ. Cahn = Συλλογή E. B. Cahn	
	255στ
Συλλ. Chandon de Briailles	
	XΦ (στο λήμμα Bourgey)
Συλλ. Γκέρτσου = Συλλογή Αθ. Γκέρτσου	
	3β, 3γ, 5α, 5β, 6β, 6γ, 7, 8, 9α, 15α, 20, 21α, 25β, 26δ, 27, 29α, 29β, 30, 32, 33β, 37α, 38, 39, 40, 43, 45α, 51α, 52β, 66α, 76ιβ, 77δ, 86β, 87β, 87ε, 88δ, 88στ, 98γ, 99β, 104δ, 105, 109, 111, 114α, 117α, 252δ, 257η, 259δ
Συλλ. Delepierre = Συλλογή Jean και Marie Delepierre	
	122
Συλλ. Drewry = Συλλογή Garth R. Drewry	
	83β
Συλλ. Egger	
	1
Συλλ. Feirstein = Συλλογή B. Feirstein	
	62δ
Συλλ. Fielder = Συλλογή William and Louise Fielder	
	81α
Συλλ. Froehner	
	XΦ (στο λήμμα Ratto)
Συλλ. Gutknecht = Συλλογή H. H. Gutknecht	
	229
Συλλ. Hersh = Συλλογή Charles Hersh	
	94δ, 106, 127η
Συλλ. Jameson = Συλλογή R. Jameson	
	34, 76ι, 101α
Συλλ. Jascha Heifetz	
	65ζ

Συλλ. K.D.	
	XΦ (στο λήμμα Hess)
Συλλ. Klein (Γερμανία)	
	123β
Συλλ. K.T.	
	85κδ, 114ι, 116ε, 127ιβ, 143, 183, 186, 222, 239β, A9α, 260α, 312, 316, 320β, A13
Συλλ. Lockett = Συλλογή Richard Cyril Lockett	
	259ε
Συλλ. McClean	
	65ιδ, 90, 114ιη, 130α, 253δ, 290α, 317γ
Συλλ. Mildenberg = Συλλογή Δρ. Leo Mildenberg	
	XΦ (στο λήμμα Stack's)
Συλλ. M-M	
	55β, 65κ, 77ε
Συλλ. Morcom = Συλλογή Christopher Morcom	
	135, 294
Συλλ. Πετσάλη	
	103β, 107
Συλλ. Pozzi = Συλλογή Samuel Pozzi	
	65ιβ, 66η, 128γ, 259β, 280, 309
Συλλ. Righetti = Συλλογή J.-P. Righetti	
	289
Συλλ. Rogers = Συλλογή του αιδεσιμώτατου Edgar Rogers	
	294
Συλλ. Spencer-Churchill	
	61β
Συλλ. W. Talbot Ready	
	XΦ (στο λήμμα Feuardent Frères)
Συλλ. Till = Συλλογή William Till	
	12β
Συλλ. Τριανταφυλλίδου = Συλλογή Τ. Τριανταφυλλίδου	
	115γ, 181α, 237, 238, 252β, 278

Συλλ. Tronnier = Συλλογή καθ. Hagen Tronnier	
	319
Συλλ. Vernin	
	254ε
Συλλ. E. F. Weber = Συλλογή Consul Ed. Fr. Weber (Αμβούργο, Γερμανία)	
	65κβ
Συλλ. H. Weber	
	65κθ
Συλλ. J. Woodhouse = Συλλογή James Woodhouse (Μεγάλη Βρετανία)	
	17α
Συλλ. Χατζημιχάλη = Συλλογή Δημήτριου Χατζημιχάλη	
	91β
Τύμπιγκεν = Universität Tübingen (Γερμανία)	
	77ιε
Φιλαδέλφια, University Museum = Φιλαδέλφια, The University Museum of Archaeology and Anthropology (ΗΠΑ)	
	216ε

**ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
ΑΠΟ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ ΔΗΜΟΠΡΑΣΙΩΝ***

Aegean Numismatics, Mentor, Ohio (ΗΠΑ)		
	-FPL (προσπελάστηκε στις 31 Ιουλίου 2010).	= 261ε
	-FPL (προσπελάστηκε στις 4 Μαΐου 2011).	= 256γ
Aes Rude SA, Chiasso (Ελβετία)		
	-Auction 15 (10 Απριλίου 1992), αρ. 44.	= 79δ
ANA = American Numismatic Association (ΗΠΑ)		
	-Auction 16 Αυγούστου 1952, αρ. 927.	= 34
Antioch Associates, San Francisco, California (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
	-BBS 2 (19 Σεπτεμβρίου 1994), αρ. 11.	= 69β
Antiqua Ltd., Woodland Hills, California (ΗΠΑ)		
	-FPL III (1996), αρ. 17.	= 79ε
Athena. Münzen der Antike GmbH, München (Γερμανία)		
	-FPL 31 (1999), αρ. 15.	= 65ι
Auctiones A.G., Basel (Ελβετία)		
	ΧΦ	
	-Auction 8 (27 Ιουνίου 1978), αρ. 149.	= 65α
	-Auction 18 (21 Σεπτεμβρίου 1989), αρ. 645.	= 69ε
	-Auction 22 (16 Ιουνίου 1992), αρ. 191.	= 69α
	-Auction 25 (19 Ιουνίου 1995), αρ. 374.	= 112ε
Baldwin's = A. H. Baldwin & Sons Ltd., London (Μεγάλη Βρετανία)		
	-Auction 19 (4 Μαΐου 1999), αρ. 10.	= 67ι
	-Auction 43 (11 Οκτωβρίου 2005), αρ. 2009.	= 65κη
	-Autumn Argentum Auction (19 Νοεμβρίου 2011), αρ. 3.	= 65κδ
	-FPL (Χειμώνας 2007), αρ. AG032.	= 67στ
Bankhaus Aufhäuser = Bankhaus H. Aufhäuser, München (Γερμανία)		
	-Auction 3 (7 Οκτωβρίου 1986), αρ. 21	= 114ιθ
	-Auction 7 (9 Οκτωβρίου 1990), αρ. 63.	= 123ιστ
	-Auction 7 (9 Οκτωβρίου 1990), αρ. 64.	= 224

* Οι αριθμοί παραπέμπουν στον κατάλογο των νομισμάτων. Η ένδειξη «ΧΦ» (= Χωρίς Φωτογραφία) παραπέμπει στο επίμετρο, στα νομίσματα χωρίς απεικόνιση.

Beach = G. M. Beach. Numiscellaneous, Owosso, Michigan (ΗΠΑ)		
	-FPL Numiscellaneous 1.2 (άνοιξη 1989), αρ. 87.	= 128η
Berk = Harlan J. Berk Ltd., Chicago, Illinois (ΗΠΑ)		
	-BBS 48 (22 Απριλίου 1987), αρ. 79.	= 123γ
	-BBS 53 (27 Απριλίου 1988), αρ. 54.	= 221α
	-BBS 56 (17 Ιανουαρίου 1989), αρ. 114.	= 66θ
	-BBS 63 (29 Αυγούστου 1990), αρ. 59.	= 65κζ
	-BBS 63 (29 Αυγούστου 1990), αρ. 60.	= 85ια
	-BBS 63 (29 Αυγούστου 1990), αρ. 61.	= 70α
	-BBS 64 (20 Νοεμβρίου 1990), αρ. 59.	= 112στ
	-BBS 66 (11 Ιουνίου 1991), αρ. 70.	= 65κδ
	-BBS 66 (11 Ιουνίου 1991), αρ. 71.	= 112στ
	-BBS 70 (16 Μαρτίου 1992), αρ. 111.	= 112στ
	-BBS 76 (21 Απριλίου 1993), αρ. 155.	= 81β
	-BBS 77 (16 Ιουνίου 1993), αρ. 81.	= 114ζ
	-BBS 80 (18 Ιανουαρίου 1994), αρ. 51.	= 114ζ
	-BBS 81 (31 Μαρτίου 1994), αρ. 109.	= 85ε
	-BBS 82 (13 Ιουλίου 1994), αρ. 191.	= 114ζ
	-BBS 83 (26 Οκτωβρίου 1994), αρ. 118.	= 114ζ
	-BBS 86 (11 Ιουλίου 1995), αρ. 182.	= 67ε
	-BBS 95 (25 Μαρτίου 1997), αρ. 102.	= 80α
	-BBS 103 (28 Ιουλίου 1998), αρ. 97.	= 114ιθ
	-BBS 104 (16 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 103.	= 79η
	-BBS 110 (8 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 127.	= 79η
	-BBS 112 (13 Ιανουαρίου 2000), αρ. 143.	= 79η
	-BBS 118 (17 Ιανουαρίου 2001), αρ. 115.	= 125
	-BBS 123 (23 Οκτωβρίου 2001), αρ. 107.	= 114ιθ
	-BBS 126 (23 Απριλίου 2002), αρ. 40.	= 58β
	-BBS 131 (2 Απριλίου 2003), αρ. 59.	= 58β
	-BBS 130 (6 Ιανουαρίου 2003), αρ. 121.	= 58β
Bernard = Bernard C. (Γαλλία)		
	-FPL 7 (Απρίλιος 1996), αρ. 30.	= 76δ
Blançon = Münzenhandlung Gilles Blançon, Hannover (Γερμανία)		
	ΧΦ	
Blom = Christian Blom, New York (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
Bourgey = Émile Bourgey, Paris (Γαλλία)		
	ΧΦ	
	-Auction 28 Ιουνίου 1943, αρ. 72.	= 122

Bowers & Ruddy = Bowers & Ruddy Galleries Inc., Los Angeles, California (ΗΠΑ)		
	- <i>FPL Ancient Coins</i> (φθινόπωρο 1980), αρ. 22.	= 252δ
Cahn, Adolph [Adolph Cahn] = Adolph E. Cahn, Frankfurt am Main (Γερμανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction 35</i> (3-4 Νοεμβρίου 1913), αρ. 159.	= 86ι
Cederlind = Tom Cederlind. Numismatics and Antiquities, Portland, Oregon (ΗΠΑ)		
	- <i>BBS 107</i> (10 Απριλίου 1997), αρ. 28.	= 76στ
	- <i>BBS 110</i> (18 Δεκεμβρίου 1997), αρ. 30.	= 76στ
	- <i>BBS 113</i> (29 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 28.	= 76στ
	- <i>BBS 116</i> (30 Ιουνίου 1999), αρ. 31.	= 76στ
Cherry = Alan Cherry (Μεγάλη Βρετανία)		
	ΧΦ	
CNG = Classical Numismatic Group, Lancaster, Pennsylvania (ΗΠΑ) - London (Μεγάλη Βρετανία)		
	- <i>Auction 32</i> (7 Δεκεμβρίου 1994), αρ. 1105.	= 84α
	- <i>Auction 42</i> (29 Μαΐου 1997), αρ. 219.	= 101γ
	- <i>Auction 67</i> (22 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 410.	= 83β
	- <i>Auction 79</i> (17 Σεπτεμβρίου 2008), αρ. 148.	= 131
	- <i>Auction 81</i> (20 Μαΐου 2009), αρ. 271.	= 254α
	- <i>Auction 81</i> (20 Μαΐου 2009), αρ. 272.	= 218
	- <i>Auction 82</i> (16 Σεπτεμβρίου 2009), αρ. 402.	= 87α
	- <i>Auction 84</i> (5 Μαΐου 2010), αρ. 215.	= 85ιγ
	- <i>Auction 84</i> (5 Μαΐου 2010), αρ. 216.	= 17β
	- <i>Electronic Auction 93</i> (7 Ιουλίου 2004), αρ. 14	= 85ιθ
	- <i>Electronic Auction 100</i> (27 Οκτωβρίου 2004), αρ. 17.	= 301
	- <i>Electronic Auction 173</i> (26 Σεπτεμβρίου 2007), αρ. 53.	= 294
	- <i>Electronic Auction 173</i> (26 Σεπτεμβρίου 2007), αρ. 54.	= 135
	- <i>Electronic Auction 205</i> (25 Φεβρουαρίου 2009), αρ. 31.	= 130ε
	- <i>Electronic Auction 213</i> (1 Ιουλίου 2009), αρ. 68.	= 187στ
	- <i>Electronic Auction 222</i> (11 Νοεμβρίου 2009), αρ. 58.	= 121β
	- <i>Electronic Auction 223</i> (2 Δεκεμβρίου 2009), αρ. 24.	= 70δ
	- <i>Electronic Auction 223</i> (2 Δεκεμβρίου 2009), αρ. 25.	= 257ε
	- <i>Electronic Auction 227</i> (10 Φεβρουαρίου 2010), αρ. 34.	= 33α

	- <i>Electronic Auction</i> 227 (10 Φεβρουαρίου 2010), αρ. 44.	= 256δ
	- <i>Electronic Auction</i> 229 (10 Μαρτίου 2010), αρ. 44	= 50
	- <i>Electronic Auction</i> 229 (10 Μαρτίου 2010), αρ. 54.	= 77ι
	- <i>Electronic Auction</i> 229 (10 Μαρτίου 2010), αρ. 55.	= 253ε
	- <i>Electronic Auction</i> 232 (28 Απριλίου 2010), αρ. 29.	= 254η
	- <i>Electronic Auction</i> 239 (25 Αυγούστου 2010), αρ. 41.	= 85ιζ
	- <i>Electronic Auction</i> 239 (25 Αυγούστου 2010), αρ. 42.	= 112ι
	- <i>Electronic Auction</i> 226 (27 Ιανουαρίου 2010), αρ. 83.	= 256στ
	- <i>Electronic Auction</i> 227 (10 Φεβρουαρίου 2010), αρ. 45.	= 112θ
	- <i>Electronic Auction</i> 232 (28 Απριλίου 2010), αρ. 30.	= 277
	- <i>Electronic Auction</i> 235 (23 Ιουνίου 2010), αρ. 41.	= 215
	- <i>Electronic Auction</i> 248 (26 Ιανουαρίου 2011), αρ. 34	= 25α
	- <i>Electronic Auction</i> 248 (28 Ιανουαρίου 2011), αρ. 47.	= 114ιε
	- <i>Electronic Auction</i> 250 (23 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 29.	= 136
	- <i>Electronic Auction</i> 256 (25 Μαΐου 2011), αρ. 25.	= 13
	- <i>Electronic Auction</i> 256 (25 Μαΐου 2011), αρ. 43.	= 70στ
	- <i>MBS</i> 45 (18 Μαρτίου 1998), αρ. 162.	= 101γ
	- <i>MBS</i> 47 (16 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 137.	= 257γ
	- <i>MBS</i> 50 (23 Ιουνίου 1999), αρ. 529.	= 80β
	- <i>MBS</i> 54 (14 Ιουνίου 2000), αρ. 440.	= 86γ
	- <i>MBS</i> 55 (13 Σεπτεμβρίου 2000), αρ. 164.	= 62δ
	- <i>MBS</i> 57 (4 Απριλίου 2001), αρ. 149.	= 65λθ
	- <i>MBS</i> 57 (4 Απριλίου 2001), αρ. 150.	= 17γ
	- <i>MBS</i> 63 (21 Μαΐου 2003), αρ. 142.	= 97β
	- <i>MBS</i> 206 (11 Μαρτίου 2009), αρ. 70.	= 76ζ
	- <i>The Coin Shop</i> , αρ. 730953.	= 127ιδ
	- <i>The Coin Shop</i> , αρ. 735293.	= 31
	- <i>The Classical Numismatic Review</i> XXV (καλοκαίρι / φθινόπωρο 2000), αρ. 22.	= 93
	- <i>The Classical Numismatic Review</i> XXVII (καλοκαίρι 2002), αρ. 13.	= 97β
Coin Galleries, New York (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
	- <i>MBS</i> 15 Απριλίου 1992, αρ. 124.	= 67ιγ
	- <i>MBS</i> 13 Νοεμβρίου 2011, αρ. 370.	= 65ε

Colosseum = Colosseum Coin Exchange Inc., Hazlet, New Jersey (ΗΠΑ)		
	-MBS 26 (= List 51, 16 Ιουνίου 1987), αρ. 65.	= 295β
	-MBS 31 (= FPL 57, 25 Φεβρουαρίου 1988), αρ. 72.	= 85ιθ
	-MBS 44 (= List 72, 10 Οκτωβρίου 1989), αρ. 82.	= 288
	-MBS 60 (= FPL 93, 22 Ιανουαρίου 1992), αρ. 52.	= 55ιε
	-MBS 53 (= FPL 84, 22 Ιανουαρίου 1991), αρ. 58.	= 65ιζ
	-MBS 107 (2 Ιουνίου 1999), αρ. 52.	= 65λδ
Crédit de la Bourse, S.A. (Γαλλία)		
	-FPL Μάρτιος 1990, αρ. 38.	= 88η
Cummings = John Cummings Ltd., Grantham, Lincolnshire (Μεγάλη Βρετανία)		
	-FPL, Ιούλιος 1990, αρ. G12.	= 85κ
	-FPL, άνοιξη 1991, αρ. G22.	= 85κ
Davis = Kirk Davis. Classical Numismatics, Claremont, California (ΗΠΑ)		
	-FPL 34 (άνοιξη 2001), αρ. 42.	= 112δ
Davisson = Davissons Ltd., Cold Spring, Minnesota (ΗΠΑ)		
	-FPL Μάιος - Ιούνιος 1979, αρ. A11.	= 120
Dorotheum, Wien (Αυστρία)		
	ΧΦ	
	-Auction 253 (23 Οκτωβρίου 1962), αρ. 111.	= 87ζ
	-Auction 405 (4 Μαρτίου 1981), αρ. 26.	= 85η
	-Zweite Sonderauktion (15 Απριλίου 1983), αρ. 192.	= 86ιβ
Downie-Lepczyk = Downies' Ltd., Newport Beach, California (ΗΠΑ) - Joseph Lepczyk, East Lansing, Michigan (ΗΠΑ)		
	-Auction 71 (21 Νοεμβρίου 1986), αρ. 243.	= 78
Economopoulos, Holicong, Pennsylvania (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
Egger = Brüder Egger, Wien (Αυστρία)		
	-Auction 2 Μαΐου 1912, αρ. 530.	= 68β
	-Auction 45 (12.11.1913), αρ. 477.	= 49δ
Elsen = Jean Elsen & ses Fils s.a., Bruxelles (Βέλγιο)		
	ΧΦ	
	-Auction 14 (7 Οκτωβρίου 1989), αρ. 62.	= 254στ
	-Auction 45 (15 Ιουνίου 1996), αρ. 29.	= 103γ
	-Auction 24 (14 Μαρτίου 1992), αρ. 89.	= 123ιθ
	-Auction 30 (12 Ιουνίου 1993), αρ. 39.	= 117δ
	-Auction 32 (11 Δεκεμβρίου 1993), αρ. 47.	= 257στ
	-Auction 34 (23 Απριλίου 1994), αρ. 20.	= 91β

	-Auction 38 (11 Φεβρουαρίου 1995), αρ. 57.	= 91β
	-Auction 43 (16 Φεβρουαρίου 1996), αρ. 43.	= 257στ
	-Auction 44 (27 Απριλίου 1996), αρ. 74.	= 67δ
	-Auction 48 (22 Φεβρουαρίου 1997), αρ. 105.	= 55στ
	-Auction 49 (19 Απριλίου 1997), αρ. 223.	= 79γ
	-Auction 54 (13 Ιουνίου 1998), αρ. 157.	= 62δ
	-Auction 56 (18 Δεκεμβρίου 1998), αρ. 130.	= 123ιθ
	-Auction 59 (18 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 64.	= 65θ
	-Auction 59 (18 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 65.	= 123ιθ
	-Auction 70 (15 Ιουνίου 2002), αρ. 47.	= 116α
	-Auction 71 (20 Σεπτεμβρίου 2002), αρ. 129.	= 116α
	-FPL 108 (Ιούνιος 1988), αρ. 26.	= 65ζ
	-FPL 167 (Οκτώβριος / Νοέμβριος 1994), αρ. 18.	= 257στ
	-FPL 173 (Ιούλιος 1995), αρ. 33.	= 257στ
	-FPL 184 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1996), αρ. 23.	= 123ιθ
	-FPL 185 (Οκτώβριος 1996), αρ. 18.	= 117γ
	-FPL 189 (Μάρτιος 1997), αρ. 24.	= 103γ
	-FPL 190 (Απρίλιος 1997), αρ. 15.	= 91β
	-FPL 190 (Απρίλιος 1997), αρ. 16.	= 123ιθ
	-FPL 193 (Σεπτέμβριος 1997), αρ. 22.	= 123ιθ
	-FPL 197 (Φεβρουάριος - Μάρτιος 1998), αρ. 20.	= 123ιθ
	-FPL 200 (Αύγουστος - Οκτώβριος 1998), αρ. 20.	= 91β
	-FPL 202 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1999), αρ. 46.	= 123ιθ
	-FPL 210 (Ιούνιος - Ιούλιος 2000), αρ. 39.	= 123ιθ
Empire Coins, Inc., Ormond Beach, Florida (ΗΠΑ)		
	-FPL 31, αρ. 17.	= 110
England = Victor England. Classical Numismatic Auctions, Lancaster, Pennsylvania (ΗΠΑ)		
	-Auction XXVIII (8 Δεκεμβρίου 1993), αρ. 49	= 84α
	-BBS XIII.1 (16 Φεβρουαρίου 1988), αρ. 39.	= 118β
	-MBS XV (5 Ιουνίου 1991), αρ. 63.	= 89
	-MBS XXV (24 Μαρτίου 1993), αρ. 162.	= 255γ
	-MBS XXV (24 Μαρτίου 1993), αρ. 163.	= 127α
	-MBS XXVII (29 Σεπτεμβρίου 1993), αρ. 315.	= 293α
	-FPL XIV.5 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1989), αρ. 4.	= 101γ
	-FPL XV.2 (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 41.	= 86γ
	-FPL XV.2 (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 42.	= 92
	-FPL XV.2 (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 43.	= 255δ
	-FPL XV.2 (1990, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 44.	= 115δ
	-FPL XVI.1 (1991, πρώτο τρίμηνο), αρ. 49.	= 89

	-FPL XVI.2 (1991, δεύτερο τρίμηνο), αρ. 42.	= 860
	-FPL XVI.4 (1991, τέταρτο τρίμηνο), αρ. 36.	= 55γ
Feuardent Frères (Γαλλία)		
	XΦ	
Finarte = Finarte Casa d' Aste, Milano (Ιταλία)		
	-Auction 826 (14 Μαΐου 1992), αρ. 14.	= 58δ
Forum Ancient Coins = Forum Ancient Coins Com., Morehead City, North Carolina (ΗΠΑ)		
	-αρ. 17300	= 85στ
	-αρ. 18160	= 311
	-αρ. 29753	= 272
	-αρ. 30179	= 249
	-αρ. 30180	= 240
	-αρ. 30181	= 299
Fountenhead = The Fountenhead of Fine Coins, New York (ΗΠΑ)		
	XΦ	
Freeman and Sear, Santa Monica, California (ΗΠΑ)		
	XΦ	
	-FPL 1 (χειμώνας / άνοιξη 1994), αρ. A63.	= 65λα
	-FPL 1 (χειμώνας / άνοιξη 1994), αρ. A64.	= 104ε
	-MBS 1 (10 Μαρτίου 1995), αρ. 70.	= 65λα
	-MBS 1 (10 Μαρτίου 1995), αρ. 71.	= 104ε
	-MBS 7 (22 Φεβρουαρίου 2002), αρ. 46.	= 112δ
Gaettens = Münzhandlung R. Gaettens, Heidelberg / Lübeck (Γερμανία)		
	XΦ	
Galata Coins, Llanfyllin (Μεγάλη Βρετανία)		
	XΦ	
	-FPL Φθινόπωρο 1990, αρ. 18.	= 98β
	-FPL Φθινόπωρο 1990, αρ. 19.	= 91β
	-FPL Φθινόπωρο 1990, αρ. 20.	= 103γ
	-FPL Φθινόπωρο 1990, αρ. 21.	= 117δ
	-FPL Φθινόπωρο 1990, αρ. 24.	= 259ια
	-FPL Φθινόπωρο 1990, αρ. 25.	= 257στ
Gitbud-Naumann = Gitbud & Naumann, Münzhandlung München GmbH (Γερμανία)		
	-αρ. 3215 (προσπελάστηκε στις 15 Νοεμβρίου 2011).	= 127γ

Glendining's = Glendining & Co., London (Μεγάλη Βρετανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction</i> 12 Φεβρουαρίου 1958, αρ. 1285.	= 259ε
	- <i>Auction</i> 5 Μαρτίου 1970, αρ. 30.	= 257δ
	- <i>Auction</i> 25 Μαΐου 1988, αρ. 57.	= 65κε
	- <i>Auction</i> 25 Μαΐου 1988, αρ. 58.	= 114ιγ
	- <i>Auction</i> 4 Ιουνίου 1992, αρ. 48.	= 65λθ
	- <i>Auction</i> 4 Ιουνίου 1992, αρ. 49.	= 2
Golan = Rob T. Golan and Associates, LLC, Hillsborough, North Carolina (ΗΠΑ)		
	- <i>FPL</i> 9 (καλοκαίρι 1996), αρ. 10.	= 114γ
Gölitzer = Ernst Gölitzer, Wiesbaden (Γερμανία)		
	ΧΦ	
Gorny = Giessener Münzhandlung, Dieter Gorny, München (Γερμανία) Gorny & Mosch GmbH, Giessener Münzhandlung, München (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 36 (8 Απριλίου 1987), αρ. 92.	= 65κγ
	- <i>Auction</i> 40 (7 Απριλίου 1988), αρ. 99.	= 69α
	- <i>Auction</i> 48 (2 Απριλίου 1990), αρ. 202.	= 85γ
	- <i>Auction</i> 50 (24 Σεπτεμβρίου 1990), αρ. 241.	= 65η
	- <i>Auction</i> 50 (24 Σεπτεμβρίου 1990), αρ. 242.	= 67ι
	- <i>Auction</i> 52 (6 Νοεμβρίου 1990), αρ. 167.	= 54
	- <i>Auction</i> 55 (14 Μαΐου 1991), αρ. 146.	= 58ε
	- <i>Auction</i> 55 (14 Μαΐου 1991), αρ. 147.	= 72α
	- <i>Auction</i> 55 (14 Μαΐου 1991), αρ. 148.	= 76β
	- <i>Auction</i> 62 (20 Απριλίου 1993), αρ. 118.	= 62β
	- <i>Auction</i> 64 (11 Οκτωβρίου 1993), αρ. 72.	= 62β
	- <i>Auction</i> 67 (2 Μαΐου 1994), αρ. 90.	= 75
	- <i>Auction</i> 73 (11 Οκτωβρίου 1995), αρ. 98.	= 112δ
	- <i>Auction</i> 78 (13 Ιουνίου 1996), αρ. 90.	= 84α
	- <i>Auction</i> 78 (13 Ιουνίου 1996), αρ. 91.	= 67α
	- <i>Auction</i> 81 (3 Μαρτίου 1987), αρ. 191.	= 84α
	- <i>Auction</i> 84 (13 Οκτωβρίου 1997), αρ. 5201.	= 72γ
	- <i>Auction</i> 87 (2 Μαρτίου 1998), αρ. 112.	= 67α
	- <i>Auction</i> 90 (12 Οκτωβρίου 1998), αρ. 182.	= 82
	- <i>Auction</i> 87 (2 Μαρτίου 1998), αρ. 113.	= 252ε
	- <i>Auction</i> 92 (20 Νοεμβρίου 1998), αρ.105.	= 75
	- <i>Auction</i> 95 (9 Μαρτίου 1999), αρ. 82.	= 61γ
	- <i>Auction</i> 97 (11 Οκτωβρίου 1999), αρ. 191.	= 72β
	- <i>Auction</i> 101 (6 Μαρτίου 2000), αρ. 177.	= 62δ
	- <i>Auction</i> 102 (24 Μαΐου 2000), αρ. 146.	= 74
	- <i>Auction</i> 107 (2 Απριλίου 2001), αρ. 107.	= 79ζ
	- <i>Auction</i> 107 (2 Απριλίου 2001), αρ. 108.	= 62β
	- <i>Auction</i> 108 (3 Απριλίου 2001), αρ. 1145.	= 70ια
	- <i>Auction</i> 117 (14 Οκτωβρίου 2002), αρ. 148.	= 18

	- <i>Auction</i> 122 (10/11 Μαρτίου 2003), αρ. 1210.	= 18
	- <i>Auction</i> 133 (11 Οκτωβρίου 2004), αρ. 129.	= 61γ
	- <i>Auction</i> 142 (10 Οκτωβρίου 2005), αρ. 1310	= 104θ
	- <i>Auction</i> 146 (6 Μαρτίου 2006), αρ. 154.	= 58δ
	- <i>Auction</i> 147 (6-7 Μαρτίου 2006), αρ. 1324.	= 114ιδ
	- <i>Auction</i> 156 (6 Μαρτίου 2007), αρ. 1234.	= 114ιδ
	- <i>Auction</i> 160 (8/9 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1237.	= 253α
	- <i>Auction</i> 160 (8 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1238.	= 99ε
	- <i>Auction</i> 160 (8 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1239.	= 261δ
	- <i>Auction</i> 160 (8 Οκτωβρίου 2007), αρ. 1240.	= 229
	- <i>Auction</i> 186 (8-9 Μαρτίου 2010), αρ. 1228.	= 77γ
	- <i>Auction</i> 195 (7 Μαρτίου 2011), αρ. 126.	= 74
Grabow = Ludwig Grabow		
	ΧΦ	
Grunow = Münzengalerie Dieter Grunow, Berlin (Γερμανία)		
	ΧΦ	
	- <i>FPL</i> 18 (Σεπτέμβριος 1990), αρ. 069.	= 127β
Hamburger = Leo Hamburger, Frankfurt am Main (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 3 Απριλίου 1933, αρ. 479.	= 56α
	- <i>Auction</i> 3 Απριλίου 1933, αρ. 480.	= 53
Hauck & Aufhäuser, Frankfurt a.M. (Γερμανία) [βλ. και Aufhäuser]		
	- <i>Auction</i> 21 (17-18 Μαρτίου 2009), αρ. 52.	= 60
Heidelberger Münzhandlung Herbert Grün e.K., Heidelberg (Γερμανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction</i> 12 (10 Νοεμβρίου 1994), αρ. 179.	= 60
	- <i>Auction</i> 12 (10 Νοεμβρίου 1994), αρ. 180.	= 66β
	- <i>Auction</i> 12 (10 Νοεμβρίου 1994), αρ. 181.	= 112ε
	- <i>Auction</i> 15 (28 Νοεμβρίου 1995), αρ. 860.	= 66β
	- <i>Auction</i> 18 (7 Νοεμβρίου 1996), αρ. 80.	= 66β
	- <i>Auction</i> 21 (13 Νοεμβρίου 1997), αρ. 39.	= 66β
	- <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 88.	= 85ζ
	- <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 89.	= 127ζ
	- <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 90.	= 66δ
	- <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 91.	= 216β
	- <i>Auction</i> 28 (12 Νοεμβρίου 1999), αρ. 92.	= 317α
	- <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 240.	= 85ζ
	- <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 241.	= 66δ
	- <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 242.	= 127ζ
	- <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 244.	= 216β
	- <i>Auction</i> 29 (25 Μαΐου 2000), αρ. 245.	= 317α
	- <i>Auction</i> 30 (6 Οκτωβρίου 2000), αρ. 99.	= 66δ

	- <i>Auction</i> 30 (6 Οκτωβρίου 2000), αρ. 102.	= 317α
	- <i>Auction</i> 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 121.	= 66δ
	- <i>Auction</i> 32 (15 Μαΐου 2001), αρ. 125.	= 317α
	- <i>Auction</i> 37 (14 Νοεμβρίου 2002), αρ. 67.	= 261δ
	- <i>Auction</i> 38 (11 Απριλίου 2003), αρ. 53.	= 126
	- <i>Auction</i> 38 (11- 12 Απριλίου 2003), αρ. 53.	= 77θ
	- <i>Auction</i> 38 (11 Απριλίου 2003), αρ. 87.	= 261δ
	- <i>Auction</i> 54 (16 Νοεμβρίου 2010), αρ. 52.	= 77ιβ = 94γ
Helbing = Hugo Helbing, München (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 24 Οκτωβρίου 1927, αρ. 2810, πίν. 50	= 86δ
	- <i>Auction</i> 24 Οκτωβρίου 1927, αρ. 2811.	= 76γ
Helios = Helios Numismatik GmbH, München (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 6 (9 Μαρτίου 2011), αρ. 400.	= 295α
Herakles Numismatics, Huntersville, North Carolina (ΗΠΑ)		
	-αρ. 16044 tetrobols (προσπελάστηκε στις 15 Νοεμβρίου 2011).	= 97ε
Hesperia Art, Philadelphia, Pennsylvania (ΗΠΑ)		
	-FPL Bulletin IX, αρ. 1.	= 65ιγ
	-FPL Bulletin XV, αρ. 9.	= 127ια
	-FPL Bulletin XVII, αρ. 6.	= 76ε
	-FPL Boulettin XVIII, αρ. 30.	= 65λη
	-FPL Bulletin XXI, αρ. 21.	= 85κγ
	-FPL Bulletin XXI, αρ. 22.	= 256ε
Hess = Adolph Hess A.G., Luzern (Ελβετία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction</i> 252 (24 Μαΐου 1982), αρ. 40.	= 65μ
	-FPL Σεπτέμβριος 1982, αρ. 7.	= 65μ
	-FPL Ιανουάριος 1985, αρ. 10.	= 65μ
Hess-Divo A.G., Zürich (Ελβετία)		
	Hess-Divo, <i>Auction</i> 317 (27 Οκτωβρίου 2010), αρ. 122.	= 62δ
Hess-Leu, Luzern - Zürich (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 7 Απριλίου 1960, αρ. 136.	= 64α
	- <i>Auction</i> 12 Απριλίου 1962, αρ. 167.	= 54
Hirsch = Gerhard Hirsch, München (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 8 Απριλίου 1964, αρ. 3045.	= 85α
	- <i>Auction</i> 162 (8 Μαΐου 1989), αρ. 130.	= 65β
	- <i>Auction</i> 164 (29 Νοεμβρίου 1989), αρ. 173.	= 65β
	- <i>Auction</i> 169 (20 Φεβρουαρίου 1991), αρ. 224	= 79γ
	- <i>Auction</i> 171 (25 Σεπτεμβρίου 1991), αρ. 153.	= 76β

	-Auction 174 (13 Μαΐου 1992), αρ. 120.	= 67ζ
	-Auction 176 (19 Νοεμβρίου 1992), αρ. 138.	= 67ζ
	-Auction 182 (4 Μαΐου 1994), αρ. 102	= 64γ
	-Auction 183 (20 Σεπτεμβρίου 1994), αρ. 173.	= 63ε
	-Auction 183 (20 Σεπτεμβρίου 1994), αρ. 174.	= 61δ
	-Auction 190 (8 Μαΐου 1996), αρ. 174.	= 79β
	-Auction 192 (27 Νοεμβρίου 1996), αρ. 79.	= 67ια
	-Auction 195 (5 Μαΐου 1997), αρ. 130.	= 79β
	-Auction 199 (6 Μαΐου 1998), αρ. 78.	= 123θ
	-Auction 201 (24 Σεπτεμβρίου 1998), αρ. 133.	= 79α
	-Auction 202 (25 Νοεμβρίου 1998), αρ. 62.	= 63δ
	-Auction 203 (24 Φεβρουαρίου 1999), αρ. 150.	= 67ια
	-Auction 205 (22 Σεπτεμβρίου 1999), αρ. 142.	= 63δ
	-Auction 208 (17 Φεβρουαρίου 2000), αρ. 1584.	= 127α
	-Auction 217 (27 Σεπτεμβρίου 2001), αρ. 1378.	= 55θ
	-Auction 220 (21 Φεβρουαρίου 2002), αρ. 1204.	= 187α
	-Auction 223 (26 Σεπτεμβρίου 2002), αρ. 1514.	= 55θ
	-Auction 231 (26 Νοεμβρίου 2003), αρ. 149.	= 127ι
	-Auction 236 (23-25 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 1641.	= 65κδ
	-Auction 236 (23-25 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 1642	= 66θ
	-Auction 251 (9-10 Μαΐου 2007), αρ. 594.	= 256β
	-Auction 258 (25-27 Σεπτεμβρίου 2008), αρ. 2077.	= 83γ
	-Auction 263 (24 Σεπτεμβρίου 2009), αρ. 2191.	= 54
	-Auction 264 (24 Νοεμβρίου 2009), αρ. 167.	= 55ζ
	-Auction 264 (24 Νοεμβρίου 2009), αρ. 168.	= 115β
	-Auction 267 (5 Μαΐου 2010), αρ. 155.	= 55ζ
	-Auction 267 (5 Μαΐου 2010), αρ. 156.	= 115β
	-Auction 269 (23 Σεπτεμβρίου 2010), αρ. 2379.	= 130β
	-Auction 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1853.	= 65δ
	-Auction 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1854.	= 55ε
	-Auction 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1855.	= 112ζ
	-Auction 271 (17 Φεβρουαρίου 2011), αρ. 1856.	= 123η
	-Auction 272 (4 Μαΐου 2011), αρ. 181.	= 130β
	-Auction 275 (22-23 Σεπτεμβρίου 2011), αρ. 3454.	= 64γ
Jacob Hirsch, München (Γερμανία)		
	XΦ	
	-Auction XIII (15 Μαΐου 1905), αρ. 957	= 112γ
	-Auction XIII (15 Μαΐου 1905), αρ. 958.	= 217
	-Auction XXI (16 Νοεμβρίου 1908), αρ. 1142 (Συλ. E. F. Weber).	=65κβ
	-Auction XXI (16 Νοεμβρίου 1908), αρ. 1143	= 114η
	-Auction XXV (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 429.	= 86ζ
	-Auction XXV (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 432	= 112γ
	-Auction XXV (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 433.	= 257θ

	- <i>Auction XXV</i> (29 Νοεμβρίου 1909), αρ. 435 [γ].	= 233
	- <i>Auction XXX</i> (11 Μαΐου 1911), αρ. 453.	= 47
	- <i>Auction XXXI</i> (6 Μαΐου 1912), αρ. 257.	= 257θ
Knobloch = Frederick S. Knobloch, New York (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
	- <i>FPL 33</i> (Απρίλιος 1968), αρ. 503.	= 65ιστ
Kölner Münzkabinett, Tyll Kroha, Münzhandlung und Auktionshaus, Köln (Γερμανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction 55</i> (7 Απριλίου 1992), αρ. 107.	= 64δ
Kovacs = Frank L. Kovacs, Ancient Coins and Antiquities, San Mateo, California (ΗΠΑ)		
	- <i>BBS XI</i> (19 Ιουνίου 1993), αρ. 22.	= 12α
	- <i>MBS XII</i> (30 Νοεμβρίου 1995), αρ. 25.	= 79στ
	- <i>MBS XIV</i> (16 Οκτωβρίου 1998), αρ. 15.	= 85η
	- <i>MBS XIV</i> (16 Οκτωβρίου 1998), αρ. 16.	= 66ε
	- <i>MBS XIV</i> (16 Οκτωβρίου 1998), αρ. 17.	= 255ε
	- <i>FPL 28</i> (άνοιξη 1995), αρ. 9.	= 255ε
Kress = Karl Kress, Münchner Münzhandlung, München (Γερμανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction 127</i> (23 Οκτωβρίου 1963), αρ. 354.	= 259ι
	- <i>Auction 132</i> (8 Φεβρουαρίου 1965), αρ. 110α.	= 65λβ
	- <i>Auction 132</i> (8 Φεβρουαρίου 1965), αρ. 214.	= 77ιε
	- <i>Auction 137</i> (21 Νοεμβρίου 1966), αρ. 152.	= 112ιδ
	- <i>Auction 137</i> (21 Νοεμβρίου 1966), αρ. 153.	= 123ζ
Kreuzer = Matt Kreuzer (Classical Cash), Boston, Massachusetts (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
Kricheldorf = H. H. Kricheldorf, Stuttgart (Γερμανία)		
	- <i>Auction II</i> (28 Μαΐου 1956), αρ. 979.	= 65ιε
	- <i>Auction IV</i> (7 Οκτωβρίου 1957), αρ. 133.	= 85β
	- <i>Auction XIII</i> (23 Σεπτεμβρίου 1963), αρ. 55.	= 65λγ
	- <i>Auction XLII</i> (25 Μαΐου 1990), αρ. 33.	= 69α
Künker = Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Osnabrück (Γερμανία)		
	- <i>Auction 21</i> (16 Μαρτίου 1992), αρ. 195.	= 77α
	- <i>Auction 21</i> (16 Μαρτίου 1992), αρ. 196.	= 127στ
	- <i>Auction 67</i> (9 Οκτωβρίου 2001), αρ. 242.	= 119
	- <i>Auction 94</i> (27 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 630	= 76ιστ
	- <i>Auction 94</i> (27 Σεπτεμβρίου 2004), αρ. 631.	= 319
	- <i>Auction 97</i> (7 Μαρτίου 2005), αρ. 434.	= 55δ
	- <i>Auction 97</i> (7 Μαρτίου 2005), αρ. 435.	= 123ι

	- <i>Auction</i> 111 (18 Μαρτίου 2006), αρ. 6138.	= 216β
	- <i>Auction</i> 158 (28 Σεπτεμβρίου 2009), αρ. 159.	= 63δ
Lanz = Numismatik Lanz, Dr. Hubert Lanz, München (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 36 (21 Απριλίου 1986), αρ. 196.	= 65ζ
	- <i>Auction</i> 36 (21 Απριλίου 1986), αρ. 197.	= 254β
	- <i>Auction</i> 42 (23 Νοεμβρίου 1987), αρ. 164.	= 114ιζ
	- <i>Auction</i> 54 (12 Νοεμβρίου 1990), αρ. 118.	= 65ζ
	- <i>Auction</i> 58 (21 Νοεμβρίου 1991), αρ. 117.	= 54
	- <i>Auction</i> 62 (26 Νοεμβρίου 1992), αρ. 175.	= 84α
	- <i>Auction</i> 74 (20 Νοεμβρίου 1995), αρ. 145.	= 67η
	- <i>Auction</i> 76 (18 Μαΐου 1996), αρ. 168.	= 60
	- <i>Auction</i> 78 (25 Νοεμβρίου 1996), αρ. 221.	= 64δ
	- <i>Auction</i> 86 (18 Μαΐου 1998), αρ. 111	= 63δ
	- <i>Auction</i> 92 (4 Ιουνίου 1999), αρ. 206.	= 65μβ
	- <i>Auction</i> 102 (28 Μαΐου 2001), αρ. 159.	= 65στ
	- <i>Auction</i> 102 (28 Μαΐου 2001), αρ. 160,	= 253α
	- <i>Auction</i> 112 (25 Νοεμβρίου 2002), αρ. 132.	= 99ε
	- <i>Auction</i> 114 (26 Μαΐου 2003), αρ. 91.	= 253α
	- <i>Auction</i> 135 (21 Μαΐου 2007), αρ. 161.	= 62γ
	- <i>Auction</i> 144 (24 Νοεμβρίου 2008), αρ. 133.	= 128β
	- <i>Auction</i> 146 (25 Μαΐου 2009), αρ. 91.	= 99στ
	-στο απόθεμα του καταστήματος τον Απρίλιο 1998.	= 65κα
Leu = Bank Leu AG (από το 1992 και εξής: Leu Numismatik AG), Zürich (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 42 (12 Μαΐου 1987), αρ. 186.	= 257β
	- <i>Auction</i> 45 (26 Μαΐου 1988), αρ. 117.	= 65α
	- <i>Auction</i> 50 (25 Απριλίου 1990), αρ. 110.	= 85δ
	- <i>Auction</i> 72 (12 Μαΐου 1998), αρ. 170.	= 35α
	- <i>Auction</i> 77 (11-12 Μαΐου 2000), αρ. 167.	= 65γ
Major = Nicolò Major (βλ. και Morchio & Major) (Ιταλία)		
	ΧΦ	
Malloy = Alex G. Malloy, South Salem, New York (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
Malter = Joel L. Malter and Co., California (ΗΠΑ)		
	- <i>Journal of Numismatic Fine Arts</i> 3, τεύχ. 2-4 (Φθινόπωρο 1974), αρ. Η61.	= 51β
	- <i>Auction</i> 49 (15 Νοεμβρίου 1992), αρ. 215.	= 55γ
Manton Associates = Manton Associates Numismatists, London (Μεγάλη Βρετανία)		
	ΧΦ	

McKenna = Thomas P. McKenna, Fort Collins, Colorado (ΗΠΑ)		
	-BBS 92-I (21 Ιανουαρίου 1992), αρ. 25.	= 65ια
	-BBS 92-III (20 Απριλίου 1992), αρ. 13.	= 65ια
Miller = D. Miller, London (Μεγάλη Βρετανία)		
	-FPL 29, αρ. 18.	= 65λζ
Morchio & Major = G. Morchio & N. Major (βλ. και Major) (Ιταλία)		
	ΧΦ	
Müller = H. W. Müller, Solingen (Γερμανία)		
	-Auction 48 (18 Ιανουαρίου 1985), αρ. 55.	= 322
	-Auction 49 (24 Μαΐου 1985), αρ. 37.	= 98α
Münzen & Medaillen AG (Ελβετία)		
	ΧΦ	
	-Auction VIII (8 Δεκεμβρίου 1949), αρ. 805.	= 61β
	-FPL 196 (Ιανουάριος 1960), αρ. 11.	= 35γ
	-FPL 206 (Δεκέμβριος 1960), αρ. 15.	= 37β
	-FPL 231 (Απρίλιος 1963), αρ. 29.	= 65λδ
	-FPL 254 (Μάιος 1965), αρ. 9.	= 76ιβ
	-FPL 395 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1977), αρ. 25.	= 86ια
	-FPL 454 (Απρίλιος 1983), αρ. 11.	= 59
	-FPL 516 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1988), αρ. 31.	= 65λθ
	-FPL 516 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1988), αρ. 32.	= 55δ
	-FPL 527 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1989), αρ. 40.	= 91α
	-FPL 549 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1991), αρ. 24.	= 66γ
	-FPL 570 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1993), αρ. 70.	= 55γ
	-FPL 570 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1993), αρ. 71.	= 255στ
	-FPL 579 (Σεπτέμβριος 1994), αρ. 8.	= 67β
	-FPL 581 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1994), αρ. 36.	= 94δ
	-FPL 602 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1996), αρ. 37.	= 55δ
	-FPL 602 (Νοέμβριος / Δεκέμβριος 1996), αρ. 38.	= 255στ
	-FPL 607 (Δεκέμβριος 2001), αρ. 52.	= 128ε
	-FPL 608 (Δεκέμβριος 2002), αρ. 43.	= 123ι
	-Auction 34 (26 Μαΐου 2011), αρ. 37.	= 66θ
	-Auction 72 (6 Οκτωβρίου 1987), αρ. 565.	= 257δ
	-Auction 73 (17 Οκτωβρίου 1988), αρ. 112.	= 255στ
Münzen & Medaillen, Deutschland		
	-Auction 8 (10 Μαΐου 2001), αρ. 99.	= 123ιζ
	-Auction 13 (9 Οκτωβρίου 2003), αρ. 97.	= 289
	-Auction 17 (4 Οκτωβρίου 2005), αρ. 512	= 229
	-Auction 32 (26 Μαΐου 2010), αρ. 29.	= 239στ
Münzhandlung Basel (Ελβετία)		
	-Auction 4 (1 Οκτωβρίου 1935), αρ. 608.	=

		114ιστ
Münzzentrum Köln (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 65 (9 Νοεμβρίου 1988), αρ. 102.	= 85ιβ
Myers = Robert Myers		
	- <i>Auction</i> 1 (18 Νοεμβρίου 1971), αρ. 73.	= 77ια
	- <i>FPL</i> Νοέμβριος 1977, αρ. 27.	= 120
Myers / Adams, New York (ΗΠΑ)		
	- <i>Auction</i> 12 (4 Δεκεμβρίου 1975), αρ. 114.	= 256ε
Naville (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 1 (4 Απριλίου 1921), αρ. 765.	= 259β
	- <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 761.	= 65ιβ
	- <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 762.	= 66η
	- <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 763 (Συλ. Pozzi).	= 252α
	- <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 764 (Συλ. Pozzi).	= 253γ
	- <i>Auction</i> 4 Απριλίου 1921, αρ. 766.	= 128γ
	- <i>Auction</i> VI (28 Ιανουαρίου 1924), αρ. 649.	= 76δ
	- <i>Auction</i> VI (28 Ιανουαρίου 1924), αρ. 650.	= 123ιε
	- <i>Auction</i> XIII (27 Ιουνίου 1928), αρ. 438.	= 57
	- <i>Auction</i> XIII (27 Ιουνίου 1928), αρ. 439.	= 65κθ
	- <i>Auction</i> XIII (27 Ιουνίου 1928), αρ. 440.	= 55ια
Naville - Ars Classica (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> XVI (3 Ιουλίου 1933), αρ. 989.	= 61β
Noble Numismatics (Αυστραλία)		
	- <i>Auction</i> 58 (8-10 Ιουλίου 1998), αρ. 3503.	= 64ε
	- <i>Auction</i> 73 (8-10 Ιουλίου 2003), αρ. 3232.	= 64ε
Nomos = Nomos AG, Zürich (Ελβετία)		
	- <i>FPL</i> 4 (φθινόπωρο 1974), αρ. 28.	= 76ιστ
Numismatic Fine Arts, California (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction</i> X (17 Σεπτεμβρίου 1981), αρ. 103.	= 252δ
	- <i>Auction</i> XXVII (4 Δεκεμβρίου 1991), αρ. 47.	= 84β
	- <i>Auction</i> XXX (8 Δεκεμβρίου 1992), αρ. 48.	= 83β
	- <i>MBS</i> 18 Δεκεμβρίου 1987, αρ. 194.	= 65ζ
Numismatica Ars Classica, Zürich (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 2 (21 Φεβρουαρίου 1990), αρ. 134.	= 67γ
	- <i>Auction</i> E (4 Απριλίου 1995), αρ. 2241.	= 67γ
	- <i>Auction</i> 46 (2 Απριλίου 2008), αρ. 850.	= 62δ
Owen = Edgar L. Owen, Ltd. (www.edgarlowen.com)		
	- <i>Internet Auction</i> 15 Οκτωβρίου 2000, αρ. 5168	= 65ιγ

Pegasi = Pegasi Coins, Ann Arbor, Michigan (ΗΠΑ)		
	-BBS 106 (16 Μαρτίου 1998), αρ. 68.	= 58β
Peus = Dr. Busso Peus, Frankfurt a.M. (Γερμανία)		
	-Auction 334 (4 Νοεμβρίου 1992), αρ. 235.	= 64β
	-Auction 336 (28 Απριλίου 1993), αρ. 51.	= 85η
	-Auction 336 (28 Απριλίου 1993), αρ. 52.	= 127γ
	-Auction 348 (2 Μαΐου 1996), αρ. 90.	= 64β
	-Auction 368 (25 Απριλίου 2001), αρ. 125.	= 85δ
	-Auction 378 (28 Απριλίου 2004), αρ. 92.	= 71
	-Auction 378 (28 Απριλίου 2004), αρ. 93.	= 65λστ
	-Auction 378 (28 Απριλίου 2004), αρ. 94.	= 114ιβ
	-Auction 380 (3 Νοεμβρίου 2004), αρ. 328.	= 69ε
	-Auction 386 (26 Απριλίου 2006), αρ. 124.	= 104θ
	-Auction 388 (1 Νοεμβρίου 2006), αρ. 113.	= 62γ
	-Auction 400 (22-23 Απριλίου 2010), αρ. 89.	= 74
	-Auction 400 (22-23 Απριλίου 2010), αρ. 90.	= 69α
	-Auction 400 (22-23 Απριλίου 2010), αρ. 91.	= 65λα
	-Auction 403 (27 Απριλίου 2011), αρ. 68.	= 65λα
Ratto = Rodolfo Ratto (Ιταλία)		
	ΧΦ	
	-Auction 9 Οκτωβρίου 1934, αρ. 95.	= 252γ
Rauch, Wien (Αυστρία)		
	-Auction 32 (16 Ιανουαρίου 1984), αρ. 136.	= 118α
	-Auction 33 (21 Μαΐου 1984), αρ. 91.	= 76ιε
	-Auction 60 (3 Νοεμβρίου 1997), αρ. D56	= 80β
	-Auction 73 (17-19 Μαΐου 2004), αρ. 119.	= 61γ
Redder = Friedrich Redder, Leipzig (Γερμανία)		
	ΧΦ	
Ritter = Münzhandlung Ritter, Düsseldorf (Γερμανία)		
	-FPL 20 (Νοέμβριος 1984), αρ. 311.	= 98α
	-Lagerliste 60 (Αύγουστος 2002), αρ. 508.	= 70β
Robinson = Frank S. Robinson, Albany, New York (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
Salton - Schlessinger, New York (ΗΠΑ)		
	ΧΦ	
Scheiner = Münzhandlung Scheiner, Ingolstadt - Donau (Γερμανία)		
	ΧΦ	

Schulman = J. Schulman, Amsterdam (Ολλανδία)		
	ΧΦ	
Schulten = Schulten & Co., Frankfurt a.M. / Köln (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 20 Οκτωβρίου 1987, αρ. 117.	= 76ιε
Schweizerischer Bankverein (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 17 (27 Ιανουαρίου 1987), αρ. 32.	= 35α
Seaby's (Μεγάλη Βρετανία)		
	- <i>FPL</i> 493 (Ιούνιος 1959), αρ. A521.	= 86ε
	- <i>FPL</i> 832 (Ιούλιος/Αύγουστος 1988), αρ. B147.	= 65κε
Shore = Fred B. Shore (The Parthian), Pennsylvania (ΗΠΑ)		
	- <i>FPL</i> 100 (2002), αρ. 25.	= 86ιγ
SKA Bern (Ελβετία)		
	-SKA Bern 2 (27 Απριλίου 1984), αρ. 124.	= 88α
Sotheby's, London (Μεγάλη Βρετανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction</i> 20 Απριλίου 1846, αρ. 920.	= 12β
	- <i>Auction</i> 5 Ιουλίου 1910, αρ. 104.	= 101α
	- <i>Auction</i> 22 Απριλίου 1970, αρ. 83.	= 65κθ
	- <i>Auction</i> 9 Δεκεμβρίου 1993, αρ. 315.	= 58α
	- <i>Auction</i> 9 Δεκεμβρίου 1993, αρ. 316.	= 73
Sotheby's (Zurich) (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 26 Οκτωβρίου 1993, αρ. 32	= 83β
	- <i>Auction</i> 27 Οκτωβρίου 1993, αρ. 385.	= 84β
	- <i>Auction</i> 27 Οκτωβρίου 1993, αρ. 386.	= 74
	- <i>Auction</i> 27 Οκτωβρίου 1993, αρ. 387.	= 67β
Spink and Son, Ltd., London (Μεγάλη Βρετανία)		
	ΧΦ	
	- <i>Auction</i> 60 (7 Οκτωβρίου 1987), αρ. 50.	= 127α
	- <i>Auction</i> 87 (9 Οκτωβρίου 1991), αρ. 22.	= 26β
	- <i>Auction</i> 94 (14 Οκτωβρίου 1992), αρ. 39.	= 67δ
	- <i>FPL</i> , 1944, τεύχ. 3 (Μάρτιος), αρ. 24248	= 61β
	- <i>FPL: Numismatic Circular</i> LXXXI, τεύχ. 10 (Οκτώβριος 1973), αρ. 7616	= 128θ
	- <i>FPL: Numismatic Circular</i> LXXXIV, τεύχ. 5 (Μάιος 1976), αρ. 3598.	= 128θ
	- <i>FPL</i> LXXXVI.3 (Μάρτιος 1978), αρ. 3166.	= 255β
	- <i>FPL</i> LXXXVI/5 (Μάιος 1978), αρ. 6169.	= 103δ
	- <i>FPL</i> 88, τεύχ. 9 (Σεπτέμβριος 1980), αρ. 7160.	= 9α
	- <i>FPL</i> XCIII / 3 (Απρίλιος 1985), αρ. 1827.	= 65λστ
	- <i>FPL</i> XCIV / 7 (Σεπτέμβριος 1986), αρ. 5893.	= 259στ
	- <i>FPL</i> XCVIII.5 (Ιούνιος 1990), αρ. 3037.	= 97ε

Stack's, New York (ΗΠΑ)		
	XΦ	
Stanley Gibbons, London (Μεγάλη Βρετανία)		
	XΦ	
Sternberg = Frank Sternberg, Zürich (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 19 (18 Νοεμβρίου 1987), αρ. 134.	= 65λ
Superior Stamp and Coin Co., California (ΗΠΑ)		
	XΦ	
The New York Sale	- <i>The New York Sale XXV</i> (5 Ιανουαρίου 2011), αρ .23. Baldwin's Auction Ltd Dmitry Markov Coins and Medals Münzen und Medaillen Numismatics Ltd	= 65κδ
The Time Machine Comp. = The Time Machine Company, Queens, New York (ΗΠΑ)		
	XΦ	
Thirion = Dominique Thirion, Bruxelles (Βέλγιο)		
	- <i>FPL</i> 1985, τέταρτο τρίμηνο, αρ. 11.	= 88α
	- <i>FPL</i> 1985, πρώτο τρίμηνο, αρ. 16.	= 88α
	- <i>FPL</i> 1986, τέταρτο τρίμηνο, αρ. 12.	= 88α
	- <i>FPL</i> 1987, τρίτο τρίμηνο, αρ. 16.	= 88α
	- <i>FPL</i> καλοκαίρι 1988, αρ. 13c.	= 88α
	- <i>FPL</i> άνοιξη - καλοκαίρι 1989, αρ. 15c.	= 88α
Tkalec AG, Zürich (Ελβετία)		
	- <i>Auction</i> 23 Οκτωβρίου 1992, αρ. 61.	= 79ε
	- <i>Auction</i> 27 Οκτωβρίου 2011, αρ. 57.	= 1
Triton = βλ. CNG		
	- <i>Auction</i> I (2-3 Δεκεμβρίου 1997), αρ. 404.	= 84α
	- <i>Auction</i> VI (14 Ιανουαρίου 2003), αρ. 142.	= 58α
	- <i>Auction</i> VIII (10 Ιανουαρίου 2005), αρ. 128.	= 81α
Waddell = Edward J. Waddell, Ltd., Washington, D.C. (ΗΠΑ)		
	- <i>FPL</i> 68 (1996), αρ. 41.	= 70η
Wendt = Auktionshaus Wendt - Numismatica (Αυστρία)		
	- <i>Auction</i> XVII (22 Ιουνίου 1977), αρ. 35a.	= 119
Westfälische Auktionsgesellschaft für Münzen und Medaillen, Dortmund (Γερμανία)		
	- <i>Auction</i> 49 (9 Φεβρουαρίου 2009), αρ. 30.	259θ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η ιστορία και η νομισματοκοπία
της αρχαίας Σκιώνης στη Χαλκιδική

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Ειρήνη Μαραθάκη

Τόμος Β΄
Πίνακες

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Λυδία Παλαιοκρασσά, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Άννα Ραμού-Χασιάδη, Ομότ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Αλίκη Μουστάκα, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Αθήνα 2014

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Λυδία Παλαιοκρασσά, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Άννα Ραμού-Χαψιάδη, Ομότ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Αλίκη Μουστάκα, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Λυδία Παλαιοκρασσά, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Άννα Ραμού-Χαψιάδη, Ομότ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Αλίκη Μουστάκα, Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Μέλος: Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Επίκ. Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Ειρήνη Πέππα-Παπαϊωάννου, Αναπλ. Καθ. Κλασικής Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ)

Μέλος: Παναγιώτης Τσέλεκας, Λέκτορας Κλασικής Αρχαιολογίας (ΑΠΘ)

Μέλος: Σελήνη Ψωμά, Επίκ. Καθ. Αρχαίας Ιστορίας (ΕΚΠΑ)

Αθήνα 2014

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Πίν. 1 Γεωφυσικός χάρτης Μακεδονίας.
Πηγή φωτ.: Gíounès 1993, σ. 18-19.
- Πίν. 2 Χάρτης Χαλκιδικής: πόλεις αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.
Πηγή φωτ.: Βοκοτοπούλου 1997, σ. 66.
- Πίν. 3 Χάρτης Παλλήνης-Κασσάνδρας: αρχαιολογική τοπογραφία.
Πηγή φωτ.: Βοκοτοπούλου 1997, σ. 67.
- Πίν. 4:1 Η θέση Παναγία, όπου ανασκάφηκε το προϊστορικό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα 2012α, πίν. 39:α.
- Πίν. 4:2 Θέση Παναγία, κάτοψη του προϊστορικού νεκροταφείου.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα 2012β, σ. 194, σχ. 59.
- Πίν. 5:1 Θέση Παναγία, ταφικός περίβολος στο προϊστορικό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 375, εικ. 1.
- Πίν. 5:2 Θέση Παναγία, ημικυκλικοί ταφικοί περίβολοι στο προϊστορικό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 375, εικ. 2.
- Πίν. 5:3 Θέση Παναγία, γενική άποψη των περιβόλων και του ορθογώνιου κτίσματος στο προϊστορικό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα 2012β, πίν. 60:ε.
- Πίν. 6:1 Θέση Μύτικας, οικοδομικά λείψανα αρχαϊκών χρόνων σε αρχαίο λάκκο.
Πηγή φωτ.: Σισμανίδης 1994, σ. 327, εικ. 2.
- Πίν. 6:2 Θέση Παναγία, άποψη των αρχαϊκών κιβωτιόσχημων τάφων και του παρακείμενου προϊστορικού νεκροταφείου.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα 2012α, πίν. 39:β.
- Πίν. 6:3 Θέση Παναγία, κάτοψη των αρχαϊκών κιβωτιόσχημων τάφων.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα 2012α, σ. 135, σχ. 44.
- Πίν. 7:1 Θέση Παναγία, άποψη τριών αρχαϊκών κιβωτιόσχημων τάφων.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 375, εικ. 4.
- Πίν. 7:2 Θέση Παναγία, πλήληνη γυναικεία προτομή από το αρχαϊκό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 377, εικ. 12.
- Πίν. 7:3 Θέση Παναγία, αργυρό περικάρπιο από το αρχαϊκό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 377, εικ. 13.

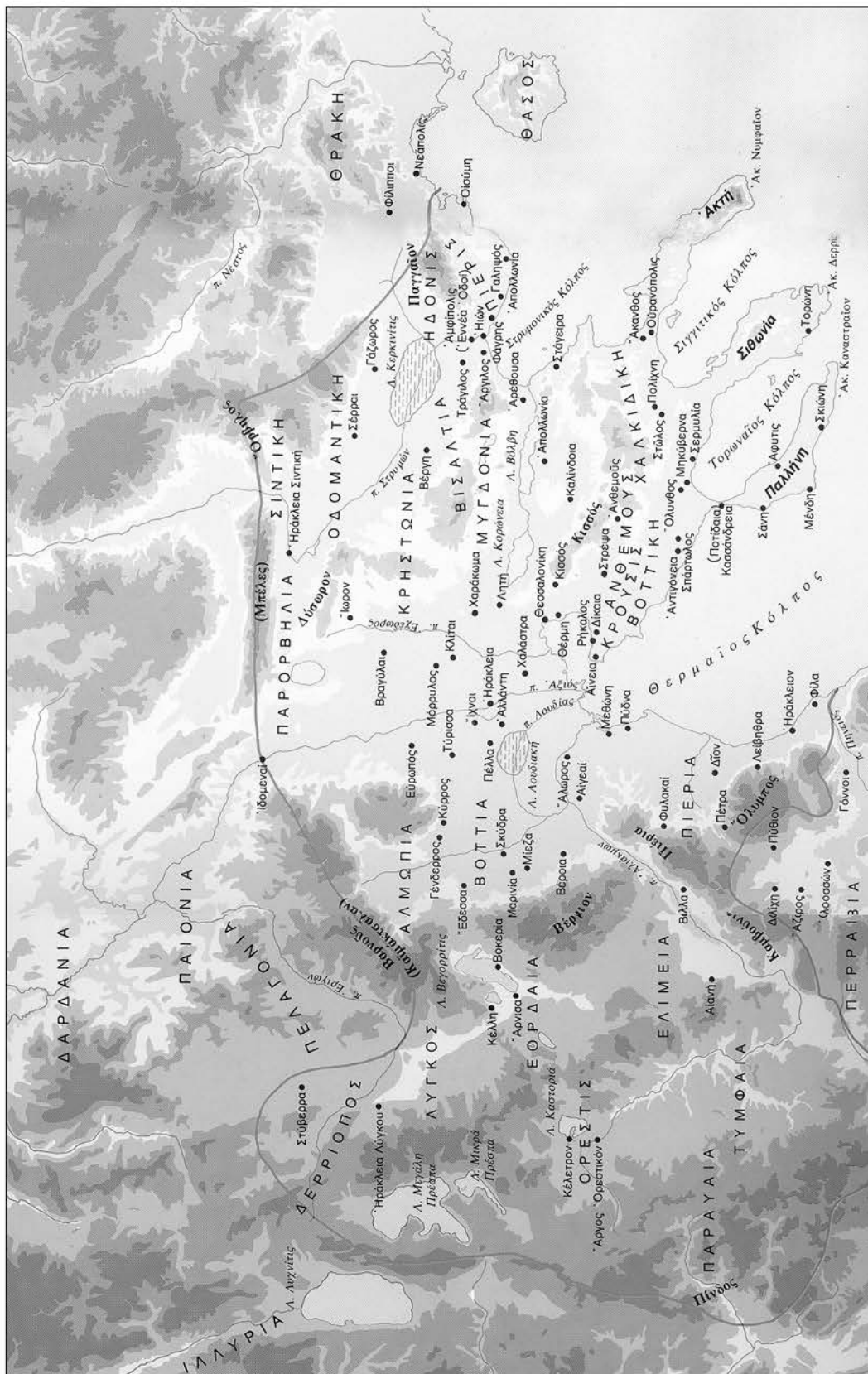
- Πίν. 7:4 Θέση Παναγία, δύο μελανόμορφες λήκυθοι από το αρχαϊκό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 376, εικ. 8.
- Πίν. 7:5 Θέση Παναγία, κτερίσματα έξω από τον τάφο XX του αρχαϊκού νεκροταφείου.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 376, εικ. 6.
- Πίν. 8:1 Θέση Παναγία, μελανόμορφη λήκυθος από το αρχαϊκό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 376, εικ. 9.
- Πίν. 8:2 Θέση Παναγία, μελανόμορφη λήκυθος και πήλινο ειδώλιο σειρήνας από το αρχαϊκό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 377, εικ. 10.
- Πίν. 8:3 Θέση Παναγία, μελαμβαφής ασκός και πήλινο ειδώλιο καθιστής μορφής από το αρχαϊκό νεκροταφείο.
Πηγή φωτ.: Τσιγαρίδα - Μανταζή 2005, σ. 377, εικ. 11.
- Πίν. 9 Θέση Μύτικας, άποψη των υπολειμμάτων μεγάλου ισοδομικού κτηρίου και λιθόστρωτου δρόμου.
Πηγή φωτ.: Σισμανίδης 1994, σ. 328, εικ. 4.
- Πίν. 10 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 1-4.
- Πίν. 11 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 5-6.
- Πίν. 12 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 7.
- Πίν. 13 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 8-9.
- Πίν. 14 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 10-12.
- Πίν. 15 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 13-14.
- Πίν. 16 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 14 (συνέχεια).
- Πίν. 17 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 14 (συνέχεια).
- Πίν. 18 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 14 (συνέχεια).
- Πίν. 19 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 14 (συνέχεια).
- Πίν. 20 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 15.
- Πίν. 21 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 15 (συνέχεια).
- Πίν. 22 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 16.

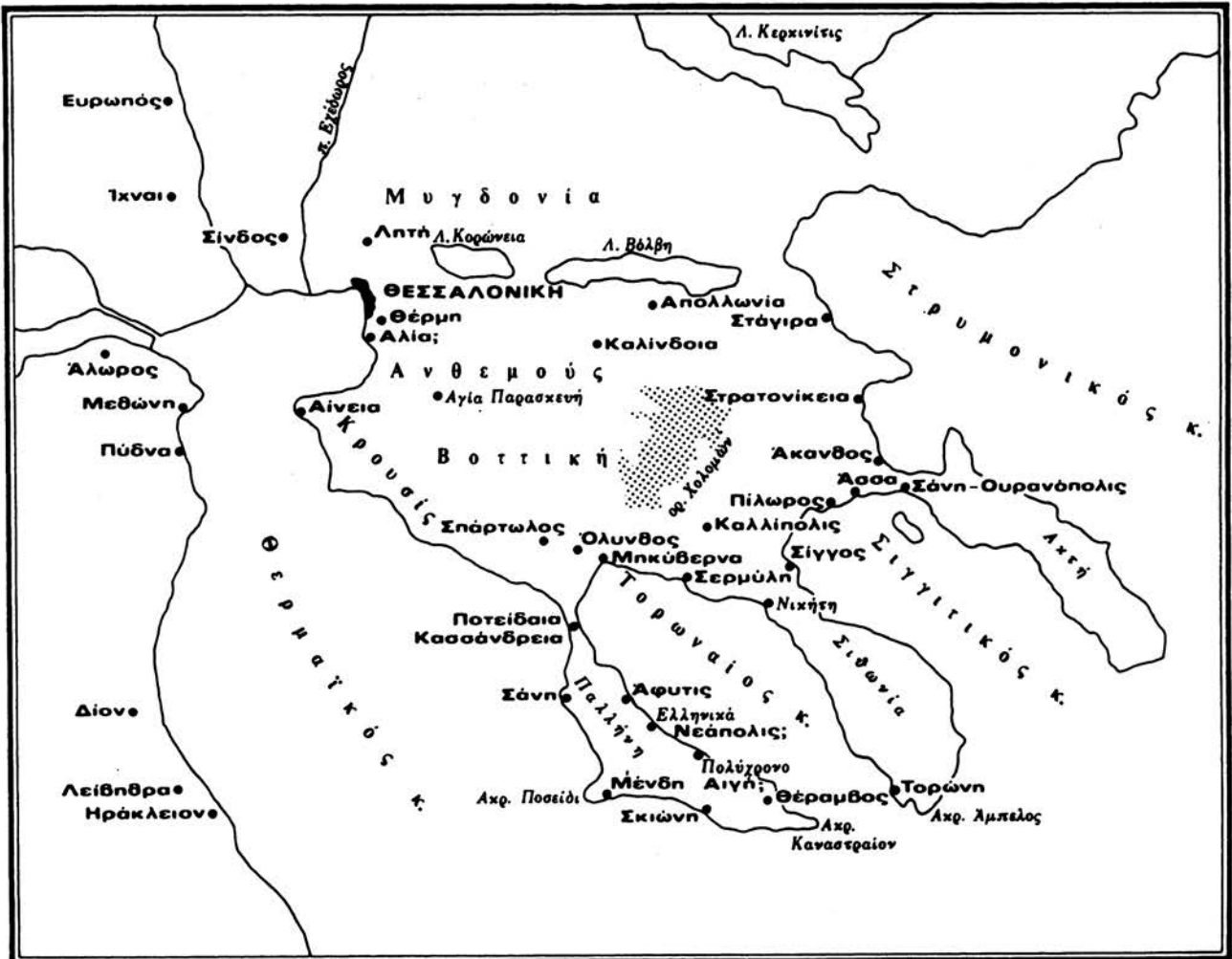
- Πίν. 23 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 16 (συνέχεια).
- Πίν. 24 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 17.
- Πίν. 25 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 17 (συνέχεια).
- Πίν. 26 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 17 (συνέχεια).
- Πίν. 27 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 17 (συνέχεια) - 18.
- Πίν. 28 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 19-20.
- Πίν. 29 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 20 (συνέχεια) - 21.
- Πίν. 30 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 22 (συνέχεια).
- Πίν. 31 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 23.
- Πίν. 32 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 23 (συνέχεια).
- Πίν. 33 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 23 (συνέχεια).
- Πίν. 34 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 23 (συνέχεια).
- Πίν. 35 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδες 24-26.
- Πίν. 36 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 26 (συνέχεια).
- Πίν. 37 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 27.
- Πίν. 38 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 27 (συνέχεια).
- Πίν. 39 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 27 (συνέχεια).
- Πίν. 40 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 27 (συνέχεια).
- Πίν. 41 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 28.
- Πίν. 42 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 28 (συνέχεια).
- Πίν. 43 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 28 (συνέχεια).
- Πίν. 44 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 29.
- Πίν. 45 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 29 (συνέχεια).
- Πίν. 46 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 29 (συνέχεια).
- Πίν. 47 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 29 (συνέχεια).

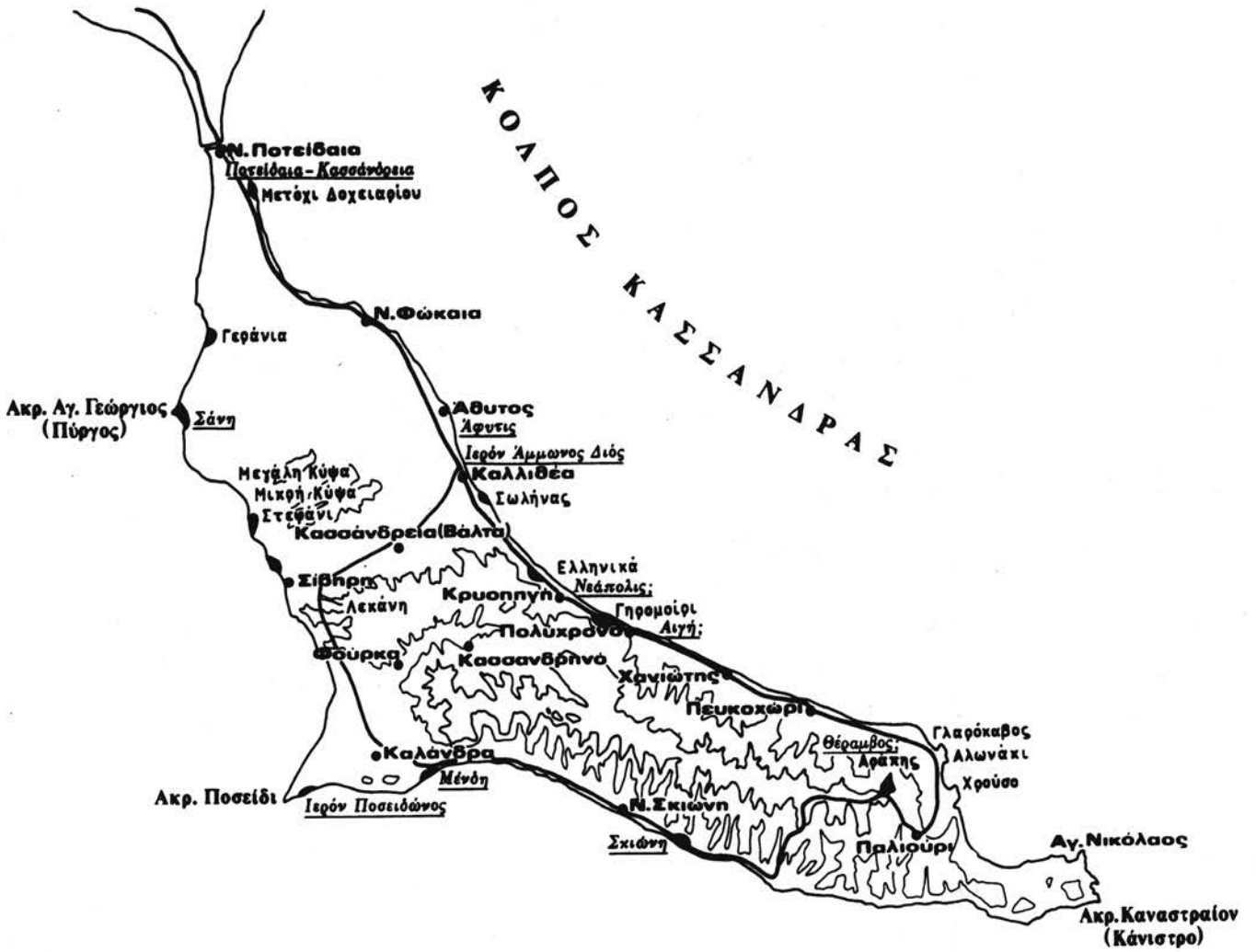
- Πίν. 48 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 30.
- Πίν. 49 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 31.
- Πίν. 50 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 31 (συνέχεια).
- Πίν. 51 Νομισματοκοπία Σκιώνης: ομάδα 31 (συνέχεια).
- Πίν. 52 Νομισματοκοπία Σκιώνης, πρώτη περίοδος: μεγεθύνσεις στατήρων και ημίσεος στατήρος.
- Πίν. 53 Νομισματοκοπία Σκιώνης, πρώτη περίοδος: μεγεθύνσεις τετρωβόλων και διωβόλων.
- Πίν. 54 Νομισματοκοπία Σκιώνης, πρώτη περίοδος: μεγεθύνσεις τριτεταρτημορίων και ημιωβολίων.
- Πίν. 55 Νομισματοκοπία Σκιώνης, δεύτερη περίοδος: μεγεθύνσεις στατήρων και ημίσεος στατήρος (εμπροσθότυποι).
- Πίν. 56 Νομισματοκοπία Σκιώνης, δεύτερη περίοδος: μεγεθύνσεις στατήρων και ημίσεος στατήρος (οπισθότυποι).
- Πίν. 57 Νομισματοκοπία Σκιώνης, δεύτερη περίοδος: μεγεθύνσεις τετρωβόλων και τριτεταρτημορίων.
- Πίν. 58 Νομισματοκοπία Σκιώνης, δεύτερη περίοδος: μεγεθύνσεις τετρωβόλων, οβολών και ημιωβολίων.
- Πίν. 59 Νομισματοκοπία Σκιώνης, τρίτη περίοδος: μεγεθύνσεις τετρωβόλων και ημιωβολίων.
- Πίν. 60 Νομισματοκοπία Σκιώνης, τρίτη περίοδος: μεγεθύνσεις χάλκινων νομισμάτων υποδιαίρεσης C και B.
- Πίν. 61 Νομισματοκοπία Σκιώνης, τρίτη περίοδος: μεγεθύνσεις χάλκινων νομισμάτων υποδιαίρεσης B.
- Πίν. 62 Νομισματοκοπία Σκιώνης, πρώτη περίοδος: επιγραφές στα νομίσματα.
- Πίν. 63 Νομισματοκοπία Σκιώνης, τρίτη περίοδος: δευτερεύοντα γραμμικά κοσμήματα χάλκινων εκδόσεων.
- Πίν. 64:1 Αργυρό διώβολο Σκιώνης, αρ. κατ. 26γ.
- Πίν. 64:2 Αργυρό διώβολο Σκιώνης, αρ. κατ. 26δ.
- Πίν. 64:3 Αργυρό νόμισμα Σταγείρων.
Πηγή φωτ.: Tkalec, *Auction* 9 Μαΐου 2011, αρ. 15.

- Πίν. 64:4 Αργυρός οβολός Μιλήτου (Ιωνία).
Πηγή φωτ.: CNG, *The Coin Shop*, αρ. 158184.
(<http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=69617>).
- Πίν. 64:5 Αργυρός στατήρας Σερμυλίας. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο
1889,1106.1.
Πηγή φωτ.: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online
- Πίν. 64:6 Αργυρό τετράδραχμο θρακικής Χερσονήσου.
Πηγή φωτ.: Triton, *Auction VIII* (11 Ιανουαρίου 2005), αρ. 247.
- Πίν. 64:7 Αργυρός στατήρας Ακάνθου.
Πηγή φωτ.: Τσέλεκας 2000, σ. 53, αρ. 4.
- Πίν. 64:8 Αργυρός στατήρας Σταγείρων.
Πηγή φωτ.: Τσέλεκας 2000, σ. 53, αρ. 3.
- Πίν. 64:9 Αργυρός στατήρας άγνωστου νομισματοκοπείου στη Χαλκιδική.
Πηγή φωτ.: Τσέλεκας 2000, σ. 53, αρ. 1.
- Πίν. 64:10 Αργυρό τετράδραχμο με κορινθιακή περικεφαλαία / έγκοιλο τετράγωνο.
Βερολίνο, Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett.
- Πίν. 64:11 Αργυρό δίδραχμο με λοφιοφόρο κορινθιακή περικεφαλαία / έγκοιλο
τετράγωνο.
Πηγή φωτ.: *SNG ANS 7.I*, αρ. 702.
- Πίν. 64:12 Αργυρό διώβολο με λοφιοφόρο κορινθιακή περικεφαλαία / έγκοιλο
τετράγωνο.
Πηγή φωτ.: *SNG Davis*, αρ. 129.
- Πίν. 65:1 Χειλωτή κύλικα του Ζωγράφου του Επιτίμου.
Πηγή φωτ.: Boardman 1980, εικ. 121:1.
- Πίν. 65:2 Αργυρό τετράδραχμο Αίνου, μέσα 5ου αι. π.Χ.
Πηγή φωτ.: Triton, *Auction VIII* (10 Ιανουαρίου 2005), αρ. 241.
- Πίν. 65:3 Αργυρό νόμισμα Φθιωτιδών Θηβών, 3ος αι. π.Χ.
Πηγή φωτ.: Nomos, *Auction 4* (10 Μαΐου 2011), αρ. 1346 (Coins of
Thessaly, the BCD collection).
- Πίν. 65:4 Χάλκινο νόμισμα Ελαιούντος, αυτοκρατορική περίοδος.
Πηγή φωτ.: Canciani, *Protesilaos*, εικ. 11.
- Πίν. 66: Τρία τετράβολα Σκιώνης, τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας, και
ερυθρόμορφη αγγειογραφία.
Πηγή φωτ.: Smith 1936.
- Πίν. 67:1 Μελανόμορφη κύλικα, περ. 530-510 π.Χ.
Πηγή φωτ.: Basch 1987, εικ. 472.

- Πίν. 67:2 Σφραγιδόλιθος, περ. 500 π.Χ.
Πηγή φωτ. Basch 1987, εικ. 473.
- Πίν. 68:1 Αργυρό νόμισμα Φασήλιδος.
Πηγή φωτ. Basch 1987, εικ. 629.
- Πίν. 68:2 Αργυρό νόμισμα Φασήλιδος.
Πηγή φωτ. Basch 1987, εικ. 630.
- Πίν. 68:3 Πήλινο ομοίωμα πλοίου.
Πηγή φωτ. Basch 1987, εικ. 894.
- Πίν. 68:4 Ερυθρόμορφος στάμνος του Ζωγράφου των Σειρήνων.
Πηγή φωτ. Boardman 1985, εικ. 184.1.
- Πίν. 69 Μαρμάρινοι οφθαλμοί από τον Πειραιά.
Πηγή φωτ.: Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 1978, πίν. 40:α, ε.
- Πίν. 70 Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων.
- Πίν. 71 Πρώτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων (συνέχεια).
- Πίν. 72 Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων.
- Πίν. 73 Δεύτερη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων (συνέχεια).
- Πίν. 74 Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων.
- Πίν. 75 Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων (συνέχεια).
- Πίν. 76 Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων (συνέχεια).
- Πίν. 77 Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων (συνέχεια).
- Πίν. 78 Τρίτη περίοδος νομισματοκοπίας Σκιώνης, διάγραμμα διασταυρώσεων σφραγίδων (συνέχεια).

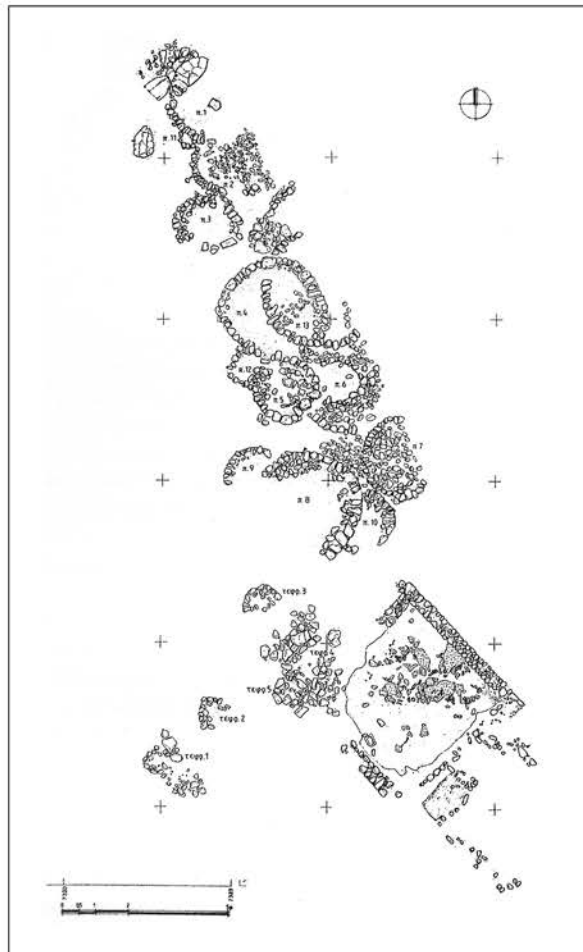

1

2

1

2

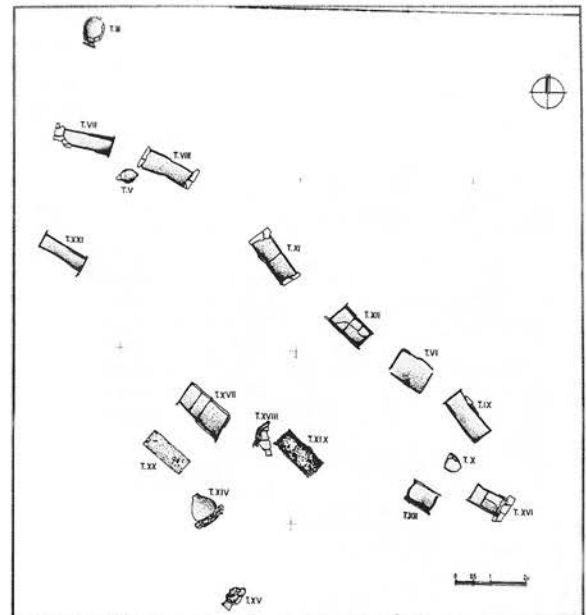
3

1

2

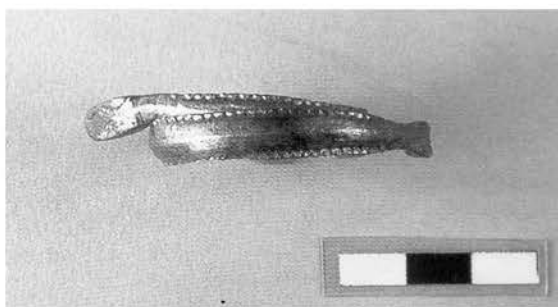
3

1

2

3

4

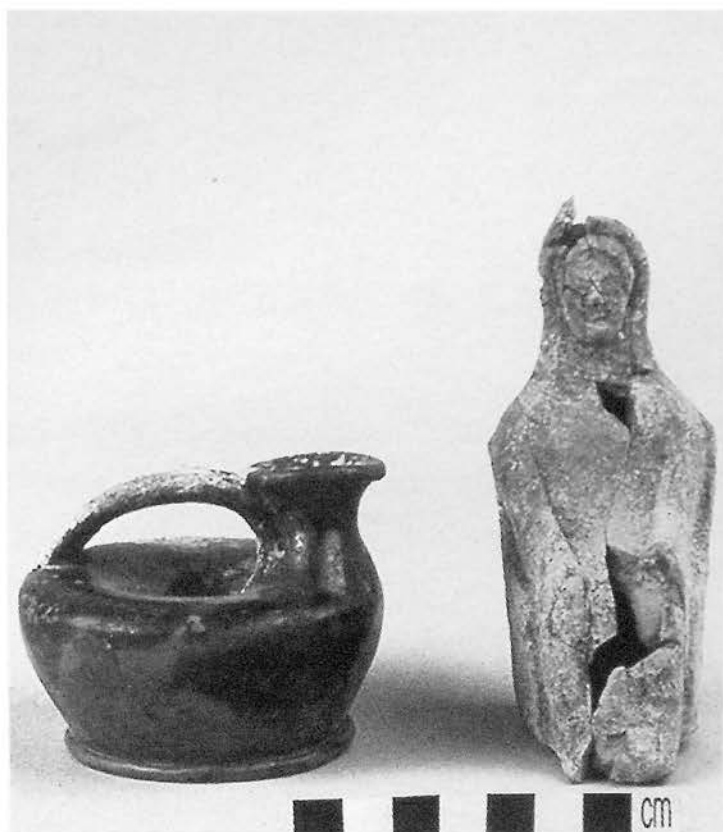
5

1

2

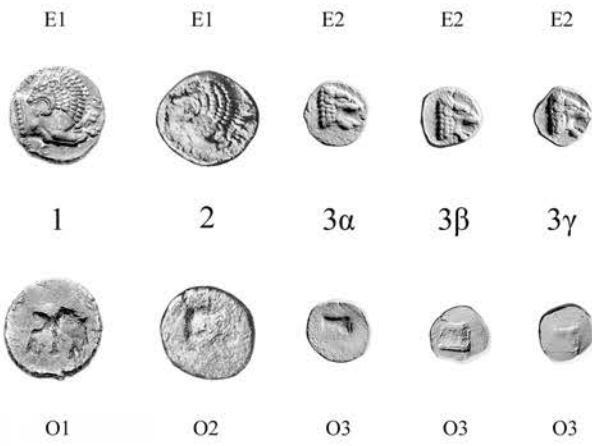

3

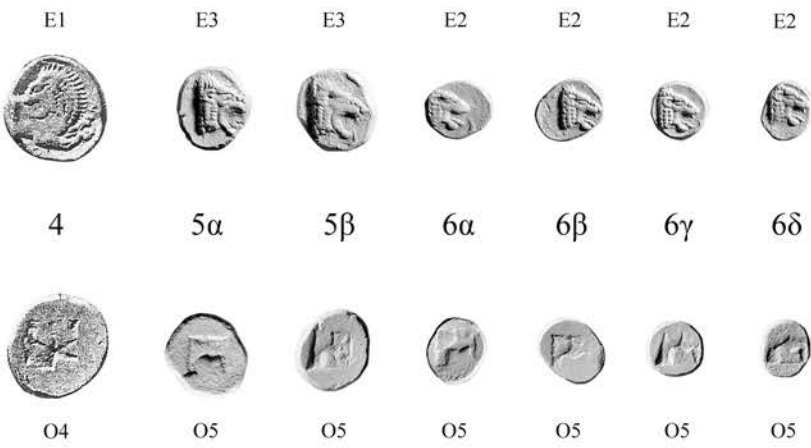

1

Ομάδα 1

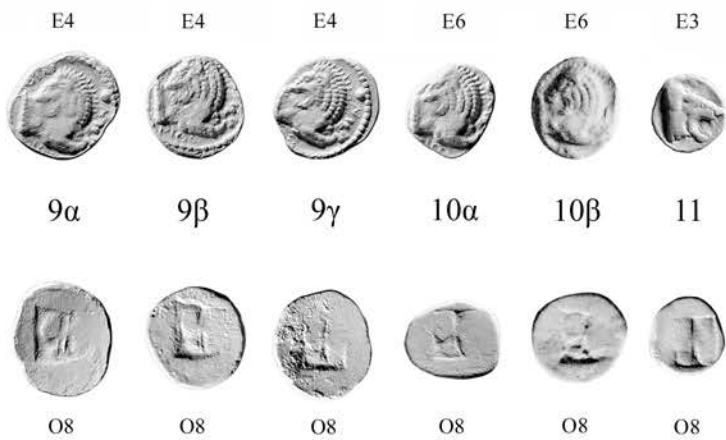
Ομάδα 2

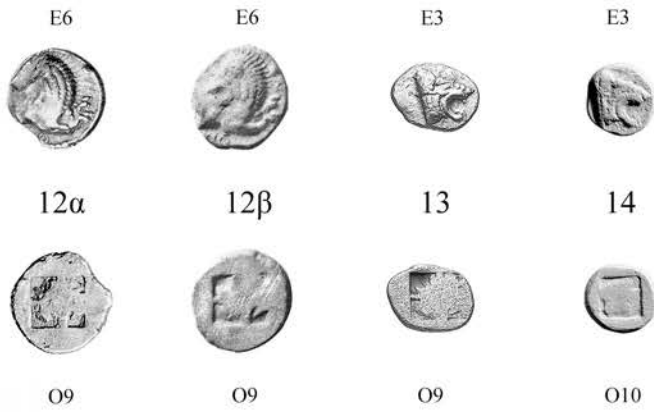
Ομάδα 3

Ομάδα 4

Ομάδα 5

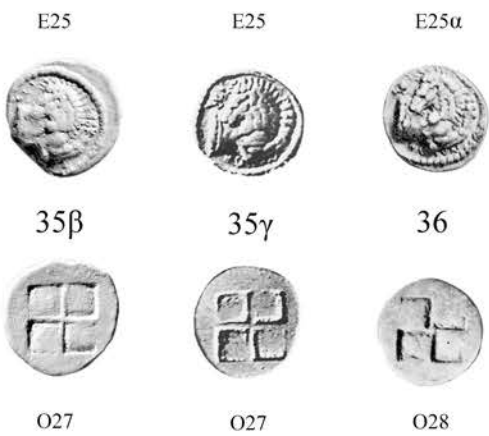
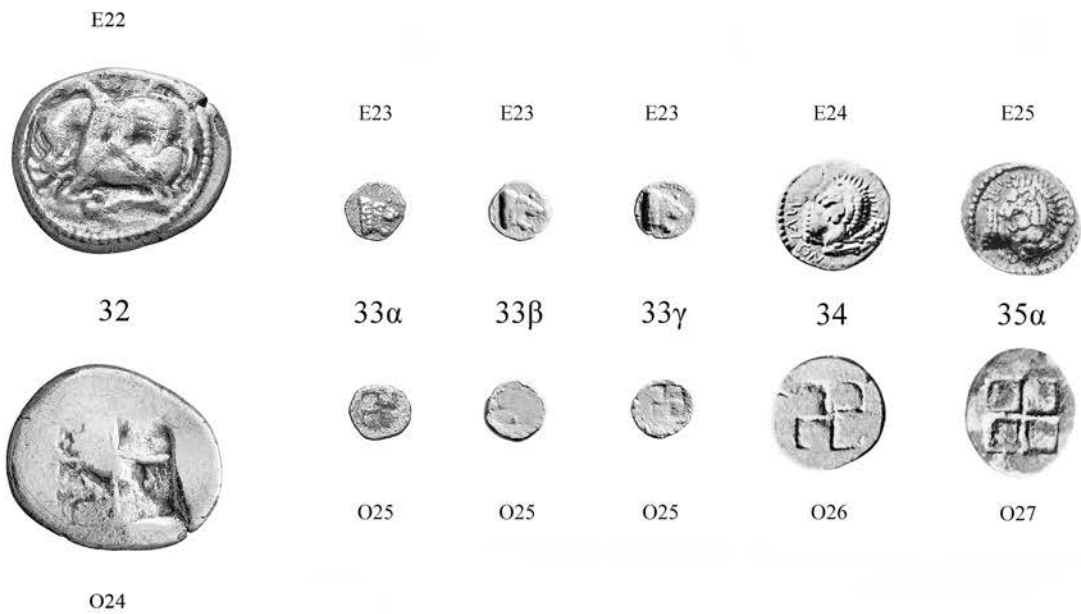
Ομάδα 6

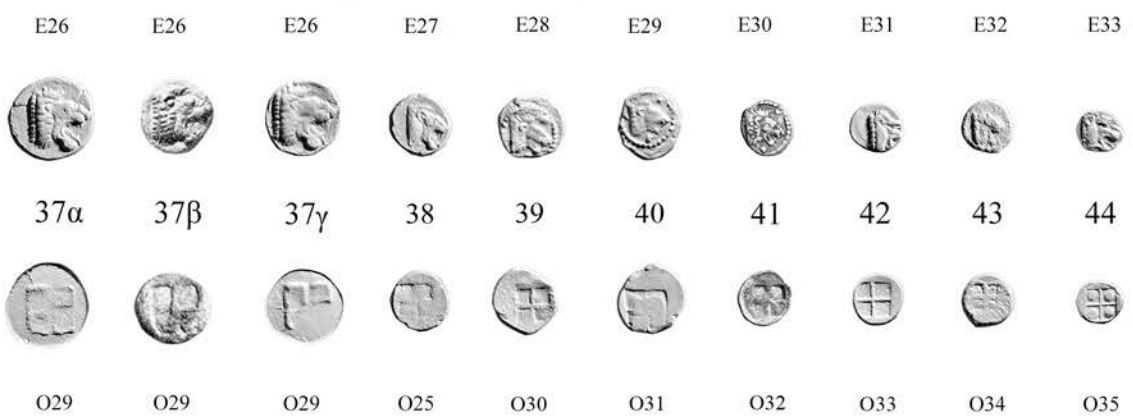
Ομάδα 7

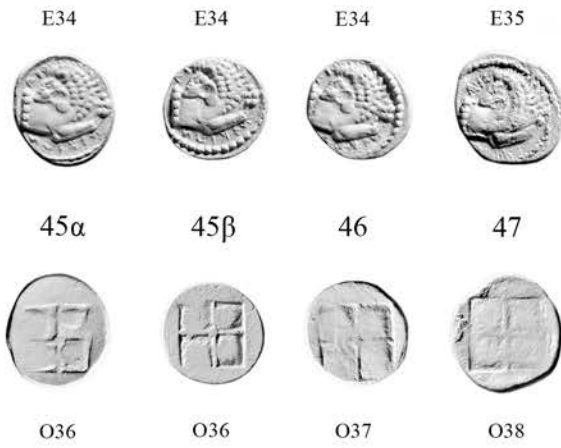
Ομάδα 8

Ομάδα 9

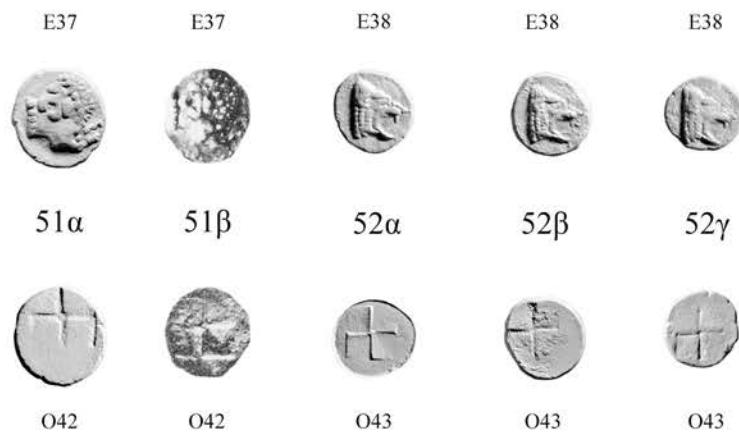
Ομάδα 10

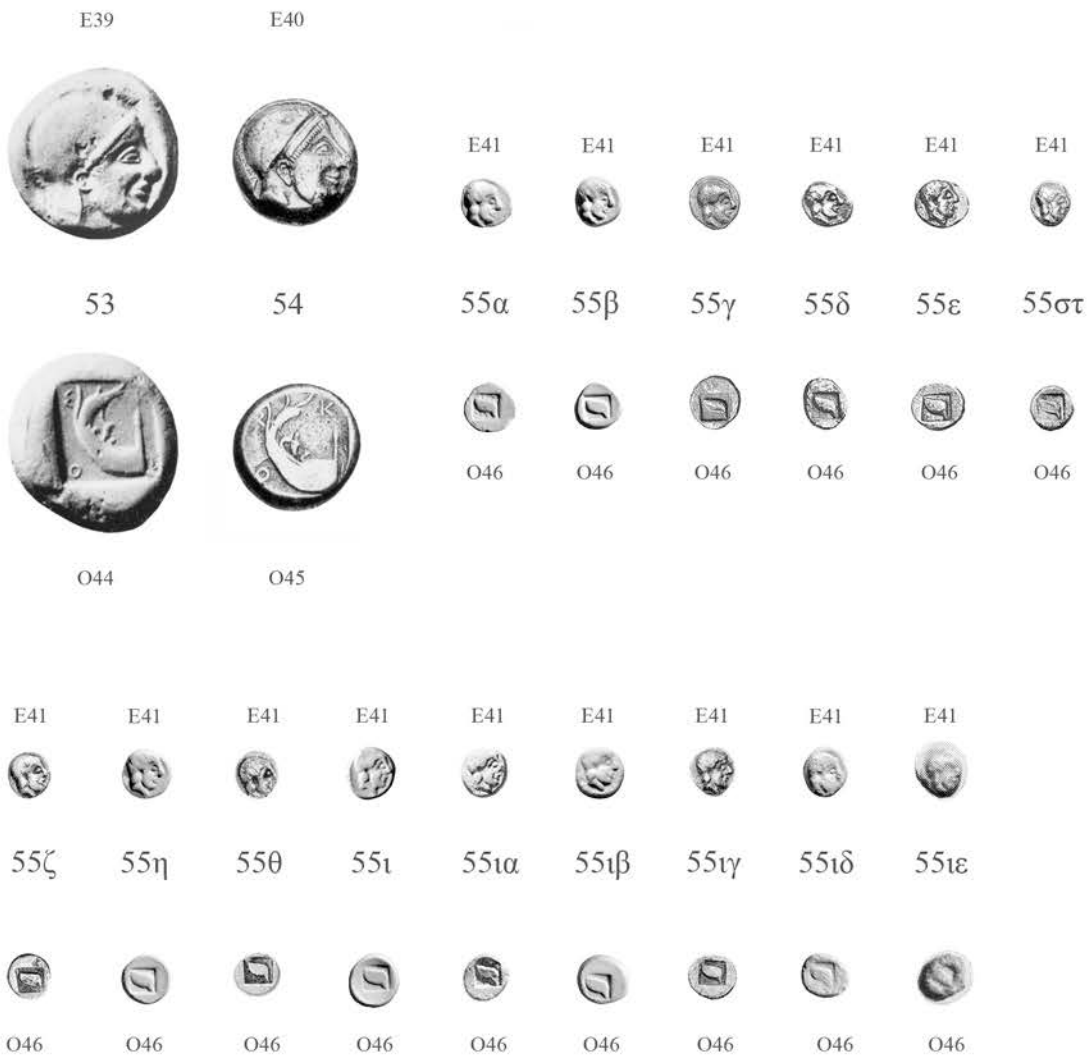
Ομάδα 11

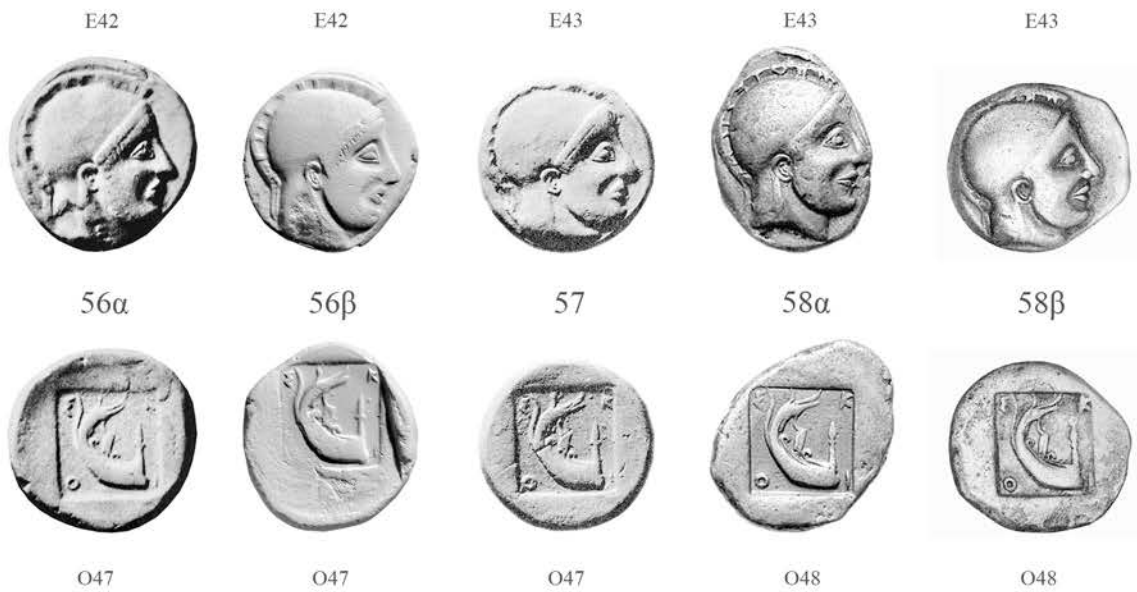
Ομάδα 12

Ομάδα 13

Ομάδα 14

E43

58γ

E43

58δ

E43

58ε

E43

59

E43

60

O48

O48

O48

O47/O48

O49

E43

61α

E43

61β

E43

61γ

E43

61δ

E44

62α

O50

O50

O50

O50

O50

E44

62β

E44

62γ

E44

62δ

E45

63α

E45

63β

O50

O50

O50

O50

O50

E45

63γ

E45

63δ

E45

63ε

E45

64α

E45

64β

O50

O50

O50

O51

O51

E45

64γ

E45

64δ

E45

64ε

O51

O51

O51

E46

65α

E46

65β

E46

65γ

E46

65δ

E46

65ε

E46

65στ

E46

65ζ

E46

65η

O52

O52

O52

O52

O52

O52

O52

O52

Ομάδα 15

E48

67α

E48

67β

E48

67γ

E48

67δ

E48

67ε

O51

O51

O51

O51

O51

E48

67στ

E48

67ζ

E48

67η

E48

67θ

E48

67ι

O51

O51

O51

O51

O51

E48

67ια

E48

67ιβ

E48

67ιγ

E48

67ιδ

O51

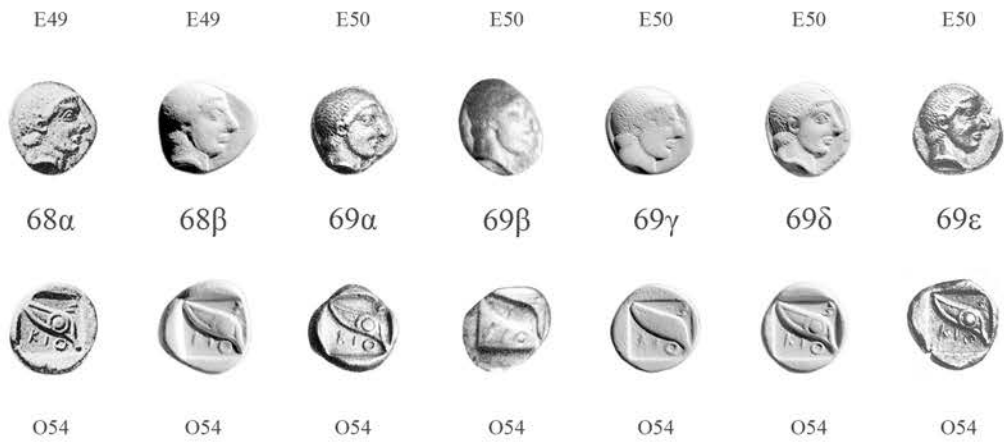
O51

O51

O51

Ομάδα 16

71 72α 72β 72γ 73

O51 O51 O51 O51 O51

74 75

76α 76β 76γ 76δ 76ε

O55 O55

O54 O54 O54 O54 O54

76σ 76ζ 76η 76θ 76ι 76ια 76ιβ 76ιγ

O54 O54 O54 O54 O54 O54 O54 O54

E55	E55	E55	E55	E55	E56	E56	E56
76ιδ	76ιε	76ιστ	76ιζ	76ιη	77α	77β	77γ
054	054	054	054	054	056	056	056
E56	E56	E56	E56	E56	E56	E56	E56
77δ	77ε	77στ	77ζ	77η	77θ	77ι	77ια
056	056	056	056	056	056	056	056
E56	E56	E56	E56	E;			
77ιβ	77ιγ	77ιδ	77ιε	78			
056	056	056	056	056			

Ομάδα 17

E57

79α

E57

79β

E57

79γ

E57

79δ

E57

79ε

O57

O57

O57

O57

O57

E57

79στ

E57

79ζ

E57

79η

E58

80α

E58

80β

O57

O57

O57

O57

O57

E59

81α

E59

81β

E60

82

E61

83α

E61

83β

O57

O57

O57

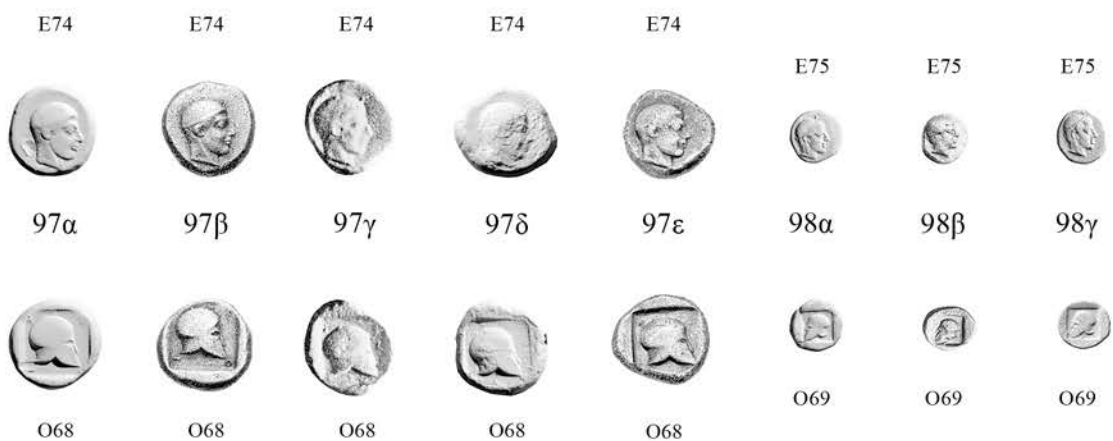
O58

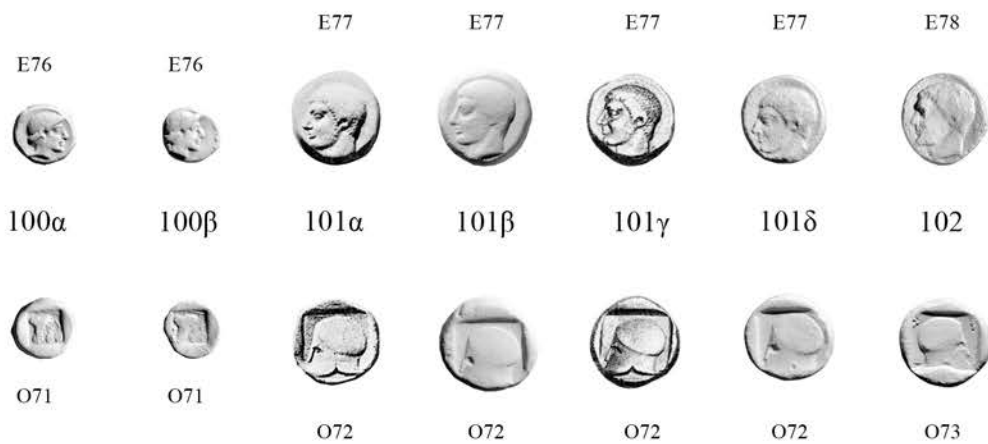
O58

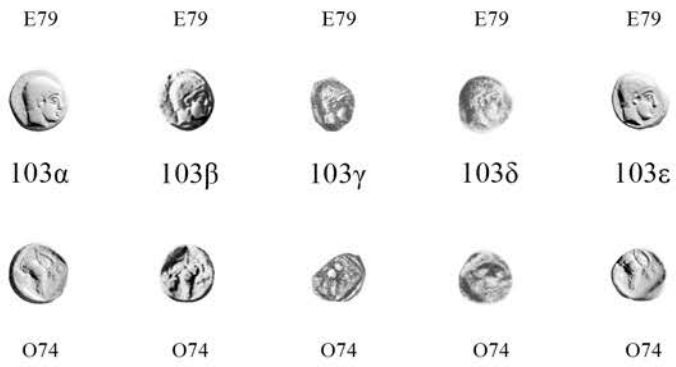
E63	E63	E63	E63	E63	E64	E64	E64
							
85κ	85κα	85κβ	85κγ	85κδ	86α	86β	86γ
							
059	059	059	059	059	060	060	060
E64	E64	E64	E64	E64	E64	E64	E64
							
86δ	86ε	86στ	86ζ	86η	86θ	86ι	86ια
							
060	060	060	060	060	060	060	060
E64	E64	E65	E65	E65	E65	E65	E65
							
86ιβ	86ιγ	87α	87β	87γ	87δ	87ε	87στ
							
060	060	061	061	061	061	061	061

Ομάδα 19

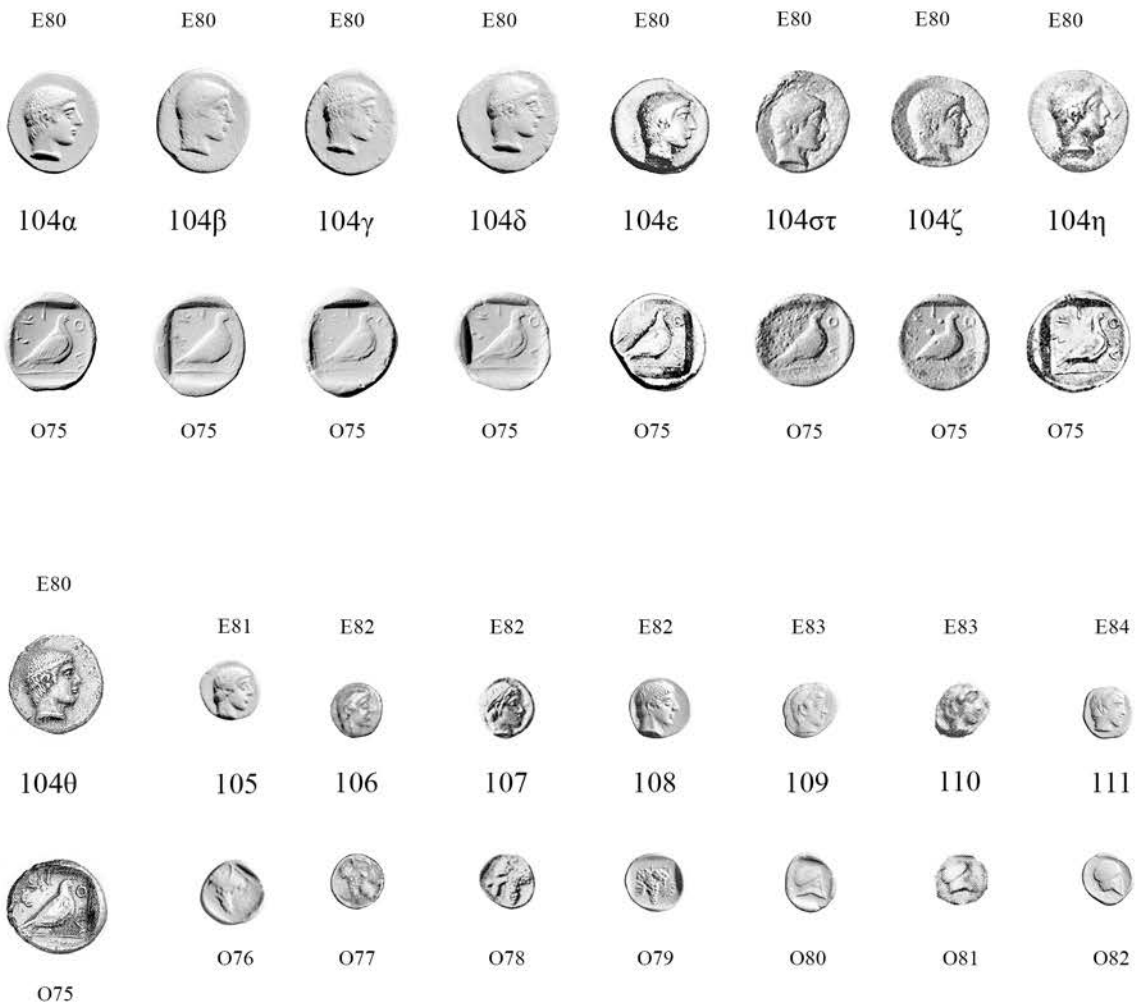

Ομάδα 20

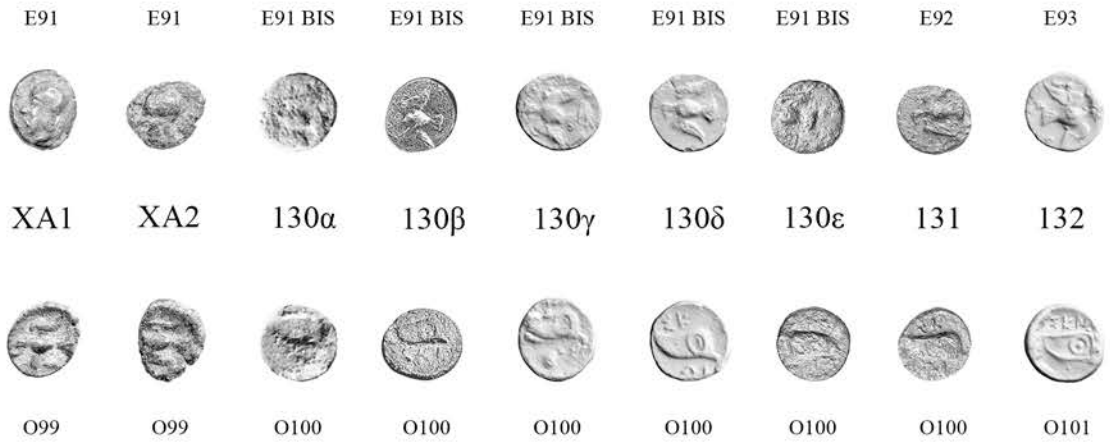
Ομάδα 21

E88	E88	E88	E88	E88	E88	E88	E88
							
115α	115β	115γ	115δ	115ε	116α	116β	116γ
							
O86	O86	O86	O86	O86	O87	O87	O87
E88	E88	E88	E88	E88	E88	E88	E88
							
116δ	116ε	117α	117β	117γ	117δ	118α	118β
							
O87	O87	O88	O88	O88	O88	O89	O89
E88	E88	E88	E88	E88			
							
119	120	121α	121β	122			
							
O90	O91	O92	O92	O93			

E89	E89	E89	E89	E89	E89	E89	E89
							
123α	123β	123γ	123δ	123ε	123στ	123ζ	123η
							
O94	O94	O94	O94	O94	O94	O94	O94
E89	E89	E89	E89	E89	E89	E89	E89
							
123θ	123ι	123ια	123ιβ	123ιγ	123ιδ	123ιε	123ιστ
							
O94	O94	O94	O94	O94	O94	O94	O94
E89	E89	E89	E89	E89	E89	E89	E89
							
123ιζ	123ιη	123ιθ	123ικ	124α	124β	125	126
							
O94	O94	O94	O94	O95	O95	O96	O97

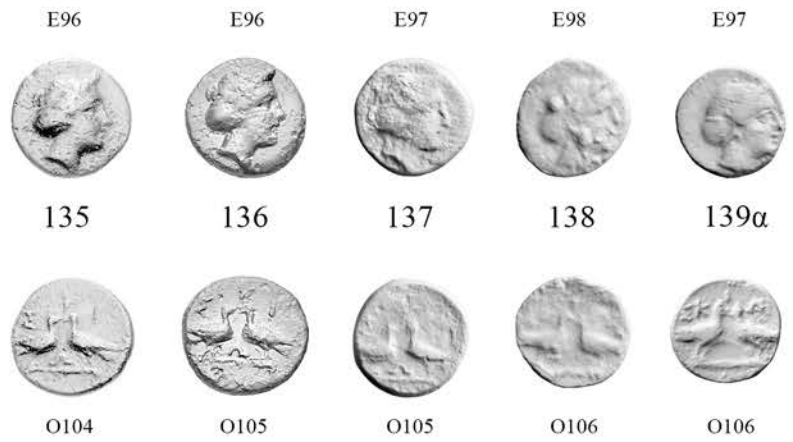
Ομάδα 24

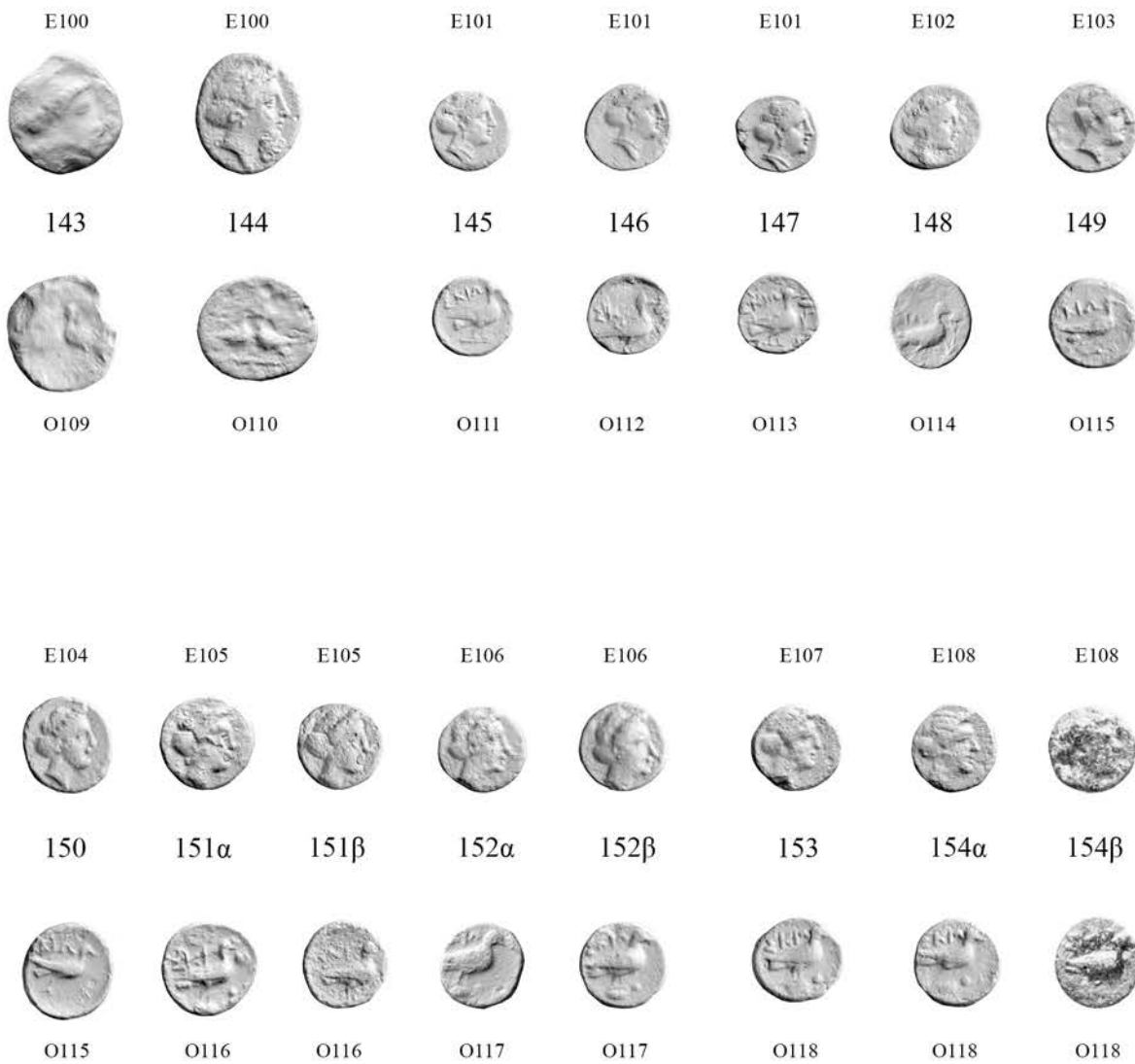

Ομάδα 25

Ομάδα 26

Ομάδα 27

E109	E110	E111	E111	E111	E111	E111
						
155	156	157	158	159	160	161α
						
O119	O120	O120	O121	O122	O123	O124
E111	E112	E112	E113	E113	E113	E113
						
161β	162	163	164	165	166	A1
						
O124	O124	O125	O126	O127	O128	O;
E113	E114	E115	E116	E116	E116	E116
						
A2	167	168	169	170	171	172
						
O;	O129	O130	O131	O132	O133	O134

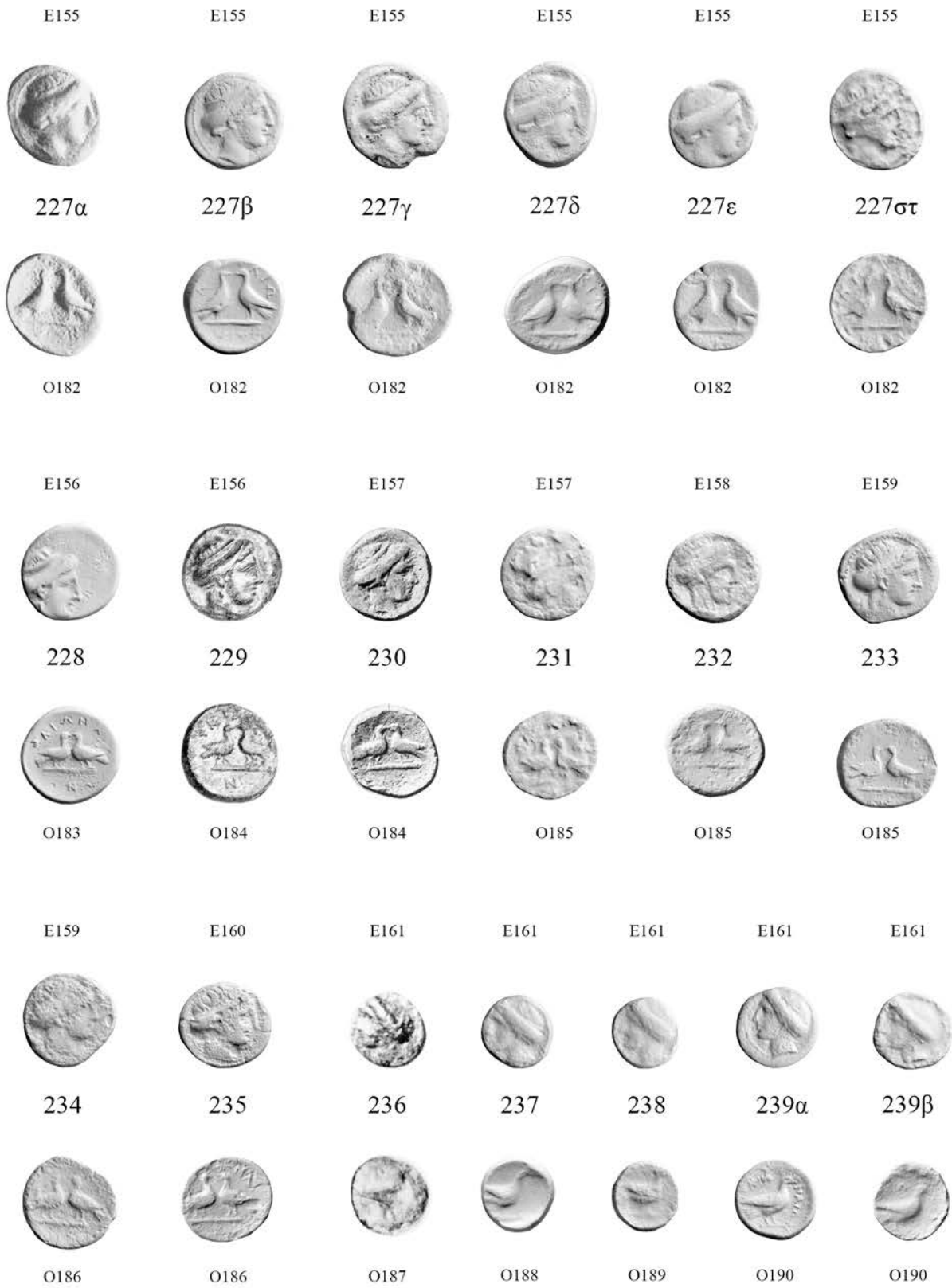
E116	E116	E117	E117	E118	E119	E120
						
A3	A4	173α	173β	174	175	176
						
O;	O;	O135	O135	O136	O137	O137
E121	E121	E122	E123	E124	E124	E125
						
177	178	179	180	181α	181β	182
						
O137	O138	O139	O140	O141	O141	O142
E126	E127	E127	E127	E128	E128	E128
						
183	184	185	186	187α	187β	187γ
						
O143	O144	O145	O146	O147	O147	O147

E128	E128	E128	E128	E128	E128	E128
						
187δ	187ε	187στ	187ζ	187η	187θ	187ι
						
O147	O147	O147	O147	O147	O147	O147
E128	E128	E129	E130	E130	E131	E132
						
188	189	190	191	192	A5	193
						
O148	O149	O150	O151	O152	O;	O153
E132	E132	E133	E134	E134	E134	E134
						
194	A6	195	196	A7	A8	197
						
O154	O;	O155	O156	O;	O;	O157

E135	E136	E136	E137	E138	E139	E140	E140BIS
							
198	199	200	201	202	203	204	204 BIS α
							
O158	O159	O160	O161	O162	O163	O164	O164BIS
E140BIS	E141	E142	E142	E142	E143	E143	E143
							
204BISβ	205	206	207	208	209α	209β	209β
							
O164BIS	O165	O166	O167	O168	O168	O168	O168
E143	E144	E144	E145	E146	E147	E148	E148
							
209γ	210α	210β	211	212	213	214	214
							
O168	O168	O168	O169	O170	O171	O171	O172

Ομάδα 28

E149	E149	E149	E149	E149	E149
					
215	216α	216β	216γ	216δ	216ε
					
O173	O174	O174	O174	O174	O174
E150	E151	E152	E152	E152	E152
					
217	218	219	220	221α	221β
					
O174	O175	O176	O177	O178	O178
E152	E153	E153	E154	E154	E154
					
222	223	224	225α	225β	226
					
O179	O180	O181	O181	O181	O182

E161	E161	E161	E161	E162	E162	E162
						
239γ	239δ	239ε	239στ	240	241α	241β
						
O190	O190	O190	O190	O190	O191	O191
E162	E163	E161	E164	E165	E165	E:
						
241γ	242	243	244	245	246	A9
						
O191	O191	O191	O192	O193	O194	O194
E:	E166	E167	E167	E168	E169	
						
A10	247	248	249	250	251	
						
O194	O195	O195	O196	O196	O197	

Ομάδα 29

E170	E170	E170	E170	E170	E171	E171
						
252α	252β	252γ	252δ	252ε	253α	253β
						
O198	O198	O198	O198	O198	O199	O199
E171	E171	E171	E171	E171	E171	E171
						
253γ	253δ	253ε	254α	254β	254γ	254δ
						
O199	O199	O199	O198	O198	O198	O198
E171	E171	E171	E171	E171	E171	E171
						
254ε	254στ	254ζ	254η	255α	255β	255γ
						
O198	O198	O198	O198	O200	O200	O200

E172	E172	E172	E172	E172	E172	E172
						
259α	259β	259γ	259δ	259ε	259στ	259ζ
						
O200	O200	O200	O200	O200	O200	O200
E172	E172	E172	E172	E173	E173	
						
259η	259θ	259ι	259ια	260α	260β	
						
O200	O200	O200	O200	O202	O202	
E173	E173	E173	E173	E173;	E173;	
						
261α	261β	261γ	261δ	261ε	261στ	
						
O203	O203	O203	O203	O203	O203	

E173	E173	E173	E174	E175	E175
					
262	263	264	265	266	267
					
O204	O205	O206	O205	O206	O207
E175	E176	E177	E178	E178	E177
					
268	269	270	271	272	273
					
O208	O208	O207	O208	O209	O210
E177	E177	E179	E180	E181	E182
					
274	275	276	277	278	279
					
O211	O212	O213	O213	O214	O215

Ομάδα 30

E183	E183	E184	E184	E185	E185
					
280	281	282	283	284	285
					
O216	O217	O218	O219	O219	O220
E185	E186	E186	E187	E184;	
					
286	287	288	289	A11	
					
O221	O221	O222	O223	O;	

Ομάδα 31

290α

290β

290γ

290δ

291α

291β

O224

O224

O224

O224

O225

O225

292α

292β

293α

293β

294

295α

O226

O226

O227

O227

O228

O229

295β

295γ

296

297

298

299

O229

O229

O230

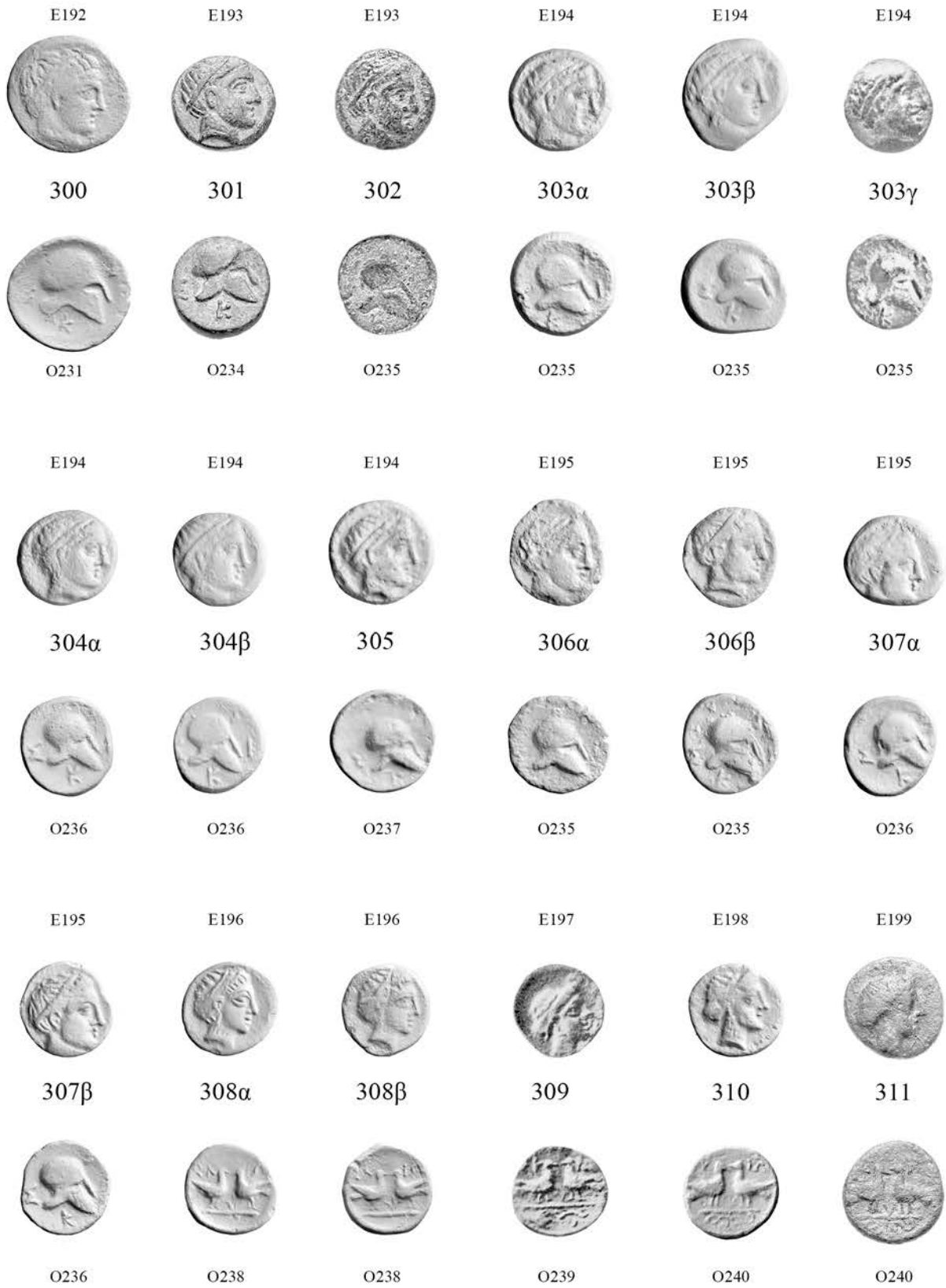
O231

O232

O233

E200	E201	E202	E203	E204	E205
					
312	313	314	315	316	317α
					
O240	O241	O242	O243	O243	O244
E205	E205	E206	E206	E207	E208
					
317β	317γ	318α	318β	319	320α
					
O244	O244	O244	O244	O244	O244
E208	E209	E209	E209	E;	E;
					
320β	321α	321β	322	A12	A13
					
O244	O245	O245	O246	O;	O247

E7 [15α]

E8 [16]

E10 [19]

E11 [20]

E22 [32]

E1 [1]

E4 [17β]

E12 [21β]

E13 [22β]

E14 [24β]

E24 [34]

E25 [35]

E34 [45α]

E35 [47]

E36 [48]

E37 [51α]

E3 [5α, 5β]

E5 [8]

E15 [25β]

E16 [26β]

E26 [37α]

E38 [50]

E2 [6γ]

E17 [27]

E18 [28]

E19 [29α]

E23 [33α]

E27 [38]

E28 [39]

E29 [40]

E20 [30]

E21 [31]

E30 [41]

E31 [42]

E32 [43]

E33 [44]

E39 [53]

E40 [54]

E42 [56β]

E43 [58α]

E44 [62α]

E45 [63β]

E48 [67β]

E52 [71]

E53 [72α]

E57 [79ε]

E59 [81α]

E61 [83α]

E62 [84β]

O44 [53]

O45 [54]

O47 [56β]

O48 [58α]

O49 [60]

O50 [62α]

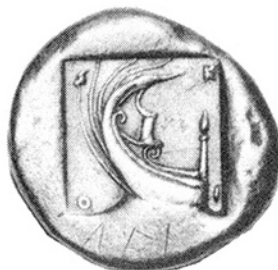
O51 [64β]

O55 [74]

O57 [79γ]

O58 [83α]

E41 [55α]

O46

E47 [66α]

O53

E51 [70ε]

O53

E56 [77γ]

O56

E66 [88στ]

O62

E67 [89]

O63

E69 [92]

O66

E70 [93]

O67

E71 [94α]

O67

E73 [96]

O67

E46 [65ζ]

O52

E50 [69δ]

O54

E55 [76ιδ]

O54

E63 [85ιγ]

O59

E64 [86β]

O60

E74 [97α]

O68

E77 [101α]

O72

E85 [112α]

O83

E86 [113]

O84

E75 [98α]

O69

E75 [99α]

O70

E83 [109]

O80

E84 [111]

O82

E65 [87α]

O61

E76 [100α]

O71

E79 [103α]

O74

E81 [105]

O76

E82 [106]

O77

E82 [107]

O78

E82 [108]

O79

E80 [104α]

O75

E87 [114θ]

O85

E88 [115ε]

O86

E88 [116β]

O87

E88 [117α]

O88

E88 [119]

O90

E88 [121β]

O92

E88 [123α]

O94

E90 [127α]

O95

E91 [129]

O98

E170 [252δ]

O198

E171 [254γ]

O198

E171 [255α]

O200

E172 [256α]

O199

E91 [XA1]

O99

E91BIS [130δ]

O100

E93 [132]

O101

E94 [133]

O102

E95 [134]

O103

E101 [145]

O111

E101 [147]

O113

E102 [148]

O114

E103 [149]

O115

E104 [150]

O115

E106 [152β]

O117

E107 [153]

O118

E117 [173α]

O135

E121 [177]

O137

E122 [179]

O139

E127 [184]

O144

E128 [187στ]

O147

E132 [193]

O153

E139 [203]

O163

E143 [209γ]

O168

E144 [210α]

O168

E146 [212]

O170

E161 [239δ]

O190

E162 [241α]

O191

E165 [245]

O193

E206 [318α]

O244

E207 [319]

O244

E209 [321α]

O245

E1 Ν - ΟΙΑ - [Ν] ΟΙΚΣ

E4 Ν - ΟΙΑ - Ν ΟΙΚΣ

E8 ΞΚ - ΙΟ

E11 ΞΚΙΟΝ - Ν Ο [ΙΑ]

E13 ΝΟ - [ΙΑΝΟΙ] Κ - Ξ

E14 ΝΟ - ΙΑΝΟΙΚΣ

E24 ΝΟΙΑΝΟΙΚΣ

E25 ΞΚΙ - Ο - ΝΑΙ - ΟΝ

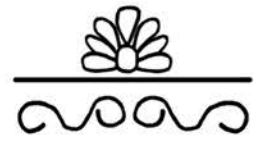
E34 Ν ΞΚΙΩΝ - ΑΙΟ

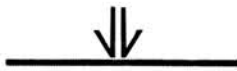
O107 [141α-γ]

O108 [142α-β]

O126 [164]

O130 [168]

O132 [170]

O238 [308α-β]

O240 [310]

O242 [314]

O243 [315]

1 [x2]

2 [x2]

3 [x2]

4 [x2]

5

6

7

8

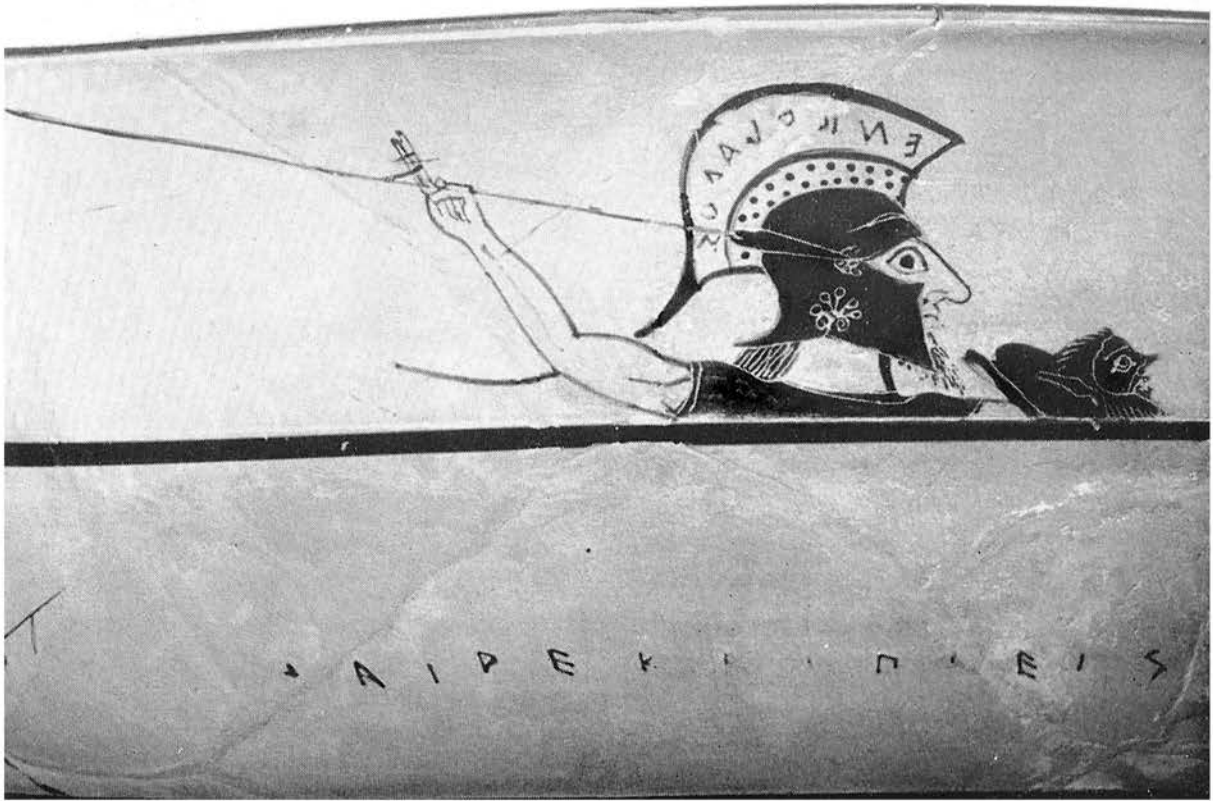
9

10

11

12

1

2

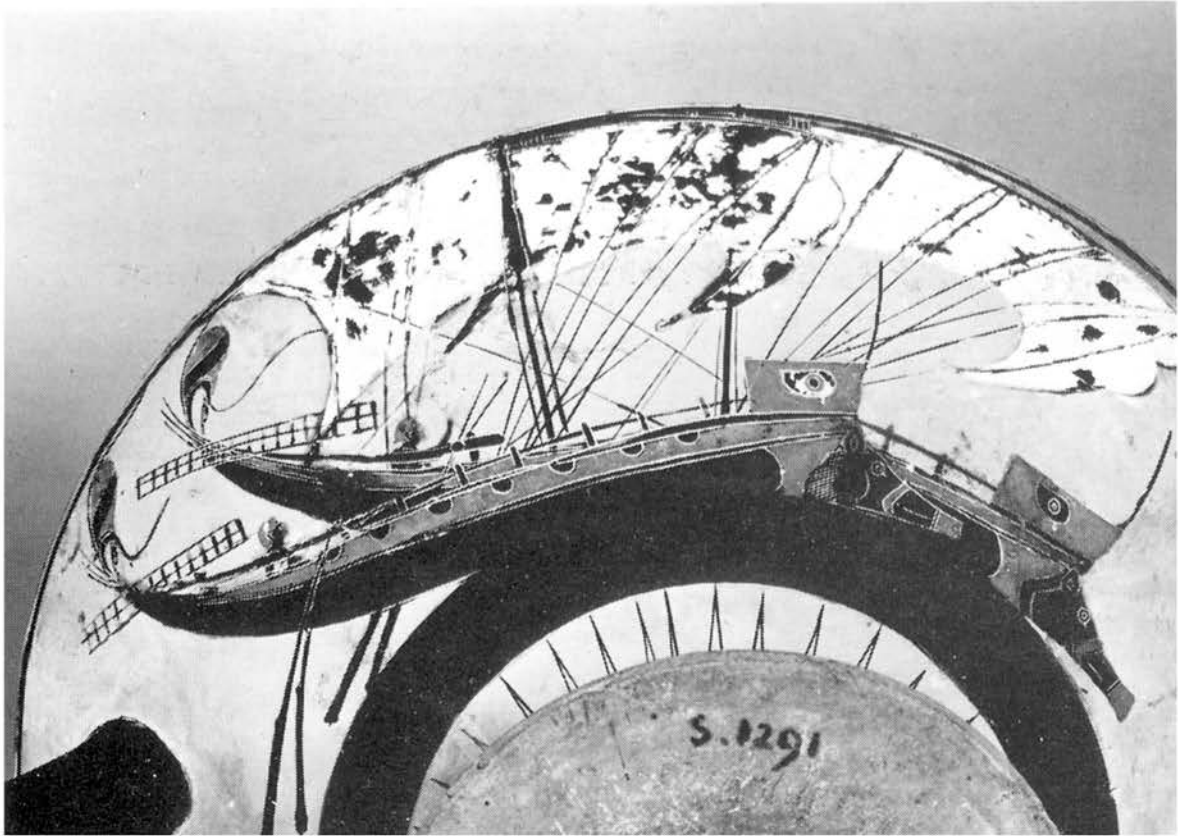

3

4

1

A

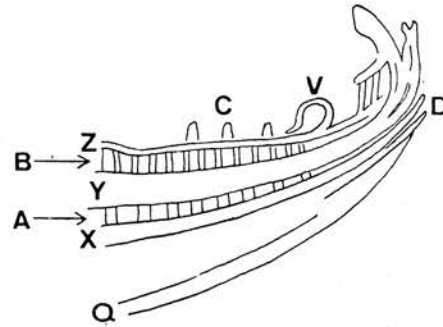

B

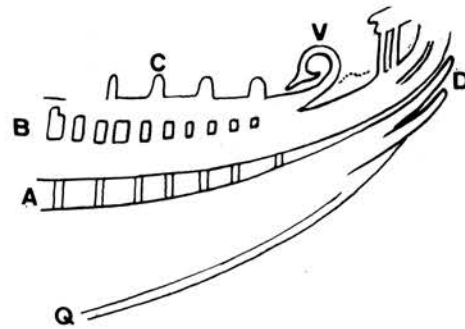
C

2

629. Poupe de galère sur une monnaie de Phaselis antérieure à 466: Macdonald, THE HUNTER COLLECTION, II, pl. LVII, 20. Autre face de cette monnaie, représentant la proue: fig. 626 B. Photo (The University of Glasgow, The Hunter Collection). Dessin. A. A: étais, B: étais (ou tolets?), C: tolets, D: extrémités de préceintes, Q: quille, X: préceinte, Y: préceinte? Z: lisse de plat-bord (ou pont?) V: anneau servant au passage de la rame-gouvernail.

1

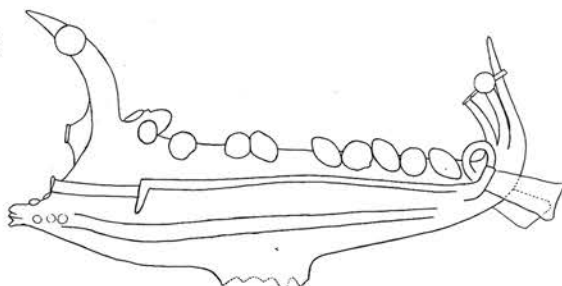

630. Poupe de galère sur une monnaie de Phaselis antérieure à 466: SYLLOGE NUMORUM GRAECORUM, DANEMARK, vol. 31, pl. 4, n° 120. A: photo (Musée National, Copenhague). B: dessin. A. A: étais B: étais (ou tolets?), C: tolets, D: extrémités des préceintes, Q: quille, V: anneau servant au passage de la rame-gouvernail.

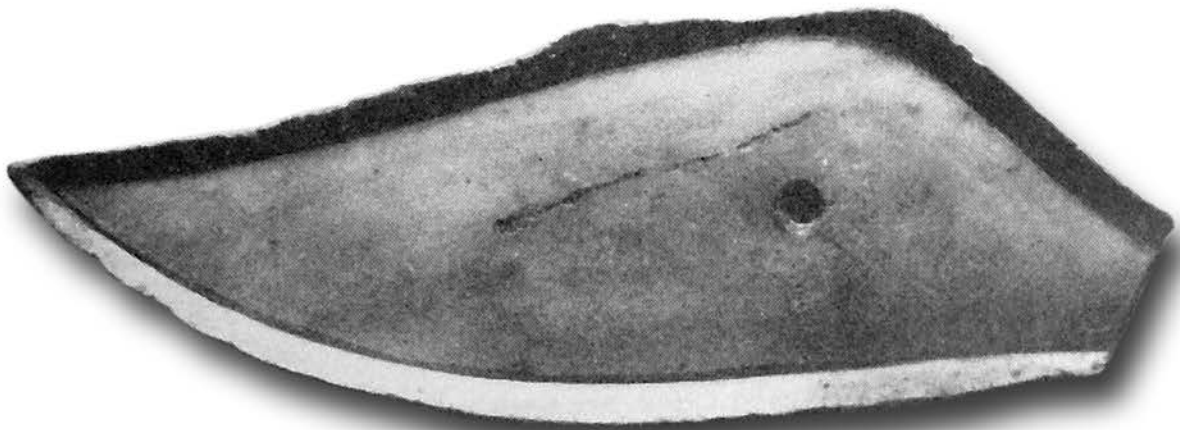
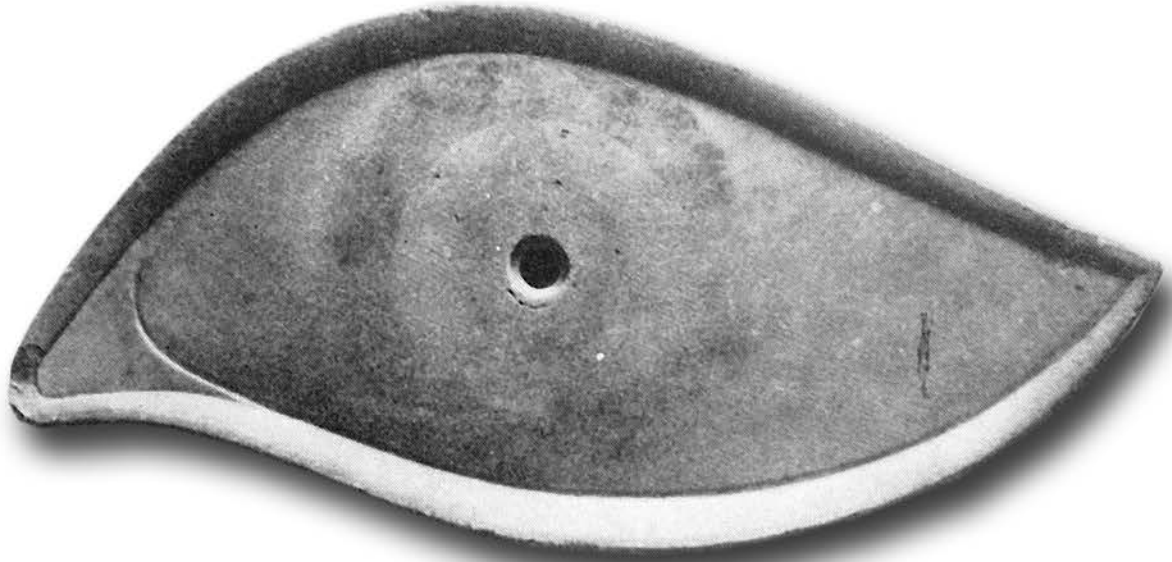
2

3

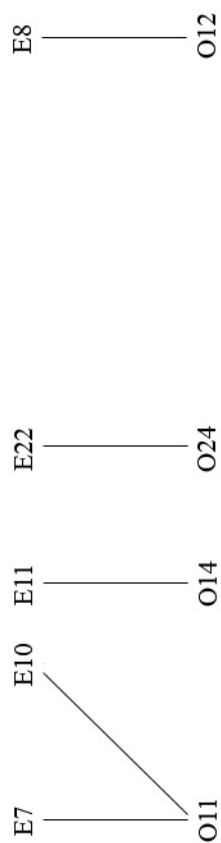

4

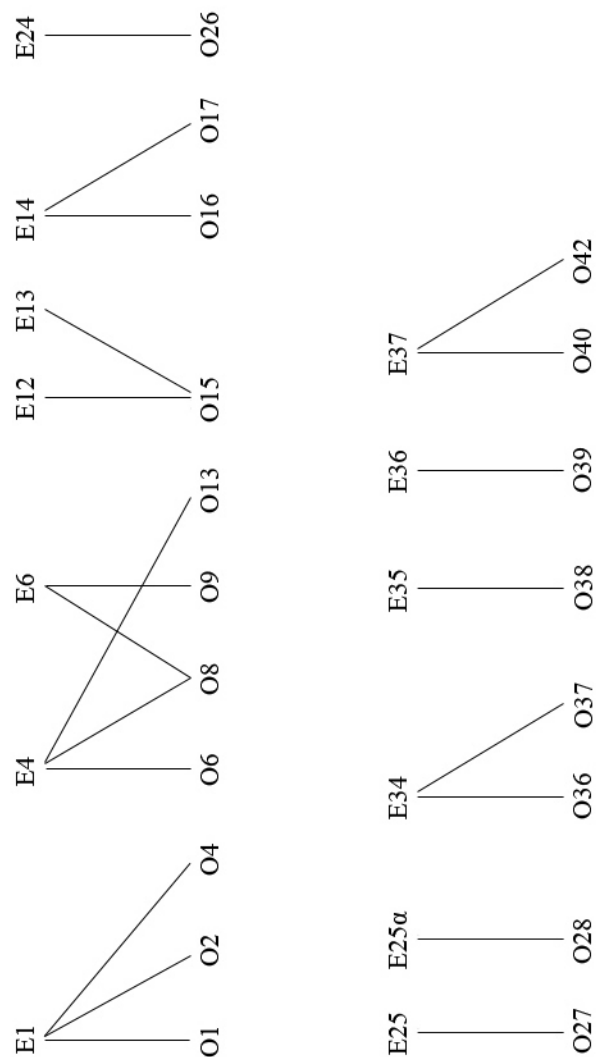

ΗΜΙΣΥ ΣΤΑΤΗΡΟΣ

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

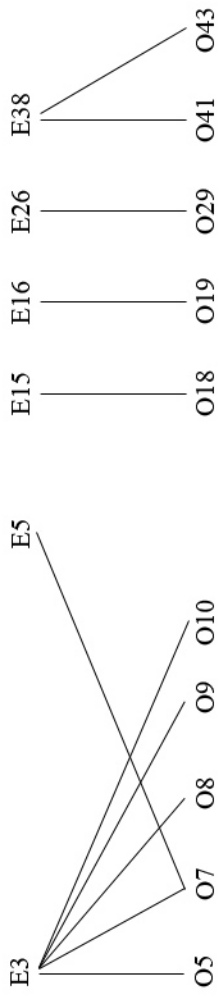

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

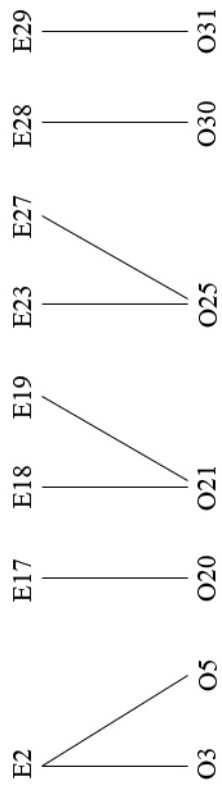

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

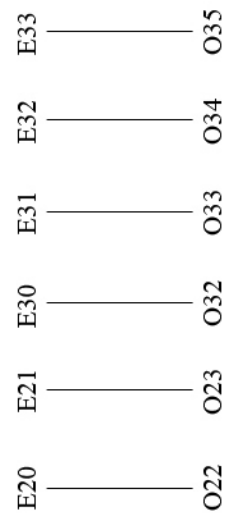
ΔΙΩΒΟΛΙΑ

ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΡΙΑ

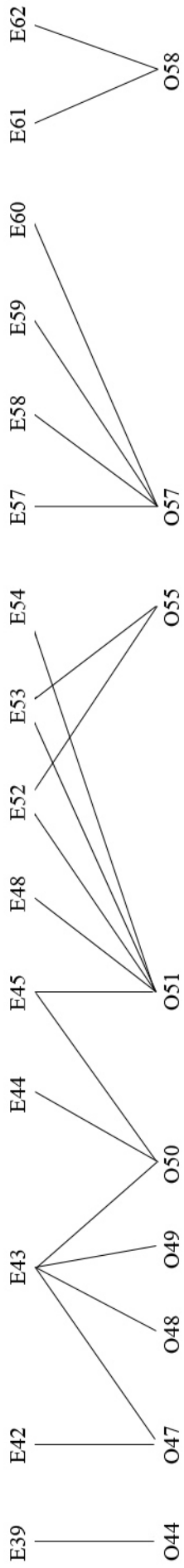

ΗΜΙΩΒΟΛΙΑ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

ΣΤΑΤΗΡΕΣ

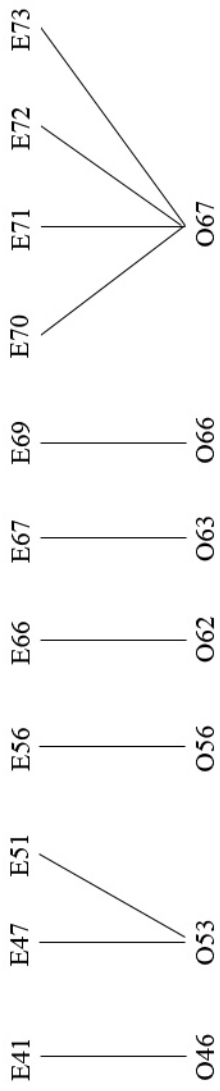

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

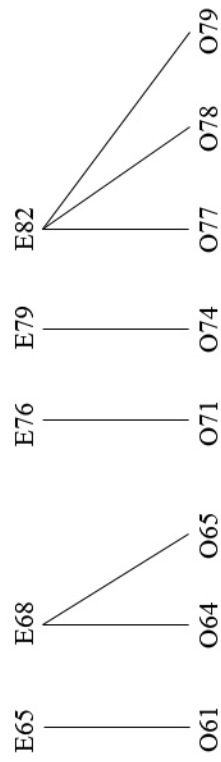

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

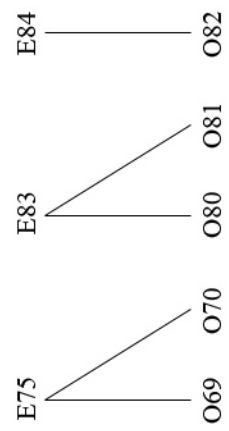
ΤΡΙΤΕΤΑΡΤΗΜΟΙΑ

ΟΒΟΛΟΙ

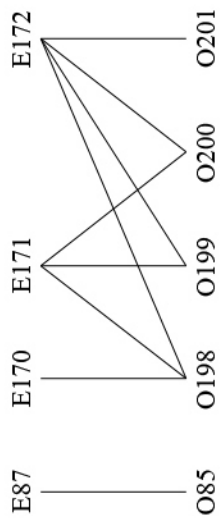

ΗΜΙΩΒΟΛΙΑ

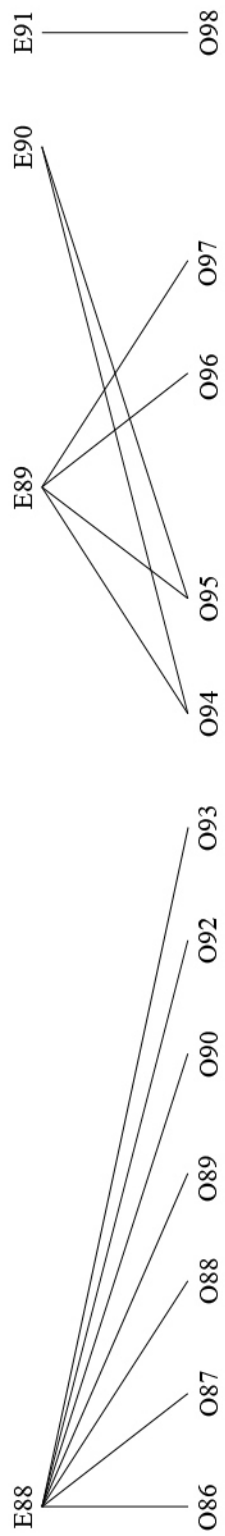

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

ΤΕΤΡΩΒΟΛΑ

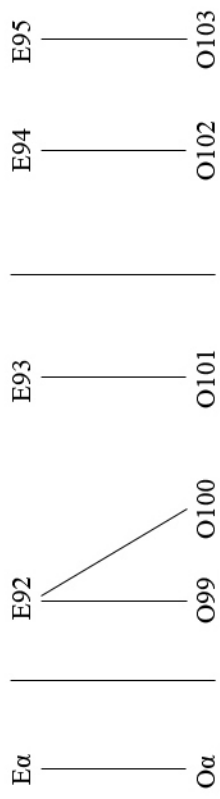

ΟΒΟΛΟΙ

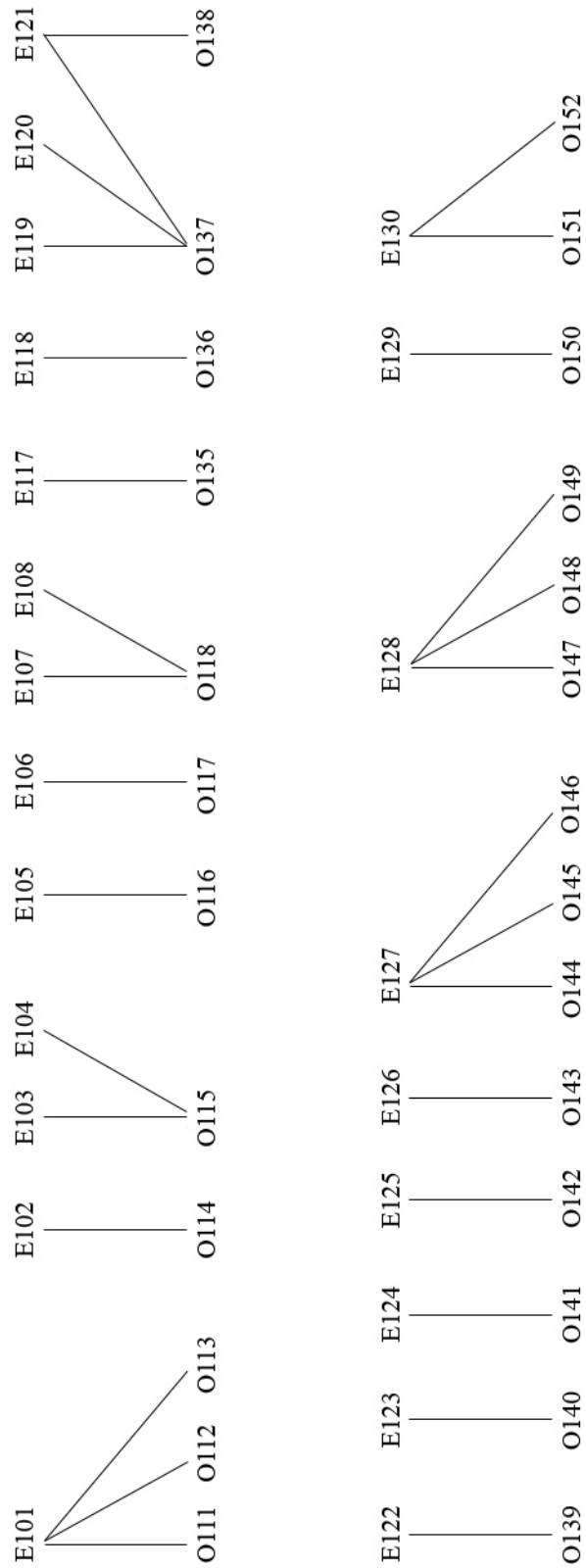

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

ΑΕΙΑ C

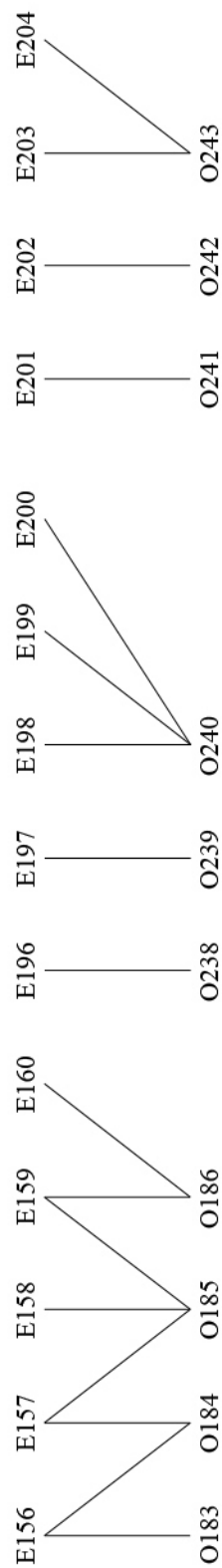
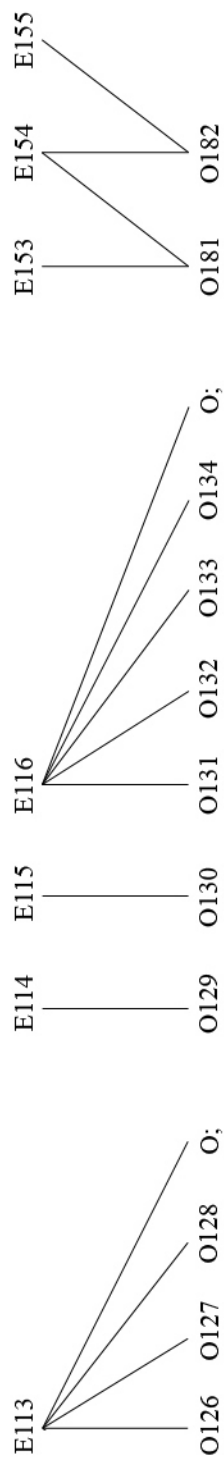
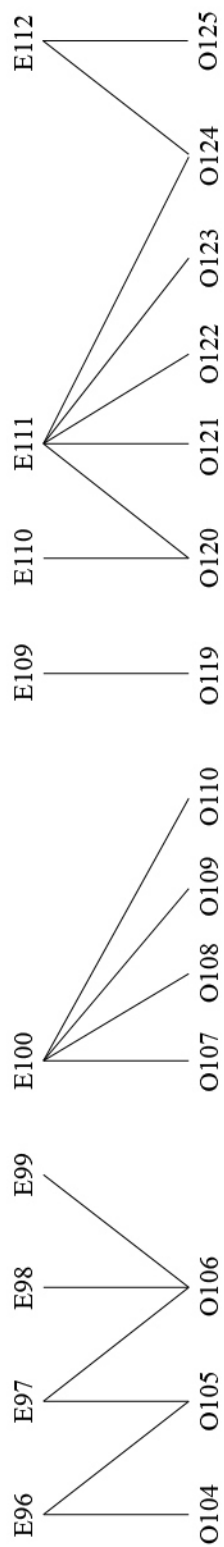

ΑΕΙΑ B

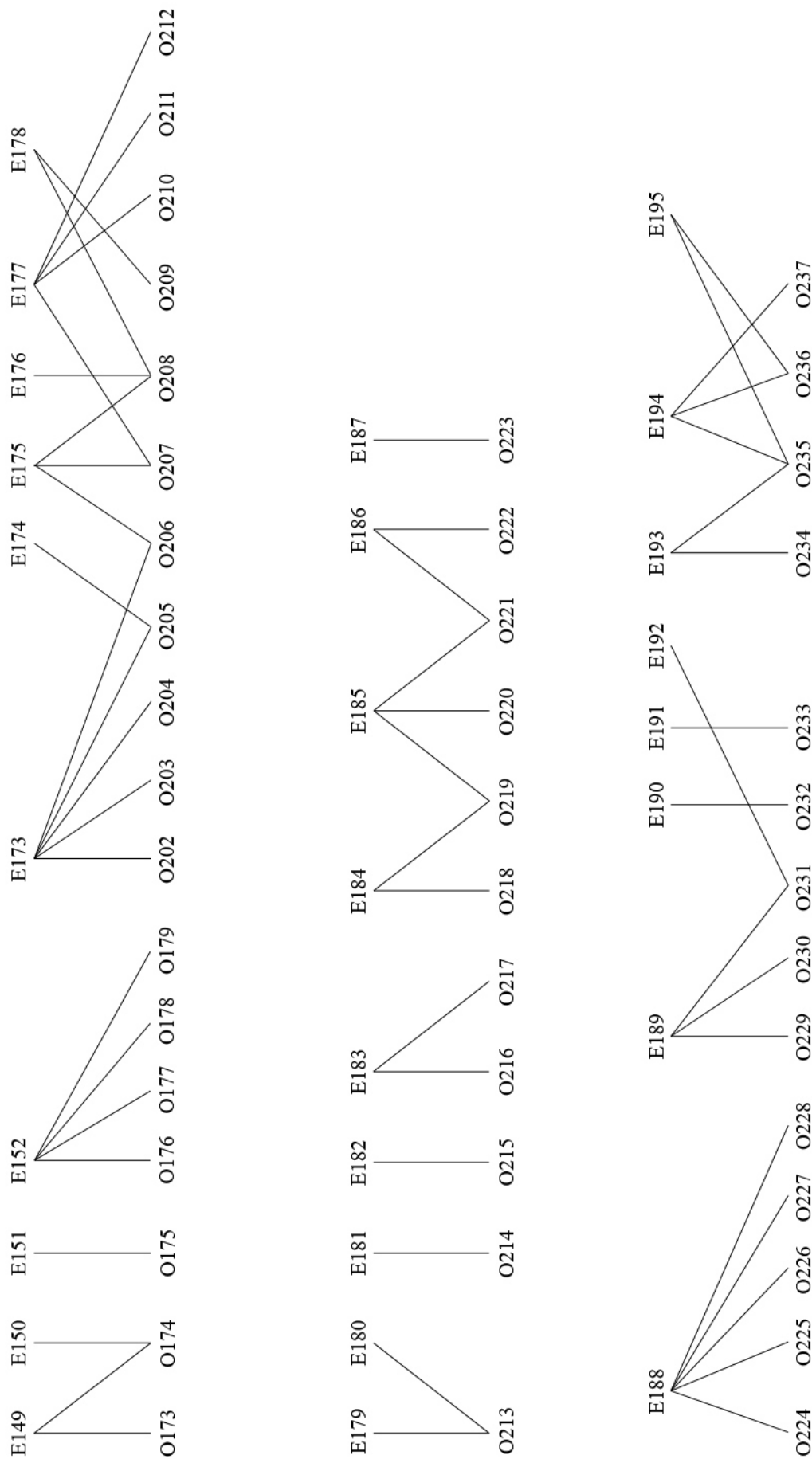
ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

ΑΕΙΑ Α

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ

ΑΕΙΑ ΑΑ

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ